

Одеська державна академія будівництва та архітектури
Міністерство освіти і науки України

Миколаївський національний аграрний університет
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Захарченко Олег Володимирович

УДК 338.43

ДИСЕРТАЦІЯ

**Управління біоресурсами в аграрному секторі економіки: теорія,
методологія, практика**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 30/0005 О.В. Захарченко

Науковий консультант: Сахацький Миколай Павлович, доктор економічних наук, професор

Миколаїв – 2020

АНОТАЦІЯ

Захарченко О.В. Управління біоресурсами в аграрному секторі економіки: теорія, методологія, практика. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Одеська державна академія будівництва та архітектури, Одеса, 2020. Миколаївський національний аграрний університет, Миколаїв, 2020.

У дисертаційній роботі обґрунтовано теоретичні та методологічні положення й розроблено методичні та науково-прикладні рекомендації щодо управління біоресурсами в аграрному секторі економіки.

Обґрунтовано, що управління розвитком біоресурсами в аграрному секторі в якості економічної категорії відображає найзагальніші та найістотніші явища реальної економічної дійсності, основними властивостями якої є: множинність змісту та результатів соціально-економічних процесів; залежність результативності від природних та соціально-економічних чинників; вичерпування, відновлення та нарощування біоресурсів; руйнування, збереження та удосконалення природних ресурсів в процесі їх використання; а також цілеспрямованість; системність та динамічність. Встановлено, що сучасна множинність біоресурсів виступає результатом цивілізаційної еволюції в частині зміненої продуктивності відібраних людиною для використання рослин і тварин; а біоресурси та природокористування виступають в якості загальнолюдської цінності, від якої залежить подальший розвиток цивілізації.

Доведено, що зміст системи управління біоресурсами в аграрному секторі формується в результаті взаємодії людини та оточуючого природного середовища під час здійснюваної виробничо-господарської діяльності. Біоресурси виступають в якості явища та процесів, що породжують науково

прикладні проблеми, які обираються для пізнання як об'єкт дослідження. В реальній економіці біоресурси є об'єктом управління, що потребує спеціально організованих впливів ззовні для досягнення визначених цілей. Цілісна єдність функціональних та інституціональних елементів системи управління біоресурсами аграрного сектора має дуальний характер, що формує зміст, якість, інгресію та синергію управлінського процесу.

Інституціональний зміст системи управління біоресурсами відбиває існуючу в аграрному секторі систему соціально-економічних відносин, втілення яких відбувається на основі управлінської інгресії, що поєднує різнопланові економічні, соціально-демографічні, природно-екологічні й інші комплекси виробничо-господарської та ринкової діяльності. Розвиток принципів управління біоресурсами аграрного сектора передбачає: орієнтування системи правил менеджменту на підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності; формування організаційної культури, що стимулює людей на командну роботу та забезпечує появу синергізму від спільної діяльності колективу; заохочення саморозвитку працівників, які в якості носіїв інтелектуальної власності слугують важливим джерелом надходження додаткової вартості.

Встановлено, що в процесі взаємодії біоресурсів з економічною та соціальною системами людина здійснює інтеграційну функцію кон'югації. Будучи об'єктом, що взаємодіє з навколишнім середовищем, соціальна система забезпечує внутрішню структуру й впорядкованість економічних процесів аграрного сектора, який завдяки своїм особливостям виокремлюється серед інших соціально-економічних об'єктів. Характерними рисами аграрного сектора як соціально-економічної системи є: цілісність, єдність, організованість, завершеність, інституціональність, урегульованість, автономність, структурність, результативність, локальність, наявність внутрішніх та зовнішніх зв'язків.

Дослідженнями встановлено, що формування системи методів дослідження управління біоресурсами в аграрному секторі (всезагальні

філософські, загальнонаукові, спеціальні) значною мірою сприяє вирішенню проблеми підвищення соціально-економічної результативності галузі шляхом її наукового пізнання й цілеспрямованого перетворення в інтересах як сільського населення та суспільства в цілому, так і оточуючого природного середовища. Центральне місце в цьому процесі займає людина, дуальність якої проявляється в здійсненні управлінської функції як суб'єкта по відношенню до біоресурсів, та яка, водночас, виступає специфічним біологічним ресурсом в якості управлінського об'єкта.

Визначено, що в загальносвітовій еволюції управління біоресурсами аграрного сектора України являє собою окремий предмет наукового дослідження щодо одиничного й неповторного явища економіко-соціально-екологічної природи. Відтак, науково-методологічні надбання аграрної економічної науки щодо ефективних перетворень реального сектора господарського комплексу слугують як вітчизняному сільському господарству, так і світовому аграрному сектору в частині формування функціональної системи управління біоресурсами планетарного масштабу. Діалектика цього процесу полягає в тому, що будучи загальним по відношенню до екологізації агропродовольчого виробництва, управління біоресурсами аграрного сектора України є одиничним конкретним явищем щодо еволюції природокористування цивілізації в цілому. Бо для аграрного сектора економіки України притаманна система властивостей та особливостей, що приналежні тільки вітчизняному економіко-соціально-екологічному явищу, і які мають конкретні якісні та кількісні характеристики й відмінності від інших подібних явищ. Адже їх перебіг відбувається в інших країнах, в інших природно-кліматичних та інституціональних умовах, в інших секторах економіки, в інший період часу.

Розроблено науково-методологічний підхід щодо комплексної оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі системою економічних, соціальних, екологічних та інституціональних показників. При цьому економічні характеристики відбивають абсолютні та відносні

величини кількісного та якісного виміру основних виробничо-господарських ресурсів, а також продуктивність та ефективність їх використання. Обґрунтовується належність в умовах ринкової економіки абсолютних розмірів наявних ресурсів (земельних, валових, товарних, активів, трудових тощо) до об'єктивних показників результативності управління біоресурсами. Соціальні характеристики відбивають абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру сільських трудових ресурсів, умови їх життєдіяльності та продуктивність використання. Екологічні характеристики відбивають абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру екологічної сталості. Інституціональні характеристики відбивають абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру релевантності управління біоресурсами, в тому числі на предмет відповідності традиціям сільського способу життя та ведення аграрного підприємництва.

Доведено, що приріст створеної в сільському господарстві додаткової вартості слугує мультиплікатором зростання валового внутрішнього продукту. Вироблена в аграрному секторі продукції сприяє створенню додаткової вартості в промисловості, торгівлі, транспорті, складському господарстві, організації харчування, фінансовій та страховій діяльності, операціях з нерухомим майном, науковій та технічній діяльності, охороні здоров'я, освіті й наданні інших видів послуг. Високопродуктивне управління розвитком біоресурсів в аграрному секторі об'єктивно викликає економічне зростання у країні і сприяє вирішенню проблем як економічного, так і соціально-демографічного та інституціонально-політичного плану.

На основі аналізу ресурсного потенціалу аграрного сектора виявлено, що втрати його біологічних ресурсів протягом періоду дослідження мають системний характер та негативно впливають на економічну, екологічну та соціальну сфери життєдіяльності сільської громади. В рослинництві зростає інтенсивність використання землі, посилюється монокультурність галузі та порушується екологічно обґрунтована система сівозмін. В тваринництві скорочується поголів'я всіх основних видів тварин, що знижує біоенергетику

та природну родючість ґрунтів, розриває біологічний кругообіг поживних речовин в сільському господарстві, послаблює його кредитоздатність, зменшує економічну стійкість аграрних господарюючих суб'єктів, посилює сезонність праці, скорочує зайнятість сільського населення та збіднює його інституції.

Встановлена неоднозначність оцінки економічної результативності управління біоресурсами, що витікає з наявності в аграрному секторі протилежних трендів, з одного боку, має місце зростання обсягів виробництва окремих видів рослинницької продукції та підвищення продуктивності використання найбільш вагомих складових ресурсного потенціалу, а з іншого – відбувається скорочення виробництва основних видів продукції тваринництва, зростає в останні роки частка збиткових підприємств та збільшується вартість отриманих ними фінансових збитків, формується стійка тенденція зниження рентабельності від загальногосподарської та операційної діяльності. Скорочення споживання населенням основних продуктів харчування протягом року в розрахунку на одну особу вказує на зниження інтегральної оцінки соціально-економічної результативності аграрного сектору та слугує аргументом проведення послідовної державної регуляторної політики на користь пріоритетного розвитку сільського господарства, ствердження в ньому багатокладності, відродження сільської соціально-побутової сфери та застосування інших інституціональних інструментів з удосконалення управління біоресурсами.

Обґрунтовано доцільність забезпечення розвитку багатокладності в аграрному секторі як чинника підвищення соціально-економічної результативності управління біоресурсами аграрного сектора. Підґрунтям багатокладності слугує існуючий на сьогодні розподіл праці між сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та господарствами населення при виробництві сільськогосподарської продукції й перспективність диверсифікації виробничо-господарської діяльності аграрного сектора. Сільська багатокладність гарантує кожному сільському

мешканцю можливість вибору прийнятної для нього форми господарювання на землі згідно його земельних та грошово-майнових ресурсів, світогляду, інтелекту, мотивації, фізичних, професійних, освітньо-кваліфікаційних та інших індивідуальних особливостей.

Аргументовано важливість поєднання державних регуляторів та використання ринкового саморегулювання господарської діяльності в аграрному секторі в якості вихідного положення стратегічного управління біоресурсами для збалансування підприємницьких засад, прав власності та екологічної безпеки ведення сучасного землеробства. Визначено, що державна регуляторна політика з управління біоресурсами в аграрному секторі потребує удосконалення на наукових засадах, зокрема в частині реалізації конституційних положень щодо права володіти, користуватися і розпоряджатися власністю та гарантування права власності на землю сільськогосподарського призначення.

Сформульовано науково-прикладні рекомендації стосовно відродження сільської соціально-побутової сфери як базової складової ефективного управління біоресурсами в аграрному секторі, що передбачає збереження вищих темпів приросту забезпечення житлового фонду сільської місцевості основними складовими інженерного комплексу (водопроводом, опаленням, каналізацією, природним газом) для вирівнювання якості комунального обслуговування з міським населенням. Усунення існуючих диспропорцій між селом та містом в інженерно-комунальному обслуговуванні надає можливість мотивувати сільських мешканців підвищувати результативність використання біологічних та природних ресурсів й зменшує відтік з аграрного сектору людського капіталу.

Встановлено належність рівня добробуту сільського населення до чинників впливу на соціально-економічну результативність управління біоресурсами аграрного сектора. Дослідження структури сукупних витрат сільських домогосподарств за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, показують, що

по мірі зростання заможності, сільське населення збільшує витрати на предмети домашнього вжитку, побутову техніку, транспортні засоби, купівлю нерухомості, будівництво житла та господарських будівель, поточне утримання житла, придбання акцій, освіти, оздоровлення, відпочинок, культуру, послуги. Їх використання як безпосередньо, так і опосередковано сприяє підвищенню результативності управління біоресурсами аграрного сектора й розвитку інших сфер життєдіяльності господарського комплексу.

З'ясовано, що домінування в структурі експорту аграрного сектора та пов'язаних з ним галузей агропромислового комплексу сировинної продукції, на яку приходиться 39,7 % від всього національного експорту при частці готових харчових продуктів – всього 6,4%, слугує аргументом на користь нарощування в експорті товарів з більшою доданою вартістю. Обґрунтовується необхідність подолання від'ємного національного зовнішньоекономічного сальдо за рахунок: імпортозаміщення продукції, що в змозі ефективно виробляти вітчизняний аграрний сектор; збільшення в абсолютних та відносних величинах вартості експортних товарів послуг, отриманих аграрним сектором на науково-інноваційній основі; проведення модернізації виробничо-господарської діяльності аграрного сектора, що забезпечує зростання в ньому частки інтелектуальної власності та продукції, виробленої за енергозберігаючими технологіями.

Визначено, що капітальні інвестиції на збереження біорізноманіття і середовища існування та на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування є найменшими серед всіх інших напрямів, а їх спільна частка не перевищує 0,8 % від вартості всіх природоохоронних інвестицій. Обсяг інвестування науково-дослідних робіт природоохоронного характеру скорочується (на 8,1 %) при загальному зростанні (на 26,6 %) капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища. Для приведення інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів аграрного сектора у відповідність до вимог сучасності, рекомендовано збільшення капітальних інвестицій на

науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування та на збереження біорізноманіття і середовища існування до рівня, що не нижчий середнього значення виділених капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за всіма основними напрямками в національному господарському комплексі.

Ключові слова: управління, біоресурси, природокористування, аграрний сектор, результативність, економіко-соціально-екологічний, сільськогосподарські культури, поголів'я тварин, відтворення.

ANNOTATION

Zakharchenko O.V. Management of bioresources in the agricultural sector of the economy: theory, methodology, practice. - Qualification scientific work with the manuscript copyright.

Thesis for a Doctor of Economics degree in specialty 08.00.03 - "Economics and Management of National Economy" - Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture, Odessa, 2020. Mykolaiv National Agrarian University, Mykolaiv, 2020.

The thesis substantiates the theoretical and methodological provisions and develops methodological and scientific-applied recommendations for the management of bioresources in the agricultural sector of the economy.

It is substantiated that the management of bioresources development in the agricultural sector as an economic category reflects the most common and significant phenomena of real economic reality, the main properties of which are: the plurality of content and results of socio-economic processes; dependence of effectiveness on natural and socio-economic factors; depletion, restoration and increase of bioresources; destruction, preservation and improvement of natural resources in the process of their use; as well as purposefulness; system and dynamism. It is established that the modern multiplicity of bioresources is the result of civilizational evolution in terms of altered productivity of plants selected

by humans for use; and bioresources and nature management act as a universal value on which the further development of civilization depends. It is substantiated that the management of bioresources development in the agricultural sector as an economic category reflects the most common and significant phenomena of real economic reality, the main properties of which are: the plurality of content and results of socio-economic processes; dependence of effectiveness on natural and socio-economic factors; depletion, restoration and increase of bioresources; destruction, preservation and improvement of natural resources in the process of their use; as well as purposefulness; system and dynamism. It is established that the modern multiplicity of bioresources is the result of civilizational evolution in terms of altered productivity of plants selected by humans for use; and bioresources and nature management act as a universal value on which the further development of civilization depends.

It is proved that the content of the bioresources management system in the agricultural sector is formed as a result of human-environment interaction during the production and economic activities. Bioresources act as phenomena and processes that give rise to scientifically applied problems, which are selected for knowledge as an object of study. In the real economy, bioresources are the object of management, which requires specially organized external influences to achieve certain goals. The integral unity of functional and institutional elements of the bioresources management system of the agricultural sector has a dual nature, which forms the content, quality, integration and synergy of the management process.

The institutional content of the bioresource management system reflects the existing system of socio-economic relations in the agricultural sector, the implementation of which is based on managerial integration, combining diverse economic, socio-demographic, environmental and other complexes of production and economic and market activities. The development of the principles of management of biological resources of the agricultural sector involves: focusing the system of management rules on improving the efficiency of production and

economic activities; formation of organizational culture that stimulates people to work in a team and ensures the emergence of synergy from the joint activities of the team; encouraging the self-development of employees who, as holders of intellectual property, serve as an important source of added value.

It is established that in the process of interaction of bioresources with economic and social systems, a person performs the integration function of conjugation. As an object that interacts with the environment, the social system provides the internal structure and orderliness of economic processes of the agricultural sector, which due to its features stands out among other socio-economic objects. Characteristic features of the agricultural sector as a socio-economic system are: integrity, unity, organization, completeness, institutionality, settlement, autonomy, structure, efficiency, locality, the presence of internal and external links.

Research has shown that the formation of a system of research methods for bioresources management in the agricultural sector (general philosophical, general, special) significantly contributes to solving the problem of increasing socio-economic performance of the industry through its scientific knowledge and purposeful transformation in the interests of rural population and society as a whole. and the natural environment. Central to this process is a person whose duality is manifested in the exercise of a managerial function as a subject in relation to biological resources, and who, at the same time, acts as a specific biological resource as a managerial object.

It is determined that in the global evolution of bioresources management of the agricultural sector of Ukraine is a separate subject of research on a single and unique phenomenon of economic, socio-ecological nature. Thus, the scientific and methodological achievements of agricultural economics on effective transformations of the real sector of the economic complex serve both domestic agriculture and the global agricultural sector in terms of forming a functional management system of biological resources on a global scale. The dialectic of this process is that being general in relation to the greening of agri-food production, the

management of biological resources of the agricultural sector of Ukraine is a single specific phenomenon in relation to the evolution of nature management of civilization as a whole. Because the agricultural sector of Ukraine's economy is characterized by a system of properties and features that belong only to the domestic economic, socio-environmental phenomenon, and which have specific qualitative and quantitative characteristics and differences from other similar phenomena. After all, their course occurs in other countries, in other climatic and institutional conditions, in other sectors of the economy, in another period of time.

A scientific and methodological approach to a comprehensive assessment of the effectiveness of bioresources management in the agricultural sector by a system of economic, social, environmental and institutional indicators has been developed. At the same time, economic characteristics reflect the absolute and relative values of quantitative and qualitative measurement of the main production and economic resources, as well as the productivity and efficiency of their use. In a market economy, the absolute size of available resources (land, gross, commodity, assets, labor, etc.) to the objective indicators of the effectiveness of bioresource management is substantiated. Social characteristics reflect the absolute and relative values of quantitative and qualitative measurement of rural labor resources, their living conditions and productivity. Environmental characteristics reflect the absolute and relative values of quantitative and qualitative measurement of environmental sustainability. Institutional characteristics reflect the absolute and relative values of quantitative and qualitative measurement of the relevance of bioresource management, including compliance with the traditions of rural life and agricultural entrepreneurship.

It is proved that the increase in value added created in agriculture serves as a multiplier for the growth of gross domestic product. Products produced in the agricultural sector contribute to the creation of added value in industry, trade, transport, warehousing, catering, financial and insurance activities, real estate transactions, scientific and technical activities, health care, education and other services. Highly productive management of the development of biological

resources in the agricultural sector objectively causes economic growth in the country and contributes to solving problems of both economic and socio-demographic and institutional-political plan.

Based on the analysis of the resource potential of the agricultural sector, it was found that the losses of its biological resources during the study period are systemic and negatively affect the economic, environmental and social spheres of life of the rural community. In crop production, the intensity of land use is increasing, the monoculture of the industry is increasing and the ecologically sound system of crop rotations is being disrupted. In animal husbandry, the number of all major animal species is declining, which reduces bioenergy and natural soil fertility, disrupts the biological cycle of nutrients in agriculture, weakens its creditworthiness, reduces the economic stability of agricultural entities, increases seasonality, reduces rural employment and impoverishes its institutions.

The ambiguity of the assessment of economic efficiency of bioresources management is established, resulting from the presence of opposite trends in the agricultural sector, on the one hand, there is an increase in production of certain types of crop products and increase productivity of the most important components of resource potential, and on the other - there is a reduction in production of basic livestock products, the share of unprofitable enterprises has been growing in recent years and the value of financial losses received by them has been increasing, and a steady downward trend in profitability from general economic and operating activities has been formed. The reduction of basic food consumption per capita during the year indicates a decrease in the integrated assessment of socio-economic performance of the agricultural sector and serves as an argument for a consistent state regulatory policy in favor of priority agricultural development, assertion of diversity, revival of rural social sphere. and the use of other institutional tools to improve bioresource management.

The expediency of ensuring the development of diversity in the agricultural sector as a factor in improving the socio-economic effectiveness of bioresources management of the agricultural sector is substantiated. The basis of diversity is the

current division of labor between agricultural enterprises, farms and households in the production of agricultural products and the prospects for diversification of production and economic activities of the agricultural sector. Rural diversity guarantees each villager the opportunity to choose an acceptable form of land management according to his land and financial resources, worldview, intelligence, motivation, physical, professional, educational and other individual characteristics.

The importance of combining state regulators and using market self-regulation of economic activity in the agricultural sector as a starting point for strategic management of biological resources to balance business principles, property rights and environmental safety of modern agriculture is argued. It is determined that the state regulatory policy on bioresources management in the agricultural sector needs to be improved on a scientific basis, in particular in the implementation of constitutional provisions on the right to own, use and dispose of property and guarantee ownership of agricultural land.

Scientific and applied recommendations are formulated regarding the revival of the rural social sphere as a basic component of effective management of bioresources in the agricultural sector, which provides for maintaining higher growth rates of rural housing supply with the main components of the engineering complex (water supply, heating, sewerage, natural gas) to equalize the quality of public services with the urban population. Elimination of existing disparities between village and city in engineering and communal services provides an opportunity to motivate rural residents to increase the efficiency of biological and natural resources and reduces the outflow of human capital from the agricultural sector.

The affiliation of the level of welfare of the rural population to the factors influencing the socio-economic effectiveness of bioresources management of the agricultural sector has been established. Studies of the structure of total expenditures of rural households by decile (10%) groups, depending on the size of the average per capita equivalent total income, show that as wealth increases, the rural population increases expenditures on household items, appliances, vehicles,

real estate, construction housing and outbuildings, current maintenance of housing, purchase of shares, education, rehabilitation, recreation, culture, services. Their use, both directly and indirectly, contributes to the effectiveness of management of biological resources of the agricultural sector and the development of other spheres of life of the economic complex.

It was found that the dominance in the structure of exports of the agricultural sector and related industries of the agro-industrial complex of raw materials, which accounts for 39.7% of total national exports with a share of finished food products - only 6.4%, serves as an argument in favor increase in exports of goods with higher added value. The need to overcome the negative national foreign economic balance is substantiated due to: import substitution of products that are able to effectively produce the domestic agricultural sector; increase in absolute and relative values of the value of export goods and services received by the agricultural sector on a scientific and innovative basis; modernization of production and economic activities of the agricultural sector, which ensures the growth of the share of intellectual property and products produced by energy-saving technologies.

It is determined that capital investments in biodiversity and habitat conservation and environmental research are the lowest among all other areas, and their total share does not exceed 0.8% of the value of all environmental investments. The volume of investment in environmental research is reduced (by 8.1%) with an overall increase (by 26.6%) in capital investment in environmental protection. To bring innovation and investment support for the management of ecological development of bioresources of the agricultural sector in line with modern requirements, it is recommended to increase capital investment in environmental research and conservation of biodiversity and habitat to a level not lower than the average capital investment for environmental protection natural environment in all major areas of the national economic complex.

Key words: management, bioresources, nature management, agricultural sector, efficiency, economic-social-ecological, agricultural crops, livestock, reproduction.

Список публікацій здобувача

1. Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1.1. Монографії

1. Захарченко О.В. Наукові та прикладні засади управління розвитком біоресурсів та природокористування в аграрному секторі : Монографія – Одеса: КП ОМД, 2019.- 307с.

2. Zakharchenko O.V. Marketing of sugar industry in Ukraine (Chapter 3.1.) Management of agrarian production structures in the conditions of globalization processes. Monograph. Edited by Scientific and Leading editors: Vitalii Nitsenko, Tatyana Mostenska, Abbas Mardani. - Odessa - Kyiv - Skudai-Johor - Olsztyn: Bookmarked Publishing & Editing, 2019. С. 127-149. *(Особистий внесок – виокремлено тенденції розвитку ринку продукції рослинництва).*

3. Zakharchenko O.V. Social-economic and environmental sustainability of reform: indicators and methods of evaluation (Chapter 4.) Management of enterprise development in the conditions of institutional changes and reforming of the economy. Monograph. Edited by Scientific and Leading editors: Vitalii Nitsenko, Tatyana Mostenska, Abbas Mardani. - Odessa - Kyiv - Skudai-Johor - Olsztyn: Bookmarked Publishing & Editing, 2019. С. 57-65. *(Особистий внесок – виокремлено проблеми стійкості процесу впровадження реформи з точки зору показника рівня життя).*

1.2. Статті, у наукових фахових виданнях України та у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз

4. Захарченко О.В. Еколого-економічні проблеми природокористування в регіоні // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. Серія

«Економічні науки». 2012. Том 14, №4 (54) – Львів: вид-во ФОП Корпан Б.І., С. 167-171.

5. Захарченко О.В. Сучасні проблеми управління розвитком аграрного сектора економіки // Збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». 2012. №9– Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, С. 99-104.

6. Захарченко О.В. Управління земельними ресурсами як чинник аграрного розвитку // Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». 2012. №10 – Харків: вид-во п/в «Комуніст – 1», ХНАУ, С. 77-83.

7. Захарченко О.В. Історичні аспекти дослідження розвитку біоресурсів і природокористування // Науковий журнал Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2012. Випуск 4 (52) – Суми: вид-во СНАУ, С. 10-13.

8. Захарченко О.В. Методологічні основи дослідження управління біоресурсами і природокористуванням в аграрних підприємствах // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. 2013. Вип. 137. – Харків: ХНТУСГ, С. 103–109.

9. Захарченко О.В. Аналіз маркетингової діяльності сільськогосподарські підприємств Черкаської області щодо м'ясо-продуктового підкомплексу та її вплив на їх конкурентоспроможність // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. №2 (22), том3 – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», С. 134-145.

10. Захарченко О.В. Стан та перспективи розвитку ринку зерна в Україні // Економіка та управління АПК: зб. наук. праць. 2013. Вип.10 (102)– Біла Церква, С. 37-42.

11. Захарченко О.В. Наукові основи раціонального природокористування // Збірник науковий праць Харківського національного

аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». 2013. №8 – Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, С. 105-109.

12. Захарченко О.В. Захист сільськогосподарських культур як складової управління біоресурсами та природокористуванням // Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». 2013. №11. – Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, С. 132-136.

13. Захарченко О.В. Наукове забезпечення розвитку біоресурсів та природокористування // Наукові праці Національного університету харчових технологій. Серія «Економічні науки». 2013. №48. – Київ: вид-во НУХТ, НУХТ, С. 107-112. **Включено до міжнародних науко метричних каталогів та баз даних: Index Copernicus.**

14. Захарченко О.В. Оцінка та проблеми сталого розвитку у світі // Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». №6, 2014р. – Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, 2014. С. 111-118.

15. Захарченко О.В. Економічна ефективність господарювання сільськогосподарські підприємств в ринкових умовах. Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». №7, 2014р. – Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, 2014. С. 112-118.

16. Захарченко О.В. Сучасний стан та перспективи розвитку галузі свинарства у світі. Науковий журнал Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». Випуск 5 (60) – Суми: вид-во СНАУ, 2014. С.61-64.

17. Захарченко О.В. Сучасний стан та оцінка розвитку ринку зерна в Україні. Науковий журнал Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». Випуск 8 (61) – Суми: вид-во СНАУ, 2014. С. 54-58.

18. Захарченко О.В. Сталий розвиток регіонів України Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. -Вип.1 (8). – Т.2. – Полтава: ПДАА. – 2014. С. 117–126с.

19. Захарченко О.В. Перспективи розвитку сільського туризму. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. Л.В. Синяєвої – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2014 - №4 (28). С. 97-100.

20. Захарченко О.В. Тенденції, проблеми та перспективи розвитку галузі виноградарства в Україні Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Вип. 161. – Харків: ХНТУСГ. – 2015. С. 152–159.

21. Захарченко О.В. Тенденції розвитку та напрямки підвищення конкурентоспроможності виробництва зерна на сільськогосподарські підприємствах. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Вип. 162. – Харків: ХНТУСГ. – 2015. С. 139–147.

22. Захарченко О.В. Дефініція «агрологістики» в сучасній економічній думці. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Спецвипуск 2015 року. – Полтава: ПДАА. – 2015. С. 76-81.

23. Захарченко О.В. Проблеми раціонального використання та оптимізації структури посівних площ в Україні. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Вип. 2 (9). – Полтава: ПДАА. – 2014. С. 157–163.

24. Захарченко О.В. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку галузі свинарства в умовах кризи. Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». №4, 2015р. – Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, 2015. С. 183-191.

25. Захарченко О.В. Розвиток галузі м'ясного скотарства в умовах глобалізації. Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип.2 (177)/ Наук. ред. І.Г. Манцуров. – К., 2016. С. 71-75.

26. Захарченко О.В. Управління ризиками на підприємствах тваринництва. Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. №3 (178). / Наук. Ред.. І.Г.Манцуров –К., 2016. С. 61–66.

27. Захарченко О.В. Аналіз та напрямки вирішення проблем з твердими побутовими відходами . Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. №3 (190). – К., 2017. С. 22–29.

28. Захарченко О.В. Ресурсозберігаючі технології як чинник формування конкурентних переваг у сільськогосподарському виробництві. Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. №6 (193). – К., 2017. С. 61–66.

29. Захарченко О.В. Державна підтримка розвитку галузі рослинництва на сучасному етапі. Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. 7-8 (194-195). – К., 2017. С. 62-70.

30. Захарченко О.В. Утилізація відходів природного походження аграрних формувань: проблемний аспект. Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». №1, 2017р. – Харків: вид-во п/в «Комуніст – 1», ХНАУ, 2017. С. 58-67.

31. Сахацький М.П., Захарченко О.В., П.М. Сахацький Управління збутовою діяльністю м'ясопереробних підприємств // Вісник Прикарпатського університету. Серія «Економіка». Випуск 12. – Івано-Франківськ: Плай. 2017. – С. 209-214. *(Особистий внесок – визначено складові елементи системи управління збутовою діяльністю).*

32. Захарченко О.В., Сахацький М.П., Запша Г.М. Розвиток організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств в умовах модернізації та технологічного оновлення виробництва. Вісник Прикарпатського Університету. Економіка. 2019. Вип. XIV. Івано-

Франківськ: Плай, 2019. С. 70-75. (*Особистий внесок – виокремлено рекомендації щодо розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств в умовах різноукладності*).

33. Zakharchenko Oleg V. Assessment of waste formation and prospects of implementing environmentally friendly wasteless technologies in livestock industry Науковий вісник Полісся [Текст]. – Чернігів: ЧНТУ, 2017. – № 3 (11). Ч. 2. – 222, [2] с. С. 82-88. **Включено до міжнародних науко метричних каталогів та баз даних: Web of science.**

34. Zakharchenko Oleg V., Yevdokimova Olha M., Kolodynskyi Sergii B., Smelianets Tetiana V., and Bileha Olena V. Introduction of Energy Efficient Technologies in the Livestock Complex of Ukraine Journal of Advanced Research in Law and Economics, Volume IX, Fall, 6(36), 2018: S. 2190 – 2201. (*Особистий внесок – визначено вплив енергоефективних технологій в тваринницькій галузі*). **Включено до міжнародних науко метричних каталогів та баз даних: Scopus.**

35. Shashyna Maryna V., Zakharchenko Oleg V., Darushyn Oleksandr V., Buryk Zoriana M., Shpinkovska Maria I. Agroindustrial Complex in the Eastern European Countries in the Context of Sustainable Development. The Journal of Social Sciences Research, Special Issue. 5, pp: 549-562, 2018 (*Особистий внесок – визначено вплив компонентів державної підтримки на агропромисловий комплекс*). **Включено до міжнародних науко метричних каталогів та баз даних: Scopus.**

36. Zakharchenko Oleg V., Eremina Alina R., Ushakov Denis S., Odintsov Oleh M., Mylnichenko Serhii M. Management of Reputation Risks at the Agricultural Enterprises of Eastern Europe as a Component of Increasing Their Competitiveness Journal of Reviews on Global Economics: Volume 8, 2019, p. 859-872. (*Особистий внесок – розкрито фактори впливу на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств Східної Європи*). **Включено до міжнародних науко метричних каталогів та баз даних: Scopus.**

1.3. Статті у зарубіжних періодичних виданнях

37. Zakharchenko O.V. Development of the competitiveness of agricultural enterprises and methodological support of its assessment. International scientific journal «PROGRESS» – Tbilisi: International Publishing House «PROGRESS», 2014, № 7-8. S. 60–64.

38. Zakharchenko O.V. Development of the agricultural sector in the context of economic globalization. Economy and sociology. Theoretical and scientific journal, founded 1953. Chisinau: Nr.3, 2014. S. 93–95.

39. Zakharchenko O.V. Ways to enhance the competitiveness of Ukrainian agricultural enterprises. International scientific journal «PROGRESS» – Tbilisi: International Publishing House «PROGRESS», 2015, № 1-2. S. 55–58.

40. Zakharchenko O.V. Efficiency and problems of rational use of agricultural lands in agricultural enterprises. International scientific journal «PROGRESS» – Tbilisi: International Publishing House «PROGRESS», 2015, № 3-4. S. 44–49.

41. Zakharchenko O.V. Ecological risks in agriculture: problem-oriented approach «EUREKA: Social and Humanities» Volume 3(9), 2017. S. 12-18.

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

42. Захарченко О.В., Рубаненко Н.І. Сучасний стан та шляхи виходу з кризи підприємств будівельної галузі // Інноваційна парадигма сучасного розвитку маркетингу: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів, молодих вчених, викладачів (м.Одеса, 21 трав. 2010р.). Одеса, 2010. С.11-14. *(Особистий внесок – розкрито антикризові заходи для стабілізації будівельної галузі).*

43. Захарченко О.В. Роль екологічної політики в управлінні економікою в умовах глобалізації // Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації: матеріали IV міжвузівської наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 квіт. 2012р.). Одеса, 2012. С. 57-61.

44. Захарченко О.В. Взаємодія суспільства і природи та їх закономірності // Проблеми сучасного управління: економічні, екологічні, політико-правові, історичні, ментальні аспекти: матеріали 8 мсеукр. наук.-практ. конференції (м. Одеса, 14 лист. 2012р.). Одеса, 2012. С. 10-12.

45. Захарченко О.В., Сахацький М.П. Глобалізація та проблеми розвитку українського сільськогосподарського виробництва // Маркетинг на міжнародних ринках товарів і послуг: глобальні аспекти: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів і студентів (Словаччина, 14-15 лют. 2013р.). Порпад, 2013. С. 226-228. *(Особистий внесок – розкрито причини, які призвели до глобальних проблем в сільськогосподарському виробництві).*

46. Захарченко О.В. Конкурентоспроможність на ринку молока і молочних продуктів // World economy, finances and investments: modern view of the actual problems: materials of the III international research and practice conference (s. Donetsk, 25-27 May 2013). Donetsk. 2013. P. 46-50.

47. Захарченко О.В. Розвиток ринків сільськогосподарські продукції і продовольства в умовах глобалізації // Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи: матеріали 5 міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Харків, 8-10 квіт. 2014р.). Харків, 2014. С. 124-126.

48. Захарченко О.В. Теоретичні основи районування // Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи: матеріали 6 міжнарод. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Харків, 8-10 квіт. 2015р.). Харків, 2015. С. 59-62.

49. Онищенко Н.В., Захарченко О.В., Захарченко М.Ю. Сучасні механізми функціонування українсько-польських відносин // 25 років Договору між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво: спроба балансу: матеріали III Українсько-польського наук. форуму (с. Olsztyn 11-12 травня 2017р.). Olsztyn, 2017. P 19-23. *(Особистий внесок – виокремлено основні напрями співпраці в аграрному секторі).*

50. Захарченко О.В., Захарченко М.Ю. Оцінка формування відходів та перспективи впровадження екологічно чистих безвідходних технологій в галузі тваринництва // Актуальні проблеми сучасного управління в соціально-економічних, гуманітарних та технічних системах: зб. наук. праць за матеріалами XIII всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (м. Одеса, 23 лист., 2017р). Одеса, 2017. С. 24-35. *(Особистий внесок – визначено проблеми ефективного використання відходів життєдіяльності тварин)*.

51. Захарченко О.В., Войтович Є.В. Підвищення міжнародної конкурентоспроможності продукції – основні напрями // Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації: матеріали X міжнар. наук.-практ. конф. (м.Одеса, 24 квіт. 2018р.). Одеса, 2018. С. 43-48. *(Особистий внесок – розроблено рекомендації щодо підвищення конкурентоспроможності продукції на світовому ринку)*.

52. Захарченко О.В., Дарушин О.В. Прикладні аспекти реорганізації потенціалу інвестиційно-будівельної сфери регіону // Традиції та нові наукові стратегії у Центральній та Східній Європі: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 29–30 черв. 2018 р.). Київ, 2018. С. 69-71. *(Особистий внесок – визначено вектори розвитку інвестиційно-будівельної сфери)*.

53. Kramskyi Sergii, Zakharchenko Oleg. International projects, programs scientific and educational cooperation // Реалізація спільних міжнародних проектів та реформування відносин: наука, виробництво і ринок: матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (м.Одеса, 26-27 вер. 2018р.). Одеса, 2018. С. 47-49. *(Особистий внесок – визначено пріоритети міжнародної кооперації закладів освіти)*.

54. Захарченко О.В., Захарченко М.Ю., Крамський С.О. Формування команди реалізації проекту на базисі імітаційної моделі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професорів Фоміна Ю.Я. і Семенова В.С. (Одеса-Стамбул-Одеса, 24-28 квіт. 2019.). Одеса, 2019. С. 366-369. *(Особистий внесок – розкрито алгоритм процесу імітаційного моделювання)*.

55. Колодинський С.Б., Захарченко О.В., Гарас О.М. Інноваційний маркетинг як складова регіональної інфраструктури // Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації: матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23 квіт. 2019 р.). Одеса, 2019. С.163-168 *(Особистий внесок – надано пропозиції щодо створення та реалізації інфраструктури інноваційної діяльності на регіональному рівні).*

56. Колодинський С.Б., Захарченко О.В., Гарас О.М. Особливості управління технічними аспектами будівельних проєктів // тези доповідей 75-ї наук.-техн. конф. проф.-викл. складу Одеської державної академії будівництва та архітектури (м. Одеса, 16-17 травня 2019р.). Одеса, 2019. С. 188. *(Особистий внесок – розкрито можливість управління використанням машин за часом та продуктивністю).*

57. Колодинський С.Б., Захарченко О.В. Послідовність інноваційних впроваджень. Розвиток економічної системи країни в контексті міжнародного співробітництва: Збірник тез наукових робіт учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2019 р.). Одеса, 2019. С. 53-55. *(Особистий внесок – визначено етапи розробки інновацій на підприємствах).*

3. Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

58. Захарченко О.В. Стан та тенденції розвитку управління біоресурсами в аграрному секторі. Одеса. 2019р. 42с. (Препринт/Одеса).

59. Захарченко О.В. Економічна та соціальна результативність управління біоресурсами в аграрному секторі. Одеса. 2019р. 42с. (Препринт/Одеса).

60. Колодинський С.Б., Захарченко О.В., Бабій О.М. Сучасний менеджмент інноваційних бізнес-структур. International periodic scientific journal «Modern engineering and innovative technologies», Issue №7 Part 5 March 2019 - г. Карлсруэ, Германия. 2019. С. 45-51. *(Особистий внесок – визначено роль інтелектуальної праці в системі управління підприємствами).*

ЗМІСТ

ВСТУП	28
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ	42
1.1 Управління біоресурсами в аграрному секторі як соціально-економічна категорія	42
1.2 Зміст системи управління та інгресія біоресурсів в аграрному секторі	63
1.3 Взаємозв'язок біоресурсів з економічною та соціальною системами на основі кон'югації	84
Висновки до розділу 1	97
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ	100
2.1 Методологічні основи дослідження управління біоресурсами в аграрному секторі	100
2.2 Світовий досвід управління біоресурсами в аграрному секторі	123
2.3 Методичне забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі	156
Висновки до розділу 2	193
РОЗДІЛ 3 СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ	197
3.1 Діагностика макро- та мікроекономічних умов управління біоресурсами в аграрному секторі	197
3.2 Аналіз ресурсного потенціалу управління біоресурсами в аграрному секторі	211

	27
3.3 Оцінка економічної та соціальної результативності управління біоресурсами в аграрному секторі	230
Висновки до розділу 3	259
РОЗДІЛ 4 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ	263
4.1 Розвиток багатокладності в аграрному секторі як чинник підвищення соціально-економічної результативності біоресурсів аграрного сектора	263
4.2 Пріоритети державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі	293
4.3 Відродження сільської соціально-побутової сфери як базової складової ефективного управління біоресурсами в аграрному секторі	311
Висновки до розділу 4	324
РОЗДІЛ 5 ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ	327
5.1 Підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення	327
5.2 Підвищення економічної ефективності управління біоресурсами в контексті інтеграції України у світовий економічний простір	344
5.3 Інноваційно-інвестиційне забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів	359
Висновки до розділу 5	375
ВИСНОВКИ	378
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	386
ДОДАТКИ	415

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність проведення досліджень з наукових та прикладних засад управління біоресурсами в аграрному секторі економіки спричинює, по-перше, належність біоресурсів сільського господарства до об'єктивної основи виникнення, сучасного існування та подальшого розвитку людської цивілізації; по-друге, можливість здійснювати безперервне розширене відтворення за рахунок залучення в цей процес космічної енергетики, що накопичується сільськогосподарськими культурами; по-третє, системність проблем соціально-економічного, інституціонально-екологічного та політико-правового характеру, що упродовж багатьох десятиліть супроводжує українське селянство; по-четверте, перспективність прискореного інтегрування у світовий економічний простір за рахунок переваг, що має вітчизняне сільське господарство завдяки природній родючості землі та землеробському селянському хисту; по-п'яте, нагальність забезпечення надійного наукового супроводу подальших соціально-економічних трансформацій аграрного сектора, покликаних вирішити його економічні, соціальні, земельні, виробничі, інфраструктурні, демографічні, екологічні проблеми як сьогодення, так і далекого майбутнього.

Управлінню біоресурсами в аграрному секторі економіки присвячені праці Андрійчука В.Г., Баланюка І.Ф., Банєвої І.О., Березіної Л.М., Бородіної О.М., Вишневської О.М., Гавриша В. І., Гончаренко І.В., Єрмакова О.Ю., Зіновчука В.В., Кіщака І.Т., Лукінова І.І., Месель-Веселяка В.Я., Михайлової Л.І., Олійник Т.І., Писаренка В.В., Погріщук Г.Б., Прокопи І.В., Россохи В.В., Сіренко Н.М., Танклевської Н.С., Червена І.І., Чирви О.Г., Шебаніна В.С., Юрчишина В.В., Яценка В.М. та інших дослідників.

Вивчення різних аспектів управління соціально-економічним розвитком аграрного сектора економіки в Україні здійснювали такі дослідники, як Андрейченко А.В., М.В.Дубініна, Гринчуцький В.І., Клочан В.В., Котикова

О.І., Лопатинський Ю.М., Немченко В.В., Новіков О.Є., Перебийніс В.І., Савенко І.І., Сахацький М.П., Сіренко Н.М., Улянченко О.В., Шебаніна О.В., Школьний О.О. та інші вчені.

Сталий розвиток аграрної сфери та сільських територій системно досліджується такими вченими-економістами, як Гаркуша О.М., Геєць В.М., Гудзинський О.Д., Зіновчук Н.В., Іртищева І.О., Ключник А.В., Лупенко О.Ю., Нестеренко С.А., Олійник О.В., Осташко Т.О., Павлов О.І., Погріщук Б.В., Попова О.Л., Пугачов М.І., Саблук П.Т., Ушкаренко Ю.В., Федоров М.М., Хвесик М.А., Шебаніна О.В., Шубравська О.В., Якубів В.М. та іншими дослідниками.

Проте постійно зростаючий попит на агропродовольчу продукцію та динамічні соціально-економіко-екологічні зміни як внутрішнього, так і зовнішнього середовища сільського господарства слугують аргументами на користь продовження досліджень з ключових напрямів управління біоресурсами аграрного сектора економіки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційні дослідження здійснювалися у відповідності до плану науково-дослідних робіт Одеської державної академії будівництва та архітектури за темами: «Ефективний розвиток виробничо-господарської діяльності підприємств трансформаційної економіки (за видами економічної діяльності)» (номер державної реєстрації 0108U010760), де опрацьовано методологічні, проектні та прикладні засади управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі економіки; «Проблеми розвитку менеджменту та маркетингу будівельного сектора економіки півдня України в умовах становлення ринкових відносин» (номер державної реєстрації – 0106U000951), в частині теоретичних та концептуальних основ управління біоресурсами в аграрному секторі.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних положень та розробці

методичних й науково-прикладних рекомендацій щодо управління біоресурсами в аграрному секторі економіки.

Для досягнення визначеної мети поставлено і вирішено такі наукові завдання:

- ідентифікувати понятійно-категоріальний апарат та розкрити сутність управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- розкрити зміст системи управління та інгресії біоресурсів в аграрному секторі економіки;
- висвітлити взаємозв'язок біоресурсів з економічною та соціальною системами на основі кон'югації;
- обґрунтувати методологічні основи дослідження управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- узагальнити світовий досвід управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- розробити методичне забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- провести діагностику макро- та мікроекономічних умов управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- проаналізувати ресурсний потенціал управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- оцінити економічну та соціальну результативність управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- обґрунтувати розвиток багатокладності в аграрному секторі економіки як чинника підвищення соціально-економічної результативності його біоресурсів;
- визначити пріоритети державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- розробити концептуальні основи відродження сільської соціально-побутової сфери;

- обґрунтувати необхідність підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення;
- розробити практичні рекомендації щодо підвищення результативності управління біоресурсами в контексті інтеграції України у світовий економічний простір;
- запропонувати науково-прикладні підходи щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів аграрного сектора економіки.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних, методологічних, методичних та прикладних аспектів управління біоресурсами в аграрному секторі економіки.

Об'єктом дослідження є процеси економічної, соціальної та біологічної природи в управлінні біоресурсами аграрного сектору економіки України.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження слугують всезагальні філософські методи – діалектичний метод пізнання стосовно соціально-економічних та екологічних процесів в їх розвитку, взаємозв'язку та взаємозалежності; герменевтичні – для тлумачення та пояснення текстового матеріалу; критичний – для аналізу різних інформаційних джерел. При розв'язанні поставлених задач використовувалися загальнонаукові емпіричні методи: спостереження (для дослідження стану та динаміки макро- та мікроекономічних умов розвитку біоресурсів); порівняння (для дослідження динаміки й оцінці тенденцій ресурсного потенціалу управління біоресурсами); вимірювання (для дослідження стану та динаміки економічної результативності управління розвитком біоресурсів); теоретичні методи: аксіоматичний (для формулювання теоретичних положень щодо управління біоресурсами в аграрному секторі економіки як соціально-економічної категорії); аналізу (для розкриття змісту системи управління та інгресії біоресурсів в аграрному секторі економіки); синтезу (для висвітлення взаємозв'язку біоресурсів з

економічною та соціальною системами на основі кон'югації); абстрагування (для створення категоріально-понятійного апарату та формулюванні висновків та рекомендацій з управління біоресурсами); системний (для встановлення значення відродження сільської соціально-побутової сфери як базової складової ефективного управління біоресурсами в аграрному секторі економіки); створення теорії (для введення в теорію управління гіпотези про належність людини до біологічних ресурсів); спеціальні методи дослідження: монографічний (для узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду з управління біоресурсами); економіко-статистичний (для виявлення впливу окремих факторів в управлінні біоресурсами на економічну результативність аграрного виробництва); індексний (для характеристики змін показників в управлінні біоресурсами аграрного сектору); розрахунково-конструктивний (для обґрунтування основних напрямів підвищення соціально-економічної результативності управління біоресурсами); економіко-математичні методи (для економіко-математичного моделювання та оптимізації виробничо-господарської діяльності кластерів об'єднаних територіальних громад сільської місцевості); графічний (для оцінки динаміки ресурсного потенціалу аграрної галузі).

Інформаційною базою проведених досліджень дисертаційної роботи слугували законодавчі та нормативно-правові акти України, офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, офіційні матеріали Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, а також інших міністерств та відомств країни; органів місцевого самоврядування, обласних управлінь статистики, матеріали науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів, конгресів, наукові публікації за досліджуваною проблемою, періодичні видання, інформаційні дані мережі Internet, результати особистих обстежень автора.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у вирішенні важливої науково-прикладної проблеми – концептуальне обґрунтування теоретико-методологічних положень та розробка методичних й

прикладних рекомендацій щодо наукового забезпечення управління біоресурсами аграрного сектора економіки, зокрема:

вперше:

– науково обґрунтовано дуальну природу системи управління біоресурсами аграрного сектору економіки, цілісна єдність якої завдяки функціональним та інституціональним складовим людського чинника формує масштаб, зміст, якість, інгресію, кон'югацію та синергію управлінського процесу;

– обґрунтовується методологічна єдність наукового пізнання управління біоресурсами в аграрному секторі економіки та екологізації виробничо-господарською діяльності в планетарних, економіко-блокових, національних, регіональних та суб'єктно-господарюючих масштабах; розкривається їх діалектична відмінність з позицій управлінської предметності (суб'єкта і об'єкта управління), а також як загального і одиничного різнорівневого соціально-економіко-екологічного явища;

– розроблено методологічне забезпечення пізнавальної та перетворювальної місії використання світового досвіду з управління біоресурсами аграрного сектора, зокрема в частині належності сільської громади до етноутворюючих одиниць (конвіксії), сукупність яких поєднує спільна демографічна історія походження, пристосування до ландшафту місця проживання, поведінковий стереотип, однохарактерний побут, виконання функції національного етногенезу, типова адаптивна мотиваційно-поведінкова функція в громаді та у виробничо-господарській діяльності, що значною мірою впливає на соціально-економічну управлінську результативність;

удосконалено:

– трактування економічної категорії «управління біоресурсами в аграрному секторі», що на відміну від інших, відображає найзагальніші та найістотніші явища реальної економічної дійсності предметно цілеспрямованого ведення в сільському господарстві виробничо-

господарської діяльності, множинність соціально-економічної та екологічної результативності якої в процесі використання довкілля в перспективі забезпечує як відновлення та нарощування біоресурсів, так і збереження та удосконалення природних ресурсів;

– методологічні засади оцінювання результативності управління стосовно різних об'єктів з використанням комплексу методичних підходів (цільового, витратного, процесного, багатоаспектного, поведінкового, ринкового, фінансового), що має універсальний характер та дозволяє всебічно віддзеркалювати управлінську результативність, враховувати особливості функціонування досліджуваних суб'єктів, проявляти релевантну властивість менеджменту для порівняння отриманих результатів та поставлених цілей;

– методологічні підходи щодо аналізу ресурсного потенціалу управління біоресурсів в аграрному секторі економіки, що враховує взаємозв'язок економічних, соціально-демографічних, інституціональних та екологічних сфер життєдіяльності в сільському господарстві й передбачає міжгалузеве, територіально-просторове й приватно-громадське збалансування його інтересів в процесі виробничо-господарської та ринкової діяльності;

– науково-прикладні аспекти дослідження результативності управління біоресурсами в аграрному секторі економіки в комплексі, що охоплює його економічні, соціальні та екологічні результати, стан та тенденції яких в частині продуктивності використання землі та збереження її природної родючості, відтворення трудових ресурсів, фінансової результативності господарюючих суб'єктів, споживання населенням основних продуктів харчування в розрахунку на одну особу, є аргументами на користь проведення в досліджуваному об'єкті системних організаційно-управлінських заходів з розвитку багатокладності на селі, відродження сільської соціально-побутової сфери, підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення, інноваційно-інвестиційного забезпечення екологізації сільськогосподарського виробництва;

– методологічні підходи до підвищення економічної ефективності управління біоресурсами, що передбачає активізацію участі аграрного сектора у світовому поділі праці за рахунок таких факторів як: використання господарюючими суб'єктами наявних конкурентних переваг у зовнішньоекономічній діяльності; модернізація життєдіяльності сільської громади та виведення рівня життя селян до сучасних європейських стандартів; активне впровадження в практику господарювання новітніх науково-технічних та менеджерських і маркетингових здобутків; врахування особливостей економічної глобалізації, блокової міждержавної та внутрішньодержавної регіоналізації;

дістали подальшого розвитку:

– теоретичні положення щодо взаємозв'язку біоресурсів з економічною та соціальною системами на основі кон'югації, що показує здійснення людиною внутрішньої структуризації й впорядкованості економічних процесів аграрного сектора економіки та виокремлює цей об'єкт дослідження цілісністю, організованістю, інституціональністю, соціально-економіко-екологічною результативністю;

– наукові підходи щодо системної діагностики оточуючого та внутрішнього середовища аграрного сектору економіки, що, на відміну від інших, віддзеркалюють значущість сільського господарства як мультиплікатора розвитку інших сфер життєдіяльності національного господарського комплексу, джерела створення абсолютного додаткового продукту та чинника забезпечення зростання валового внутрішнього продукту країни;

– пропозиції щодо розвитку багатокладності в аграрному секторі економіки, що базуються на існуючому розподілі праці між сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та господарствами населення, спеціалізація яких дозволяє сільським мешканцям здійснювати самореалізацію з виробництва сільськогосподарської продукції згідно особисто зробленого вибору форми господарювання на землі у

відповідності до світогляду, інтелекту, мотивації, фізичних, професійних, освітньо-кваліфікаційних та інших індивідуальних особливостей конкретної особи;

– методологічні підходи щодо визначення пріоритетів державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі економіки, що ґрунтуються на об'єктивній необхідності поєднання та балансування державних регуляторів з дією саморегулювання виробничо-господарської діяльності при керуванні сільською галузевою та територіальною економікою на засадах підприємництва, ринкової конкуренції, права власності, екологічної безпеки;

– науково-практичні рекомендації з відродження сільської соціально-побутової сфери, що ґрунтуються на необхідності виведення її на новий якісно вищий рівень ведення в силу вагомості впливу соціуму на результативність економічних та екологічних систем; іммобільності ресурсів в аграрному секторі економіки в зв'язку зі специфікою виробничо-господарської діяльності та способу життя в сільській місцевості; наявності диспропорцій між селом та містом в інженерно-комунальному забезпеченні житлового фонду; нагальності задоволення потреб сільських жителів в інфраструктурно-побутовому обслуговуванні у відповідності до сучасних світових стандартів;

– наукові підходи щодо підвищення добробуту сільського населення, що обґрунтовують цей управлінський важіль в якості чинника зростання соціально-економічної результативності використання біологічних та природних ресурсів в аграрному секторі, який забезпечують оплата праці, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, грошові надходження від реалізації сільськогосподарської продукції та здійснюваних робіт і послуг, пенсії, стипендії, субсидії, субвенції та інші грошові, матеріальні і нематеріальні доходи в сільській місцевості;

– обґрунтування щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів, що передбачає: формування

національної програмно-цільової системи екологізації виробничо-господарської діяльності аграрного сектора; економіко-математичне моделювання та оптимізацію виробничо-господарської діяльності кластерів об'єднаних територіальних громад сільської місцевості, блочна система яких включає раціональне поєднання рослинництва, тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції на основі оптимальної за сівозмінами для конкретних природно-кліматичних зон структури посівних площ аграрних суб'єктів господарювання; стимулювання сільських домогосподарств, фермерських господарств та аграрних підприємств малого та середнього бізнесу до використання на комерційній основі послуг висококваліфікованих фахівців в області органічного виробництва сільськогосподарської продукції та її промислової переробки, менеджменту, маркетингу, охорони довкілля, техніко-технологічних нововведень, що безпосередньо впроваджуються в практичну виробничо-господарську діяльність; орієнтування державної освітньої політики на зростання частки жителів сільської місцевості з вищою освітою для скорочення розриву в освітній сфері між селом та містом; спрямування капітальних інвестицій з боку держави, органів місцевого самоврядування та стейкхолдерів на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування, в тому числі в області одержування нових знань щодо закономірностей розвитку об'єктів матеріальної та нематеріальної природи, збереження біорізноманіття і середовища існування людини на рівні, що не менший за середнє значення за всіма іншими напрямками в національному господарському комплексі.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці прикладних рекомендацій з управління біоресурсами в аграрному секторі економіки. Так, пріоритети державної регуляторної політики з управління розвитком біоресурсів та відродження соціально-побутової сфери та пропозиції щодо забезпечення розвитку інноваційної діяльності, використання якої доцільно здійснювати в об'єднаній громаді, що значною мірою сприятиме підвищенню добробуту її населення та підвищенню

престижності праці взято до впровадження Комунальною установою «Одеський методичний центр освітніх ініціатив» (довідка № 08-38/425 від 08.10.2019 р.).

Приватно-орендне підприємство «Вікторія» Новобузького району Миколаївської області використовує рекомендації щодо просування продукції на зовнішній ринок у зовнішньо економічній діяльності підприємства (довідка № 135 від 28.05.2019 р.).

Методичне забезпечення оцінки результативності управління розвитком біоресурсами та природокористуванням в аграрному секторі економіки прийнято до впровадження Херсонською обласною радою в процесі опрацювання та реалізації Стратегії економічного та соціального розвитку Херсонської області до 2024 року (довідка № 1357-02-08/1/2-19 від 05.09.2019 р.).

Методичні положення з діагностики макро- та мікроекономічних умов управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі економіки взято до впровадження приватним підприємством «Лендфорт Дніпро» Нікопольського району Дніпропетровської області (довідка № 76 від 25.04.2019 р.), а також ТОВ «Золотий Колос» Казанківського району Миколаївської області при розробці перспективних планів їх соціально-економічного розвитку (довідка № 94 від 20.05.2019 р.).

Приватне підприємство «Насіння» м. Одеси використовує в практичній діяльності рекомендації стосовно підвищення економічної ефективності управління розвитком біоресурсів і природокористування в контексті інтеграції України у світовий економічний простір (довідка № 66 від 17.09.2019 р.).

Інноваційно-інвестиційне забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів та природокористування використовується Регіональним фондом підтримки підприємництва у Миколаївській області (довідка № 1488/01 від 11.11.2019 р.)

Науково-прикладні результати дисертації використовуються у навчальному процесі Одеської державної академії будівництва та архітектури при викладанні дисциплін «Стратегічний маркетинг», «Маркетингові дослідження», «Міжнародний маркетинг», «Маркетингова цінова політика», «Інфраструктура товарного ринка», «Маркетингова товарна політика», «Промисловий маркетинг», «Товарознавство». Практичне значення одержаних наукових результатів та рівень їх використання у господарській практиці та навчальному процесі підтверджується відповідними документами (довідка № 29-288 від 05.03.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею щодо управління біоресурсами в аграрному секторі економіки. Сформульовані наукові результати, що викладено у дисертації та виносяться на захист в якості новизни, висновків та пропозицій, отримані автором особисто. Із тих наукових праць, що опубліковані у співавторстві, використано лише ті ідеї та положення, які є результатом власних досліджень здобувача. Дисертація не містить матеріалів кандидатської дисертації.

Апробація матеріалів дисертації. Основні теоретичні положення і практичні результати дисертаційної роботи доповідались та обговорювались на зарубіжних, міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях, конгресах, з'їздах та семінарах у тому числі: Міжвузівській науково-практичній конференції студентів, аспірантів, молодих вчених, викладачів «Інноваційна парадигма сучасного розвитку маркетингу» (м. Одеса, 21 травня 2010р.); 8 Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми сучасного управління: економічні, екологічні, політико-правові, історичні, ментальні аспекти» (м. Одеса, 14 листопада 2012р.); IV науково-практичній конференції «Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації» (м. Одеса, 20 квітня 2012р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції викладачів, аспірантів і студентів «Маркетинг на міжнародних ринках товарів і послуг:

глобальні аспекти» (м. Порпад, Словаччина, 2013р.); III international research and practice conference «World economy, finances and investments: modern view of the actual problems» (с. Donetsk, 25-27 May 2013); 5 Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи» (м. Харків, 8-10 квітня 2014р.); 6 Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи» (м. Харків, 8-10 квітня 2015р.); III Українсько-польському науковому форумі «25 років Договору між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво: спроба балансу» (с. Olsztyn 11-12 травня 2017р.); XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми сучасного управління в соціально-економічних, гуманітарних та технічних системах» (м. Одеса, 23 листопада 2017р.); X Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації» (м. Одеса, 24 квітня 2018р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та нові наукові стратегії у Центральній та Східній Європі» (м. Київ, 29–30 червня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Реалізація спільних міжнародних проектів та реформування відносин: наука, виробництво і ринок» (м. Одеса, 26-27 вересня 2018р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції фахівців, магістрантів, аспірантів та науковців (м. Одеса, 13-14 грудня 2018р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті професорів Фоміна Ю.Я. і Семенова В.С. (Одеса-Стамбул-Одеса, 24-28 квітня 2019 р.); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації» (м. Одеса, 23 квітня 2019 р.); 75 науково-технічній конференції професорсько-викладацького складу Одеської державної академії будівництва та архітектури (м. Одеса, 16-17 травня 2019р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток економічної системи країни в контексті міжнародного співробітництва» (м. Одеса, 18 травня 2019р.).

Структура і обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг роботи викладено на 451 сторінках. Основний текст дисертації становить 365 сторінки, містить 36 таблиць та 41 рисунок. Список використаних джерел нараховує 275 найменувань, розміщених на 29 сторінках, 22 додатка, що розміщуються на 28 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

1.1 Управління біоресурсами в аграрному секторі як соціально-економічна категорія

Важливість наукового забезпечення управління біоресурсами в аграрному секторі зумовлена тим, що сільське господарство є об'єктивною базою існування людського суспільства та необхідною передумовою розширеного соціально-економічного відтворення за рахунок залучення в цей процес навколишнього середовища з його природно-кліматичними умовами, явищами та ресурсами. Примноження добробуту населення при збереженні природних ресурсів й нарощуванні їх потенціалу постає пріоритетною ціллю всіх учасників управлінського процесу агропромислового комплексу та потребує надійного наукового обґрунтування. Дослідження теоретичних основ управління біоресурсами в аграрному секторі включає ідентифікацію понятійно-категоріального апарату стосовно даного суспільного явища та представлення його в якості соціально-економічної категорії, розкриття методологічних основ дослідження управління біоресурсами в аграрному секторі та узагальнення щодо цього наявного світового та вітчизняного досвіду.

Проблеми управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі у контексті забезпечення його сталого розвитку досліджуються як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. В частині підвищення економічної результативності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств загальновідомими є дослідження В.Г. Андрійчука, І.Ф. Баланюка, О.М. Бородіної, О.А. Бугуцького, В.М. Гейця, І.І. Лукінова, В.Я. Месель-Веселяка, Н.Г. Міценка, Г.М. Підлісецького, І.В.

Прокопа, В.В. Россохи, О.В. Рубай, О.В. Ульяновка, М.М. Федорова, В.В. Юрчишината ін. Системні дослідження щодо сталого розвитку аграрної сфери та сільських територій проводилися і представляються широкому загалу такими дослідниками-економістами, як О.А. Белевят, І.К. Бистряков, О.В. Олійник, О.М. Онищенко, Т.О. Осташко, О.Л. Попова, М.І. Пугачов, П.Т. Саблук, М.А. Хвесик, О.В. Шубравська, В.М. Якубів та ін. Проте необхідність продовження досліджень з ключових напрямів управління біоресурсами в аграрному секторі спричинюється динамічними змінами природно-ресурсного потенціалу в силу збільшення на нього антропогенного тиску та потребою більш раціонального використання в зв'язку зі світовими демографічними процесами, політикою консюмеризму економічно розвинених країн, глобалізацією економіки та регіоналізацією ойкумени.

Для ідентифікації досліджуваного явища та з'ясування його сутності варто використовувати трактування, що прийняті в якості нормативно-правових актів світовою практикою й ратифікованих в країні. Саме до таких належить Конвенція про охорону біологічного різноманіття, набуття чинності якої в Україні відбулося у 1995 році. За Конвенцією, «біологічні ресурси» включають генетичні ресурси, організми або їх частини, популяції або будь-які інші біотичні компоненти екосистем, які мають фактичну або потенційну користь або цінність для людства [7, С. 1001].

В Конвенції зазначається, що «біологічне різноманіття» означає різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, серед іншого, наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає в себе різноманітність у рамках виду, між видами і різноманіття екосистем [7, С. 1001].

Таким чином в першоджерелі частково позначається змістовність біологічних ресурсів, їх користь або цінність для людства, а також взаємозв'язок з природними ресурсами (рис. 1.1). Це в повній мірі відповідає меті і задачам дослідженню управління біоресурсами в аграрному секторі економіки України.

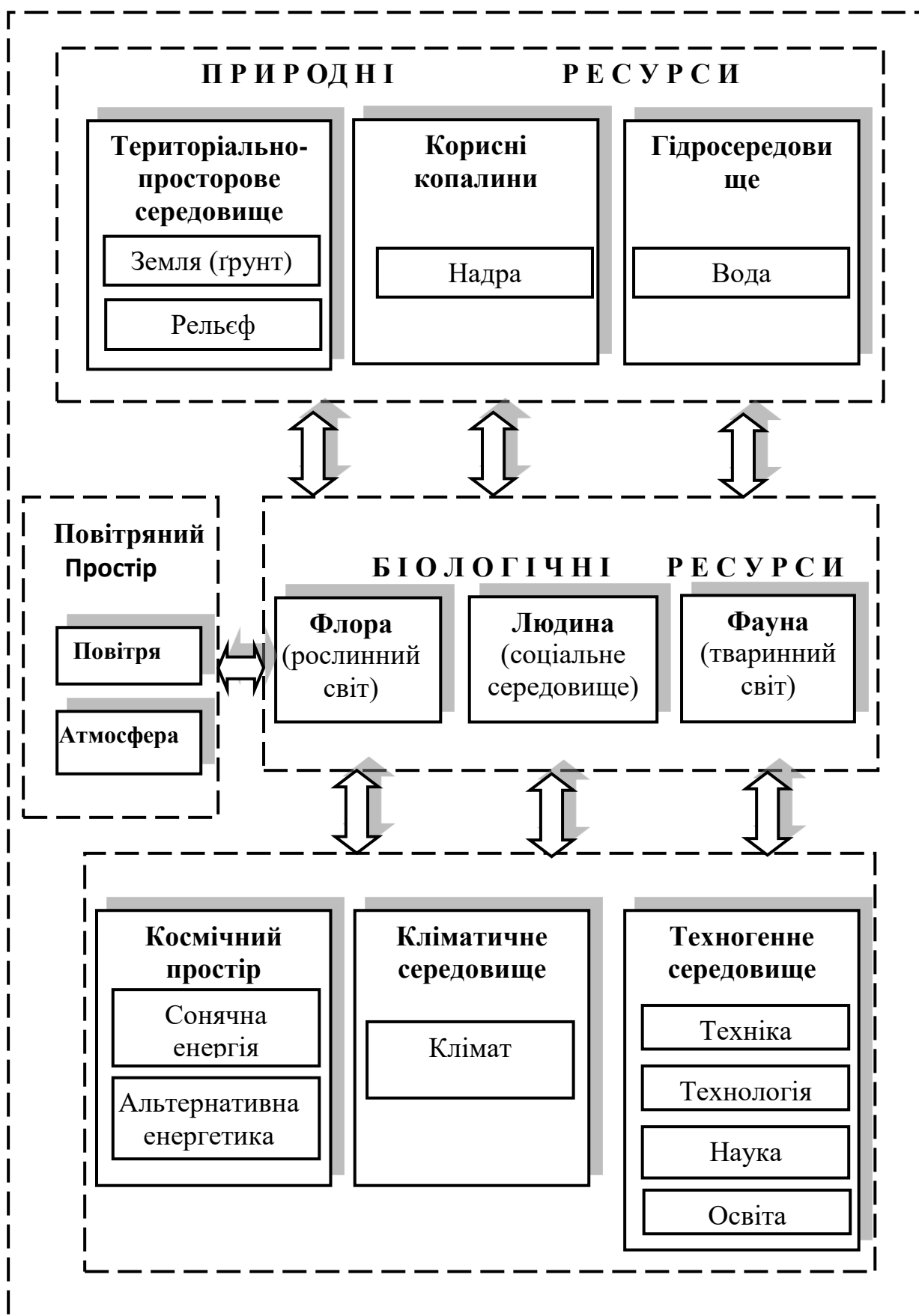

Рисунок 1.1 – Біоресурси та їх взаємозв'язок з природними ресурсами

Будучи покликаними задовольняти матеріальні і нематеріальні потреби

як окремої людини, так і суспільства в цілому, біоресурси виступають одним із основних чинників виробничо-господарської діяльності людини й суспільства. Адже вони є складовою природних ресурсів, що включає об'єкти та системи неживої і живої природи. Представляючи живу природу, біологічні ресурси нерозривно пов'язані та постійно взаємодіють з іншими компонентами природних ресурсів в процесі суспільного виробництва, сільськогосподарського зокрема.

В аграрному секторі економіки людиною безпосередньо використовуються біологічні ресурси, що представляють рослинний та тваринний світ та формують відповідно рослинницьку та тваринницьку галузі. Кожна з цих галузей, в свою чергу, за видами продукції сільськогосподарських культур та тварин виділяє спеціалізовані галузі. Складність окремих з них дозволяє сформувати додаткові напрями господарської діяльності як з основних видів продукції виробництва, так і з їх побічних продуктів та відходів (газ та гній в тваринництві, виробництво кормів та біопалива в рослинництві тощо).

Біологічні ресурси, що використовуються людиною у виробничо-господарській діяльності аграрних галузей рослинництва та тваринництва, наведені на рис. 1.2.

Кожна з цих галузей, як рослинництва, так і тваринництва, належать до таких, що можуть мати основні та супутні продукти, а також відходи, які також слугують ресурсами для виробництва. Так, в рослинництві зернові та зернобобові культури включають такий набір сільськогосподарських культур як пшениця, ячмінь, рис, жито, овес, кукурудза, просо, сорго, горох, квасоля та інші, побічна продукція та відходи яких можуть використовуватися в подальшому процесі виробництва при створенні матеріальних благ. В тваринництві скотарство представляє молочний, м'ясний, м'ясо-молочний напрями виробництва продовольчої продукції та слугує джерелом органічних добрив для рослинництва.

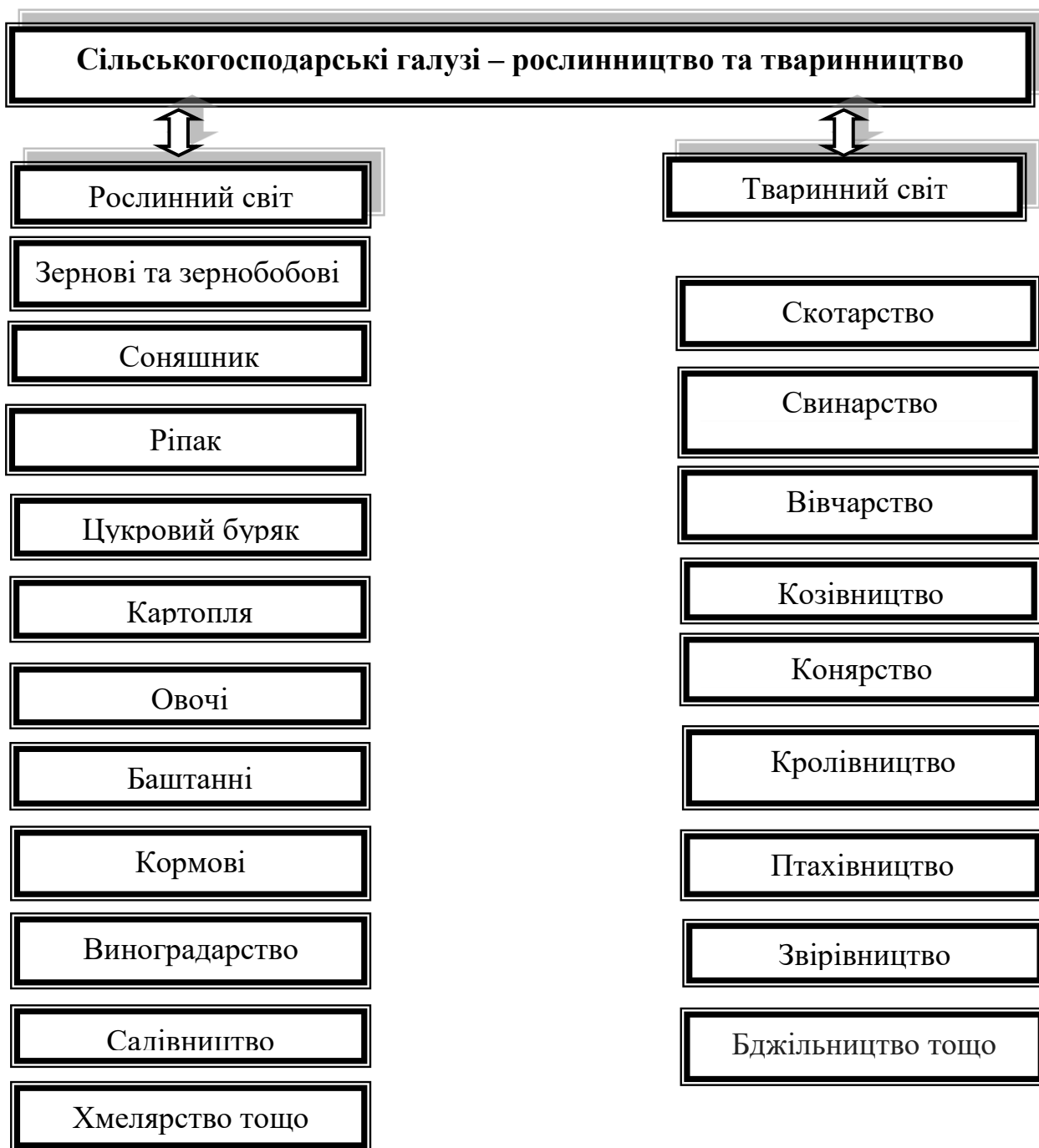

Рисунок 1.2 – Біоресурси аграрних галузей рослинництва та тваринництва

Біоресурси аграрного сектора наведеним переліком не обмежується. В практиці господарювання рослинні ресурси мають перспективу нарощуватися за рахунок інших лісових, степових, лучних, болотних, водних та декоративних рослин, а також грибів, мохів, лишайників, водоростей тощо. Тваринний світ має значні резерви збагачення та введення в практику

господарювання й інших тварин, птахів, комах, молюсків, плазунів, земноводних, а також грибків, бактерій, дріжджів та інших мікроорганізмів.

Опосередковане використання біоресурсів в аграрному секторі пов'язується з акумулюванням сонячної енергії, зв'язуванням вуглекислоти, виділенням кисню, захищенням ґрунтів від ерозії, підтримуванням кругообігу в екосистемах, рекреацією та оздоровленням людей, розширенням медичних послуг, задоволенням естетичних та спортивних потреб, стимулюванням відпочинку та туризму, розширенням наукових пошуків тощо.

На відміну від таких вичерпних природних ресурсів як корисні копалини (глина, пісок, вапняк, граніт, базальт, мармур, вугілля, нафта, горючі сланці та ін.), біологічні ресурси є вичерпними й відновлюваними. Тому практика їх використання потребує раціональності, бережливості та створення умов для безперервного постійного відтворення. Відтак, проблема управління біоресурсами в аграрному секторі економіки з теоретичних, методологічних та практичних позицій потребує комплексного підходу, що постає характерною рисою проведеного наукового дослідження.

Ідентифікація понятійно-категоріального апарату стосовно управління біоресурсами в аграрному секторі в якості соціально-економічної категорії забезпечується сутнісним змістом та конкретними властивостями даного явища реальної економіки. Логічно висвітлення сутності категорії «управління біоресурсами в аграрному секторі» здійснювати згідно характеристики змісту семантичного значення вказаних елементів даного поняття, представляючи його в якості цільного явища реальної економічної дійсності та розкриваючи через належні цій дійсності загальні властивості. Адже останні породжуються якісні відмінні сторони складових цього явища. При цьому через сукупність властивостей є можливість чітко визначити сутність досліджуваних процесів, а також явища, що ними формується.

Дослідження показують, що до числа основних властивостей управління біоресурсами в аграрному секторі відносяться: множинність

змісту та результатів процесів; залежність результативності від природних та соціально-економічних чинників; вичерпування, відновлення та нарощування біоресурсів; руйнування, збереження та удосконалення природних ресурсів в процесі їх використання; а також цілеспрямованість; системність; динамічність (рис. 1.3).

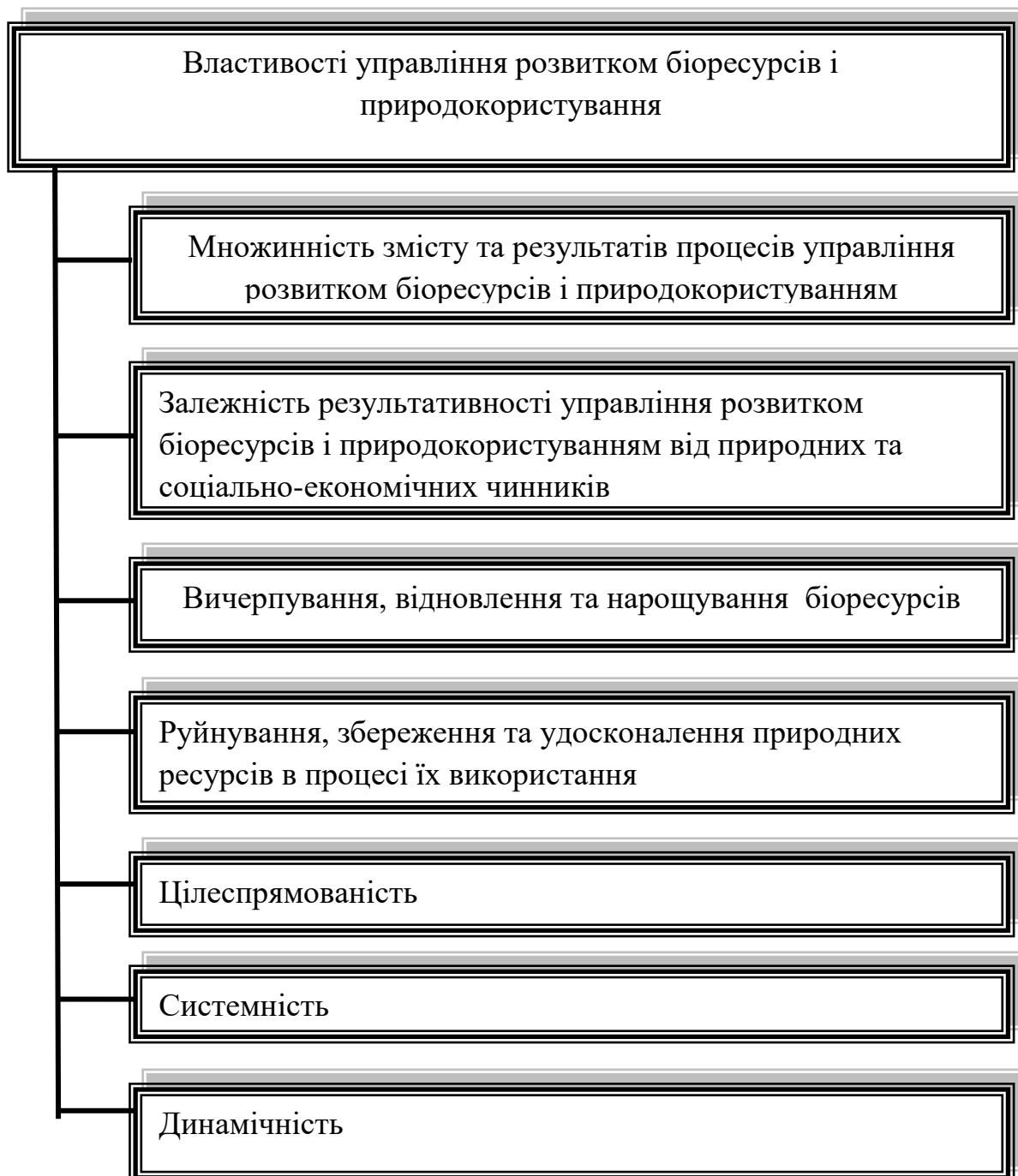

Рисунок 1.3 – Властивості управління біоресурсами в аграрному секторі

Першочерговість дослідження множинності змісту та результатів процесів управління біоресурсами в аграрному секторі в якості властивості правомірно здійснювати в силу поєднання в єдиному цілому сукупності складових біоресурсів і природокористування, які в сільськогосподарському виробництві не віддільні один від одних. Саме на них відбивається вплив управлінських інструментів, а тому вони є об'єктами управління, а процеси, що в них відбуваються, виступають, як в даному випадку, об'єктами наукового дослідження.

Множинність біоресурсів проявляється тим, що за своїм змістом вони відбивають необхідні для людини запаси рослин і тварин [7, С. 53]. При цьому, якщо перша частина терміну (біо-) вказує на життя (життєві процеси) та біологічну форму даного явища, то друга (- ресурси) – на запаси, що можна використовувати у разі потреби, а також як засіб, можливість, якими можна скористатися в разі необхідності [7, С. 1027].

Певна спірність наведеного трактування полягає в тому, що «Великий тлумачний словник сучасної української мови» обмежує множинність біоресурсів лише необхідними для людини запасами рослин і тварин. Таке трактування біоресурсів досить поширене як в прикладному використанні, так і в науковому світі. Проте виведення людини за межі біоресурсів не відповідає об'єктивній дійсності, є штучним і за певних обставин, навіть шкідливим.

Історія аграрного розвитку України засвідчує, що за компліментарності на адресу людини стосовно її еволюційної вищості серед інших біологічних видів (в науковій біології), та її здатності створювати відносний додатковий продукт у виробничо-господарському процесі (в економічній теорії), штучне виведення людини за межі біоресурсів давало можливість знищувати людей за суспільно-класовою ознакою, проводити обезземелення селян та голодомор. Й на сьогодні існує практика утримання тварин в приміщеннях зі штучним підігрівом, автоматичним напуванням та видаленням гною, збалансованим за поживними речовинами раціоном годівлі індивідуально

для кожної голови, тоді як умови проживання працівників таких ферм, через відсутність в окремих селах належних сучасним вимогам водопостачання, каналізації та інших житлово-комунальних послуг, й близько не мають таких зручностей.

Наведена суперечність дає підстави для ствердження гіпотези щодо належності людини до біологічних ресурсів. В їх складі людина має свій особливий зміст та призначення. Дуальність людини проявляється в її одночасній належності як до біологічних ресурсів, так і до управлінських чинників, під впливом яких відбувається розвиток біоресурсів та природокористування, в аграрному секторі зокрема.

Зміст природокористування відбиває дещо іншу сторону того, що використовує людина. В цьому ж словнику термін «природокористування» подається як використання природних багатств Землі, вивчення їх використання. Тут природа віддзеркалює органічний та неорганічний світ у всій сукупності і зв'язках, що є об'єктом людської діяльності й пізнання, все те, що не створено діяльністю людини; буття, матерія. Стосовно аграрного сектору цілком прийнятним є наведене трактування природи в якості сукупності особливостей рослинного і тваринного світу, кліматичних умов, рельєфу і т. ін.. якої-небудь місцевості, країни; а також як навколишнє географічне середовище [7, С. 945]. Таким чином, в сільському господарстві прямо чи побічно використовується все довкілля, що представляється навколишнім природним середовищем та має органічне й неорганічне походження. Людина в складі біоресурсів здійснює природокористування.

Виходячи з викладеного, за своїм змістом біоресурси та природокористування є різними поняттями. Бо через рослинний й тваринний світ природокористування включає біоресурси як складову компоненту в тій її іпостасі, що відображає необхідні для людини запаси. Відтак, біоресурси та природокористування виступають в якості категорій частини та цілого, що відображають відносини між сукупністю елементів природного середовища та зв'язками, які відбивають їх множинність та поєднують ці елементи в

цілісну сукупність, породжуючи в ній нові властивості, зокрема соціально-економічного характеру.

Множинності результатів управління біоресурсами в аграрному секторі проявляється в економічній, соціальній, інституціональній та екологічній сферах життєдіяльності суспільства. Результати цих сфер є суспільно значимими, рівнозначними, взаємопов'язаними, взаємозалежними, не замінними.

Економічна результативність проявляється через ведення виробничо-господарської діяльності, створення матеріальних благ, здійснення розширеного відтворення. Соціальна результативність відбивається через рівень задоволення потреб людей в товарах та послугах сільськогосподарського походження, демографічне відтворення сільського населення, добробут та умови життя сільських мешканців. Інституціональна результативність виступає в якості формальних та неформальних поведінкових характеристик людей по відношенню до рослинного та тваринного світу. Екологічна результативність характеризується динамікою потенціалу біоресурсів (вичерпування, відновлення, нарощування) та природокористування (руйнування, збереження, удосконалення).

Взаємодія змістовних складових аграрного сектора віддзеркалює одну з найбільш вагомих властивостей досліджуваного явища – залежність результативності управління біоресурсами від природно-кліматичних та соціально-економічних чинників. При цьому на перебіг економічних, соціальних та екологічних процесів в Україні накладає свій відбиток трансформаційні зміни під парадигмою утвердження в країні соціально орієнтованої ринкової економіки. Оскільки відповідні зміни відбуваються в сільському господарстві, що значною мірою залежить від біологічних та природних процесів, то управління біоресурсами, в свою чергу, суттєво впливає на соціально-економічну результативність функціонування провідної галузі національного господарського комплексу.

Такий висновок зумовлюється тим, що біологічні ресурси та природне довкілля є об'єктивним підґрунтям сільськогосподарського виробництва, яке здійснюється як окремими фізичними особами й домогосподарствами, так і підприємствами різних організаційно-правових форм та власності. Соціально-економічний ефект, отриманий від результату використання біологічних ресурсів та природного довкілля, в свою чергу, змінює оточуюче середовище, визначаючи тим самим напрям його розвитку. Темпи росту останнього значною мірою залежать від організаційно-управлінських чинників. Отже цілком справедливо стверджувати про те, що управління біоресурсами, будучи залежним від природних та соціально-економічних чинників, в свою чергу, значною мірою визначає силу впливу цих чинників.

Взаємозалежність в аграрному секторі управління розвитком біоресурсів і природокористування, з одного боку, а з іншого – природних й соціально-економічних факторів, породжують таку властивість даного явища як вичерпування, відновлювання та нарощування біоресурсів. Слід вказати на неоднозначний підхід науковців до прояву такої різноплановості властивості, а то й до заперечення її окремих проявів, що породжується трактуванням сутності біоресурсів.

Так, термін «біологічні ресурси» Скорук О.П. розкриває як сукупність організмів, що прямо чи побічно можуть бути використані людиною для споживання. До їх числа відносить лісові, рослинні, рибні, мисливські та інші ресурси біологічного походження. За визначенням дослідника, біоресурси належать до таких природних ресурсів, що є вичерпними, і, водночас, відновлюваними. Зазначається, що відновлювальна властивість проявляється за умови оптимального природокористування, яке відбувається протягом тривалого періоду. Наголошується, що при цьому чисельність і біомаса організмів не знижується, і без змін залишається їх структура в розрізі наявних спільнот [5].

Підхід науковця щодо складових біологічних ресурсів поділяється більшістю вчених. Проте варто вказати на певні спірні положення, що

характерні для трактування в даному випадку властивостей біоресурсів. Адже вказуючи на їх вичерпність, доцільно було розкрити умови, за яких відбувається ця вичерпність. Бо термін «вичерпувати» означає забирати щонебудь повністю, до кінця. В контексті – «вичерпати себе» трактується як стати нездатним продовжувати свій розвиток, втратити живе, прогресивне [7, с. 120].

Виходячи з викладеного, вичерпність біологічних ресурсів стосовно аграрного сектору передбачає втрату здатності розвиватися внаслідок не раціонального використання наявних в галузі ресурсів та хижацького до них ставлення. Це безпосередньо відноситься до рослинного та тваринного світу, деградація живих організмів якого проявляється в нездатності продовжувати свій розвиток. Вичерпність характеризує також земельні ресурси, родючість яких формується живими організмами.

Відсутність наукової ґрунтовності та низький рівень управління виробничо-господарською діяльністю в аграрному секторі можуть слугувати фактором вичерпаності біологічних ресурсів. Таку управлінську результативність з соціально-економічних та екологічних позицій слід оцінювати негативно. Варто вказати на те, що вичерпність біологічних ресурсів може наступати і в разі катастроф та катаклізмів, як за участю людини, так і в силу дії природних явищ.

Відновлюваним є ресурс, який набуває попереднього вигляду, стану [7, С. 134]. Таке повернення характеризує певний стан ресурсів біологічного походження, яким в аграрному секторі є рослинний та тваринний світ. Відновлювальним ресурсом постає також земля, що використовується у виробничому процесі. Водночас, за умови науково обґрунтованого режиму ведення виробничо-господарської діяльності всі названі ресурси мають перспективу як набуття попереднього стану, так і його поліпшення.

Тому не зовсім точним постає використання терміну «оптимальне природокористування», за якого не знижується чисельність, біомаса та структура природних організмів. Оскільки оптимум показує сукупність

найсприятливіших умов для певного явища, то в такому разі є можливість нарощувати, а не лише підтримувати чисельність і біомасу біологічних організмів.

Даний висновок підтверджується дослідженнями академіка Юрчишина В.В., який зазначає: «Зародившись внаслідок пошуку людиною джерел харчування у дикій природі, сільське господарство пройшло поступовий шлях збагачення рослинних ресурсів, природного відбору й селекції продуктивних культур і сортів, удосконалення технологій, ресурсно-технологічного оснащення, поліпшення структури та організації тощо. Людство навчилося не лише формувати такий потенціал, а й підтримувати й і нарощувати його, надавати йому досконалішої сутності, структури, потужнішої продуктивної сили [6, С. 34].

Відбувається удосконалення біоресурсів за рахунок поліпшення родючості ґрунтів, підвищення урожайності сільськогосподарських культур, зростання продуктивності тварин, покращення оточуючого середовища. Аналогічний характер мають процеси, що стосуються збереження структури наявних біологічних спільнот. Звідси витікає висновок, що обмежуватися оцінкою біологічних ресурсів з позицій їх вичерпування та відновлення не є повним та справедливим. Адже такий підхід до трактування біоресурсів не відбиває можливостей якісних структурних зрушень та перспектив здійснення в аграрному секторі розширеного відтворення, що в практичній площині цілком реально здійснювати за рахунок використання сучасних здобутків науково-технічного прогресу, в тому числі в області управління розвитком біоресурсів та природокористування. Об'єктивний характер цього процесу спричинюється зростанням чисельності населення планети, підвищенням вимогливості споживачів до якості товарів та послуг, прискореним впровадженням досягнень науки у виробничо-господарську діяльність, посиленням уваги громади щодо дотримання соціальних стандартів життєдіяльності суспільства, зростанням антропогенного тиску на

навколишнє середовище, залученням до споживання біологічних ресурсів, що раніше залишалися поза увагою людини.

Розширене відтворення біоресурсів обґрунтовується спектром їх елементів сухопутного та водного походження, перспективи продуктивного зростання яких залежить від науково-прикладних напрацювань у відповідній сфері. При цьому варто передбачати подальше збагачення біоресурсів внаслідок виявлення в них раніше не відомих науці властивостей та способів використання. Особливої ваги набуває посилення потенціалу кожного з типів біоресурсів в результаті їх взаємозалежності та взаємодії, а також сукупного впливу чинників зовнішнього середовища завдяки науково-технічному прогресу, інноваційним технологіям та результативному управлінню. Отже нарощування потенціалу біоресурсів правомірно виступає об'єктивною властивістю біоресурсів.

В управлінні біологічними ресурсами в аграрному секторі з властивістю вичерпування, відновлення та нарощування біоресурсів тісно пов'язана властивість руйнування, збереження та удосконалення природних ресурсів в процесі їх використання. Проте якщо вичерпність біологічних ресурсів аграрного сектору призводить до втрати живими організмами здатності продовжувати свій розвиток, то руйнування належить до явищ, дія якого за результатами прирівнюється до стихійного лиха. Адже руйнування походить від терміну «руйнувати», що означає, по-перше, ламаючи, розбиваючи і таке інше розвалювати що-небудь; або знищувати, перетворювати на руїни (йдеться про дію стихійного лиха, про війну і т. ін.). В цьому ж контексті трактується, як: скасовувати, ліквідувати, на зразок, державу, суспільний лад; доводити до повного розорення, занепаду; розорити; порушувати цілісність чого-небудь; розладнувати або знищувати що-небудь; припиняти дію, вияв і т. ін. чого-небудь; примушувати зникати; не давати здійснюватися чого-небудь.

По-друге, спустошувати, змушувати витратитися, доводити до марнотратства. По-третє, примушувати що-небудь розпадатися, змінювати

будову, склад, де йдеться про дію води, вітру, мікроорганізмів [7, С. 1088]. Якщо під впливом вказаних факторів процеси розпаду певної побудови спричинюють удосконалення природокористування, то такі зміни слід оцінювати позитивно.

Водночас, низький рівень управління виробничо-господарською діяльністю в аграрному секторі, а також відсутність наукової ґрунтовності та/або наукова поверховість щодо супроводу даного процесу можуть спричинити руйну природного середовища – його повний розвал, розруху, цілковитий занепад. Ця управлінська результативність з економічних, соціальних та екологічних позицій оцінюється негативно для розвитку біоресурсів в цілому та людини й суспільства зокрема.

Природа включає всю сукупність неорганічного та органічного світу, в якому географічне середовище з його конкретними природно-кліматичними умовами та рельєфом місцевості потребує збереження в тій його частині, що відбиває притаманні цій території особливості та достоїнства біологічних ресурсів. Адже з ними пов'язані як суспільно-політичні перспективи розвитку нації, так і соціально-економічні можливості виробничо-господарської діяльності її аграрного сектору. Так, природне середовище значною мірою визначає ментальність, розміщення поселенської мережі, житлові умови, спосіб життя, суспільні інституції, сімейні та індивідуальні форми поведінки, відносини між людьми, одяг, харчування, культуру, мистецтво кожної нації.

Народження й існування українського етносу безпосередньо пов'язується з сільським господарством. Згідно цілком справедливого твердження академіка Юрчишина В.В., переважна частина громадян країни має національно-генетичне селянське коріння, тобто походить від селянства, якому належить визначальна роль у формуванні сучасної України. Саме селянство стояло біля витоків держави-країни, завжди й у всьому першим або й єдиним ставало на її захист, зазнаючи при цьому великих втрат. До того ж, воно започаткувало рідну мову і народну культуру, формувало

духовність країни і продовжує залишатися її найбільшим носієм і охоронцем [6, С. 25-32].

Удосконалення природних ресурсів в процесі використання їх біоресурсів ґрунтується на можливостях більш ефективно використовувати існуючі переваги та особливості, а також за рахунок інтелектуального, науково-технічного та організаційно-управлінського чинника. Перспективність такого узагальнення засвідчує практика підвищення продуктивності рослинного й тваринного світу, нарощування соціально-економічної віддачі конкретних територій через їх поліпшення та трансформації здійснюваних на них форм виробничо-господарської діяльності.

Актуальність удосконалення природних ресурсів аграрного сектора України витікає з того, що значні площі її сільськогосподарських угідь використовуються не достатньо продуктивно в силу нестачі (надлишку) вологи, низьких температур та їх перепадів, відсутності або обмеженості ресурсів (управлінських, трудових, інтелектуальних, матеріальних, техніко-технологічних, сортових, фінансових тощо). Наявні також виведені з господарського обороту земельні ділянки, що потребують проведення меліорації і рекультивації. При цьому має місце зростання чисельності населення планети, яке потребує відповідного нарощування виробництва продуктів харчування та інших засобів першої необхідності сільськогосподарського походження.

Цілеспрямованість в управлінні біоресурсами в аграрному секторі в якості властивості ґрунтується на цілях та засобах їх досягнення в даному процесі. Адже термін «управління» «Великий тлумачний словник сучасної української мови» трактує як дію управляти, що подається в значеннях, по-перше, як спрямовувати діяльність, роботу кого-небудь, чого-небудь; або бути на чолі когось, чогось; а також як керувати; по-друге, користуючись кермом та іншими регулювальними пристроями, спрямовувати рух, хід, роботу чого-небудь. В контексті другого підходу стосовно терміну

«управляти» має місце також трактування, як спрямовувати хід, перебіг якогось процесу, впливати на розвиток [7, С. 1300].

Саме останній варіант трактування щодо управління є найбільш прийнятний. Адже спрямування й вплив доводиться здійснювати на біоресурси, що є об'єктом управління. Тоді як перше трактування щодо спрямування діяльності або роботи кого-небудь, чого-небудь звужує дію управлінського чинника. Друге трактування, будучи ближчим до сутності здійснюваної функції, разом з тим обмежується використанням регулювальними пристроями, що, в свою чергу, збіднює реальний зміст управлінських дій.

Аргументом на користь цілеспрямованості як властивості в управлінні біоресурсами в аграрному секторі постає той факт, що сільськогосподарське виробництво являє собою процес взаємодії природи та людини, праця якої включає фізичну та інтелектуальну складові. При цьому інтелектуальна праця належить до особливих рис управління, що передбачає визначення цілей та засобів їх досягнення, в тому числі в частині розвитку біоресурсів та природокористування.

Складний характер біоресурсів та природокористування як об'єкта управління, вимагає системності, що виступає об'єктивною властивістю досліджуваного управлінського процесу. При цьому системність управління проявляється, з одного боку, через функціональність здійснюваної управлінської діяльності, а з іншого – через її суб'єктно предметну змістовність. На практиці ці складові системи управління поєднує конкретна ціль, досягнення якої виступає управлінською сутністю. Аргументом на користь системності як об'єктивної властивості управління біоресурсами в аграрному секторі виступає й те, що ця дія стосується подальшого вектору руху об'єкта та перебігу процесів в середовищі, яке представляє собою складну економіко-соціально-екологічну систему.

Динамічність в якості властивості управління біоресурсам в аграрному секторі характеризується еволюційними змінами, сукупність яких постійно

відбувається в сільському господарстві протягом всього періоду його функціонування.

Розкриваючи еволюційне і революційне в історії сільськогосподарської галузі академік Юрчишин В.В. зазначає, що сучасне сільське господарство країни постало внаслідок багатовікових еволюційних в своїй основі перетворень, удосконалень, змін, які супроводжували його становлення на всіх етапах від витоків до сьогодення з одночасним проявом в ньому різноманітних перетворювальних процесів і явищ, в тому числі революційних типів. При висвітленні еволюційних процесів вченим звертається увага на те, що окрема їх частина зумовлюється винятково природним походженням й протіканням та є відображенням еволюції життя на Землі. Спочатку інтуїтивно, а тоді дедалі більш усвідомлено майбутній хлібороб вибирав з того, що йому дарувала Природа і що його оточувало, те, що йому «падало у вічі» і на що він вважав потрібним використати для задоволення власних потреб. Це був вибір не з того, що з'являлося на світ на його очах, а винятково з того, що Природа створила задовго до його появи. Зрештою, він вміло скористався цим і, задовольняючи зростаючі життєві потреби (і не лише власні), створив на їх основі сільськогосподарську галузь, яка з його ж участю, еволюціонуючи, з перебігом часів, епох тощо, набула сучасних форм [6, С. 34-35]. Проте за своїми результатами динамічність еволюційного плану цілком справедливо віднести до прояву властивості управління біоресурсами в аграрному секторі.

Якщо такий динамізм академік Юрчишин В.В. відносить до числа «інтуїтивних», то еволюційні зміни і перетворення, які породжуються сучасними і майбутніми потребами вже функціонуючого аграрного сектора, вчений правомірно вважає результатом усвідомлено цілеспрямованих удосконалень, що після своєї матеріалізації спричиняють появу наступних більш досконалих перетворень. Визначальною особливістю таких перетворювальних процесів виступає їх чітко об'єктивний напрям, що відповідає створюваному людиною сценарію, який набуває стратегічного

характеру та підпорядковується потребам народів й людства загалом [6, С. 35]. Вказуючи з ретроспективних позицій на відмінні між собою різнопланові й різнофункціональні вдосконалення в аграрному секторі, вчений таким чином властивість динамізму поширює й на управління біоресурсами досліджуваної галузі.

Належність управління біоресурсами в аграрному секторі до економічної категорії підтверджується науково прикладними дослідженнями, що здійснювалися стосовно управління збутовою діяльністю м'ясопереробних підприємств [8, С. 209-214]. Адже проведене дослідження відображає узагальнення практичного досвіду, що є у конкретних суб'єктів сучасної економіки та вітчизняного ринку. Аналогічним аргументом на користь економічної категорії постає апробація результатів проведеного дослідження в зарубіжних наукових виданнях [9], в тому числі віднесених до науко метричної бази даних [10, С. 82-88].

Проведені дослідження основних властивостей управління біоресурсами в аграрному секторі дають можливість зробити наступні узагальнюючі висновки:

- управління біоресурсами в аграрному секторі в якості економічної категорії відображає найзагальніші та найістотніші явища реальної економічної дійсності, що стосується як сільського господарства, так і господарського комплексу та суспільства в цілому;
- до числа основних властивостей управління біоресурсами в аграрному секторі відносяться: множинність змісту та результатів процесів; залежність результативності від природних та соціально-економічних чинників; вичерпування, відновлення та нарощування біоресурсів; руйнування, збереження та удосконалення природних ресурсів в процесі їх використання; а також цілеспрямованість; системність та динамічність;
- сучасна множинність біоресурсів є результатом в частині зміненої продуктивності відібраних людиною для використання рослин і тварин,

процеси якої належать до числа постійних, продовжуються та посилюються ;

- біоресурси та природокористування виступають в якості загальнолюдської цінності, від розвитку якої залежить подальша еволюція цивілізації;
- розвиток біоресурсів і природокористування в аграрному секторі;
- управління біоресурсами в аграрному секторі в якості досліджуваного явища виступає результатом загальнолюдської цінності;
- управління біоресурсами в аграрному секторі являє собою цілеспрямоване ведення в сільському господарстві виробничо-господарської діяльності, множинність соціально-економічної та екологічної результативності якої в процесі використання довкілля забезпечує як відновлення та нарощування біоресурсів, так і збереження та удосконалення природних ресурсів;
- досягнення множинної результативності та прогресивного розвитку біоресурсів в аграрному секторі виступає об'єктивним критерієм оцінки здійснюваного в сільському господарстві рівня управління.

Таким чином, управління біоресурсами в аграрному секторі в якості економічної категорії відображає найзагальніші та найістотніші явища реальної економічної дійсності щодо цілеспрямованого ведення в сільському господарстві виробничо-господарської діяльності, множинність соціально-економічної та екологічної результативності якої в процесі використання довкілля забезпечує як відновлення та нарощування біоресурсів, так і збереження та удосконалення природних ресурсів за рахунок людського чинника. Бо людина, через еволюцію використаних в сільському господарстві сільськогосподарських рослин, тварин, комах, риб, грибів, бактерій та інших біологічних організмів своєю практичною діяльністю підтверджує можливості як нарощування біоресурсів, так і удосконалення природокористування, в тому числі завдяки управлінській діяльності.

Підґрунтям введення в теорію управління біоресурсами в аграрному секторі гіпотези, про належність людини до біологічних ресурсів, виступає:

по-перше, відповідність положенням фундаментальної науки, зокрема в біології щодо теорії еволюції про трансформізм та змінність видів, що пояснює механізми зміни форм живих організмів, їхніх спільнот та причини утворення як біорізноманіття на планеті Земля, так і біологічну еволюцію людини як такої;

по-друге, наявність в реальній дійсності процесів та явищ, що показують можливості людини як нарощувати, так і підтримувати чи руйнувати (і навіть знищувати) життєвий ресурс власного біологічного організму. Ці можливості стосуються конкретного людського життя, проте, як засвідчують історичні факти розвитку цивілізації, мають загальну властивість й поширюються на окремі колективи, сфери життєдіяльності, господарські комплекси і суспільства, тобто діють там, де існують люди;

по-третє, можливість верифікації належності людини до біологічних ресурсів через узагальнення емпіричних явищ, здійснене за науковими засадами;

по-четверте, необхідність врахування інтересів людини як особливої складової біоресурсів, що збалансовує розвиток економіко-соціально-екологічної сфери життєдіяльності громади, формує людиноцентриську політику та унеможлиблює утвердження в громадах людиноненависницьких ідеологій, в основі яких знаходяться ідеї щодо знищення людей – в силу перенаселеності, чи національної, расової, класової, ментальної, світоглядної, культурної, мовної чи іншої відмінності;

по-п'яте, штучність виведення людини зі складу біоресурсів в управлінні аграрним сектором призводить до прорахунків та порушень економічного, соціального, правового, політичного, інституціонального та природно-біологічного характеру, спричинює вичерпування біоресурсів та руйнування природних ресурсів;

по-шосте, доцільність прикладного використання в практиці господарювання аграрного сектора в частині прогнозування наслідків дій чи зміни стану, що відбуваються під впливом управлінської дії щодо досліджуваного об'єкту, яким постають біоресурси та природокористування.

1.2 Зміст системи управління та інгресія біоресурсів в аграрному секторі

Необхідність наукового опрацювання змісту системи управління та інгресії біоресурсів в аграрному секторі витікає зі складності досліджуваних управлінських суб'єкту та об'єкту, кожний з яких має значну кількість елементів, що в результаті взаємозв'язку та взаємодії сукупно породжують відповідну нову якість та синергію. Їх прояв є результатом впливу людини на оточуюче природне середовище в процесі здійснюваної виробничо-господарської діяльності. Її цілеспрямованість досягається завдяки системі управління, що реалізується через функціональні та інституціональні складові, дуальність яких забезпечує організаційну інгресію. Звідси логічним постає розкриття змісту управлінської системи з функціональних та інституційних позицій, й висвітлення інгресії.

Управлінський процес по відношенню до біоресурсів і природокористування в аграрному секторі передбачає наявність об'єкта і суб'єкта управління. Цілком логічно, що в цьому випадку біоресурси і природокористування виступають в якості явища, що породжує проблемну ситуацію, а тому обираються для вивчення як об'єкт дослідження. Будучи предметом пізнання з наукових позицій, біоресурси і природокористування в прикладному плані виступають об'єктом управління, який потребує спеціально організованих впливів ззовні для досягнення поставленої перед аграрним сектором мети.

Суб'єктом, яким спрямовується управлінська дія по відношенню до біоресурсів і природокористування аграрного сектора, виступає система

управління, сукупність складових елементів та підсистем якої завдяки комунікаціям та взаємозв'язкам між собою забезпечують перебіг заданих наперед процесів і функціонування об'єкта управління. Його ефективність досягається завдяки виробленню і реалізації управлінських рішень, що забезпечують як збереження та удосконалення природних ресурсів, так і відновлення та нарощування біоресурсів. В умовах дії різнопланових зовнішніх і внутрішніх чинників система управління забезпечує збереження структури діючого об'єкта, підтримування режиму його функціонування та досягнення поставлених суспільством цілей.

Цілісна єдність функціональних та інституціональних елементів системи управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора породжує зміст, якість, інгресію та синергію управлінського процесу.

За функціональним призначенням система управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора покликана забезпечити збалансування соціально-економічних та екологічних цілей, досягнення яких передбачає використання існуючої ресурсної бази в умовах динамічної ринкової економіки та впливу сукупності різнопланових зовнішніх і внутрішніх чинників. Складовими такої управлінської системи є прогнозування, планування, організація, координування, регулювання, аналіз, мотивування, облік та контроль, здійснення яких відбувається у взаємозв'язку та етапній послідовності (рис. 1.4).

Сукупність названих управлінських функцій відбиває діалектичне поєднання процесу поділу та кооперації праці в управлінні біоресурсами.

Прогнозування в системі управління біологічними ресурсами і в аграрному секторі належить до провідних управлінських функцій, бо слугує своєрідним інструментом прийняття стратегічних управлінських рішень. Адже припущення стосовно найбільш ймовірного можливого стану аграрного сектора в майбутньому, що ґрунтується на основі системного аналізу його внутрішніх і зовнішніх зв'язків, реального положення та існуючих трендів розвитку в умовах дії об'єктивних економічних законів,

дозволяє ставити досить реальні суспільно-політичні, соціально-економічні, науково-технічні, природоохоронні та інші важливі для суспільства цілі. Для їх досягнення визначається необхідний комплекс організаційно-економічних заходів, що дає можливість належним чином підготувати виконання наступних управлінських функцій.

Рисунок 1.4 – Функціональний зміст системи управління розвитком біоресурсів і природокористуванням

Отже, прогнозування в управлінні біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі виступає в якості завчасного передбачення кінцевого результату його функціонування в майбутньому та визначення шляхів, необхідних для досягнення цього майбутнього з врахуванням сукупної дії чинників економічного, соціального та екологічного характеру.

Планування в системі управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора та його господарюючих суб'єктів передбачає встановлення економічних, соціальних і екологічних цілей та шляхів їх досягнення й необхідних для цього ресурсів і робіт. За змістом

процес планування передбачає визначення сучасного стану об'єкту дослідження, встановлення бажаних виробничо-господарських й екологічних параметрів та шляхів їх досягнення. Проведення запланованих заходів націлено на забезпечення економічної ефективності, соціальної стабільності та екологічної стійкості об'єкта управління. Адже виконання цієї функції конкретизує в кількісному та якісному вимірах результати, вказує на їх виконавців, етапи виконання та термін досягнення.

Організація в системі управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора виступає в якості цільового об'єднання, створеного на основі поділу праці між виконавцями для досягнення конкретної колективної мети економічного, соціального та екологічного характеру. Виступаючи управлінською функцією, організація упорядковує виконання робіт через призначення конкретних завдань та надання відповідних ресурсів виконавцям, якими є окремі працівники, структурні підрозділи, суб'єкти господарювання, території, галузі, господарські комплекси.

Сучасна організація в системі управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора потребує постійного наукового супроводу. Бо в умовах ринкової економіки має місце постійне оновлення й безперервно змінюється оточуюче середовище. За таких обставин, згідно досліджень Богданова О.О., відбувається суттєва зміна організаційної природи. Адже «війна», якою в ринковій економіці є конкуренція, суворістю своїх вимог, жорсткістю своєї загрози існування одиниць і колективів неухильно нагадує про організаційні функції, і тим самим неминуче пробуджує та штовхає вперед текстологічне мислення [1, С.55].

Координування в системі управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора слугує інструментом, використання якого забезпечує синхронізацію в часі зусиль конкретних працівників, підрозділів, юридичних та фізичних суб'єктів, поєднання яких формує єдину цільність, що підпорядковує свою діяльність досягненню

поставленої мети. Під час цього процесу мають місце певні невідповідності, виникнення яких породжується впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Завдяки координації відбувається взаємоузгодження виробничо-господарських процесів та управлінських функцій, а також їх безперервність.

Важливість координації ґрунтується на тому, що узгоджуючи в часі і просторі управлінські дії, ця функція дозволяє адаптуватися господарському організму в цілому до змін оточуючого середовища. Пристосування відбувається за рахунок взаємозв'язків та взаємодії між структурними підрозділами, що забезпечуючи динаміку виробничо-господарської діяльності, здійснюють внутрішньогосподарський перерозподіл належних їм ресурсів згідно вимог ринку, змін природного довкілля та впливу регуляторних актів з боку держави та дії громади і її окремих індивідів.

Регулювання в системі управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора полягає в постійному приведенні у відповідність змінам, що відбуваються в галузевих складових та зв'язках між ними. Завдяки цій управлінській функції підтримується певна спрямованість сільського розвитку та його господарюючих суб'єктів. Завдяки оперативному упорядкуванню внутрішнього середовища зберігається його певна стійкість, відбувається постійне адаптування до змін зовнішнього оточення, нових викликів та завдань.

Регулювання забезпечує виконання поточних заходів, що проводяться для своєчасного усунення відхилень, які виникають у заданому режимі виробничо-господарській діяльності під впливом динаміки природних, біологічних, ринкових та інших чинників. Виявлені через зворотний зв'язок відхилення від запланованої норми, усуваються через змістовну сторону цієї функції. Вона передбачає здійснення адміністративного розпорядництва по відношенню до об'єктів управління, важелями впливу якого слугують як адміністративні, так і економічні та соціально-психологічні методи управління. Завдяки регулюванню в управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора усуваються диспропорції, що

виникають в різних сферах життєдіяльності сільської громади, створюються умови для мобілізації необхідних ресурсів для досягнення соціально-економічних та екологічних цілей.

Аналіз в системі управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора слугує в якості джерела інформації, що необхідна для прийняття управлінських рішень та виконання інших управлінських функцій. Оскільки при цьому первинна інформація не може безпосередньо використовуватися, то виникає необхідність проведення аналітичної роботи. Завдяки їй обґрунтовуються варіанти рішень, що зменшують ризики та сприяють отриманню максимальної віддачі від ресурсів, використаних в процесі виробничо-господарської та ринкової діяльності. В управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора важливим чинником в аналізі виступає інформація, що стосується різних сфер життєдіяльності як галузі та її господарюючих суб'єктів, так і стосовно суспільства в цілому, внутрішнього та світового ринку, природного довкілля.

Мотивація в системі управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора покликана спонукати до дії та передбачає результативне виконання прийнятих рішень. Здійснюється мотивація через заохочення виконавців до здійснення ефективної роботи, внаслідок якої людина діяльно задовольняє свої потреби. В мотивації наголошується на необхідності отримання виконавцем задоволення від роботи як умови, що забезпечує отримання високоефективної праці та результату. В управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора важливо знаходити баланс та поєднувати різнопланові інтереси (національні, економічні, соціальні, екологічні) галузі та її працівників, кожний з яких має власні життєві цінності, світогляд, матеріальні та духовні потреби.

Облік в системі управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора показує кількісну та якісну оцінку результатів як виробничо-господарської, так і управлінської діяльності. Здійснюючи збір, накопичення, реєстрацію, узагальнення та обробку інформації щодо об'єкту

управління, облік сприяє результативному здійсненню всіх інших управлінських функцій. При цьому важливо, щоб фіксація стану і параметрів виробничо-господарської діяльності аграрного сектора відбувалася системно, об'єктивно, своєчасно, в достатньому для аналітичної роботи обсязі.

Контроль в системі управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора здійснюється для досягнення узгодженості й синхронізації роботи виконавців, які зайняті у виробничо-господарській діяльності галузі та її господарюючих суб'єктів, а також для виявлення та усунення розбіжностей. Необхідність контролю витікає з наявності в керованому об'єкті низки стихійних факторів, викликаних природно-кліматичними та погодними умовами, ринковою кон'юктурою, не однозначністю перебігу соціальних процесів в громаді. Завдяки контролю створюються умови для адекватного реагування на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища. Важливим постає й те, що контроль виявляє як існуючі факти, так і їх причинно-наслідковий зв'язок, дозволяє оцінювати отримані результати з кількісних та якісних позицій, здійснює виховну та профілактично-захисну функції, передбачає заходи з усунення виявлених недоліків.

Спільною стороною функціональної управлінської системи є те, що прогнозування, планування, організація, координування, регулювання, аналіз, мотивування, облік та контроль здійснюється конкретними особами.

Інституціональний зміст системи управління біоресурсів і природокористування відбиває існуючу в аграрному секторі систему соціально-економічних відносин, втілення яких відбувається на основі відповідних управлінських функцій, цілей, принципів, кадрів, методів, структур, рішень, техніки та технології (рис. 1.5).

Сукупність названих управлінських функцій відбиває діалектичне поєднання процесу поділу та кооперації праці в управлінні біоресурсами. Сукупна цілісна єдність управлінських інститутів породжує нову якість утвореної системи, проявом якої постає ефект синергії. Його утримання здійснюється завдяки постійній взаємодії всіх складових елементів цієї

системи. Кожний її елемент, в свою чергу, слугує складною підсистемою, зокрема, функціональною, що будується на базі наведених вище управлінських функцій.

Кадри		Цілі	Принципи
Методи	Інституціональна система управління розвитком біоресурсів і природокористування		Функції
Техніка			Структури
Технологія		Рішення	

Рисунок 1.5 – Інституціональний зміст системи управління біоресурсів і природокористування аграрного сектора

Визначення управлінських цілей належить до провідних складових інституційного змісту системи управління біоресурсами в аграрному секторі, бо слугує основою для розробки й подальшої реалізації стратегічної, тактичної та оперативної поведінки як всієї галузі, так і її суб'єктів. Дотримання ними об'єктивної вимоги щодо функціонування в умовах ринкової економіки, що передбачає одержання максимально можливих результатів при економії сукупних витрат живої та уречевленої праці, поєднується з необхідністю забезпечення охорони природного довкілля та збереження екологічного балансу.

Управлінські цілі розкривають змістовну сутність правління як складного соціально-економічного процесу. Бо їх визначення в управлінні біоресурсами передбачає конкретизацію щодо наперед продуманої стратегії та заходів, що мають бути системними, чіткими, реальними, вагомими, узгодженими, гнучкими, мотивованими, сумісними, формалізованими, вимірюваними за обсягами та часом досягнення. В аграрному секторі для презентації управлінських цілей використовується система показників, що відбиває економічні, соціальні, маркетингові, виробничі, фінансові, науково-

технічні, технологічні, організаційні, кадрово-управлінські, екологічні та інші характеристики результатів управління біоресурсами.

При цьому всі цілі тісно пов'язані між собою та потребують належної ваги, бо недооцінка котроїсь із них (економічної, соціальної, маркетингової, виробничої, фінансової, наукової, технологічної, організаційної, технічної, кадрово-управлінської, екологічної тощо) призводить до втрат, які, в силу специфіки біоресурсів, можуть виявитися невідновними. Їх графічне зображення відбиває зв'язок між цілями і засобами їх досягнення й будується у вигляді «дерева цілей» (рис. 1.6). Такий підхід дозволяє в повній мірі відобразити майбутні події в управлінні біоресурсами з позицій необхідного для цього переліку конкретних завдань, вказує на його відносну важливість та закріплюється за безпосереднім виконавцем.

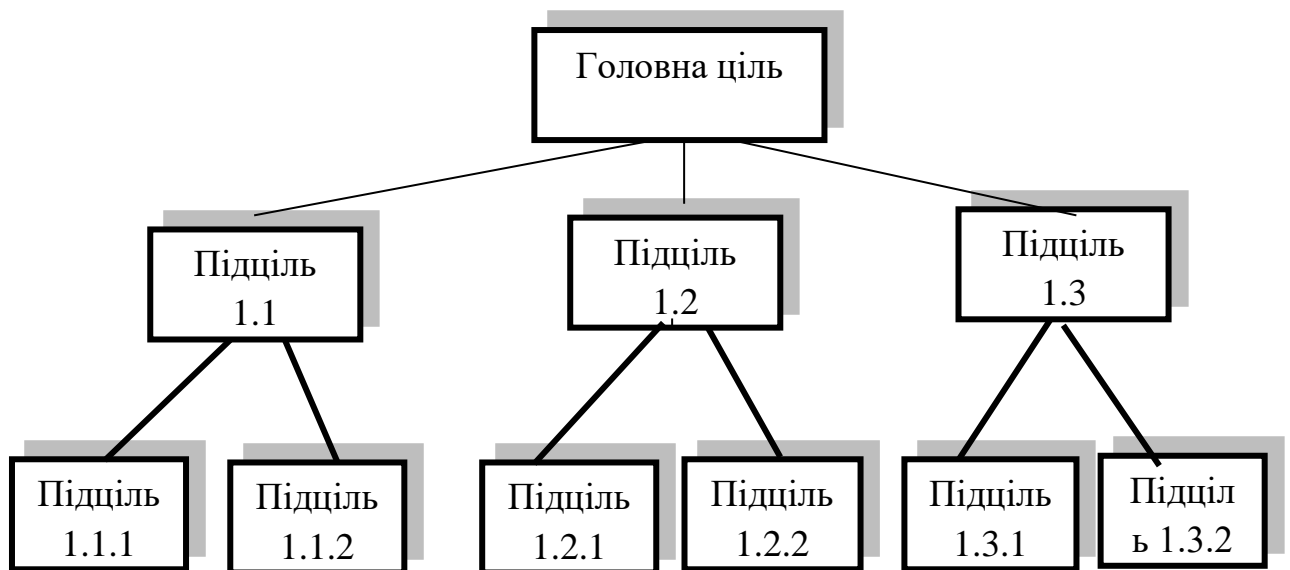

Рисунок 1.6 – «Дерева цілей» процесу управління біоресурсами і природокористуванням

Розлогий характер «дерева цілей» як інституту в управлінні біоресурсами ґрунтується на диференціації, в якій головна ціль поділяється на підцілі нижчого (першого) рівня. При цьому кожний наступний рівень (другий, третій тощо) виступає в якості самостійної системи, складові якої включають власні підцілі. Їх диференціація продовжується до наступних

рівнів і завершується цілями, кожна з яких в подальшому вже не розчленовується.

Підпорядкованість цілей нижчого рівня вищому відповідає управлінській ієрархії. В управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора ієрархія цілей узгоджується з їх різною важливістю різними термінами досягнення. В кінцевому рахунку вся сукупність цілей «дерева цілей» приводиться у відповідність з організаційною структурою управління та персоналіями, які є виконавцями конкретних завдань.

Принципи управління біоресурсами аграрного сектору відбивають певні правила та норми управлінської діяльності, що використовуються на основі набутого практичного досвіду в системі менеджменту. Розвиток управлінської науки та узагальнення існуючої практики в підприємстві віддзеркалює низку різнопланових підходів щодо виокремлення управлінських принципів (рис. 1.7).

Названі й інші принципи мають практичну цінність та використовуються в управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора. При цьому, будучи безперервним процесом, система принципів постійно удосконалюється за рахунок доповнення, оновлення та відмови від тих, що вже застаріли та віджили (рис. 1.8).

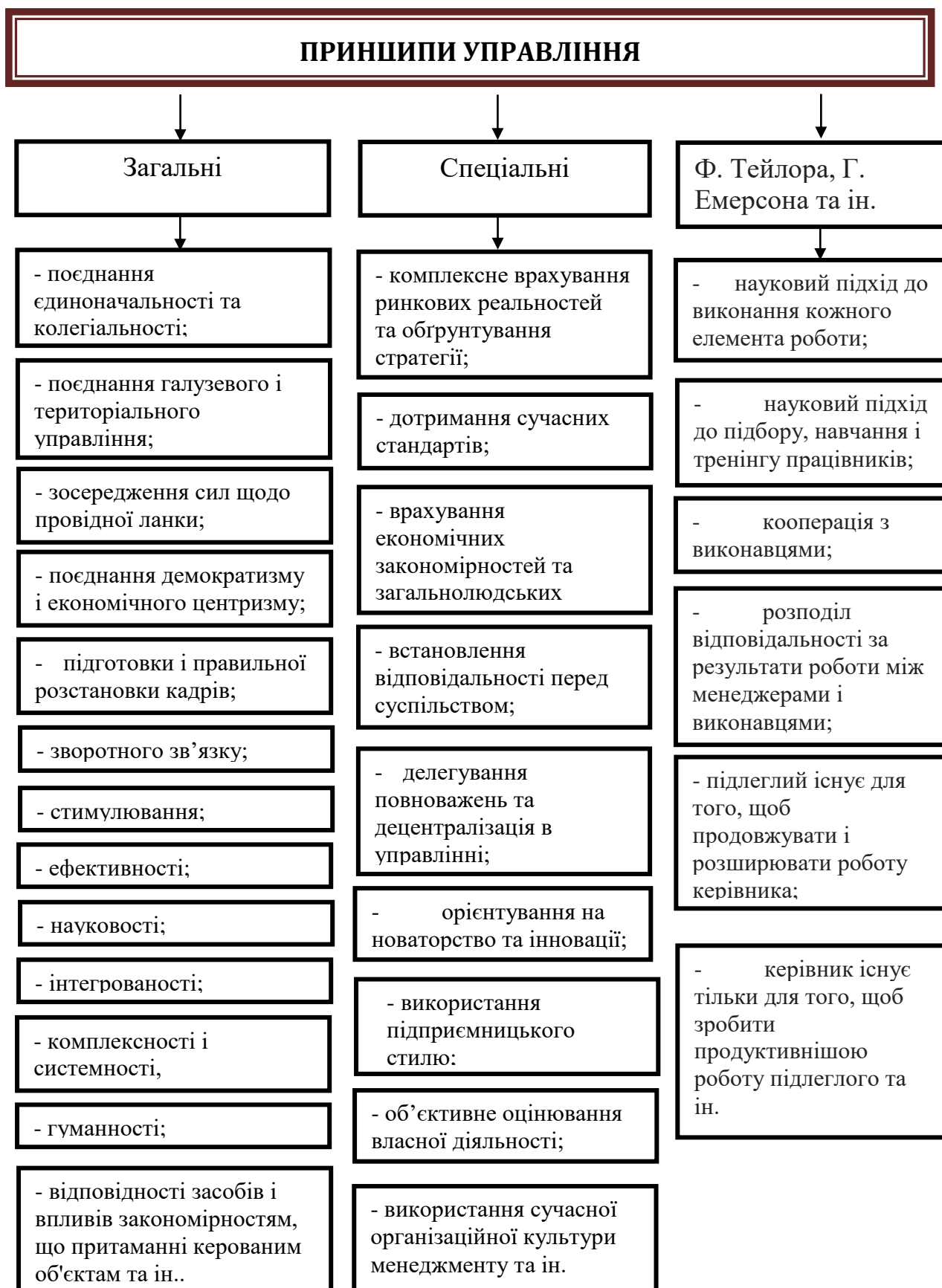

Рисунок 1.7 – Принципи управління біоресурсами і природокористуванням

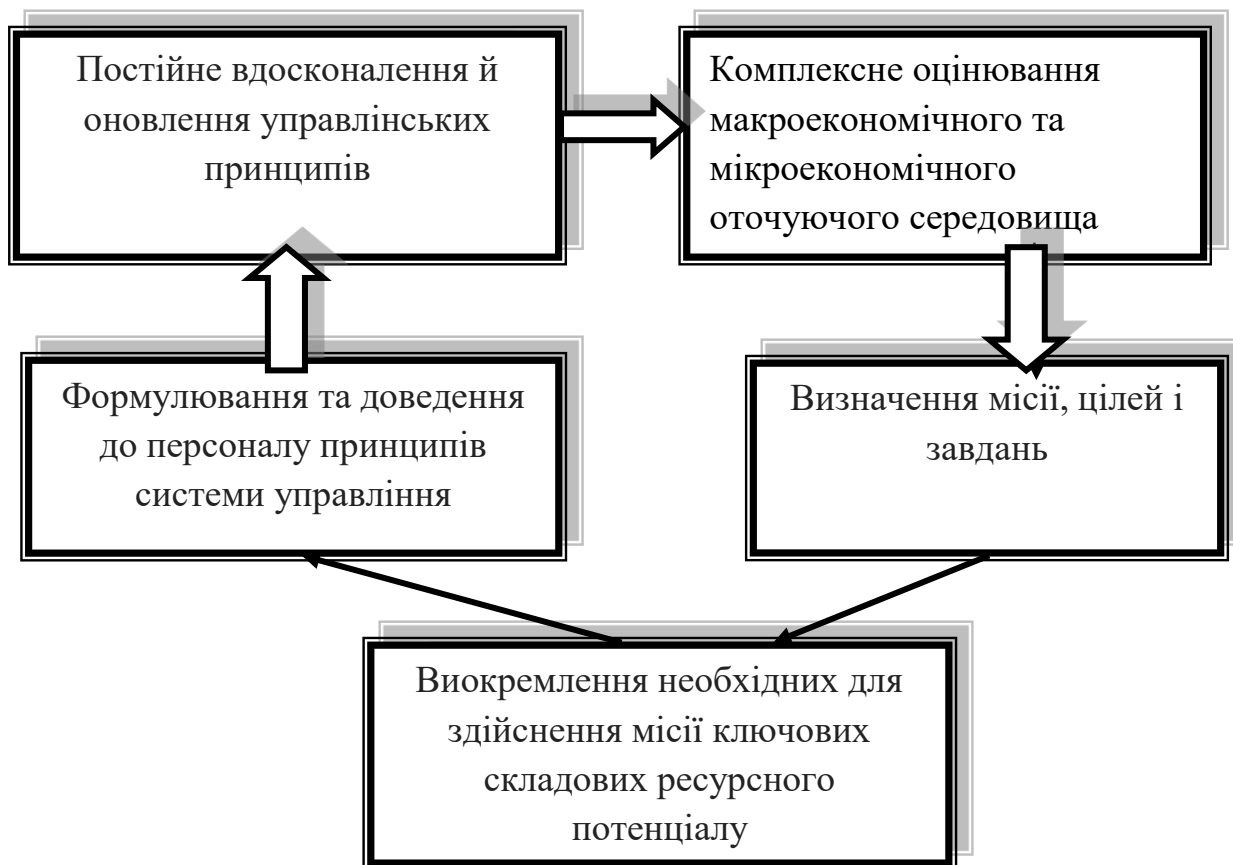

Рисунок 1.8 – Алгоритм вдосконалення принципів управління

Відмова від жорсткої централізації в управлінні економікою та її аграрним сектором, ліквідація колгоспно-радгоспної форми ведення сільськогосподарського виробництва, використання ринкових засад, відродження приватної власності в сільському господарстві, проведені глибокі соціально-економічні трансформації суспільства та сільської громади спричиняють розроблення та застосування сучасних принципів управління (рис. 1.9).

Актуальними для зовнішньоекономічної діяльності господарюючих суб'єктів аграрного сектора постають принципи: врахування особливостей кожного національного ринку; пріоритетність довгострокових інтересів; концентрація на ключових ринкових сегментах; формування попиту та стимулювання збуту; орієнтування на загальнолюдські цінності; дотримання соціально-етичних норм бізнесу; формування позитивного іміджу суб'єкта господарювання та його продукції.

Рисунок 1.9 – Основні напрями сучасного розвитку принципів управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора

Узагальнюючими висновками щодо сучасного розвитку принципів управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора постають, по-перше, орієнтування системи правил менеджменту на підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності; по-друге, формування організаційної культури, що стимулює людей на командну роботу та забезпечує появу синергізму від спільної діяльності колективу; по-третє, заохочення саморозвитку працівників, які в якості носіїв інтелектуальної власності слугують важливим джерелом надходження додаткової вартості.

Методи управління забезпечують реалізацію управлінських принципів через вплив керуючого суб'єкту на керований об'єкт, яким постає розвиток біоресурсів і природокористування. Сутність та зміст впливу на них розкривають економічні, організаційно-розпорядні (адміністративні) та соціально-психологічні важелі.

В умовах ринкової економіки економічні методи управління набувають особливо важливого значення як такі, що відповідають дії об'єктивних економічних законів та створюють передумови для формування й розвитку сучасного підприємництва. Економічні методи управління досить різноманітні, бо по відношенню до біоресурсів і природокористування аграрного сектора мають як внутрішній так і зовнішній формат впливу (рис. 1.10). При цьому такі важелі як ціноутворення, оренда, лізинг, факторинг, страхування та їм подібні засоби управлінської діяльності поєднують внутрішньогосподарський та зовнішній інструмент впливу. Адже передбачають наявність внутрішнього та зовнішнього по відношенню до конкретних суб'єктів економічного інтересу в процесі управління біоресурсами.

Економічні методи управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора знаходяться у постійній взаємодії та взаємозалежності, а їх зміна відбувається у відповідності до динаміки чинників внутрішнього та зовнішнього середовища.

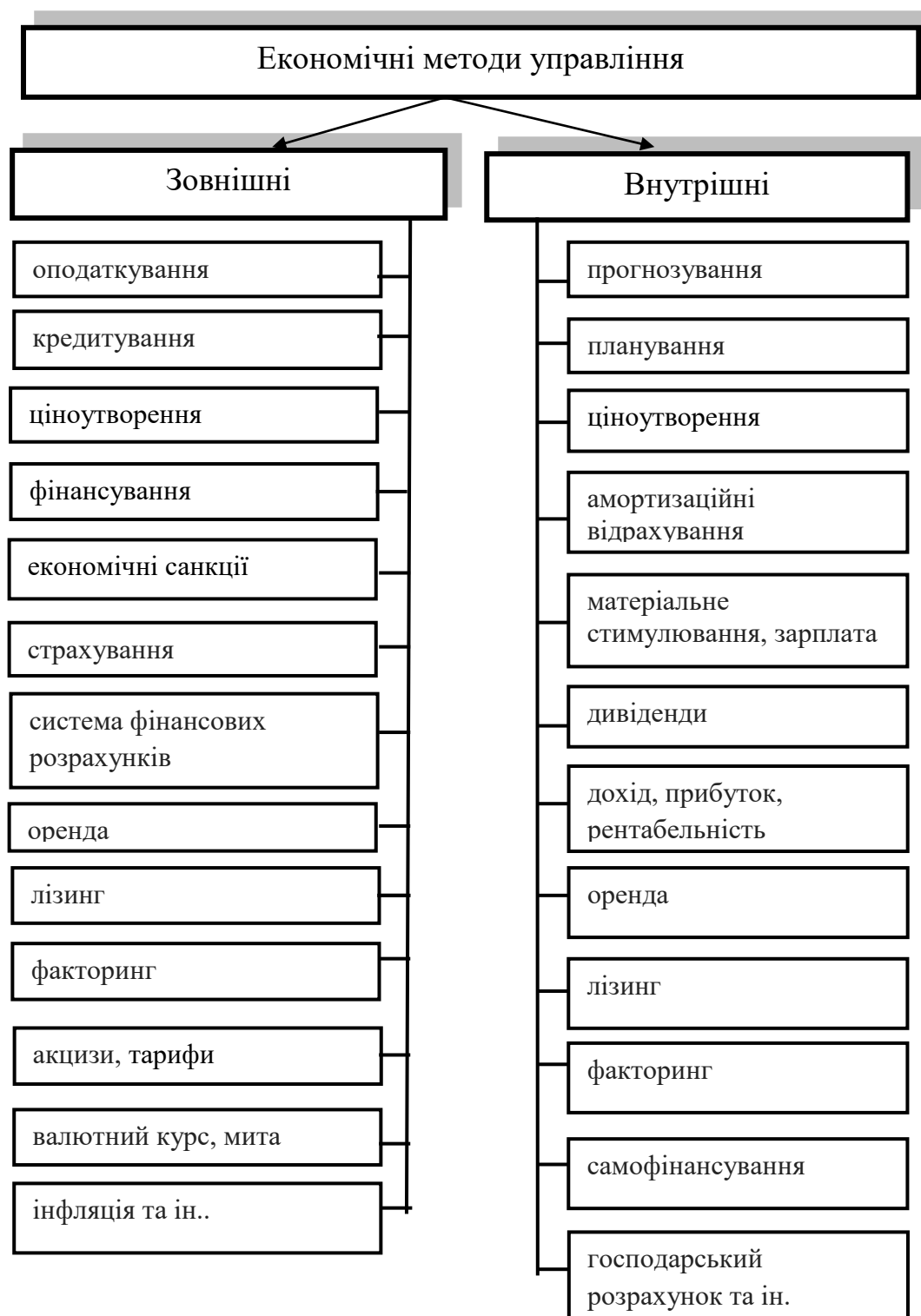

Рисунок 1.10 – Економічні методи управління біоресурсами аграрного сектора

Перспективи розвитку економічних методів управління досліджуваним об'єктом передбачають відродження селянина-господарника

на селі на базі приватної форми власності на землю та майно, посилення підприємництва та підвищення ділової активності сільських мешканців, приведення обсягів виробництва у відповідність потребам покупців, зростання зацікавленості працівників у кінцевих результатах праці, спонукання суб'єктів господарювання до ефективного використання ресурсного потенціалу, підвищення результативності біоресурсів та збереження і покращення природного довкілля.

Організаційно-розпорядні (адміністративні) методи управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора ґрунтуються на владних відносинах ієрархічної підпорядкованості як таких, що організаційно забезпечують упорядкованість, чіткість, дисципліну, відповідальність та злагодженість функціонування об'єкту. Безпосередній вплив на нього здійснюється завдяки організаційному регламентуванню, організаційному нормуванню, організаційно-методичному інструктуванню, організаційному розпорядництву та дисциплінарній відповідальності.

При цьому організаційна регламентація в частині використання біоресурсів та природокористування виступає в якості зведених правил та певних обов'язків, сукупність яких вимагає від всіх учасників управлінського процесу дотримання положень нормативно-правових актів стосовно законодавства, статутів підприємств, штатного розкладу, правил внутрішнього розпорядку, структурних підрозділів, посадових інструкцій тощо. Організаційне нормування встановлює норми та нормативи, дотримання яких слугує орієнтиром для управлінців та виконавців робіт в процесі управління біоресурсами та природокористуванням. Організаційно-методичне інструктування передбачає роз'яснення, консультування, надання керівних вказівок та настанов щодо управління розвитком біоресурсів та природокористуванням в аграрному секторі.

Організаційне розпорядництво в управлінні біоресурсами та природокористуванням в аграрному секторі здійснюється на основі регламентуючих документів у вигляді постанов, директив, розпоряджень та

наказів у випадку необхідності точного і швидкого вирішення конкретних соціально-економічних та екологічних ситуацій. Дисциплінарна відповідальність в управлінні розвитком біоресурсів та природокористуванням має місце у виробничій, технологічній, трудовій, плановій, виконавчій та фінансовій діяльності і проявляється через особисту або/та колективну відповідальність у матеріальній або/та моральній формі.

Соціально-психологічні методи управління біоресурсами та природокористуванням в аграрному секторі відбивають цілеспрямовані управлінські дії на окрему особу або/та колектив працівників, що здійснюються з використанням психологічних та соціологічних закономірностей поведінки людини або/та груп співробітників. Психологічні та соціологічні способи впливу взаємопов'язані та взаємозалежні. Бо якщо соціологічні методи впливають на групи людей (колективи співробітників), то психологічні методи здійснюють вплив на внутрішній світ особистостей, з яких формуються відповідні колективи.

Будучи різними за способами впливу та результативністю, економічні, організаційно-розпорядні (адміністративні) та соціально-психологічні методи управління розвитком біоресурсів та природокористуванням аграрного сектору тісно взаємопов'язані. Адже реалізація економічних механізмів потребує наявності організаційно-розпорядних актів. При цьому і економічні і організаційно-розпорядні важелі здійснюються та спрямовуються на окремих осіб та колективи, стосовно яких в управлінні біоресурсами та природокористуванням застосовуються соціально-психологічні методи. Отже методи управління біоресурсами та природокористуванням аграрного сектору необхідно використовувати в комплексі, як об'єктивної вимоги щодо досягнення соціально-економічних цілей досліджуваним об'єктом.

Структури управління біоресурсами та природокористуванням відбивають певну сукупність управлінських працівників та ланок, які здійснюючи управлінські функції, знаходяться між собою у певних взаємозв'язках та підпорядкуванні, що визначаються відповідними

організаційними регламентами. Структурні підрозділи являють собою складну взаємозалежну систему, основне призначення якої полягає у підвищенні результативності природокористування на основі поділу і кооперації праці в аграрному секторі.

Перспективи розвитку організаційної структури управління біоресурсами та природокористуванням полягають в тому, щоб сприяти ефективному виконанню управлінськими ланками та персоналом управлінських функцій; своєчасно реагувати на зміну природно-погодних, соціально-економічних та організаційно-технічних умов оточуючого середовища; забезпечувати чітке розмежуванні управлінських функцій між виконавцями; бути економічною, з тим, щоб чисельність робітників апарата управління в різних ланках встановлювалася відповідно до науково обґрунтованих нормативів; гарантувати розширене відтворення біоресурсів та збереження і удосконалення природних ресурсів в процесі їх використання.

Управлінські рішення є вольовим актом управлінського суб'єкта, що спрямовує, організовує та стимулює спільну діяльність в системі управління розвитком біоресурсів і природокористування для досягнення конкретних результатів. Важливими складовими цього процесу є:

- обґрунтованість (забезпечується різнобічною, повною й достовірною інформацією про внутрішнє та оточуюче середовище);
- своєчасність (досягається прийняттям і здійсненням у наперед визначений термін);
- науковість (передбачає чітке дотримання технології прийняття управлінського рішення);
- збалансованість (означає збалансування прав, обов'язків та відповідальності кожного структурного підрозділу та суб'єкту управління);
- послідовність (передбачає спадкоємність розвитку та узгодження з раніше прийнятими рішеннями);

- правомірність (означає додержання положень нормативно-правових актів та відповідність динамічним змінам суспільно-політичного, природно-екологічного та соціально-економічного середовища).

Управлінська техніка в якості інституціонального елементу системи управління ув'язується з істотними особливостями управлінської праці і ґрунтується на її евристичній, адміністративній та операторських функціях. Їх зміст включає набір аналітично-конструктивних та інформаційно-технічних робіт, виконання яких покликано посилювати розумову та творчу діяльність. Бо предметом управлінської праці виступає інформація, а інтелект людини посилюється засобами управлінської праці, якими є організаційна й обчислювальна техніка. Оскільки управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі відбувається в умовах просторового розосередження виробничо-господарської діяльності, то важливою технічною складовою цього процесу виступає використання засобів зв'язку і транспорту.

Технологія управління відбиває набір та послідовність управлінських операцій, використання яких забезпечує досягнення бажаного результату. Власне, управлінська діяльність як така, являє собою певний технологічний процес. Адже його перебіг підпорядкований налагодженню спільної діяльності людей, спрямованих на досягнення наперед визначених цілей. Останні в аграрному секторі апріорно передбачають відновлення біоресурсів та збереження природних ресурсів в процесі їх використання.

Кадри управління з позицій інституціонального змісту управлінської системи є її складовою, що значною мірою визначає результативність біоресурсів та ефективність природокористування. Адже кваліфікація, професійні знання та компетенції керівників та спеціалістів є вирішальними чинниками якісного виконання управлінських функцій, дотримання принципів, використання методів, удосконалення структур, прийняття рішень, використання новітніх техніко-технологічних засобів та здійснення інших управлінських процедур. Всі зазначені управлінські процеси

відбуваються за безпосередньої участі кадрів управління, якітим самим в системі управління розвитком біоресурсів та природокористуванням забезпечують організаційну інгресію.

В своїх дослідженнях Богданов О.О. звертає увагу на те, що шляхом інгресії можливо пов'язувати навіть такі комплекси, безпосереднє поєднання яких призвело б до їх взаємного руйнування. Таким в соціальному житті виступає посередництво з примирення між двома ворогуючими або навіть воюючими сторонами. Посередником виступає третя особа або організація, пов'язані якими-небудь спільними інтересами – матеріальними або моральними, з однією та іншою стороною [11, С. 158].

Богданов О.О. навіть вказує на можливість встановлення взаємозв'язків між різними комплексами, незалежно від їх взаємної віддаленості в полі праці або взаємної несумісності за напрямом активності [11, С. 159]. В аграрному секторі в процесі управління біоресурсами та природокористуванням кадри управління поєднують через інгресію різнопланові економічні, соціально-демографічні, природно-екологічні й інші комплекси виробничо-господарської та ринкової діяльності. При цьому завдяки людині інгресія проявляється в розрізі всіх функціональних та інституціональних складових системи управління біоресурсами та природокористуванням.

Так, економічні методи реалізуються керівниками та спеціалістами завдяки наявності організаційно-розпорядних важелів, що поєднуються в цільну систему соціально-психологічними методами. Отже подібно тому, як управлінські кадри виступають в якості інгресії в системі управління, в свою чергу, соціально-психологічні методи через людей формують інгресію для всієї системи методів управління. Оскільки управлінські функції, цілі, принципи, кадри, методи, структури, рішення, техніка та технологія реалізуються конкретними працівниками, то інституціональне управління загалом виступає в якості інгресії стосовно біоресурсів та природокористування.

Проведені дослідження змісту системи управління та її інгресії щодо біоресурсів і природокористування в аграрному секторі дають можливість зробити наступні узагальнюючі висновки:

- цілісна єдність системи управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора має дуальну природу, функціональні та інституціональні елементи якої формують зміст, якість, інгресію та синергію управлінського процесу;

- система управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора покликана забезпечити збалансування соціально-економічних та екологічних цілей, досягнення яких передбачає використання існуючої ресурсної бази в умовах динамічної ринкової економіки та впливу сукупності різнопланових зовнішніх і внутрішніх чинників;

- за функціональним призначенням система управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора покликана забезпечити збалансування соціально-економічних та екологічних цілей, досягнення яких передбачає використання існуючої ресурсної бази в умовах динамічної ринкової економіки та врахування впливу сукупності різнопланових зовнішніх і внутрішніх чинників;

- складовими функціональної управлінської системи виступає прогнозування, планування, організація, координування, регулювання, аналіз, мотивування, облік та контроль, здійснення яких відбувається у взаємозв'язку та етапній послідовності;

- інституціональний зміст управління відбиває існуючу в аграрному секторі систему соціально-економічних відносин, втілення яких відбувається на основі відповідних управлінських функцій, цілей, принципів, кадрів, методів, структур, рішень, техніки та технології;

- сучасний розвиток принципів управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора передбачає: орієнтування системи правил менеджменту на підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності; формування організаційної культури, що стимулює людей на

командну роботу та забезпечує появу синергізму від спільної діяльності колективу; заохочення саморозвитку працівників, які в якості носіїв інтелектуальної власності слугують важливим джерелом надходження додаткової вартості;

- організаційна інгресія реалізується функціональними та інституціональними складовими системи управління біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора завдяки людському чиннику.

Зміст системи управління та її складової, що проявляється в якості інгресії щодо біоресурсів і природокористування в аграрному секторі, з наукових позицій розкривається при дослідженні проблемних аспектів утилізації відходів природного походження аграрних формувань [12]. Наукова належність дослідництва управлінського змісту щодо різних об'єктів економічної природи підтверджується зарубіжними виданнями [13; 14]. Відтак, людина виступає в якості чинника інгресії для управління, виробничо-господарської діяльності аграрного сектора, ресурсів біологічного та природного походження.

1.3 Взаємозв'язок біоресурсів з економічною та соціальною системами на основі кон'югації

Важливість дослідження взаємозв'язку біоресурсів та природокористування з економічною та соціальною системами зумовлюється:

по-перше, вагомістю впливу людської спільноти на оточуюче природне середовище, що постійно зростає в силу прискорення науково-технічного прогресу та використання людиною його досягнень;

по-друге, залежністю соціально-економічної результативності функціонування господарюючих суб'єктів від наявних біоресурсів та ефективності природокористування;

по-третє, можливістю здійснювати управління біоресурсами та природокористуванням в інтересах споживачів аграрної продовольчої продукції та більш повного задоволення їх потреб;

по-четверте, підвищенням вимогливості до якісних та кількісних характеристик продукції, виробництво якої здійснюється на основі біоресурсів та природокористуванні;

по-п'яте, необхідністю реалізації Україною, сформованого на базі біологічних та природних ресурсів потенціалу, як умови посилення експортних можливостей й зайняття країни належного місця в світовому поділі праці;

по-шосте, нагальністю збереження природного довкілля, нарощування потенціалу біоресурсів та удосконалення природних ресурсів, що потребує надійного наукового забезпечення.

Логіка дослідження ґрунтується на тому, що людина, будучи складовою соціальної та економічної систем аграрного сектора одночасно належить до його біологічних ресурсів. Завдяки цьому людина займає стрижневе положення у взаємозв'язку біоресурсів та природокористування з економічною та соціальною системами. Звідси витікає правомірність розкриття досліджуваного явища через взаємодію людей в середовищі соціальної, економічної, біологічної та природної ресурсних складових аграрного сектора.

Основним елементом соціальної системи аграрного сектора є люди. Цілісна єдність їх сукупності формується завдяки зв'язкам між особинами, які знаходяться у постійній взаємодії та відносинах відтворювального процесу під час спільної виробничо-господарської діяльності. Будучи об'єктом, що взаємодіє з навколишнім середовищем, соціальна система забезпечує внутрішню структуру й впорядкованість та має зовнішні межі, завдяки яким виокремлюється серед інших об'єктів. Характерними рисами соціальної системи дослідниками визнаються [11]: цілісність, єдність, організованість, завершеність, інституціональність, урегульованість,

автономність, структурність, результативність, локальність, наявність внутрішніх та зовнішніх зв'язків (рис. 1.11).

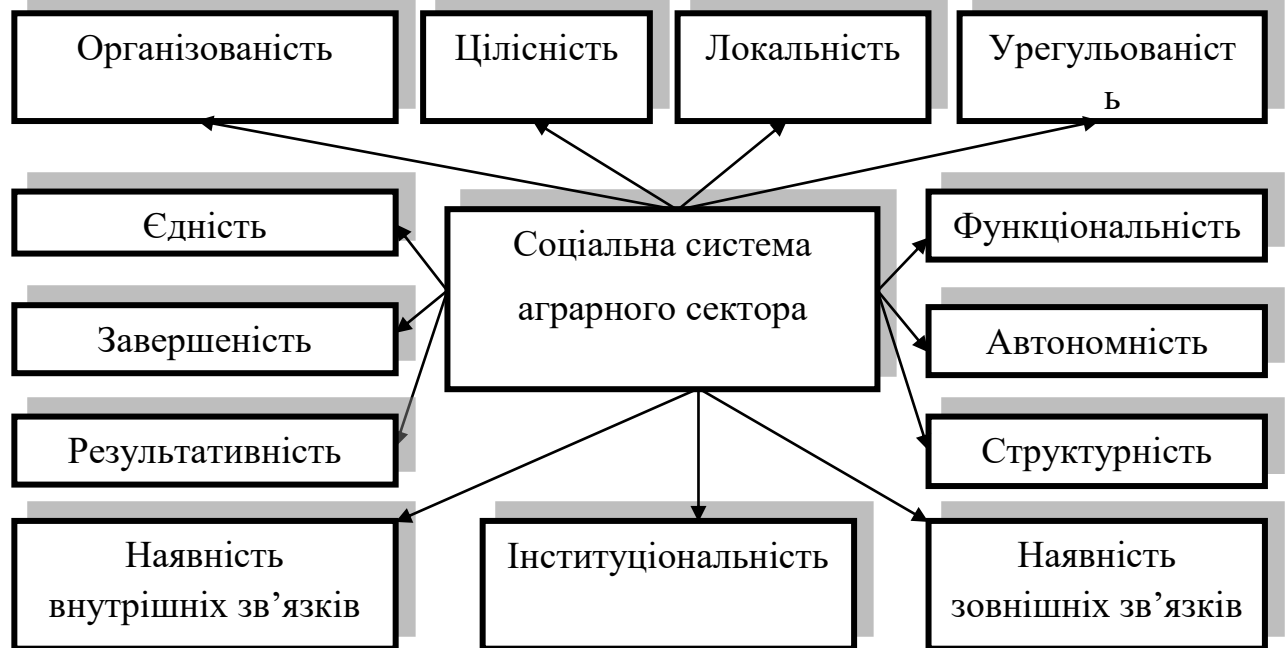

Рисунок 1.11 – Характерні риси соціальної системи аграрного сектора

Соціальна система аграрного сектора виступає наслідком суспільного поділу праці, визначальною рисою якого постає наявність соціально-економічного результату. При цьому сучасний розвиток даного процесу в Україні визначається децентралізацією та реформою місцевого самоуправління в частині розподілу повноважень між органами державної влади та місцевого самоуправління для підвищення життєвого рівня населення, сільського зокрема. Функціонування кожної підсистеми соціальної системи характеризується наявністю цілі та завдань, що необхідно виконувати для її досягнення, а також конкретними видами діяльності, здійснюваних відповідними виконавцями.

Інституціональність ґрунтується на тому, що формалізація вказаних соціальних зв'язків між людьми проводиться на основі певних принципів, організаційних регламентів та положень. Їх закріплення унормовує діяльність людей та породжує соціальні інститути офіційно визнаного (формального) плану. Тоді як неформальні соціальні інститути відбивають

зв'язки між людьми, які не отримують документального оформлення, а їх регламенти мають форму звичаїв, традицій, дружніх стосунків тощо.

Кожна соціальна система аграрного сектора складається з множини індивідів, взаємодія яких породжує цілісну єдність, що формує нову якість. Новостворений якісний стан має особливий характер, бо є надіндивідуальним і постає у вигляді самостійної субстанції. До неї постійно залучаються індивіди, соціалізація яких відбувається через їх включення в уже існуючу структуру зв'язків і відносин й передбачає певну координацію і субординацію елементів. При цьому, якщо координація передбачає наявність певної узгодженості компонентів й особливий характер їх взаємозалежності, що забезпечує збереження цілісної системи, то субординація віддзеркалює упорядковану підлеглисть у ієрархічній вертикалі, завдяки якій визначається специфічне положення кожного елемента в існуючій соціальній системі.

Соціальну систему аграрного сектора академік Юрчишин В.В. висвітлює з позицій результатів сучасних перетворень після набуття Україною суверенності. В монографії «Сучасні аграрні перетворення в Україні. Ретроспективні нариси у трьох частинах» основна увага приділяється базовим положенням щодо очікування успіху від проведення трансформацій; необхідності ефективного вирішення селянського питання як об'єктивної умови реального визнання чільного місця селянства у перетворювальних процесах; обов'язковому чіткому визначенні мети, завдань, етапів і механізмів проведення реформ; всебічній відпрацьованості відповідної державної нормативно-правової бази; вмільому й достатньо відповідальному проведенню реформувань. Вже в базових основах пріоритетності інтересів селян в аграрних перетвореннях достатньо аргументується значущість селянського питання в суспільно і соціально зумовленому тандемі «держава – селянин» [15, С. 29-30], розкриття селянського питання з позицій асоціальності сучасних аграрних перетворень [15, С. 31-37], визначення характеристик та встановлення критеріїв національно необхідного рівня вирішення селянського питання [15, С. 38-48].

З позицій соціально-економічної відкритості та вразливості соціальної системи академік Юрчишин В.В. подає розвиток аграрного сектора в монографії «Аграрна політика в Україні на зламах політичних епох». Так, зміст підрозділу «Аграрний сектор у системі людина – суспільство – світ» досить ґрунтовно висвітлює положення щодо того, що аграрний сектор за значенням і незамінністю посідає визначальне місце серед інших секторів не лише економіки, а й загальнолюдського буття. Згідно тверджень вченого [6, С. 24-25] хліборобська галузь та агропродовольчий сектор загалом повинні реально посісти не просто чільне, а найвище місце серед усіх інших виробничих галузей і секторів, а також вважатися своєрідною над галуззю і над сектором, без достатньо ефективного розвитку яких потреба в деяких галузях (секторах) відпала б, а інші не могли б функціонувати на досягнутому і необхідному для майбутнього рівнях. І відповідно до цього високо турботливим, як до найдорожчого і найбільш необхідного, повинно бути державне і всезагальне – країн, народів і спільнот ставлення до нього, а тим більше, до його соціальної першооснови – селянства. Справедливіше було б про нього не просто дбати і турбуватися, а плекати його у найглибшому значенні цього слова. подібно до того, як мати плекає дитину, держава-країна, а з нею і наявна в ній спільнота повинні плекати селянство. Адже воно стояло біля її витоків, завжди й у всьому першим або й єдиним ставало на її захист, зазнаючи при цьому великих втрат. до того ж, воно започаткувало рідну мову і народну культуру, формувало духовність країни і продовжує залишатись її найбільшим носієм і охоронцем.

Вчені аграрної економічної науки Прокопа І.В. та Беркута Т.В. розвиток соціальної системи аграрного сектора розкривають в контексті господарств населення в системі національної економіки [16, С. 9-79]. Ними при цьому цілком справедливо розкривається соціально-економічна природа господарств населення, особистий сектор сільського господарства в умовах ринкового трансформування, сільськогосподарська діяльність домогосподарств у контексті сільського розвитку, внесок господарств

населення у продовольче забезпечення країни, сфера само зайнятості і джерело доходів сільських громад.

Академік Саблук П.Т. соціальну систему сучасного розвитку аграрного сектора показує через призму інституціонального забезпечення трансформації аграрної реформи до ринкових засад [17, С. 8]. Адже інституціональна наука досліджує економічні, суспільні, правові правила поведінки суб'єктів, а також сформовані людьми організаційні обмеження, що виникли й закріпилися в суспільстві внаслідок еволюційного руху його соціуму. Оскільки соціальна система пов'язана з різними сторонами життєдіяльності сільської громади, то її інституціональне дослідження синтезує дослідництво різнопланових суспільних наук, включно з економічною, та передбачає наявність міждисциплінарного формату.

Отже, соціальна система аграрного сектора виступає самостійним суб'єктом соціальної дії, що проявляється в реальній економіці, емпірично підтверджується й фіксується, характеризується системною цілісністю та слугує джерелом саморозвитку. Його основою виступає людина, яка, будучи наділеною інтелектом, використовує різнопланові інструменти стосовно впливу на біоресурси та здійснює природокористування для досягнення власних цілей. Внаслідок людської дуальності, що включає соціальну та біологічну сторони, породжується значний спектр підходів щодо характеристик взаємозв'язку біоресурсів та природокористування з економічною та соціальною системами.

Взаємодія соціальної, економічної, біологічної ресурсної та природної складових забезпечується людиною, яка в даному випадку виконує об'єднавчу функцію. При висвітленні основних організаційних механізмів Богданов О.О. даний процес називає кон'югацією. Вибір з боку дослідника такого терміну для визначення об'єднання пояснюється тим, що в біологічному процесі під час кон'югації відбувається обмін між двома клітинами спадковою інформацією у вигляді фрагментів молекули ДНК. Протікає інформаційний обмін через цитоплазматичний місток, що на певний

час утворюється між клітинами. Біологічне значення кон'югації полягає в обміні спадковим матеріалом між різними особинами. Внаслідок такого комбінування в біологічному житті проявляється мінливість, що сприяє постійній адаптації життєвого організму до змін оточуючого середовища.

Богданов О.О. виходить з того, що людина в своїй організаційній діяльності виступає лише в якості учня та сподобляється великому всезагальному організатору, яким називає природу. Адже методи людства не можуть вийти за межі методів природи та по відношенню до них являють собою лише часткові випадки. Оскільки часткові випадки є ближчими та знайомими, то виходячи з цього, вивчення організаційних методів вчений пропонує здійснювати саме з них, а відтак, переходити до більш загальних з подальшим узагальненням всезагальних шляхів організації в природі [11, С. 142].

Оскільки взаємозв'язок біоресурсів та природокористування з економічною та соціальною системами відбувається через людину та завдяки її участі в кожній із них, то й відповідні дослідження мають як вузькоспеціалізований варіант прикладної науки, так і загальний характер науки фундаментальної. Так, при висвітленні ролі інформаційної складової в системі зберігання та переробки зерна з методологічних, теоретичних та практичних позицій, вітчизняний науковець Седікова І.О. правомірно розкриває теоретико-методологічні аспекти понять інформації та управління, роль держави у розвитку інформаційного простору, місце інформаційної складової в системі зберігання та переробки зерна, формування логістичних систем управління підприємствами зберігання та переробки зерна [18]. При цьому людський фактор у взаємозв'язку біоресурсів та природокористування з економічною та соціальною системами здебільшого подається через призму функціонування логістичних інформаційних систем, в яких людина здійснює продукування, збирання, оброблення, накопичення та використання інформації для прийняття управлінських рішень.

Необхідність наукового опрацювання проблеми управління інформаційними системами підприємств зернопереробної галузі через призму взаємозв'язку біоресурсів та природокористування з економічною та соціальною системами зумовлена низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників, до числа основних з яких слід віднести: по-перше, економічну глобалізацію та світову регіоналізацію, що відкривають нові горизонти вітчизняним товаровиробникам для активного інтегрування в світовий економічний простір, з одночасним відкриттям внутрішнього ринку іноземним суб'єктам; по-друге, посилення ринкової конкуренції між товаровиробниками різних форм власності, господарювання, виробничо-господарських параметрів та країн походження; по-третє, прискорення динамічних змін чинників макроекономічного та мікроекономічного характеру, що безпосередньо чи побічно впливають на розвиток всіх підприємств агропромислового комплексу.

В даному дослідженні основна увага приділяється підприємствам зберігання та переробки зерна, щодо яких інформація правомірно висвітлюється як ресурс управління соціально-економічними системами. При цьому справедливо аргументується вагомість ролі інформації в системі управління підприємствами зернопереробної галузі та наголошується на тому, що інформаційні технології логічно розкриваються в якості об'єктивної основи для ефективного управління підприємствами. Тобто йдеться про досить вузький спектр взаємодії економічної та соціальної систем, в яких людина здійснює управління завдяки інформаційним потокам, а зберігання та переробка зерна виступає лише в контексті як складова загальних систем – біоресурсів та природокористування.

Подібний до наведеного є підхід щодо дослідження, який проводили Баланюк І.Ф. та Гой Н.В. стосовно оперативного менеджменту у м'ясопереробних підприємствах [19]. Важливість такого науково прикладного опрацювання проблеми в контексті взаємозв'язку біоресурсів та природокористування з економічною та соціальною системами зумовлює

належність м'ясопереробних підприємств до ринкових суб'єктів, ефективне функціонування яких значною мірою визначає рівень забезпечення продовольчої безпеки країни й світу; значущість м'ясопереробного сектора для нації в соціальному плані в зв'язку з постачанням м'ясопереробними суб'єктами господарювання ринкової продукції, споживання якої слугує своєрідним індикатором рівня добробуту населення; традиційність для України ведення тваринництва та птахівництва, а також здійснення промислової переробки їх продукції як в масштабах сільських домогосподарств, так і промислових обсягах для продажу виробів з м'яса в країні та поза її межами; перспективність нарощування м'ясопереробними суб'єктами масштабів зовнішньоекономічної діяльності та експорт ними на світовий ринок продукції з високою часткою доданої вартості, що розширює джерела наповнення національного бюджету іноземною валютою; вагомість в ринковій економіці оперативного менеджменту, підпорядкування якому всіх інших виробничо-господарських функцій м'ясопереробних підприємств спричинюється необхідністю отримання доходу та прибутку як об'єктивної умови для здійснення розширеного відтворення, що реально лише за своєчасного реагування на ринкову динаміку.

В даному дослідженні [19] цілком справедливо розкривається сутність та значущість оперативного менеджменту, реалізація функцій якого забезпечує результативну діяльність м'ясопереробних підприємств в умовах ринкової економіки та посилення конкурентного тиску на вітчизняних товаровиробників. З позицій взаємозв'язку економічної та соціальної системи особливої уваги заслуговують проведені обґрунтування напрямів вдосконалення оперативного менеджменту, що виступають в якості складної організаційно-економічної системи, яка, в свою чергу, постає підсистемою загальної системи управління підприємством. При цьому приймається факт наявності специфіки промислової переробки м'яса, а також особливостей, характерних для виробленої продукції, зокрема щодо обмеженості терміну

зберігання не тільки сировини, а й готової продукції досліджуваних ринкових суб'єктів.

До певної міри взаємозв'язок біологічних ресурсів з економічною та соціальною системами подається в частині викладення результатів дослідження впливу внутрішніх і зовнішніх чинників на результативність оперативного менеджменту в м'ясопереробних суб'єктах господарювання. При оцінці економічної ефективності заготівлі сировини, поточного виробництва і реалізації виробленої продукції справедливо віддзеркалюється залежність результативності функціонування м'ясопереробних підприємств від дії чинників оточуючого середовища. Складовими такого середовища на макрорівні виступають біоресурси та природокористування [19].

Результати дослідження теоретико-методологічних засад оперативного менеджменту підтверджуються здобутками, що були отримані при наукових розвідках стосовно аналітики соціально-економічного стану та тенденцій розвитку системи оперативного менеджменту в м'ясопереробних підприємствах, в яких досить чітко проявляється вплив зовнішнього і внутрішнього середовища на організацію оперативного управлінського процесу. Особливо важливими для прикладного використання наукових досліджень постають обґрунтовані науковцями шляхи вдосконалення оперативного менеджменту в підприємствах м'ясопереробної галузі [19]. Адже раціоналізація організаційно-економічного механізму, системність підприємницької діяльності та її надійне інформаційно-аналітичне забезпечення цілком реально сприятимуть підвищенню соціально-економічної результативності ринковому дійству оперативного менеджменту м'ясопереробних підприємств, відбиваючи тим самим взаємозв'язок як біоресурсів та природи, так і економічної та соціальної системи.

Взаємозв'язок біологічних ресурсів з економічною та соціальною системами з екологічних позицій досліджує професор Зіновчук Н.В., яка в монографії «Екологічна політика в АПК: економічний аспект» розкриває сутність екологічної політики та висвітлює її роль у цивілізаційному

розвитку. При цьому формування екологічної політики агропромислового комплексу подається через призму його взаємодії з макроекономічним та мікроекономічним середовищем. Наголошується на тому, що екологічна політика значною мірою визначається рівнем державного управління [20].

Особливої уваги заслуговують опрацьовані вченою принципи, стратегічна мета, завдання та форми реалізації екологічної політики агропромислового комплексу країни. Важливими для розкриття взаємозв'язку біоресурсів та природокористування з економічною та соціальною системами постають запропоновані еколого-економічні моделі екологічної політики, що враховують особливості її реалізації на основі удосконаленого економіко-фінансового механізму [20]. При цьому теоретичні засади сучасної екологічної політики за змістом цілком справедливо включають складові, що дають можливість поєднувати екологічні, економічні та соціальні сфери з позиції теорії систем.

Важливими для прикладної науки в даній монографії [20] наведені розробки, що висвітлюють взаємовідносини суспільства і довкілля у світлі еволюції економічної думки, характеризують концепцію співіснування суспільства та довкілля, показують вплив ідеології на вибір орієнтирів екологічної політики, ув'язують економічне зростання та екологічні обмеження у макроекономічному вимірі, а також обґрунтовують об'єктивність сталого прогресивного розвитку аграрного сектора як такого, що виступає основою агропромислового комплексу країни. Цілком логічно в теоретичній складовій даного дослідження розкриваються макроекономічні основи екологічної політики, макроекономічний формат еколого-економічних процесів, мікроекономічний рівень вирішення екологічних проблем, функції і класифікації природних ресурсів з мікроекономічних позицій, ринкові моделі використання природних ресурсів та мікроекономічний погляд на проблему забруднення довкілля.

Справедливо важливе місце в теоретичній частині монографії професора Зіновчук Н.В. займає питання, що показує взаємозв'язок

екологічної, економічної та соціальної систем. При цьому характер цих зв'язків належить до змінних в часі і просторі, поля цих систем є частково спільними і не мають чіткого розмежування, а також не належить до числа лінійних. Будучи органічною складовою природного середовища, суспільство утворює економічну та соціальну системи, що дає підстави для узагальнюючого висновку про формування ними єдиної макросистеми [20, С. 11-16]. Відтак, дослідниця наявний взаємозв'язок між екологічною, економічною та соціальною системами цілком логічно відносить до макросистеми, що дає підстави для аналогічного висновку про взаємозв'язок біоресурсів та природокористування з економічною та соціальною системами. Спільним постає й те, що інтегратором у першому і у другому випадку виступає людське суспільство.

Правильність такого висновку стосовно аграрного сектора економіки підтверджує аналіз екологічних проблем в АПК України, що проводиться в дослідженні в розрізі висвітлення еволюції агросистеми та чинників впливу на довкілля, визначення місця і ролі агросистем у формуванні функціональних зв'язків АПК, виявленні негативних екологічних впливів промисловості на сільське господарство, встановлення алгоритму визначення впливів промислових забруднень на довкілля, окреслення проблеми радіоактивного забруднення агросистем, характеристики сільськогосподарської діяльності та її впливу на довкілля, виявлення особливостей дії технологічних чинників в частині прояву їх кумулятивного ефекту, дії мультиплікаційних та синергетичних ефектів технологічних чинників, існуючих інституціональних чинників екологічної політики, структури і функцій органів державної влади і управління, які відповідальні за здійснення екологічної політики в АПК, а також стосовно наявних неофіційних обмежень та їх впливу на формування і реалізацію екологічної політики в АПК [20].

Відтак, подібність вище наведеного взаємозв'язку між економічною, соціальною та екологічною системами відповідному аналогу, що має місце

при взаємодії соціальної, економічної, біологічної ресурсної та природної складових забезпечується інтегративною функцією людини, яка по відношенню до названих систем здійснює кон'югацію. Адже подібно до інших природних організмів, людини живе в природному оточенні і для її життя необхідні їжа, вода та повітря для дихання. Водночас саме людина формує економічну та соціальну системи, вплив яких на біоресурси змінює природне оточуюче середовище.

Особливо суттєвим постає вплив на довкілля в аграрному секторі економіки, що пов'язаний з масштабами сільськогосподарського виробництва та його перетворювальними процесами стосовно рослинного і тваринного світу. За відповідності цих трансформацій закономірностям природи та суспільства, потенціал біоресурсів посилюється, а природокористування сприяє розвитку цивілізації. У протилежному випадку сільськогосподарське виробництво призводить до забруднення води і повітря, виснаження і деградації земельних ресурсів, виродження і загибелі флори і фауни, що породжує економічні та соціальні негаразди, кумулятивний ефект яких та негативна синергія ставить під загрозу збереження життя на Землі.

Різноманітні дослідження взаємозв'язку біоресурсів з економічною та соціальною системами, в силу їх суспільно-політичної та соціально-економічної актуальності для життєдіяльності суспільства, досить широко представляються як в спеціалізованих фахових вітчизняних [21, 22, 23], так і зарубіжних виданнях [24, 25]. Вони стосуються наукових основ раціонального природокористування, захисту сільськогосподарських культур як складової управління біоресурсами, наукового забезпечення розвитку біоресурсів та природокористування в цілому. Водночас, подальші наукові дослідження пов'язані з опрацюванням методологічних основ управління біоресурсами в аграрному секторі в системній ув'язці з поточними й майбутніми перетвореннями економічної і соціальної сфери на селі.

Висновки до розділу 1

1. Управління біоресурсами в аграрному секторі в якості економічної категорії відображає найзагальніші та найістотніші явища реальної економічної дійсності, основними властивостями якої є: множинність змісту та результатів процесів; залежність результативності від природних та соціально-економічних чинників; вичерпування, відновлення та нарощування біоресурсів; руйнування, збереження та удосконалення природних ресурсів в процесі їх використання; а також цілеспрямованість; системність та динамічність. Сучасна множинність біоресурсів є результатом цивілізаційної еволюції в частині зміненої продуктивності відібраних людиною для використання рослин і тварин; а біоресурси та природокористування виступають в якості загальнолюдської цінності, від розвитку якої залежить подальша еволюція цивілізації.

2. Управління біоресурсами в аграрному секторі являє собою цілеспрямоване ведення в сільському господарстві виробничо-господарської діяльності, множинність соціально-економічної та екологічної результативності якої в процесі використання довкілля забезпечує як відновлення та нарощування біоресурсів, так і збереження та удосконалення природних ресурсів. Досягнення множинної результативності та прогресивного розвитку біоресурсів в аграрному секторі виступає об'єктивним критерієм оцінки здійснюваного в сільському господарстві рівня управління.

3. Зміст системи управління біоресурсами в аграрному секторі формується складними управлінськими суб'єктом та об'єктом, кожний з яких має значну кількість елементів. Їх взаємозв'язок породжує нову якість та синергію, що є результатом взаємодії людини та оточуючого природного середовища в процесі здійснюваної виробничо-господарської діяльності. Цілеспрямованість її розвитку досягається впливом функціональних та

інституціональних елементів системи управління, дуальність якої забезпечує організаційну інгресію біоресурсів в агросекторі.

4. Біоресурси виступають в якості явища, що породжує проблемну ситуацію і обирається для пізнання як об'єкт дослідження. В прикладному плані біоресурси виступають об'єктом управління, який потребує спеціально організованих впливів ззовні для досягнення поставлених перед аграрним сектором цілей.

5. Цілісна єдність функціональних та інституціональних елементів системи управління біоресурсами аграрного сектора має дуальний характер, що породжує зміст, якість, інгресію та синергію управлінського процесу.

6. За функціональним призначенням система управління біоресурсами аграрного сектора покликана забезпечити збалансування соціально-економічних та екологічних цілей, досягнення яких передбачає використання існуючої ресурсної бази в умовах динамічної ринкової економіки та врахування впливу сукупності різнопланових зовнішніх і внутрішніх чинників. Складовими функціональної управлінської системи виступає прогнозування, планування, організація, координування, регулювання, аналіз, мотивування, облік та контроль, здійснення яких відбувається у взаємозв'язку та етапній послідовності.

7. Інституціональний зміст системи управління біоресурсами відбиває існуючу в аграрному секторі систему соціально-економічних відносин, втілення яких відбувається на основі відповідних управлінських функцій, цілей, принципів, кадрів, методів, структур, рішень, техніки та технології. Розвиток принципів управління біоресурсами аграрного сектора передбачає: орієнтування системи правил менеджменту на підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності; формування організаційної культури, що стимулює людей на командну роботу та забезпечує появу синергізму від спільної діяльності колективу; заохочення саморозвитку працівників, які в якості носіїв інтелектуальної власності слугують важливим джерелом надходження додаткової вартості.

8. Основним елементом соціальної системи аграрного сектора є люди. Цілісна єдність їх сукупності формується завдяки зв'язкам між особинами, які знаходяться у постійній взаємодії та відносинах відтворювального процесу під час спільної виробничо-господарської діяльності. Будучи об'єктом, що взаємодіє з навколишнім середовищем, соціальна система забезпечує внутрішню структуру й впорядкованість та має зовнішні межі, завдяки яким виокремлюється серед інших об'єктів. Характерними рисами соціальної системи є: цілісність, єдність, організованість, завершеність, інституціональність, урегульованість, автономність, структурність, результативність, локальність, наявність внутрішніх та зовнішніх зв'язків. В процесі взаємодії біоресурсів та природокористування з економічною та соціальною системами людина здійснює інтеграційну функцію кон'югації.

Результати експериментальних досліджень даного розділу наведено в таких публікаціях: [8,10,12,21,22,23]

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

2.1 Методологічні основи дослідження управління біоресурсами в аграрному секторі

Важливість опрацювання методологічних засад управління біоресурсами в аграрному секторі зумовлена належністю методології до вчення про науковий метод пізнання і перетворення світу, його філософської та теоретичної основи, а також те, що методологія виступає в якості сукупності методів дослідження, які застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [26, С. 522], внаслідок чого забезпечується як можливість здійснювати цілеспрямований вплив на біоресурси та здійснювати збалансоване природокористування з максимальною вигодою для людини, людства та природного середовища, так і можливість використовувати для них дослідницький потенціал науки. Прикладний характер розробки методологічних засад управління біоресурсами в аграрному секторі включає висвітлення власне методологічних основ дослідження даного явища реальної економіки, подання інтерпретації управління біоресурсами з системних позицій, окреслення макроекономічних та мікроекономічних форматів управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі, наведення ринкових моделей використання біоресурсів. Такий підхід дозволяє пізнавати в усій об'єктивності процеси та явища економічного, соціального та природного середовища й проводити зміни в сільському господарстві країни відповідно до інтересів селян, Української нації та світової цивілізації в цілому.

Логіка розроблення методологічного інструментарію потребує виділення проблеми, встановлення актуальності, визначення об'єкта,

предмета, мети, завдань, методів й конкретизації змісту дослідження стосовно управління біоресурсами в аграрному секторі.

Визначення проблеми управління біоресурсами в аграрному секторі виступає надзвичайно відповідальною дослідницькою складовою, бо за своїм змістом відбиває складне питання, що потребує нагального вирішення. Завдяки чіткості визначення проблеми значною мірою скорочується тривалість часу, довжина шляху та обсяг витрат щодо її розв'язання. При цьому дане проблемне явище може досліджуватися з теоретичних, методологічних та прикладних позицій, кожна з яких має значну кількість параметрів.

Зрештою вигоду принесуть лише ті дані, що мають безпосереднє відношення до проблемних моментів в управлінні біоресурсами в аграрному секторі, які потрібно розв'язати. Відтак, відсутність чіткості у визначенні проблеми або її неправильне визначення, призводять до непродуктивних економічних витрат та соціально-екологічних втрат. Констатація фактів щодо зменшення прибутків, скорочення обсягів виробництва продукції та її продажу, або про міграцію сільського населення до міста й за кордон, зниження природної родючості землі виступають лише симптомами-індикаторами, а не причиною такої низької результативності в управлінні. Звідси втікає важливість встановлення причин виникнення симптомів, що породжують проблему управління біоресурсами в аграрному секторі.

Тому визначення проблеми управління біоресурсами в аграрному секторі включає:

- виявлення симптомів проблем даного економіко-соціально-екологічного явища;
- встановлення переліку можливих основних причин й базових вихідних процесів, що породжують появу відповідних симптомів;
- наведення повного списку альтернативних заходів, які доцільно приймати в управлінні біоресурсами та природокористуванням для розв'язання проблеми.

Проблеми управління біоресурсами в аграрному секторі стосуються як управлінських процесів відповідного сектору й безпосередньо сільського господарства, так і проблем дослідження цього явища реальної дійсності. З них управлінські проблеми виникають у наступних випадках:

- поступають сигнали стосовно недосягнення управлінських цілей;

- досягнення управлінських цілей ймовірно лише у випадку використання всіх існуючих сприятливих обставин та є більше винятком ніж закономірним результатом;

- наявні зміни внутрішнього щодо аграрного сектора, так і зовнішнього по відношенню до нього середовищ, що вимагає внесення коректив у постановку управлінських цілей.

Проблеми власне дослідництва визначаються методологічними вимогами, системністю використання пізнавальних методів та необхідністю отримання точної і неупередженої інформації з управління біоресурсами на макроекономічному та мікроекономічному рівнях.

Тому виявлення проблем управління біоресурсами на макроекономічному рівні передбачає оцінку стану та трендів ресурсного потенціалу в розрізі його економічних, соціальних, екологічних та інституціональних складових. Особливу увагу заслуговує забезпечення продовольчої безпеки країни та нарощування масштабів експорту сільськогосподарської продукції й продовольства, а також надання послуг в сільській місцевості для іноземних споживачів, в якості джерела надходження іноземної валюти в Україну. Важливою постає динаміка результатів зовнішньоекономічної діяльності, що демонструє реальне місце галузі в світовому поділі праці та показує конкурентоспроможність її продукції й послуг на внутрішньому та світовому ринках.

Визначення проблем управління біоресурсами на мікроекономічному рівні включає проведення аналізу результатів виробничо-збутової діяльності підприємства. Вихідними слугують інформаційні матеріали щодо стану і динаміки розвитку досліджуваного суб'єкта господарювання з позицій їх

відповідності соціально-економічним цілям діяльності підприємства в цілому та, ринковим вимогам зокрема. Для цього аналізуються соціально-економічні та техніко-технологічні документи за матеріалами офіційних звітних, нормативних та статистичних даних.

Об'єктивний характер при визначенні проблеми забезпечується використанням економіко-статистичних та економіко-математичних методів обробки інформації. Проте визначення проблеми управління біоресурсами в даному випадку ускладнюється відсутністю можливостей виокремлення частки біологічних та ринкових факторів із загальної сукупності інших чинників економічного, виробничо-господарського, науково-технічного, соціального характеру. Тому проведення аналізу результатів виробничо-збутової діяльності підприємства важливо доповнити опитуванням менеджерів різних управлінських рівнів та спеціалістів і безпосередніх виконавців виробничо-господарської діяльності в якості експертів виявлення проблеми.

Експертне оцінювання дозволяє отримати відносно надійну й різнобічну інформацію про проблеми підприємства. Адже експертне опитування проводиться серед працівників досліджуваного суб'єкта господарювання, які із середини знають як проблеми управління біоресурсами підприємства, так і причини їх походження. Інформацію внутрішньогосподарських джерел важливо доповнювати баченням даної проблеми із зовнішніх джерел, якими виступають споживачі, постачальники, посередники, органи місцевого самоврядування, громадські та політичні організації, інші господарюючі суб'єкти, засоби масової інформації, місцеві контактні аудиторії.

Зовнішнім джерелом визначення проблеми управління біоресурсами аграрного підприємства може також виступати використання аутсорсингу. Для цього до експертизи залучаються спеціалізовані організації, що мають компетентних фахівців-консультантів, спеціалізоване професійне обладнання, відповідні технології та науково-методичний інструментарій.

Аутсорсинг забезпечує високий рівень кваліфікації щодо визначення проблеми та шляхів її вирішення. Наявний в даному випадку ризик полягає у втраті конфіденційності щодо інформації в області управління біологічними ресурсами та природокористуванням, а також додаткових витратах коштів та часу.

Отже, для точного визначення проблем в управлінні біоресурсами на мікроекономічному рівні варто використовувати системний підхід та поєднувати аналітичну роботу з експертними оцінками менеджерів, спеціалістів й безпосередніх користувачів біологічних та природних ресурсів, які виступають учасниками виробничо-господарської діяльності. Залежно від стану та цілей менеджменту підприємства щодо визначення проблем в даній сфері можливий варіант консультування висококваліфікованими фахівцями, які залучаються для цього зі сторонніх організацій на правах аутсорсингу. Алгоритм виявлення проблем в управлінні біоресурсами на мікроекономічному рівні за участі консультантів-експертів включає 7 етапів, послідовність виконання яких наведено на рис. 2.1.

Першочерговим постає визначення цілі встановлення проблем управління біоресурсами підприємства, що з'ясовується на основі знайомства та спілкування експертів з його власниками та/або топ-менеджерами. Важливо встановити гостроту проблеми, що передбачає порівняння реальних результатів існуючого стану та цілей з управління біоресурсами. При цьому виявляються терміни виникнення проблеми, динаміка її негативних процесів та необхідні для їх усунення матеріально-технічні, кредитно-фінансові, трудові, управлінські ресурси та приблизні часові терміни вирішення. Тому варто отримати як загальну інформації про підприємство стосовно умов його функціонування відносно макро- та мікросередовища, так і його бізнесову історію, місію, мету виробничо-господарської діяльності, форму власності та господарювання, місцезнаходження, види діяльності, організаційну побудову та структуру управління, ресурсний потенціал в цілому та його основні складові.

Рисунок 2.1 – Етапи виявлення проблем в управлінні біоресурсами в аграрному підприємстві

Наступним етапом постає отримання інформації про результативність управління біоресурсами підприємства. Масштаби та структура використання біологічних та природних ресурсів тісно пов'язані зі станом та динамікою обсягів виробництва та збуту продукції, аналіз яких показує результативність використання даних ресурсів. Управління їх розвитком та його соціально-економічну результативність в підприємстві віддзеркалює політика ціноутворення, канали товароруху, методи маркетингової комунікації, конкурентоспроможність продукції.

Подальші дослідження проблеми пов'язані з виявленням проблем-симптомів і проблем-наслідків управління біоресурсами та природокористуванням підприємства. На основі даних підприємства з'ясовуються чинники впливу на ефективність використання біологічних та природних ресурсів в процесі виробничо-господарської та ринкової діяльності.

Пізнання проблеми передбачає визначення концептуальних підходів щодо можливого пом'якшення її проявів. Вагомою складовою при цьому постає розробка основних управлінських, виробничо-господарських, екологічних та маркетингових заходів, проведення яких дозволяє розв'язувати проблеми управління біоресурсами та природокористуванням підприємством.

Підсумовує визначення проблеми розрахунок очікуваних соціально-економічних та екологічних результатів при проведенні зазначених дій. Виявляється можливий вплив прийнятих рішень на виробничо-господарську діяльність підприємства в цілому. З'ясовується можливий розвиток досліджуваної проблеми, її ускладнення та поява додаткових проблем, за відсутності реалізації запропонованих заходів удосконалення управління біоресурсами та природокористуванням в підприємстві. В умовах невизначеності такі припущення допомагають зменшити негативні прояви завдяки завчасній підготовці для усунення додаткових проблемних ситуацій.

На всіх етапах виявлення проблеми проводиться оцінка адекватності наявної інформації. Її обсяг та якість слугує вихідною умовою точного формулювання проблеми. Всі вищенаведені позиції стосуються послідовності визначення проблем управління біоресурсами та природокористуванням в аграрному підприємстві. Алгоритм виявлення проблем наукового дослідження управління біоресурсами в аграрному секторі включає проведення робіт у 5 етапів (рис. 2.2).

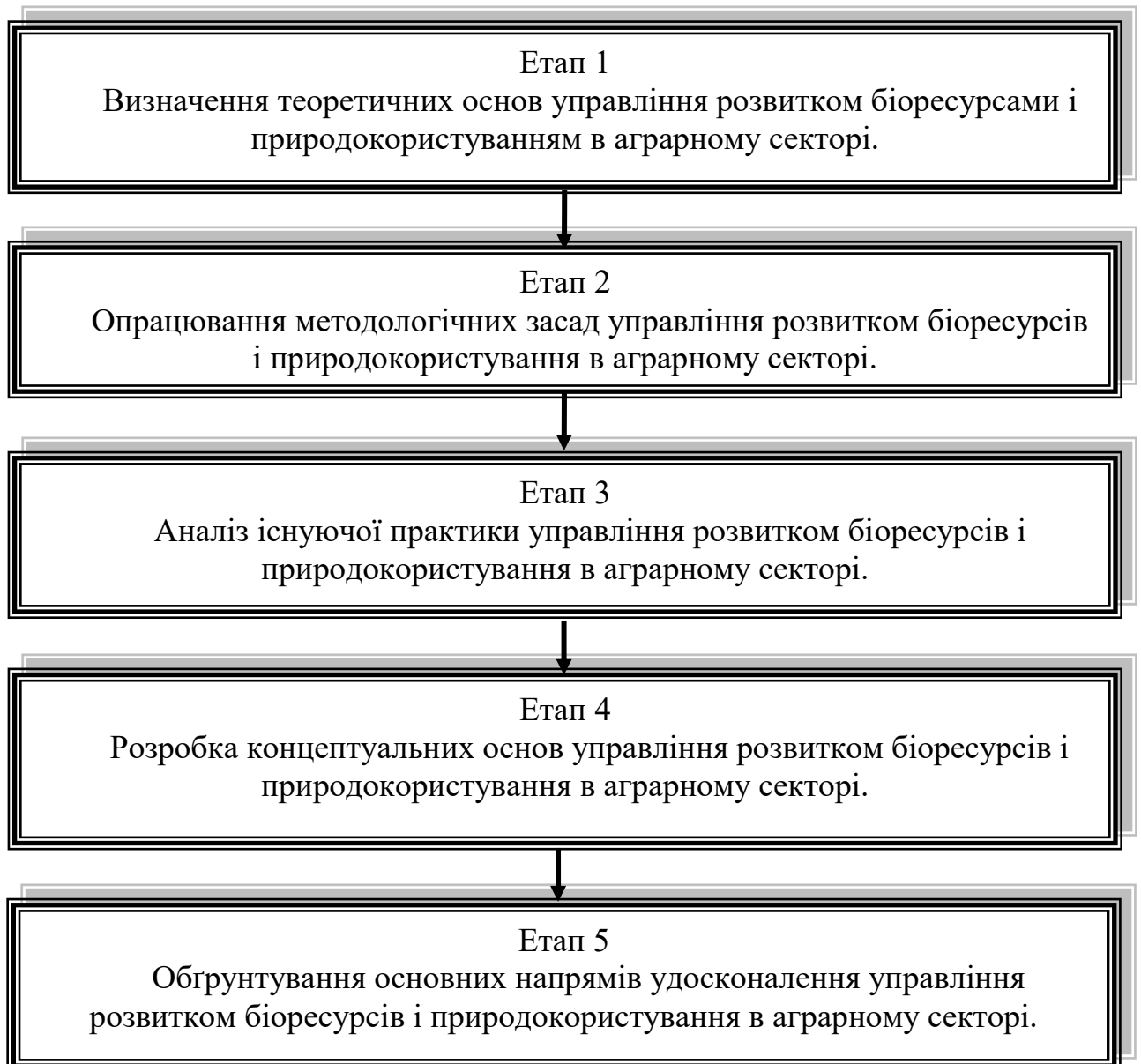

Рисунок 2.2 – Етапи виявлення проблем дослідження управління біоресурсами в аграрному секторі

Так, на першому етапі здійснюється ідентифікація вибір та чітке визначення сутності явища та змісту його параметрів, що належить досліджувати. Вивчається взаємозв'язок біоресурсів та природокористування з економічною та соціальною системами. Висвітлюється еволюція наукових підходів щодо управління біоресурсами та природокористуванням в цілому.

На другому етапі опрацьовуються методологічні засади управління біоресурсами в аграрному секторі. Для цього цілком логічно розробити методологічні основи дослідження даного соціально-економічного явища. Важливо узагальнити вітчизняний та зарубіжний досвід управління даним явищем з метою використання існуючих здобутків у практик господарювання та, по можливості, уникнення чи мінімізації економічних, екологічних, соціальних та інституціональних втрат в сільській місцевості.

Розробка системи методів пізнання досліджуваного явища передбачає також формування методичного забезпечення оцінки ефективності управління біоресурсами і природокористуванням в цілому аграрного сектору для кількісного і якісного вимірювання стану, тенденцій та майбутнього досліджуваної сфери.

На третьому етапі аналізуються прикладні аспекти управління біоресурсами і природокористуванням загалом в аграрному секторі. Для цього проводиться оцінка макро- та мікроекономічних умов функціонування аграрного сектора, управління розвитком біоресурсів і природокористування якого залежить від сукупного впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. Проводиться діагностика ресурсного потенціалу аграрного сектора, бо його потужність та структура визначає перспективи здійснення управління розвитком біоресурсів і природокористування. Характеризується економічна ефективність виробничо-господарської діяльності в аграрному секторі як така, що віддзеркалює соціально-економічну результативність управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі.

На четвертому етапі виявлення проблем наукового дослідження опрацьовуються концептуальні основи управління біоресурсами в аграрному секторі. Цей процес включає визначення пріоритетів державної аграрної політики при регулюванні розвитку біоресурсів і природокористування як визначальної передумови виведення сільського господарства на якісно новий, вищий за попередній, рівень розвитку. Важливим постає обґрунтування подальшого утвердження на селі багатокладності, стратегічна варіативність якої відповідає різним соціально-політичним, регіональним та інституціональним уподобанням вітчизняного селянства. При цьому враховується його функціонування в умовах формування ринкової моделі використання біоресурсів і природокористування в аграрному секторі.

На п'ятому етапі здійснюється обґрунтування основних напрямів удосконалення управління біоресурсами і природокористуванням в цілому в аграрному секторі. Цей процес включає економіко-математичне моделювання та оптимізація товарно-асортиментної політики в аграрному секторі, розвиток зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств, удосконалення управління маркетингом в аграрному секторі, відродження сільської соціальної сфери як базової складової ефективного управління біоресурсами і природокористуванням, підвищення економічної ефективності управління біоресурсами і природокористуванням в контексті інтеграції України у світовий економічний простір.

Виявлення прикладної та наукової проблеми в управлінні біоресурсами та природокористуванням в цілому в аграрному секторі показує актуальність наукового дослідження. Згідно справедливого твердження академіка Андрійчука В.Г., актуальне наукове дослідження дає відповіді на ті запити, які ставить в даний час суспільство перед наукою з метою задоволення його потреб. Конкретизуючи це трактування, вказує, що актуальність наукового дослідження проявляється, насамперед, в здатності одержаних результатів дослідження задовольняти потреби виробництва в даний час і (або) в

майбутньому. Тому наукове дослідження повинно бути орієнтоване на запровадження в практику. В даному випадку йдеться про запровадження в більш широкому розумінні, ніж запровадження результатів наукових досліджень безпосередньо у виробництво, бо беруться до уваги не лише прикладні дослідження, а й фундаментальні [26, с. 91].

На цій же сторінці вчений акцентує на тому, що прикладні дослідження мають цінність лише тоді, коли вони впроваджуються або можуть бути впроваджені у суспільне виробництво виробничої та/або невиробничої сфери. Вказується також, що стосовно фундаментальних досліджень, то їх запровадження в практику відбувається тоді, коли результати таких досліджень використовуються в системі прикладних досліджень, а також коли вони публікуються в монографіях, наукових статтях, підручниках, наукових доповідях тощо. Підкреслюється, що завдяки такому оприлюдненню відкривається широкий простір для створення на їх науковій базі новітніх прикладних розробок, що будуть впроваджуватися безпосередньо у виробничо-збутову діяльність.

Актуальність наукового дослідження, особливо прикладного характеру, посилюється за умови можливостей щонайшвидшого впровадження його результатів у виробничо-збутову діяльність, а також із зростанням масштабів такого впровадження. Важливою ознакою актуальності дослідження є наявність у ньому наукової новизни, що зумовлює його значущість прикладного чи фундаментального призначення. При цьому наукова новизна має місце у випадку, коли наукове дослідження спрямоване на розв'язання нового виробничо-господарського чи суто наукового завдання, коли дослідником вперше запропоновані нові методичні підходи до такого розв'язання, вперше розроблені нові поняття і категорії або здійснено їх істотне уточнення, розроблені чи удосконалені методи і прийоми дослідження тощо. Саме дослідження, що містять наукову новизну, є рушієм розвитку науки і економіки [26, С. 91-92].

Високоєфективне управління біоресурсами та природокористуванням в цілому в аграрному секторі є прикладною проблемою, що тісно пов'язана з фундаментальними науковими дослідженнями. Адже прогрес біоресурсів та природокористування потребує надійних наукових досліджень, що за своїм характером належать до фундаментальних. Вони пов'язані з дослідженнями в області філософії, фізики, математики, екології, біології, астрономії, інформатики, психології, астрономії тощо.

На розвиток об'єкту управління – біологічних ресурсів впливають зміни клімату планетарного масштабу, а також поява нових мікроорганізмів, поширення пандемічних захворювань рослин та тварин. Радикальних змін зазнають організаційні та технічні складові управління, що базуються на використанні світової мережі Інтернет, мобільного зв'язку, інформаційних технологій. Суттєво трансформуються суміжні з управлінням соціальні, наукові, освітянські та інституціональні сфери життєдіяльності. Відтак, за своїм сутнісним змістом дослідження управління біоресурсами та природокористуванням в цілому, належать до категорії прикладних, разом з тим, виходять за їх межі та мають в своїй основі й опираються на фундаментальні науки.

Термін «об'єкт» походить з латинської мови «objectum» – «предмет» не має однозначного трактування. Так, «Великий тлумачний словник сучасної української мови» подає об'єкт як: 1. Пізнавальна дійсність, що існує поза свідомістю людини і незалежно від неї. 2. Явище, предмет, особа, що на них спрямовано певну діяльність, увагу і т. ін. Предмет наукового і т. ін. дослідження, спеціальної зацікавленості, компетенції. 3. Певна одиниця (споруда, підприємство, ділянка місцевості і т. ін.. господарського чи оборонного значення [7, С. 635]. З них перша та друга позиції відбивають сутнісний зміст об'єкта, щодо якого здійснюється дослідження. Тоді як у загальному значенні об'єктом є те, на що спрямована певна діяльність.

Таким чином об'єкт, здебільшого, виступає в якості певного предмету пізнання і практичного впливу з боку людини (суб'єкта). Об'єкт виступає протиположною суб'єкту, який здійснює впливову діяльність.

В дослідництві управління біоресурсами і природокористуванням в цілому в аграрному секторі задіяні економічні, соціальні та природні фактори. Вони взаємопов'язані та взаємозалежні між собою і змінюються під впливом людського чинника. Відтак об'єктом даного дослідження є процеси економічної, соціальної та біологічної природи в управлінні біоресурсами в аграрному секторі України.

Термін «предмет» «Великий тлумачний словник сучасної української мови» подає як: 1. Будь-яке конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуття. Певна річ, що задовольняє ті чи інші потреби (звичайно побутові). 2. Логічне поняття, що становить зміст думки, пізнання і т. ін.. 3. Те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність кого-, чого-небудь. 4. Коло знань, що становить окрему дисципліну викладання [7, С. 920]. В трактуванні третя позиція найбільш точно відбиває сутнісний зміст предмету дослідження, бо поняття, з одного боку, виступає формою мислення, що відображає істотні властивості, зв'язки і відношення процесів і явищ в їхній суперечності і розвитку, а з іншого – є думкою (системою думок), що узагальнює, виділяє процеси деякого класу за визначеними загальними і в сукупності специфічними для них ознаками, то.

За змістом предмет дослідження передбачає пізнання наукових та прикладних процесів, що містяться в межах об'єкта дослідження. Академік Андрійчук В.Г. цілком справедливо вказує на те, що пізнавальна діяльність людини цілеспрямовується саме на те явище, процес, що породжує відповідну проблему, розв'язання якої має важливе значення для теорії чи практики [26, С. 25]. Відтак, предметом дослідження даної проблеми є сукупність теоретичних, методологічних, методичних та прикладних положень у сфері управління біоресурсами в аграрному секторі України.

Відповідно до визначеного предмета дослідження формулюється його мета і завдання. Академік Андрійчук В.Г. наголошує на тому, що будучи в межах об'єкта дослідження, його предмет в основному має співпадати з метою дослідження. [26, С. 26]. Мета – це те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти [7, С. 520], й означає майбутній стан об'єкту, котрий змінюється відносно теперішнього (часу) та котрий варто (бажано, необхідно) в кінцевому рахунку отримати.

Мета дослідження даної проблеми полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних положень та розробці методичних й прикладних рекомендацій щодо управління біоресурсами в аграрному секторі України.

Досягнення мети наукового дослідження передбачає необхідність вирішення низки основних задач (рис. 2.3).

Вирішення задач науково-прикладного забезпечення управління біоресурсами в аграрному секторі формує дослідницький зміст та вимагає використання певних методів дослідження, що належать до числа основних складників методології. При цьому поняття «метод» має неоднозначне трактування: 1. Спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя. 2. Прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [7, С. 522].

На основі різних підходів до тлумачення даного поняття академік Андрійчук В.Г. дає таке узагальнення: «метод в науці – це шлях дослідження об'єктивної реальності, вектор руху від невідомого до відомого, спосіб (інструмент) пізнання і встановлення істини, що включає в себе сукупність певних прийомів, правил, процедур, операцій (дій), приписів, поєднаних у відповідний алгоритм, завдяки використанню якого пізнавальна діяльність людини стає цілеспрямованою, упорядкованою, послідовною і в підсумку спроможною розв'язувати головні завдання науки – відкриття законів і закономірностей, забезпечувати приріст нових знань за іншими напрямками наукового пошуку в інтересах людства» [26, с. 44].

Задачі науково-прикладного забезпечення управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі

→	ідентифікувати понятійно-категоріальний апарат та розкрити сутність управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі як економічної категорії;
→	розкрити зміст системи управління та її інгресію щодо біоресурсів і природокористування в аграрному секторі;
→	висвітлити взаємозв'язок біоресурсів та природокористування з економічною та соціальною системами;
→	розробити методологічні основи дослідження управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі;
→	узагальнити вітчизняний та зарубіжний досвід управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі;
→	сформуванати методичне забезпечення оцінки ефективності управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі;
→	оцінити макро- та мікроекономічні умови управління розвитком біоресурсів і природокористування аграрного сектора;
→	провести діагностику ресурсного потенціалу управління розвитком біоресурсів і природокористування;
→	проаналізувати економічну результативність управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі;
→	визначити пріоритети державної аграрної політики при регулюванні розвитку біоресурсів і природокористування;
→	обґрунтувати утвердження на селі соціально-економічної багатокладності;
→	розробити економіко-математичну модель оптимізації товарно-асортиментної політики в аграрному секторі;
→	розробити рекомендації щодо розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств;
→	визначити заходи щодо удосконалення управління маркетингом в аграрному секторі;
→	обґрунтувати організаційно-економічні заходи щодо відродження сільської соціальної сфери як базової складової ефективного управління біоресурсами і природокористуванням.

Рисунок 2.3 – Задачі науково-прикладного забезпечення управління біоресурсами в аграрному секторі

Таке трактування в деякій частині узгоджується з поняттям «методика» (сукупність взаємопов'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи [7, С. 522]), проте водночас є всеохоплюючим та системним. Вказування науковцем на спрямованість методу як інструменту наукового дослідження на досягнення людських цілей дає підстави розуміти прикладну сутність методології, що постає системою методів пізнання світу для його перетворення в інтересах людини.

Система методів дослідження управління біоресурсами в аграрному секторі складається з трьох блоків, кожний з яких включає, відповідно всезагальні філософські методи, загальнонаукові методи, спеціальні (специфічні) методи (рис. 2.4).

Теоретичною та методологічною основою дослідження управління біологічними ресурсами в аграрному секторі виступає діалектичний метод пізнання стосовно соціально-економічних та екологічних процесів в їх взаємозв'язку та взаємозалежності, а також герменевтика, що надає можливість тлумачення текстів та критичний метод. Названі всезагальні філософські методи дослідження слугують в якості науково прикладної бази висхідного розвитку аграрного сектора України. При розв'язанні поставлених задач досліджуваної проблеми доцільно опиратися на базові положення економічної теорії та напрацювання вітчизняних і закордонних науковців з внесенням необхідних коректив, що враховують особливості національної економіки та її транзитивний характер.

Емпіричні та теоретичні методи формують загальнонаукову систему методів дослідження управління біологічними ресурсами в аграрному секторі. До складу емпіричних методів дослідження академік Андрійчук В.Г. правомірно відносить спостереження, порівняння, вимірювання, моделювання, експеримент, опитування, експертний метод. В число теоретичних методів дослідження цілком справедливо включає аксіоматичний метод, аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, аналогію,

формалізацію, абстрагування [26, С. 52-83]. До складу емпіричних методів дослідження також варто включити системний метод.

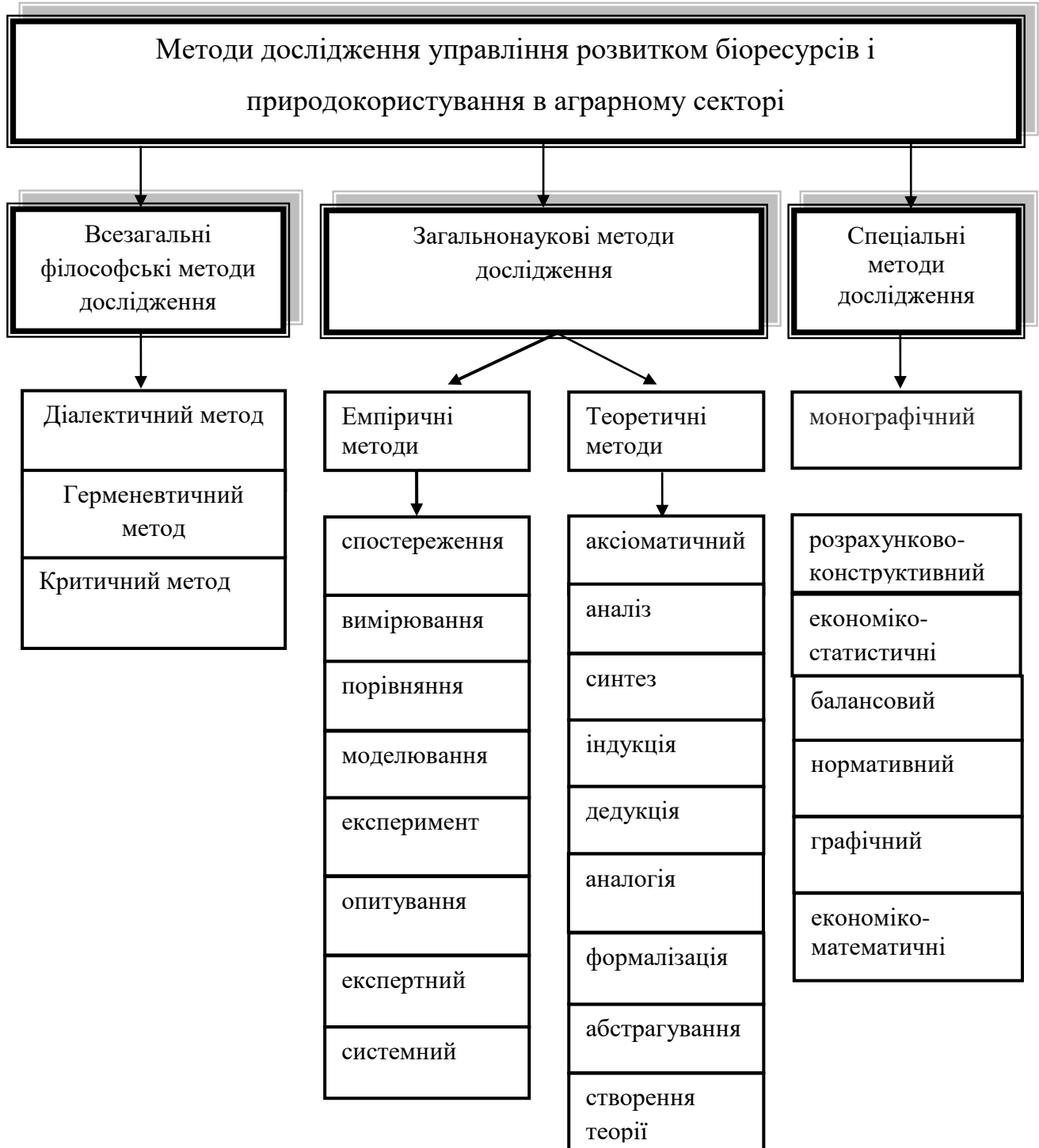

Рисунок 2.4 – Система методів дослідження управління біоресурсами в аграрному секторі

Використовується загальнонаукова система методів в нерозривній єдності з всезагальними філософськими методами дослідження. Так, емпіричний метод спостереження доцільно використовувати при дослідженні стану та динаміки макро- та мікроекономічних умов управління біоресурсами і природокористуванням. За належності даного методу до категорії пасивних, бо в процесі проведення діагностики дослідник не впливає на стан досліджуваного соціально-економічного явища, цей спосіб дозволяє отримати інформацію про зовнішнє та внутрішнє середовище об'єкту спостереження. Основними джерелами інформації є публікації, які здійснюють міжнародні та національні організації, органи державного управління і місцевого самоврядування, торгово-промислові палати та асоціації; щорічні збірники статистичної інформації; фінансові звіти та інформаційні видання окремих підприємств; довідники; книги та періодичні видання; комп'ютерні бази даних; прайс-листи; проспекти, каталоги, Інтернет тощо.

Метод порівняння варто використовувати при дослідженні динаміки й оцінці тенденцій ресурсного потенціалу управління біоресурсами в аграрному секторі. Аналіз наявних земельних, трудових, матеріальних, грошових й інших ресурсів на основі кількісних та якісних змін в досліджуваному об'єкті дозволяє визначити місце цих ресурсів як в управлінському процесі, так і в галузі в цілому для своєчасного здійснення корективів стратегічного або/та тактичного чи оперативного характеру.

Метод вимірювання доцільно використовувати при дослідженні стану та динаміки економічної ефективності управління біологічними ресурсами в аграрному секторі. Оцінка набутих в галузі економічних процесів здійснюється на основі цифрових матеріалів, конкретика яких відбиває об'єктивну картину щодо досліджуваного явища. Завдяки вимірюванню відбувається збір та фіксація інформації, що дозволяє виявити вагомість впливу факторів на ефективність управління.

Аксиоматичний метод дослідження, будучи загальнонауковим теоретичним, доцільно використовувати під час формулювання теоретичних основ управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі як соціально-економічної категорії. Адже її основні властивості відбивають множинність змісту та результатів процесів; залежність результативності від природних та соціально-економічних чинників; вичерпування, відновлення та нарощування біоресурсів; руйнування, збереження та удосконалення природних ресурсів в процесі їх використання; цілеспрямованість; системність; динамічність, що виступають в якості аксіоматичних вихідних положень. Їх істинність є наочно очевидною й підтверджується практикою господарювання в аграрному секторі.

Аналіз як метод пізнання доцільно використовувати під час розкриття змісту системи управління та інгресії біоресурсів і природокористування в аграрному секторі. Адже управління біологічними ресурсами і природокористуванням постає складним соціально-економічним явищем, розкладання якого на складові частини дозволяє поглиблено їх дослідити, відтворити зв'язки між окремими елементами й розкрити специфіку внутрішньо-системної взаємодії цілісної єдності. Завдяки аналітичному методу виявляються внутрішні взаємозв'язки і можливості розвитку об'єкта дослідження на перспективу в динамічних умовах ринкової економіки.

Синтез як метод дослідження доцільно використовувати при висвітленні взаємозв'язку біоресурсів та природокористування з економічною та соціальною системами на основі кон'югації. З'єднання компонентів досліджуваного явища в єдине ціле відбувається завдяки інтегративній функції людини, яка здійснює кон'югацію по відношенню до економічної, соціальної та екологічної сфери. Завдяки управлінню таке поєднання відбувається цілеспрямовано й змінює як природне оточуюче середовище, так і економічну та соціальну системи в бажаному для людини напрямі.

Абстрагування як метод дослідження доцільно використовувати при створенні категоріально-понятійного апарату та формулюванні висновків та рекомендацій з управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі. Адже абстрагування по відношенню до об'єкту пізнання передбачає мислене виділення його найістотніших та найбільш важливих сторін (рис, відносин), при певному ігноруванні неважливого та несуттєвого, а також факторів, від яких досліджувані процеси не залежать. На відміну від природних наук, де інструментом пошуку істини виступає здебільшого реактив та прилад, при вирішенні економічних проблем наука передусім застосовує абстракцію та логіку.

Системний метод дослідження варто використовувати при встановленні значення відродження сільської соціальної сфери як базової складової ефективного управління біоресурсами і природокористуванням. Адже природокористування включає управління розвитком біоресурсів, складовою яких є людина, яка, в свою чергу, виступає в якості елемента таких цілісних утворень як сільська громада, сільська соціальна сфера, сільська інституція. Вектор їх розвитку значною мірою визначає результативність управління біоресурсами та природокористуванням в цілому.

Важливість використання системного підходу в управлінні проектами в підприємницьких структурах підтверджується науковими та освітянськими напрацюваннями, публікації яких позитивно сприймаються вітчизняними та зарубіжними освітянами, науковцями та практиками [27; 28; 29; 30; 31].

Метод створення теорії в пізнавальній діяльності людини віддзеркалює певну сукупність узагальнюючих висновків щодо існуючих відносин і зв'язків між явищами реальної дійсності у вигляді певної інформаційної моделі. Такою постає введення в теорію управління біоресурсам та природокористуванням в аграрному секторі гіпотези, про належність людини до біологічних ресурсів. Це в повній мірі відповідає положенням фундаментальної науки, відбиває реальну дійсність, має верифікацію,

враховує особливості та інтереси людини, дозволяє уникати руйнівних для суспільства економіко-соціально-екологічних процесів та прогнозувати наслідки управлінського впливу на біологічні ресурси та природокористування в аграрному секторі загалом.

Спеціальні методи дослідження управління біологічними ресурсами в аграрному секторі економіки України включають монографічний метод, економіко-статистичні, балансовий, розрахунково-конструктивний, нормативний, графічний кожний з яких використовується залежно від поставленої дослідницької цілі.

Так, монографічний метод варто застосовувати при викладенні узагальнень вітчизняного та зарубіжного досвіду з управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі економіки. Адже поглиблене вивчення соціально-економічних процесів та виявлення причинно-наслідкових зв'язків їх розвитку стосовно конкретних високоефективних господарюючих суб'єктів, дозволяє використовувати накопичений ними досвід іншими ринковими суб'єктами, виробничо-господарська діяльність яких відбувається в аналогічних умовах.

Економіко-статистичні методи дослідження включають групування статичних даних, аналіз рядів динаміки, індексний аналіз, кореляційно-регресійний аналіз, визначення тенденції розвитку, які доцільно використовувати для виявлення впливу окремих факторів в управлінні біоресурсами і природокористуванням на економічну результативність аграрного виробництва. З них статистичні групування розкривають взаємозв'язки між явищами економічної природи, показують об'єктивні закономірності, відповідність яким забезпечує належним до певної категорії господарствам бажану для розширеного відтворення продуктивність та ефективність. Статистичні індекси характеризують зміну як у часі, так і в просторі показників, що відбивають кількісні та якісні зміни досліджуваних процесів, що мають місце в управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора загалом.

Розрахунково-конструктивний метод дослідження доцільно використовувати при обґрунтуванні основних напрямів підвищення соціально-економічної результативності управління біологічними ресурсами. Саме до таких, з позицій підвищення соціально-економічної результативності управління біоресурсами і природокористування аграрного сектора, слід віднести активізацію зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств, удосконалення управління маркетингом, використання інновацій суб'єктом та об'єктом управління, відродження сільської соціальної сфери, інтеграцію аграрного сектора України у світовий економічний простір. Відповідні аналітичні та проектні розрахунки показують в кількісному вимірі необхідність та першочерговість конання конкретних заходів.

Економіко-математичні методи необхідно застосовувати при розробці концептуальних основ управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі в розрізі економіко-математичного моделювання оптимізації товарно-асортиментної політики в досліджуваній галузі в цілому, а також стосовно її окремих регіонів, об'єднаних територіальних громад та господарюючих суб'єктів. Такий підхід дозволяє кожному досліджуваному об'єкту здійснювати прогнозування основних параметрів економічного розвитку на перспективу на наукових засадах. При цьому кореляційно-регресивний аналіз дозволяє отримати кількісну оцінку впливу тих або інших факторів на результативність управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі.

Графічний метод дослідження доцільно використовувати при оцінці динаміки ресурсного потенціалу аграрної галузі та її підприємств, аналізі розвитку багатокладності в сільському господарстві, діагностиці соціально-економічної результативності здійснюваних заходів. Такий дослідницький інструмент дозволяє наочно представити склад і динаміку соціально-економічних процесів та взаємозв'язки між ними. Важливими для наочності та спрощення розуміння соціально-економічних процесів в управлінні біоресурсами є графічні зображення складу та співвідношення їх окремих

елементів, де досліджувана сукупність утворює певну статистичну групу та демонструє зміни обсягів і структури.

Проведені дослідження показують, що методологічні засади управління біоресурсами в аграрному секторі передбачають розробку загальної методології пізнання відповідного об'єкту, опрацювання ретроспектив вітчизняного та зарубіжного досвіду стосовно даної сфери виробничо-господарської діяльності та створення методичного забезпечення оцінки ефективності управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі. Правомірність такого підходу підтверджується освітянськими напрацюваннями предметно міжнародного агробізнесу [32], основ економічної теорії [33], міжнародної мікроекономіки [34], міжнародної макроекономіки [35], міжнародних економічних відносин [36], товарознавства [37], маркетингової товарної політики [38], менеджменту для магістрів [39]. Завдяки дотриманню положень наукової методології дослідження отримані обґрунтовані наукові результати в розрізі сучасного стану та проблем агробізнесу [40], кон'юнктури національної та світової економіки [41], взаємодії суспільства і природи та їх закономірностей [42], регіональних еколого-економічних проблем природокористування [43], сучасних проблем управління розвитком аграрного сектора економіки [44].

Узагальнюючий висновок полягає в тому, що представлена система методів дослідження управління біологічними ресурсами в аграрному секторі (всезагальні філософські, загальнонаукові, спеціальні) показує перспективи вирішення існуючої проблеми шляхом її наукового пізнання й цілеспрямованого перетворення в інтересах як сільського населення та суспільства в цілому, так і оточуючого природного середовища. Центральне місце в цьому процесі займає людина, дуальність якої проявляється в здійсненні управлінської функції як суб'єкта по відношенню до біоресурсів та природокористування, де формує необхідні для життєдіяльності запаси

продукції рослинного і тваринного світу та, водночас, виступає специфічним біологічним ресурсом в якості управлінського об'єкта.

2.2 Світовий досвід управління біоресурсами в аграрному секторі

Виконуючи пізнавальну та перетворювальну місію, методологічний характер узагальнення світового досвіду управління біологічними ресурсами в аграрному секторі зумовлюється низкою чинників, до числа основних з яких слід віднести, по-перше, належність накопиченої емпірії до факторів, опрацювання яких формує науковий інструментарій щодо обґрунтування заходів для виведення провідної галузі господарського комплексу на рівень сучасних цивілізаційних вимог. Адже завдяки варіативності існуючих національних підходів зі здійснення прикладних трансформацій в області природокористування можливо підібрати саме такий комплекс заходів, реалізація яких сприяє досягненню стратегічних галузевих, загальноекономічних та національних цілей.

По-друге, наочність результативності конкретних країн з управління біоресурсами і природокористуванням, що слугує орієнтиром для розробки науково-методологічного алгоритму з етапної послідовності проведення необхідних перетворень з врахуванням наявних ресурсів досліджуваної галузі та можливостей додаткових інвестицій зі сторони. В даному випадку враховується специфіка галузевої виробничо-господарської діяльності в Україні, загальний стан національної економіки та світові тренди на ринках сільськогосподарської продукції й продовольства загалом.

По-третє, важливість збереження та примноження потенціалу національних біоресурсів, що слугують складовою загальносвітових ресурсів та потребують відповідного методологічного інструментарію, що виходить за межі як місцевих регіонально-територіальних й вузькогалузевих, так і національних інтересів. Бо науково-методологічні здобутки в цій сфері постають надбанням конкретних господарюючих суб'єктів, галузі,

виробничо-господарських комплексів, територій, Української нації та цивілізації в цілому.

По-четверте, нагальність вирішення гострих екологічних проблем, що спричинено прискоренням темпів прикладного використання результатів науково-технічного прогресу в аграрному секторі, внаслідок чого посилюється антропогенний тиску на природне довкілля. Об'єктивний характер цього процесу спричинюється тим, що в господарському обороті аграрного сектора постійно нарощується масштаб залучення природних ресурсів в силу об'єктивного зростання споживання, а відтак і виробництва агропродовольчої продукції та здійснення послуг.

По-п'яте, орієнтованість вітчизняного суспільства на людиноцентриську стратегію розвитку економіки у відповідності до соціоекономічних цінностей, серед яких аграрний сектор виступає в якості першоджерела забезпечення продовольчої безпеки країни та задоволення різнопланових потреб, що пред'являються з боку держави, природного середовища та пересічних споживачів до товарів та послуг досліджуваної галузі на маркетингових засадах. Накопичений світовий досвід маркетингового управління розвитком біоресурсами і природокористуванням має міждисциплінарний характер, а тому потребує належного науково-методологічного опрацювання для прикладного використання в Україні.

Слід також вказати на те, що системний характер управління біоресурсами в аграрному секторі і покликаний, з одного боку, здійснювати економічну й виробничу функції посередництвом постачання продовольства населенню та сільськогосподарської сировини для промислової переробки, а з іншого – виконувати низку суспільно важливих функцій – демографічних, соціальних, національних, ментальних, інституціональних, рекреаційних, фізико-психічних, культурних, естетичних тощо. Звідси витікає загальнонауковий предмет дослідження, що постає у форматі розробки методології управління біоресурсами аграрного сектора.

Крім цього, має місце масштабність сучасних екологічних проблем, породжених економічною глобалізацією та зростаючою інтенсивністю залучених у виробничо-господарську діяльність природних ресурсів. Відтак, узагальнення світового досвіду з управління біоресурсами та природокористуванням в аграрному секторі України виступає в якості методологічного інструментарію щодо вирішення цивілізаційної задачі зі збереження природного середовища у всьому світі, а наукова об'єктивність в змозі консолідувати для цього зусилля різних за економічним та політико-правовим статусом громади, суспільства, нації.

Варто вказати на те, що світовий досвід управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі містить різні національні сегменти та передбачає здійснення міжнародного природоохоронного співробітництва. Об'єктивний характер такої співпраці в управлінні біоресурсами та природокористуванням спричинюється низкою чинників (рис. 2.5).

Природокористування в аграрному секторі, розкриваючи використання природних багатств галузі, значною мірою співпадає з екологією, що досліджує зв'язок між організмом і довкіллям, а в розділі біології вивчає зв'язки між організмами і навколишнім середовищем [7, С. 265]. Це дає підстави авторитетному вченій економісту Зіновчук Н.В. цілком правомірно досліджувати економічні аспекти екологічної політики в АПК в контексті таких пошукових напрямів як макроекономічні основи екологічної політики, макроекономічні формати еколого-економічних процесів, мікроекономічний рівень вирішення екологічних проблем [45].

Вітчизняний дослідник Купінець Л.Є. має аналогічне бачення при висвітленні конфліктного взаємозв'язку між продовольчою та природоохоронною політикою держави. Дослідниця підкреслює, що проблеми природокористування, через свою впливовість, вагомо стримує розвиток всього національного господарського комплексу, [46, С. 47], тим самим засвідчуючи ототожнення природного та екологічного чинника. Ця

авторська позиція підтверджується десятим пунктом висновків до розділу, де розкривається генезис проблеми продовольчої безпеки і сучасного вектору розвитку, що висвітлюється в контексті теорії, методології та механізмів екологізації продовольчого комплексу [46, С. 80].

Рисунок 2.5 – Чинники планетарного характеру управління біоресурсами та природокористуванням в аграрному секторі

В процесі управління біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора, за наявності розбіжностей між об'єктами природокористування та екологією, методологія дослідження має спільні риси в частині масштабів та протяжності й сили ієрархічної підпорядкованості пізнавальних об'єктів. Даний висновок відповідає результатам дослідження Купінець Л.Є., яка розкриває масштабність цілей

суб'єктів екологізації виробництва продовольства та вказує на те, що досягнення природоохоронних цілей базується на багаторівневому рішенні проблеми – глобальному (світовому), національному, регіональному і місцевому (локальному) [46, с. 154]. Адже управління розвитком біоресурсів та природокористування аграрного сектора має спільні з екологізацією агропродовольчого виробництва проблеми, витоки яких наведені на рис. 2.6.

Рисунок 2.6 – Спільні витоки проблем управління біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора і екологізації агропродовольчого виробництва

Поділяючи методологічний підхід Купінець Л.Є. щодо виокремлення різних рівнів екологізації виробництва продовольства за масштабністю цілей відповідних суб'єктів, варто вказати на те, що лінійна протяжність й сила ієрархічної підпорядкованості в процесі управління розвитком біоресурсів та природокористування аграрного сектора дозволяє виділити 5 рівнів:

планетарний, економіко-блоковий, національний, регіональний, суб'єктно-господарюючий (індивідуальний). Використання назви «суб'єктно-господарюючий рівень», на відміну від «місцевий (локальний)», пояснюється наявністю управлінського чинника, тоді як значення місцевий та локальний не передбачає обов'язковості такої дії та стосується в більшій мірі територіальної прив'язки до екологізації агропродовольчого виробництва. Виділення ще одного економіко-блокового рівня спричинюється необхідністю відобразити блочну систему зовнішньоекономічних зв'язків між кранами, що проводять узгоджену економічну, в тому числі аграрну та/або екологічну політику.

Варто вказати на те, що кожний виділений рівень екологізації агропродовольчого виробництва і управління біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора мають один і той же об'єкт реальної економіки та предмет наукових досліджень. Так, планетарний рівень управління біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора й відповідна йому екологізація агропродовольчого виробництва віддзеркалює процеси, що пов'язані з глобальним потеплінням, таненням льодовиків, структурними зрушеннями атмосферного складу в зв'язку зі зростанням концентрації вуглекислого газу та метану в атмосфері.

Світовій спільноті слід вирішувати проблеми зростання концентрації парникових газів, періодичних посух, посилення дії катастрофічних повеней, втрачання озонового шару, різких кліматичних змін, локальних погодних аномалії та інших негативних біосферних процесів. Для цього управління біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора й екологізація агропродовольчого виробництва потребує як розробки стратегічних заходів комплексного характеру, так і опрацювання довгострокового характеру планів оперативних спільних дій щодо можливих надзвичайних ситуацій. Адже аграрний сектор у виробничо-господарській діяльності виступає досить активним джерелом виникнення таких парникових газів як водяна пара, вуглекислий газ, метан, закис азоту, нарощування яких посилює парниковий

ефект.

Методологічна відмінність управління біоресурсами аграрного сектора від екологізації агропродовольчого виробництва полягає в їх різній управлінській предметності, де перший виступає в якості суб'єкта, а другий – в якості об'єкта управління. Адже управління відбувається в результаті усвідомленої людської діяльності, характерною рисою якої виступає владність впливу. Саме на ній базується здійснення управлінського процесу.

Екологізація агропродовольчого виробництва виступає об'єктом управління, бо на нього спрямовується владний вплив управлінського суб'єкта. На відміну від суб'єктивності в управлінні, природні явища та процеси протікають за об'єктивно існуючими законами природи, що не підпорядковуються людській свідомості. Людина лише може їх враховувати та використовувати в управлінській діяльності стосовно такого економіко-соціально-екологічного процесу як екологізація агропродовольчого виробництва.

При цьому з методологічних позицій управління біоресурсами аграрного сектора виступає в якості загального явища, в якому взаємодія економічних, соціальних та екологічних факторів породжує певну системну цілісність. На відміну від цього загального, екологізація агропродовольчого виробництва відображає одиничне, яке показує відносну відособленість, дискретність та певну відмежованість даного явища від інших в просторі і в часі. Внаслідок чого екологізацію агропродовольчого виробництва слід віднести до конкретного випадку, що має місце в загальному явищі, яким є управління біоресурсами в аграрному секторі.

Діалектика цього процесу полягає в тому, що будучи загальним по відношенню до екологізації агропродовольчого виробництва, управління біоресурсами аграрного сектора України є одиничним конкретним явищем щодо еволюції природокористування цивілізації в цілому. Бо для аграрного сектора економіки України притаманна система властивостей та особливостей, що приналежні тільки вітчизняному економіко-соціально-

екологічному явищу, і які мають конкретні якісні та кількісні характеристики й відмінності від інших подібних явищ. Адже їх перебіг відбувається в інших країнах, в інших природно-кліматичних та інституціональних умовах, в інших секторах економіки, в інший період часу.

Світовий досвід екологізації агропродовольчого виробництва та управління біоресурсами і природокористуванням планетарного рівня показує наявність досить широкого спектру форм міжнародної співпраці у цій сфері (рис. 2.7).

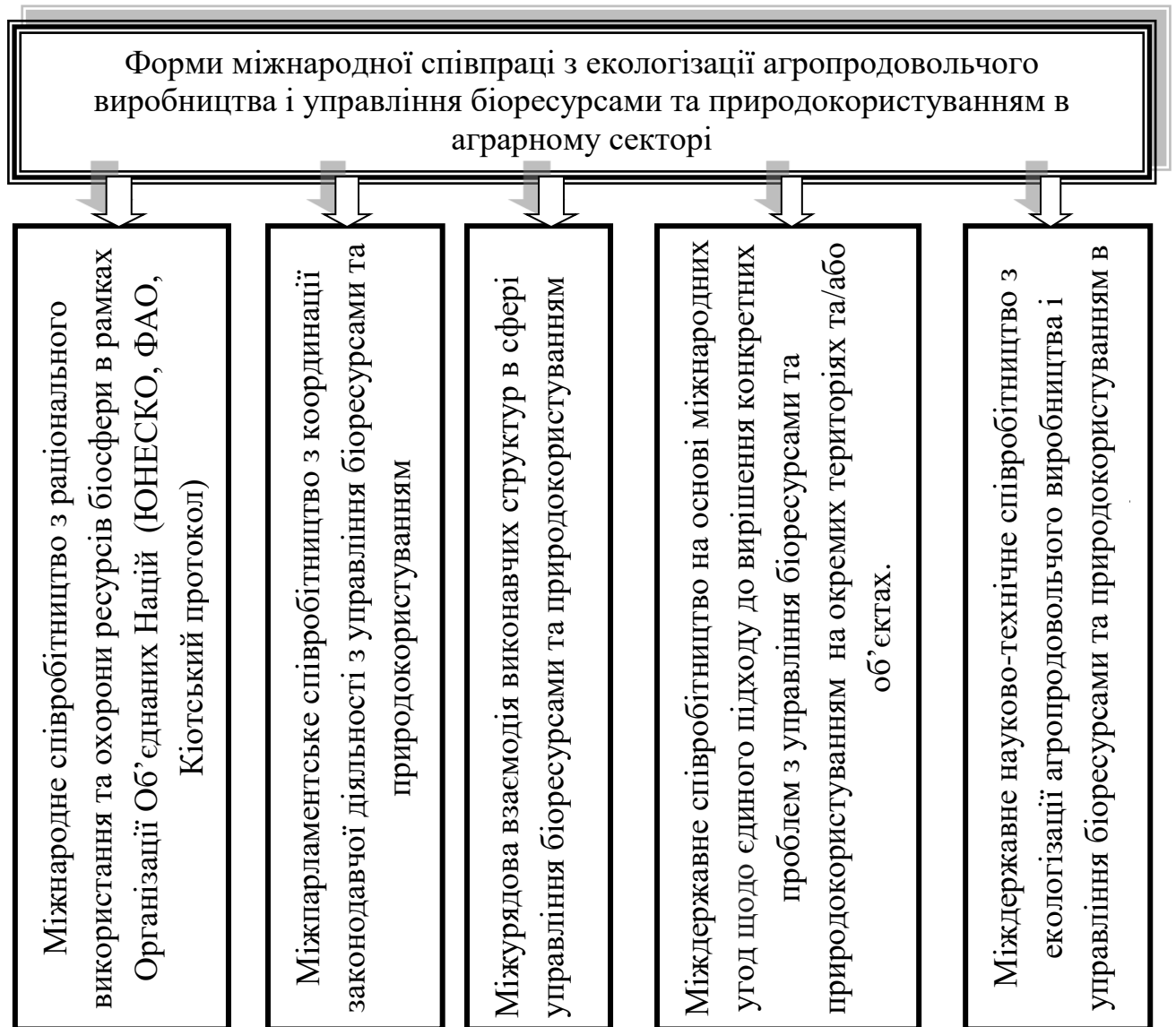

Рисунок 2.7 – Форми міжнародного співробітництва з раціонального використання та охорони ресурсів біосфери

Міжнародне співробітництво з раціонального використання та охорони ресурсів біосфери в рамках ООН здійснюється через низку належних цій міжнародній організації спеціалізованих установ та відповідних програм, якими відпрацьовано методологічні засади проведення необхідних перетворень в цій сфері. Так, головне завдання Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, (ЮНЕСКО) – сприяти зміцненню миру і безпеки шляхом розширення співробітництва народів у галузі освіти, науки і культури, а також укоріненню у свідомості людей необхідності захисту миру, досягається за умови забезпечення світової продовольчої безпеки, що реально за умови ефективного управління біоресурсами та природокористуванням в масштабах кожної країни. Бо всеохоплююча система міжнародної безпеки та стабільності формується на основі гуманітарних підвалин, де першочерговою задачею постає зменшення гостроти проблеми голоду в світі. ЮНЕСКО виступає своєрідним інтелектуальним форумом, згідно постулату якого мир і стабільність в світі повинні ґрунтуватися на моральній та інтелектуальній солідарності людства, що в повній мірі відповідає кредо управління біоресурсами та природокористуванням в аграрному секторі України.

Якщо в ЮНЕСКО управління біоресурсами та природокористуванням постає важливою, проте лише однією з цілої низки функцій щодо з питань освіти, науки і культури, то Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), будучи міжнародною організацією під патронатом Організації Об'єднаних Націй, безпосередньо займається проблемами розвитку сільських регіонів і сільськогосподарського виробництва. Методологічні напрацювання цієї організації спрямовані на зменшення світової гостроти проблеми голоду та сприяють розвитку сільського господарства, як базової галузі на шляху поліпшення харчування і забезпечення міжнародної продовольчої безпеки.

Так, згідно досліджень Матвієнко В.М. та Ковтун О.Ю., вихідним положенням Продовольчої та сільськогосподарської організації виступає постійна доступність для всіх продуктів харчування, що необхідні кожній

людині для активного та здорового життя незалежно від місця її проживання. Для досягнення цієї мети міжнародна організація діє в якості джерела знань та інформації [47]. Важливість ФАО для України в управлінні біоресурсами та природокористуванням полягає в тому, що організація допомагає країнам з транзитивною економікою в перехідному періоді модернізувати і підвищити ефективність функціонування аграрного сектора.

Методологічний здобуток в управлінні біоресурсами та природокористуванням для України полягає в можливості приймати участь в спеціальних програмах ФАО, реалізація яких допомагає країнам розв'язувати продовольчі кризи. При цьому кошти проектів цієї організації спрямовуються на розвиток села та сільське господарство, що відповідає інтересам України. Виграшною є також перспектива використовувати статистику з сільського господарства ФАО, доступ до бази даних якої досить цінний для розробки та прийняття адекватних управлінських рішень щодо розвитку вітчизняних біоресурсів та природокористування.

Співпраця з ФАО в області управління біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора передбачає встановлення Україною безпосередніх контактів з Канцелярією Генерального директора цієї міжнародної організації на постійній основі. На особливу увагу з боку нашої країни заслуговують такі структурні підрозділи керівного органу управління ФАО як канцелярія Генерального інспектора, бюро з координації ООН та подальшої діяльності з досягнення цілей в області розвитку, управління з правових питань, бюро з питань координації та децентралізації, управління з програми, бюджету і оцінки. Кожний з цих підрозділів вирішує конкретні задачі в межах своєї компетенції, що варто передбачати при взаємодії з ФАО.

З методологічних інтересів щодо управління біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора, Україні важливо налагоджувати тісну співпрацю з департаментом управління природними ресурсами та охорони навколишнього середовища. Адже такі структурні підрозділи як

відділ з питань навколишнього середовища, зміни клімату та біоенергії, відділ земельних і водних ресурсів, відділ досліджень і поширення досвіду безпосередньо займаються проблемами, розв'язання яких являє наукову та прикладну цінність як для України, так і для всього світового співтовариства. При цьому особливої уваги набуває пошук джерел відновлюваної енергії, до основних з яких слід віднести біоенергетику.

В управлінні біоресурсами аграрного сектора перспективи взаємодії України з даним підрозділом ФАО визначаються його значними методологічними здобутками в області біоенергетики. Бо, будучи побічною галуззю аграрного сектора, біоенергетика базується на використанні біопалива, що створюється в процесі переробки біомаси. Її масштаб визначає обсяг рослинної і виробленої тваринами субстанції, що призначений для виробництва тепла, електроенергії і палива.

У зв'язку із зростанням глобального дефіциту ресурсів, аграрний сектор економіки трансформується в невичерпне джерело як продуктів харчування, так і сировини для виробництва біопалива, електроенергії та тепла. Практично весь рослинний світ слугує джерелом енергетичних ресурсів. Адже в якості твердого палива можуть використовуватися як спеціальні однорічні рослини з високим вмістом сухої маси, так і дерева та кущі, що швидко нарощують органічну речовину.

Рідким паливом може виступати біодизель, що виробляється з продукції маслянистих культур. Виробництво етанолу як джерела енергії здійснюється на основі цукрових буряків та сільськогосподарських культур з великою місткістю в плодах крохмалю. Для виробництва біогазу використовуються зернові, технічні, овочеві, баштанні та кормові культури.

Додатковим джерелом енергії в аграрному секторі можуть слугувати органічні відходи, що виникають від соломи, трави, листя, гною, шламу, деревини та лози багаторічних насаджень. Біогенним паливом є усі не викопні види паливних матеріалів органічного походження: макуха, зерно, стебла кукурудза, бадилля злаків, ріпак, цукровий буряк, соя, олії рослинного

походження, біологічні відходи тварин та птахів, водні організми, а також побічні продукти промислової переробки сільськогосподарської продукції. Важливість займатися цими видами виробничо-господарської діяльності з метою використання у якості перспективного джерела енергії та біопалива (біодизель, біоетанол, біометан) для України витікає з того, що вони безпечні для довкілля, клімату та людства. Зазначений методологічний підхід ґрунтується на перспективах цивілізаційного руху всіх земель.

З позицій методології в управлінні біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора важливо орієнтуватися в функціях, що виконуються департаментами ФАО згідно організаційної побудови міжнародної організації. Так, структурними одиницями департаменту сільського господарства та захисту споживачів ФАО є відділ тваринництва та ветеринарії, спільний відділ ФАО/МАГАТЕ з ядерних методів в області харчових продуктів і сільського господарства, відділ харчування та захисту споживачів, відділ рослинництва та захисту рослин, відділ сільської інфраструктури й агропромислового виробництва. Організаційна структура департаменту сільського господарства та захисту споживачів досить чітко демонструє його орієнтацію на галузеві принципи поділу праці в аграрному секторі (рослинництво та тваринництво) та консюмеризм по відношенню до споживача – основного розпорядника в умовах ринкової економіки щодо обсягів та якості виробництва сільськогосподарської продукції.

За організаційною структурою департамент економічного та соціального розвитку ФАО включає відділ економіки сільськогосподарського розвитку, статистичний відділ, відділ торгівлі та ринків, відділ з гендерної проблематики, питань рівності та зайнятості в сільських районах. Така побудова демонструє спрямування міжнародної організації на пошук збалансування між економічними та соціальними завданнями організації та зменшення дисбалансу між чоловіками та жінками в управлінні біоресурсами та природокористуванням. Такий підхід в цілому відповідає потребам розвитку сільських територій України.

Департамент рибного господарства і аквакультури ФАО формують відділ політики та економіки рибного господарства і аквакультури, відділ рибопродуктів і рибної промисловості, відділ управління рибним господарством і аквакультурою. В управлінні біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора України розвиток даного напрямку виробничо-господарської діяльності постає досить перспективним. Це стосується як посилення розвитку рибного господарства безпосередньо, так і вирощування водних організмів.

З позицій методології в стратегічному плані різнопланова диверсифікація рибництва передбачає штучне розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах як для виробництва сільськогосподарської продукції з наступним її продажем, так і з метою відтворення водних біоресурсів та наданням рекреаційних послуг. Спектр диверсифікації вітчизняного аграрного сектора в цій сфері достатньо широкий. Бо дозволяє здійснювати виробництво та реалізацію відповідних кормів, ведення селекційно-племінної роботи, поповнення запасів водних біоресурсів за рахунок гідробіонтів, вирощування завезених в країну нових водних організмів з проведенням їх акліматизації.

Методологічний аспект світового досвіду управління біоресурсами і природокористуванням полягає в можливій співпраці аграрного сектора з департаментом інформації та зв'язку ФАО. Так, якщо через структурний підрозділ цього департаменту (відділ у справах Конференції, Ради та протокольних питань) постає можливість вирішувати суто організаційні задачі зі взаємодії з цією міжнародною організацією, то відділ обміну знаннями та нарощування потенціалу дозволяє отримувати інформацію щодо інноваційних продуктів в різних сферах сучасного ведення аграрного бізнесу. Завдяки відділу зв'язку наявні інформаційні потоки формалізуються та систематизуються.

Співпраця з відділом інформаційних технологій цього департаменту ФАО дозволяє отримувати методичне забезпечення з проведення в

аграрному секторі необхідних дослідних та проектних робіт в галузі інформаційних технологій та комп'ютерної техніки, сприяє розробці комплексних проектів інформаційних систем та відповідної документації. Важливою складовою використання світового досвіду постає створення комп'ютерних мереж галузевих баз даних, інформаційних комп'ютерних систем, методів і засобів інформаційної підтримки виробничо-господарської та ринкової діяльності підприємств аграрного сектора, а також формування та поточна експлуатація різнопланових баз даних. Те ж стосується адміністрування та обслуговування локальної обчислювальної мережі, супроводу серверу бази даних, серверів додатків, веб-серверу, підтримки доступу до мережі Інтернет й постійного ділового контакту з різними суб'єктами міжнародного аграрного бізнесу.

З позицій методології в інтересах управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора щодо обміну досвідом є постійний контакт зі структурними підрозділами департаменту технічного співробітництва. Важливою насамперед постає співпраця з відділом сприяння розробці політики, що зорієнтована на стратегічний характер функціонування ринкових суб'єктів аграрного сектора. Довгострокова стратегія щодо виробничо-господарської діяльності розробляється і здійснюється в рамках економічної глобалізації та дозволяє дотримуватися основної ідеї щодо забезпечення світової продовольчої безпеки та досягати власних підприємницьких цілей.

Методологічна цінність співпраці з відділом з надзвичайних операцій і відновлення департаменту технічного співробітництва ФАО ґрунтується на тому, що в цьому структурному підрозділі акумулюється світовий досвід з подолання надзвичайних подій в сфері природокористування та можливостей самовідновлення природних об'єктів, зокрема живих організмів біосфери. В управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора варто використовувати набуті знання з природного ресурсного відновлення за допомогою комплексу заходів і цілеспрямованої виробничо-господарської

діяльності. Адже сучасне інтенсивне агропромислове виробництво, з одного боку, потребує проведення Інтродукції із ввезенням в природний ареал нових видів живих організмів, що здатні істотно збагатити місцеву екосистему, а з іншого боку, призводить до ресурсного виснаження, подолання якого вимагає як реінтродукції рослин та реакліматизації тварин, так і природного відновлення. Узагальнення світового досвіду з переробки відходів та утилізації сміття, гниття яких на звалищах забруднює природне середовище та руйнує екосистеми, слугує важливим методологічним інструментарієм щодо відновлення й збагачення природного довкілля.

Методологічний аспект користування інвестиційними інструментами в умовах ринкової економіки ґрунтується на можливості отримання консультацій та співпраці з відділом інвестиційного центру департаменту технічного співробітництва ФАО. Особливої уваги в управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора заслуговують напрацювання щодо інвестування в цінні папери, нерухомість, аграрне підприємництво, а також щодо страхування, кредитування, взаємовідносин з фінансовими та комерційними структурами. В цьому ж департаменті аналогічні рекомендації та консультування отримуються за програмою технічного співробітництва та у відділі операцій на місцях.

Методологію вирішення надзвичайно складних проблем опрацьовано департаментом людських, фінансових і фізичних ресурсів ФАО на базі спеціальних програм, що допомагають готуватися до можливого виникнення кризового стану. При цьому поєднанням в одному департаменті відділів управління людськими ресурсами, фінансів та адміністративного обслуговування підтверджує зроблений раніше теоретичний висновок про те, що організаційна інгресія реалізується функціональними та інституціональними складовими системи управління біоресурсами та природокористуванням завдяки невіддільному від біоресурсів людському чиннику. Саме людина виконує кон'югацію у взаємодії соціальної, економічної, біоресурсної та природної складових в сільському господарстві.

Об'єднавча місія людини стосовно різних сфер у виробничо-господарській діяльності дозволяє віднести трудові ресурси аграрного сектора до числа пріоритетних. Методологічний здобуток узагальнення досвіду функціонування відділу адміністративного обслуговування департаменту людських, фінансових і фізичних ресурсів ФАО полягає в можливості орієнтуватися на здійснювані завдання та функції (рис. 2.8).

Наведені завдання та функції адміністративного обслуговування в управлінні біоресурсами та природокористуванням не вичерпують весь перелік конкретних дій, що виконуються в ФАО та можуть здійснюватися в підприємствах аграрного сектора. Адже адміністративне обслуговування конкретних господарюючих суб'єктів на практиці значно ширше та може включати низку інших робіт. Вони стосуються забезпечення підприємства необхідними для функціонування структурних одиниць меблями, оргтехнікою, канцелярськими, господарськими й іншими товарами; ведення обліку витрат на придбання вищевказаного переліку речей та і складення за встановленою формою відповідних звітів; проведення заходів зі збереження меблів та господарського інвентарю через їх відновлення та ремонту випадку пошкодження; проведення матеріально-технічного обслуговування засідань різних структур самоуправління підприємства й підрозділів в частині нарад, конференцій, семінарів та інших оперативних організаційних заходів; укладення угод на постачання матеріально технічних засобів та погодження умов та термінів поставок з відповідним контролем за доставкою згідно із зазначеними строками, що вказуються в договорах; приймання підрозділами та/або складом матеріально-технічних засобів з контролем стосовно відповідності ними передбачено угодою кількісних, якісних та комплектних характеристик; планування схеми дій працівників у разі виникнення надзвичайних ситуацій та організації навчання з цивільного захисту та охорони праці; складення списків тих осіб, які потребують евакуації у випадку надзвичайних подій та тренування з виконання планів цивільного захисту та охорони праці; забезпечення організації харчування працівників

підприємства та його структурних підрозділів; проведення організаційних заходів з відпочинку та оздоровлення працівників колективу тощо.

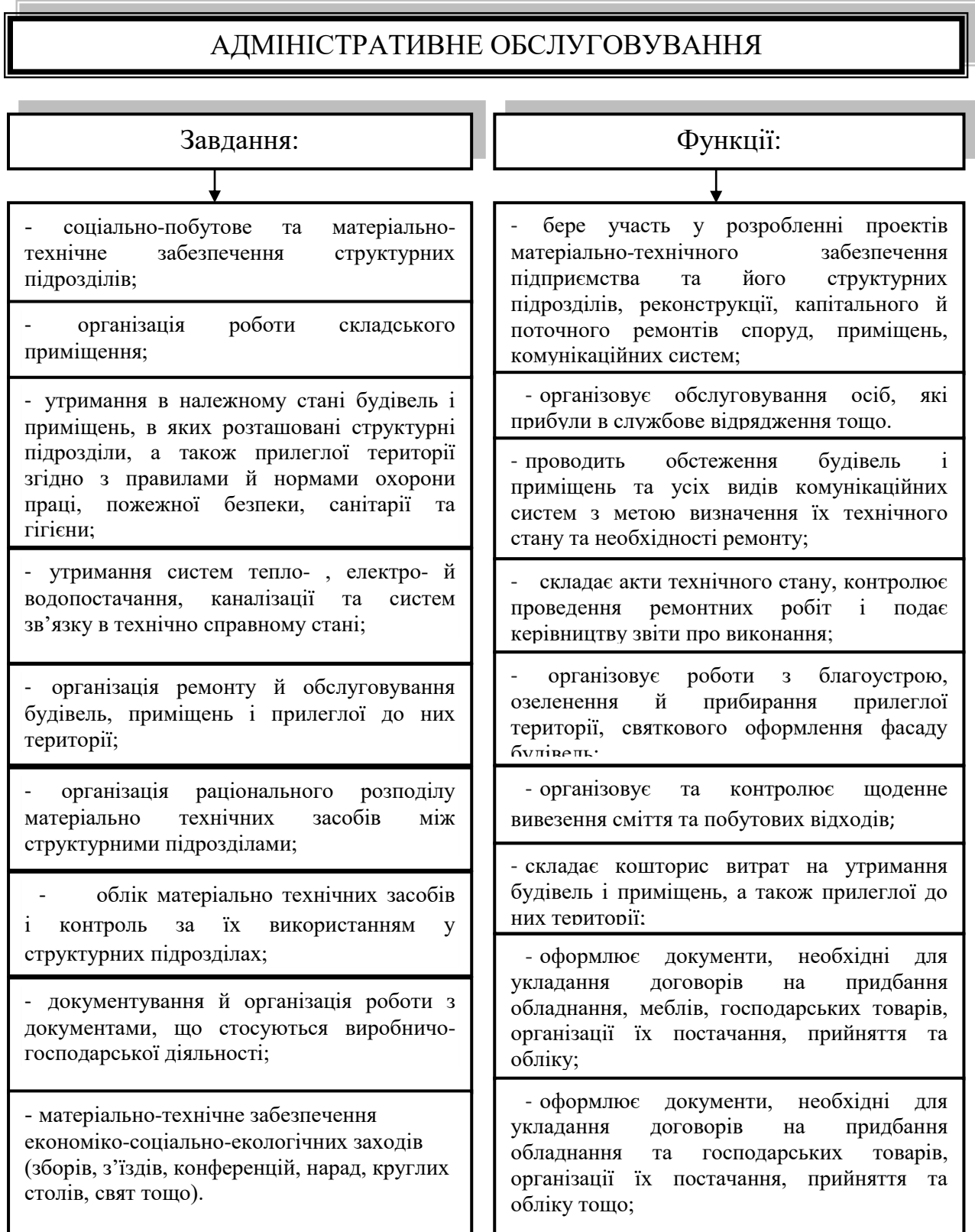

Рисунок 2.8 – Завдання та функції адміністративного обслуговування в управлінні біоресурсами та природокористуванням ФАО

Методологічне значення переліку наведених завдань та функції з адміністративного обслуговування ФАО полягає в тому, що вони можуть бути орієнтиром для проведення відповідних робіт в управлінні біоресурсами та природокористуванням на різних управлінських рівнях аграрного сектору України.

Важливість фінансових ресурсів підкреслюється належністю фінансового відділу до єдиного департаменту людських, фінансових і фізичних ресурсів ФАО. Бо будучи відображенням економічних відносин між державами, а також між державою, юридичними та фізичними особами в процесі створення і розподілу грошових коштів, фінансові ресурси показують реальний стан економіки та рівень матеріального достатку відповідних ринкових суб'єктів. Методологічний здобуток напрацювання фінансового відділу цього департаменту полягає в орієнтуванні менеджменту на дотримання низки принципів, до числа основних із яких слід віднести інтегрованість, комплексність, динамічність, плановість, системність, багатоваріантність, пріоритетність стратегічних цілей розвитку. Функціонування на цій основі фінансового менеджменту в управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора дійсно буде сприяти досягненню цілей виробничо-господарської діяльності аграрних суб'єктів господарювання.

В управлінні біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора України можлива співпраця департаментом лісового господарства ФАО через взаємодію з фахівцями відділу економіки та політики лісового господарства, відділу лісової продукції і промисловості, відділу управління лісовим господарством. Особливої уваги заслуговує науково-дослідницька діяльність щодо створення та здійснення програми вирощування високоенергетичних культур. В ході селекційно-генетичних напрацювань їх найбільш перспективні розробки випробовують на практичних моделях, підтримуючи найкращі з них та відбираючи раціональні методи використання енергії та економії для стабільного виробництва біоенергії у

майбутньому. Адже методологічні здобутки цього й інших департаментів слугують науково-організаційними орієнтирами виведення сільського господарства на якісно новий рівень ведення, згідно світовим стандартам.

Світовий досвід управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі, з позицій методології, полягає у намаганні розв'язати планетарної ваги проблему, що передбачає розробку та здійснення організаційно-регламентуючої угоди між державами щодо обмеження викидів в атмосферу парникових газів. Отриманий на цій основі Кіотський протокол показує можливість досягати керованості антропогенного впливу на кліматичну систему планети в частині стабілізації рівня концентрації парникових газів.

Ринкові механізми міжнародної співпраці учасників зменшення емісії «парникових газів» базуються на спільній взаємодії країн при впровадженні політики чистого екологічного розвитку за рахунок проведення заохочувального фінансування, консалтингу та базових навчань. Логіка співпраці витікає з глобального характеру екологічної проблеми викидів парникових газів, що призводить до небажаної для цивілізації зміни клімату. При цьому для екології планети важливо скорочувати викиди парникових газів, а в масштабах глобальної економіки – мінімізувати загальні витрати на цей процес незалежно від місця і джерела походження відповідних негараздів.

Прикладне значення накопиченої світовим досвідом методології з управління розвитком біоресурсів та природокористуванням в аграрному секторі полягає в тому, що цей процес проводиться на міжнародному рівні (ООН, ФАО, Кіотський протокол тощо), демонструє наукову ґрунтовність та надає Українському аграрному сектору і його господарюючим суб'єктам можливість безпосередньо залучатися до вирішення задач планетарного значення. При цьому однією із основних форм міжнародної співпраці щодо вирішення проблем навколишнього середовища є укладання договорів та інших видів міжнародних угод. Адже глобальність екологічних проблем

потребує для їх вирішення зусиль, що переважають можливості однієї країни.

Двосторонні і багатосторонні угоди і міжнародні конвенції використовуються з метою координації природоохоронних заходів різних країн. Учасниками таких угод є держави, які мають спільні проблеми або інтереси з досліджуваної сфери. Узагальнення існуючих форм міжнародної співпраці, в тому числі на основі міжпарламентської співробітництва з координації законодавчої діяльності, міжурядової взаємодії виконавчих структур, міждержавного науково-технічного співробітництва на основі міжнародних угод, формує досить потужний фундамент для розвитку методології управління біоресурсами та природокористуванням.

Посилення методологічної бази дослідження управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі на основі існуючого світового досвіду передбачає проведення узагальнень щодо ведення агробізнесу країнами, що є своєрідними орієнтирами для України з проблеми подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва. Проведені дослідження [48, С. 126-175] показують, що ефективно ведення сільського господарства дозволяє економічно розвиненим країнам повністю забезпечувати попит на основні продовольчі товари на внутрішніх ринках та служити вагомим постачальником продовольчої продукції на світовий ринок. Ці країни виступають також в якості виробників та експортерів сільськогосподарської техніки, мінеральних добрив, засобів захисту рослин та тварин й інших засобів виробництва для сільського господарства, промислової переробки сільськогосподарської продукції та продажу агропродовольчих товарів.

В управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектору України важливо використовувати досвід США стосовно розробки та здійснення державних програм з підтримки фермерів. Підвищення фермерських доходів забезпечується ціновою політикою на сільськогосподарську продукцію та підтримуванням її експорту, страхуванням, використанням непрямого субсидіювання, розвитком сільської та ринкової інфраструктури. Зокрема, державна політика підтримки

зернового господарства здійснюється завдяки позичковим тарифам, цільовим цінам, дефіцитним платежам, контролю посівних площ зернових культур та проведенню маркетингових замовлень.

Використання механізмів державного регулювання в США обсяги виробництва основної сільськогосподарської продукції збалансовані з ринковим попитом. При цьому захищаються соціально-економічні інтереси безпосередніх виробників агропродовольчої продукції. Відтак, завдяки системній дії різнопланових економічних інструментів американський фермер здійснює виробництво сільськогосподарської продукції в інтересах держави, самостійно приймаючи рішення щодо обсягів, асортименту та якості продукції у відповідності до вимог ринкової економіки.

Така виробничо-господарська самостійність ґрунтується на тому, що фермери погоджуються на конкретні умови, які мають місце в державних програмах. Державні підтримки розраховані на виробництво основних видів агропродовольчої продукції. Оскільки вирощування насіння пшениці, зернових культур на корм, бавовнику, тютюну, арахісу та виробництво цукру і молочної продукції мають власну специфіку, то вона враховується при розробці програми державної підтримки за кожним видом продукції.

З досвіду урядових субсидій, що надаються в США фермерським господарствам, прийнятними для управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора України постають програми стосовно платежів за виконання окремих робіт та вирішення конкретних завдань. Ці субсидії у формі спеціальних цільових витрат з боку уряду використовуються для оплати фермерським господарствам виведення з обороту земель, що порушені господарською діяльністю людини або природними процесами та потребують відновлення родючості або/та ландшафтів. Спеціальні цільові витрати уряду передбачаються також на проведення наукових досліджень, субсидовані позики, боротьбу із шкідниками сільськогосподарських культур та хворобами тварин і птиці, покриття державних послуг на збереження сільськогосподарської продукції.

В США продовольча програма реалізується через таку цінову політику, що дозволяє фермерам покривати понесені витрати і отримувати прибутки. Цілий комплекс організаційно-економічних заходів спрямовується на створення потужних експортних ресурсів країни. Стабільному розвитку аграрного сектора сприяє також програма формування сільськогосподарських запасів і резервів. Вище наведені програмні заходи, з врахуванням особливостей аграрного сектора України, доцільно використовувати в управлінні біоресурсами і природокористуванням як для уникнення різких коливань попиту і пропозиції на ринку сільськогосподарської продукції, так і для підтримування рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва.

Позитивним для аграрного сектора України є досвід управління біоресурсами і природокористуванням США щодо поєднання різних організаційно-правових форм ведення сільськогосподарського виробництва. Так, у США налічується близько 2 млн. індивідуальних сімейних ферм, на яких працюють фермери та члени їхніх сімей, їм належить 65% всієї землі, вони виробляють 56% сільськогосподарської продукції [48, С. 136]. В США аграрне виробництво базується на фермерському господарстві, земля якого є власністю фермера або орендується.

Фермерська результативність в США слугує орієнтиром продовження реформ в Україні для розвитку фермерства й утвердження повноцінної приватної власності на землю. Адже перспективи дрібних та середніх господарств пояснюються їх здатністю до відносно швидкої перебудови власного бізнесу на вимогу ринкової кон'юнктури. Позитивним також є сприйняття фермерами новітніх досягнень науково-технічного прогресу з позицій його прикладного використання при господарюванні на землі.

Згідно проведених досліджень вітчизняних науковців, основною організаційною формою ведення аграрного виробництва в США є великі науково-виробничі об'єднання. В кожному з них працює від 10 тис. до 100 тис. осіб, а обсяг виробленої ними продукції становить понад 5 млрд. дол..

Своєрідною формою сімейного бізнесу в аграрному секторі США постають партнерства, якими в процесі виробничо-господарської діяльності поєднуються належні їм земельні, фінансові, матеріальні та трудові ресурси. Загальна кількість партнерств складає біля 200 тисяч одиниць, питома вага яких становить 9,6% від всієї чисельності аграрних господарств. При наявності в них 15,9% всієї земельної площі, ними виробляється близько 17% від всієї вартості сільськогосподарської продукції країни [48, С. 136].

Частка сільськогосподарських корпорацій від загальної кількості аграрних господарств США складає 3,2%. Проте високу результативність цієї форми ведення аграрного бізнесу засвідчує те, що використовуючи лише 12% належної сільському господарству земельної площі, вони виробляють 25,6% від всієї вартості сільськогосподарської продукції. В цілому крупні сільськогосподарські підприємства домінують в аграрному секторі економіки США. Адже на аграрні ринкові суб'єкти, вартістю товарної продукції яких складає понад 200 тис. дол., приходить 44% землі, 26% тракторного парку, 50% поголів'я худоби при виробництві більше ніж 50% всієї вартості продукції сільського господарства. При цьому сільськогосподарські підприємства з обсягами продажу понад 500 тис. дол. виробляють 37,5% сільськогосподарської продукції та одержують 45% чистого прибутку сільського господарства, складаючи при цьому лише 1,3% від всієї чисельності господарств аграрного сектора [48, С. 136]. Відтак, досвід цієї організаційно-правової форми та висока економічна результативність великомасштабного ведення аграрного бізнесу в США виступають аргументом на користь перспективності їх використання в управлінні біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі України.

Аналогічний висновок стосується агропромислової інтеграції, за участі якої в США виробляється майже третина продукції аграрного сектора, у тому числі 80% яєць, 90% м'яса індиків, 95% картоплі, 98% використаних для промислової переробки овочів, 99% молочної продукції. За безпосередньої участі в агропромисловій інтеграції виробляється також все м'ясо курей та

продукти citrusових і цукрових культур [48, С. 136]. Для вказаних галузей характерною рисою постає потреба в значних інвестиційних ресурсах, належність виробленої продукції до категорії швидкопсувної та такої, що призначена для промислової переробки. Виявлені ознаки слугують орієнтиром для управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора України при активізації розвитку агропромислової інтеграції.

Вертикальну інтеграцію в агробізнесі США використовується за рахунок поєднання сільськогосподарського виробництва і збуту виробленої продукції в рамках цільного господарського комплексу. Така форма ведення агробізнесу поширена при наявності в єдиному господарському комплексі власного сільськогосподарського виробництва та промислової переробки, або сільськогосподарського виробництва та матеріально-технічного постачання. Своєрідна форма агропромислової інтеграції має місце при укладенні фермерськими господарствами з підприємствами промислової переробки контракту на поставку сільськогосподарської сировини. Контрактом передбачається виробничо-господарська співпраця в рамках технологічної єдності виробництва сільськогосподарської продукції та її промислової переробки. Аналогічні контракти укладаються фермерськими господарствами з торговельними організаціями та обслуговуючими кооперативами.

Для аграрного сектора України доцільно використовувати набутий досвід стосовно регламентації зобов'язань сторін контракту між фермерським господарством та постачальником ресурсів. Виграшним є те, що постачальник має гарантоване надходження сільськогосподарської сировини в конкретні терміни та контролює її асортиментні та якісні параметри. Одночасно, фермерське господарство забезпечується постачальником необхідними для сільськогосподарського виробництва матеріалами, кредитами та основними засобами виробництва, раціонально завантажує наявні в нього матеріально-технічні, земельні та трудові ресурси, гарантовано збуває вироблену продукцію за наперед встановленою ціною,

що гарантує отримання прибутку.

Важливим для аграрного сектора України постає використання досвіду управління біоресурсами і природокористуванням США в сфері формування та розвитку фермерських кооперативів. Згідно проведених досліджень, в США функціонує 5,5 тисячі фермерських кооперативів. На їх частку приходить третина від всієї реалізованої сільськогосподарської продукції, в тому числі 77% молочних продуктів, 38% зерна і зернобобових, 31% бавовни. Фермерським господарствам від обслуговуючих кооперативів надходить 27% засобів виробництва, 38% мінеральних добрив, 38% паливно-мастильних матеріалів, 36% хімікатів для боротьби зі шкідниками рослин і тваринами, 19% кормів та 14% насіння сільськогосподарських культур [48, С. 136].

Методологія розвитку аграрної кооперації США, яку варто врахувати в сільському господарстві України, полягає в тому, що значний масштаб в кооперативному русі досягається завдяки наявності податкових пільг, можливості використовувати здобутки сучасної науки та залучати до співпраці науково-дослідні інститути, відсутності обмежень з боку антитрестового законодавством в області об'єднання ресурсного потенціалу та концентрації виробництва і збуту продукції.

В управлінні біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі України важливо використовувати методологічний підхід в цьому плані Канади, яка належить до числа найбільших сільськогосподарських держав світу, зокрема з експорту сільськогосподарської продукції. За проведеними дослідженнями вітчизняних науковців частка вартості продукції аграрного сектора у валовому внутрішньому продукту цієї держави складає 35 відсотків. Вона формується переважно середні мита великими за обсягами виробництва фермерськими господарствами сімейного загальною чисельністю 220 тис. одиниць [48, С. 136]. Що підтверджує доцільність системного підтримування урядом України утвердження фермерства в країні якості однієї з основних складових її аграрного сектора.

В управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора України, регіони якої досить суттєво різняться між собою своїми природно-кліматичними та соціально-демографічними умовами, важливим є досвід Канади, високий рівень продуктивності сільського господарства якої забезпечується зональною спеціалізацією. Так, степові провінції Канади мають чітко виражену зернову спеціалізацію, тоді як в сільському господарстві Онтаріо і Квебеку, що вирізняються найбільшою чисельністю населення, домінує м'ясо-молочний виробничий тип господарств. Провінція Британська Колумбія спеціалізується на вирощуванні плодово-ягідної продукції, Нью-Брансуїк виділяється обсягами виробництва плодів, зокрема яблук, на острові Принца Едуарда традиційним є вирощування картоплі [48, С. 144-146].

За рахунок високого рівня спеціалізації виробництва сільськогосподарської продукції та її товарності Канада виступає вагомим постачальником на світовий ринок зерна, зокрема продовольчої пшениці сильних і твердих ярих сортів [48, С. 145]. Цьому сприяє високий рівень інфраструктурного забезпечення зернового ринку в частині встановлення стандартів товарної пшениці та її маркетингового супроводу при здійсненні експорту. Державне регулювання зернового виробництва спрямоване на підтримування високої конкурентоспроможності продукції зернових культур на внутрішньому та світовому ринках і передбачає проведення вигідної для фермерських господарств маркетингової цінової політики.

Законодавством передбачається реалізація продовольчої пшениці і ячменю Канади через Пшеничний комітет (реалізується не менше 75% обсягу товарної пшениці та ячменю країни) за умови, що отриманий чистий прибуток поступає на рахунок товаровиробникам. Про масштаби та високий професійний рівень маркетингової роботи цього спеціалізованого комітету засвідчує той факт, що він здійснює експортно-імпортні операції більш як із 70 країнами світу зі щорічним доходом 4-6 млрд. дол. [48, С. 147]. Такий підхід в управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора

Канади варто використовувати і в Україні.

Вітчизняні дослідники Кучер М.І. та Шевченко В.І. [49, С. 128-131] відзначають наявність в управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора Канади досить чіткої координації, що має місце між Пшеничним комітетом та профільним федеральним міністерством в процесі їх співпраці зі збору та аналізу інформації стосовно стану та тенденцій розвитку на внутрішньому та світовому зерновому ринках. На цій основі здійснюється прогнозування перспектив подальшого руху попиту та пропозиції на продукцію зернових культур, що дозволяє їй реалізовувати в періоди і місця за цінами, які є гарантом отримання максимальної вигоди фермерськими господарствами.

Прийнятним для управління біоресурсами та природокористуванням в аграрному секторі України постає досвід Канади з використання супутникової системи моніторингу стану посівів зернових культур та програмного комп'ютерного супроводу експрес-аналізу з метою формування якісно однорідних експортних партій зернової продукції. Те ж стосується застосуванню інформаційних технологій щодо оперативного аналізу ринкової кон'юнктури, приведення нормативів діючих стандартів на зерно у відповідність реально існуючим умовам та функціонування системи оформлення, видачі, погашення складських свідоцтв під час зберігання товарів на товарних складах.

В управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора України, як і в Канаді, варто значну увагу надавати розвитку тваринництва. Так, згідно проведених досліджень [48, С. 149], фермерськими господарствами Канади кожного року відгодовується понад 4млн. голів тварин, що дозволяє отримувати більше 5 млрд. канадських доларів. Завдяки цьому в загальному доході сільського господарства країни вартість м'ясної продукції фермерських господарств складає четверту частину.

Високу додану вартість в тваринницькій галузі Канади забезпечує тісна взаємодія фермерських господарств з переробною промисловістю та

торгівлею, завдяки чому вартість м'ясної продукції зростає більш ніж на 14млрд. канадських доларів. Для підтримки економічної ефективності тваринництва у випадку зниження ринкових цін від середнього рівня цін за останні три роки, зі страхових фондів федерального і провінціальних урядів надходить грошова доплата. Її третю частину отримують виробники продукції тваринницької галузі [48, С. 149-150]. Такий підхід дозволяє нарощувати обсяги виробництва тваринницької продукції та продавати за межами країни майже п'яту частину від загального обсягу виробленого м'яса великої рогатої худоби.

Канадський досвід в управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора показує, що в Україні важливо використовувати державну підтримку провідної галузі господарського комплексу в частині розбудови інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції, сприяння активної зовнішньоекономічної діяльності через спеціалізовані маркетингові організації та проведення в інтересах сільськогосподарських товаровиробників регулювання цінової політики.

Аграрна політика Європейського Союзу за своїм змістом віддзеркалює регулювання збалансованого соціально-економічного розвитку сільського господарства та системної державної підтримки провідної галузі господарського комплексу з виробництва агропродовольчої продукції. За час існування ЄС еволюція її аграрної політики відбиває перехід від підтримки сільськогосподарського виробництва до підтримки сільської території та сталого сільського розвитку. Тому для відповідності сучасним реаліям та вимогам ЄС управління розвитком біоресурсів і природокористуванням в аграрному секторі України передбачає розбудову інфраструктури життєзабезпечення сільського населення, зниження безробіття в сільській місцевості, покращення соціально-економічного добробуту селян та підвищення якості їх комунально-побутового обслуговування.

Країнами Європейського Союзу накопичено значний досвід зі створення результативних міждержавних організаційних структур та досить

дієвий організаційно-економічний та правовий механізм з управління розвитком біоресурсів та природокористуванням, методологію якого варто використовувати стосовно модернізації аграрного сектора України. Так, для нашої країни важливим є те, що європейська модель виробництва сільськогосподарської продукції збалансовує економічні, соціальні та екологічні сфери життєдіяльності сільського населення. Адже забезпечення високої конкурентоспроможності сільського господарства поєднується зі збереженням існуючих просторових краєвидів сільської місцевості, підтримання життєздатності сільських громад та сучасних стандартів добробуту його жителів, підвищенням якості продуктів харчування, забезпеченням захисту навколишнього природного середовища. Відбувається цей процес завдяки дотримання правила багатофункціональності сільської території, де селянство виступає в якості органічного інтегратора виробника сільськогосподарської продукції і активного учасника й перетворювача певного соціального та природного територіального комплексу,

Важливою складовою досягнення сучасних стандартів матеріального добробуту селян ЄС постає здійснення єдиних організаційно-економічних заходів в розрізі ціноутворення та збалансування попиту та пропозиції на ринку агропродовольчої продукції. Зі вступом до ЄС Східної та Центральної Європи, з метою забезпечення стабільних фермерських доходів, для кожної країни зафіксовані конкретні обсяги виплат, що співвідносні з витратами на захист навколишнього природного середовища, дотримання якісних стандартів харчових продуктів, відповідності вимогам до санітарно-гігієнічних умов утримання домашніх тварин [48, С.155].

Має місце поєднання, з одного боку, використання інтервенційних цін, імпорتنих тарифів та експортних субсидій, надання яких дозволяє фермерським господарствам отримувати прибутки за рахунок утримання високих цін на агропродовольчу продукцію, а з іншого – заохочується зменшення забруднення навколишнього природного середовища, сприяння збереженню сільських ландшафтів, довготривале вилучення

сільськогосподарських угідь із господарського обороту для створення заповідників та збільшення природно-заповідного фонду. В ЄС фермерським господарствам здійснюється вагома підтримка державою та органами місцевого самоврядування завдяки науково-дослідним та консалтинговим послугам, доступу до інформаційних баз даних щодо ринкової кон'юнктури на різних ринках сільськогосподарської продукції, страхуванню врожаю, інвестиціям на техніко-технологічну модернізацію аграрного виробництва, використання екологічно чистих та безвідходних технологій, програмам збереження довкілля. Такий збалансований за економічними, соціальними та екологічними сферами підхід є прийнятний для управління розвитком біоресурсів і природокористуванням в аграрному секторі України.

Відповідно цьому, з методологічних позицій доцільно використовувати організаційно-економічні та інституціональні інструменти, що забезпечують сучасні здобутки працівників сільського господарства Європейського Союзу. До числа найбільш дієвих стимулюючих важелів розвитку аграрного сектора слід віднести:

- наявність єдиного стандарту сільськогосподарської продукції і продуктів харчування рослинного і тваринного походження;
- збалансованість економічних, соціальних та екологічних сфер життєдіяльності сільських територій;
- вагомість державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції різних організаційно-правових форм власності та господарювання, всіх природно-кліматичних зон та виробничо-господарської спеціалізації;
- різнобічність розвитку сільських територій, підвищення соціальних стандартів якості життя сільського населення, результативне відтворення трудових ресурсів, зростання освітньо-кваліфікаційного рівня робочої сили.

Виходячи з наявності різних природно-кліматичних умов ведення сільського господарства та широкого спектру організаційно-правових форм і масштабів ведення сільськогосподарського виробництва, в управлінні розвитком біоресурсів і природокористуванням України доцільно

використовувати методологічні здобутки аграрних секторів конкретних національних економік Європейського Союзу.

Так, у Федеративній Республіці Німеччини на практиці позитивно проявляє себе методологія нарощування виробництва екологічно чистого агропродовольчого продукту за рахунок державного фінансового заохочення фермерів в цьому плані, відшкодування витрат на оплату послуг з контролю за екологічно чистим виробництвом, поширення ринкової концепції соціально-відповідального маркетингу. У Франції важливе значення надається агропромисловій інтеграції та кооперації, участь в яких дозволяє фермерським господарствам ефективно займатися матеріально-технічним та фінансовим забезпеченням аграрного виробництва, виробництвом, зберіганням, доведенням до товарного вигляду, продажем оптом та в роздріб, в тому числі за межами країни різноманітної агропродовольчої продукції. В Данії державна аграрна політика спрямована, на підтримку тваринництва як провідного сектора сільського господарства на основі збереження сімейних ферм, захисту природного навколишнього середовища за рахунок раціонального співвідношення поголів'я тварин та площі земельної ділянки, підвищення професійно-освітнього рівня працівників фермерських господарств, впровадження новітніх науково-технічних та організаційно-економічних здобутків в практику господарювання, поширення в сільській місцевості виробничо-господарської діяльності, що не пов'язана з аграрним сектором економіки.

Вагомий внесок в розвиток методології управління біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора зроблений іншими країнами. До таких слід віднести розвиток агропромислової інтеграції та кооперації в сільському господарстві Японії, що базується на приватній власності фермерських господарств. Їх співпраця в первинних сільських кооперативах передбачає координацію зі збереження та збуту виробленої продукції, консультування з освоєння новітніх технологій; кредитування виробництва та його страхування, спільне використання сільськогосподарської техніки.

Підвищення культури сільськогосподарського виробництва в сільській місцевості Японії поєднується із забезпеченням надійного соціально-культурного та побутового обслуговування жителів села.

Глибинні трансформації аграрного сектора економіки України, зокрема в частині управління розвитком біоресурсів та природокористуванням, слугують вагомим чинником щодо використання методології перебудови сільського господарства, досвід якої накопичений в країнах Східної Європи та бувшого Радянського Союзу. Різноманітність реформування аграрного сектора в цих країнах пояснюється різним рівнем усупільнення сільськогосподарського виробництва, тривалістю функціонування в них колективних господарств, інституціональними відмінностями ведення аграрного бізнесу, вагомістю впливу державної регуляторної політики та іншими факторами макро- та мікроекономічного характеру. Відтак методологічні здобутки аграрних перетворень в цих країнах варто переймати з врахуванням впливу вказаних та інших чинників.

Даний висновок підтверджують дослідження, проведені вітчизняними та зарубіжними вченими з міжнародного бізнесу [62], транснаціональних корпорацій [63], міжнародних стратегій економічного розвитку та їх прикладному втіленню на національному та інтеграційному рівнях [50], землеустрою за кордоном [51, С. 54-59], стану та перспектив розвитку зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу [52], проблем глобалізації з соціально-економічних та політико-правових позицій [53], географічної картини світу [54], взаємозв'язку екології та світової продовольчої проблеми [55], представлення економічної географії світового розвитку двадцятого сторіччя [56], міжнародної економічної діяльності України [57], фермерської кооперації в розвинутих країнах [58] та інших напрямів.

В контексті використання світового досвіду в якості методологічного забезпечення управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі досліджується сучасний стан та ефективність економічного

механізму екологічного регулювання [59], вагомість урахування природного капіталу як базового компонента економічного розвитку країни [60], екологічний контролінг як інструмент менеджменту [61], управління земельними ресурсами як чинник аграрного розвитку [64], ретроспектива дослідництва розвитку біоресурсів і природокористування [65], глобалізація та проблеми розвитку українського сільськогосподарського виробництва [66].

Проведені дослідження світового досвіду управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі дозволяють зробити наступні узагальнюючі висновки. Перший, залежно від масштабів та протяжності й сили ієрархічної підпорядкованості в процесі управління розвитком біоресурсів та природокористуванням аграрного сектора виділяється 5 рівнів: планетарний, економіко-блоковий, національний, регіональний, суб'єктно-господарюючий (індивідуальний). Другий, наукове пізнання названих об'єктів, за наявності різних масштабів, протяжності і сили ієрархічної підпорядкованості при здійсненні управління виробничо-господарською діяльністю, передбачає використання всезагальних філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Третій, має місце методологічна єдність наукового пізнання таких складних соціально-економічних явищ як управління розвитком біоресурсів та природокористуванням аграрного сектора та екологізація виробничо-господарської діяльності в планетарних, економіко-блокових, національних, регіональних та суб'єктно-господарюючих об'єктах, що належать до різних за масштабами та ієрархічною підпорядкованістю рівнів. Четвертий, управління розвитком біоресурсів та природокористування в аграрному секторі та екологізацію виробничо-господарською діяльності характеризує діалектична відмінність з позицій управлінської предметності як, відповідно, суб'єкта і об'єкта управління, а також як загального і одиничного різнорівневого економіко-соціально-екологічного явища.

Узагальнюючий методологічний висновок полягає в тому, що в

загальносвітовій еволюції використання природних ресурсів управління розвитком біоресурсів та природокористування аграрного сектора України являє собою окремий предмет наукового дослідження щодо одиничного й неповторного явища економіко-соціально-екологічної природи. Відтак, науково-методологічні надбання аграрної економічної науки щодо ефективних перетворень реального сектора господарського комплексу можуть слугувати як вітчизняному сільському господарству, так і світовому аграрному сектору в частині формування функціональної системи управління біоресурсами та природокористуванням планетарного масштабу.

2.3 Методичне забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі

З методологічних позицій необхідність розробки методичного забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі України зумовлюється щонайперше, пасіонарністю селянства, яка віддзеркалює природну здатність сільської громади здійснювати цілеспрямовані перетворення оточуючого середовища за рахунок біохімічної енергії живої речовини та етногенезу. Адже пасіонарність показує здатність людини та людської громади до високої енергетичної напруги заради суспільного блага, інколи навіть на протигагу власним егоїстичним цілям. Важливим є й те, що етногенез як інституція відображає процеси формування і розвитку етнічних спільностей, сукупність яких одночасно поєднує: пристосування до ландшафту біологічно подібних співтовариств людей, схожих поведінковим стереотипом, спільним походженням та загальною демографічною історією. Сільська громада, у формі своєї етноутворюючої одиниці (конвіксії), виступає в якості існуючої протягом кількох поколінь групи людей з однохарактерним побутом та спільним місцем проживання, виконуючи при цьому фундаментальну функцію національного етногенезу.

Виходячи з вище викладеного, процеси економічного, соціального, екологічного та інституціонального плану, що протікають під час управління біологічними ресурсами, мають кількісний та якісний вимір, показники якого формують квартетну систему з оцінки досліджуваного явища реальної аграрної економіки. В зв'язку з функціонуванням останньої на ринкових засадах, варто враховувати значну залежність результативності управління від дії факторів зовнішнього середовища. Відтак, з методологічних позицій, логіка методичного забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі полягає в з'ясуванні сутності управлінської результативності, розкритті методичних підходів до аналізу зовнішнього середовища аграрного сектора та висвітленні системи показників, що оцінює результати управлінської діяльності щодо біоресурсів з економічних, соціальних, екологічних та інституціональних характеристик.

Згідно тлумачного словника сучасної української мови, «результативність» як іменник походить від прикметника «результативний», що в своєму першому визначенні тлумачиться від терміну «результат». В свою чергу, тлумачення терміну «результат» подається як кінцевий підсумок конкретного заняття, а також може стосуватися кількісного виміру певного явища та якоїсь діяльності. В своєму другому значенні «результативний» трактується як такий, який дає або приносить позитивний результат [7, с. 1022].

Оскільки в реальному економічному середовищі результат може бути як позитивний, так і негативний, то цілком логічно «результативність», що проявляється в процесі управління, слід тлумачити як похідну від терміну «результат». Правомірність такого тлумачення терміну «результативність» підтверджується й тим, що соціальні, інституціональні та екологічні результати також не завжди є однозначно позитивними від управління як в аграрному секторі, так і в будь-якій сфері людської діяльності. Це засвідчують негативні факти реальної дійсності в соціальній та екологічній сферах, сучасного ведення сільського господарства в Україні зокрема.

Додатковим аргументом на користь трактування результативності як кінцевого підсумку діяльності слугує походження цього слова від латинського «resultatus» (відображений), що трактується як кінцевий підсумок, заради якого здійснюється якась дія; показник чогось; наслідок якоїсь дії [67, С. 718]. В даному контексті результативність як поняття є ширшим за ефективність, що показує дієвість досягнення, порівнює досягнуті результати з цілями та ресурсами, які були витрачені для досягнення поставлених цілей. Таким чином ефективність є частковим випадком результативності і відображенням її певної характеристики.

Будучи залежною від створення умов і результатів праці на конкретному об'єкті аграрного сектора, результативність останнього значною мірою залежить від факторів зовнішнього середовища, які визначають ринкову кон'юнктуру. Адже аграрний сектор є відкритою соціально-економічною системою, потужність та збалансованість якої формується сукупністю факторів макросередовища. До числа основних з них слід віднести природний ресурсний потенціал галузі, рівномірність перебігу всіх стадій кругообігу капіталу, рівень розвитку суб'єкту й об'єкту управління, раціональність співвідношення між виробничою та ринковою діяльністю, гармонійність між активними і пасивними складовими активів, адаптивність та своєчасність реакцій господарської системи на динаміку оточення, конкурентоспроможність продукції на внутрішньому та світовому ринках, а також іншими чинниками політичного, економічного, соціального, інституціонального та техніко-технологічного характеру.

Сутність поняття «результативність» науковці Куценко А.В. [69], Олексюк О.І. [70], Тищенко О.М., Кизим М.О., Догадайло Я.В. [71] визначають по різному. Якщо Олексюк О.І. ув'язує результативність з економічною ефективністю, то Куценко А.В., Тищенко О.М., Кизим М.О., Догадайло Я.В. загострюють увагу на результативності як якісній характеристиці функціонування підприємства з позицій наявного потенціалу

та перспектив його подальшого посилення. Спільним в їх трактуваннях є розуміння результативності як відображення досягнутого результату.

Таке трактування результативності доцільно доповнити релевантною властивістю, що показує наскільки отриманий результат відповідає бажаному. З управлінських позицій даний підхід є цілком справедливим, бо релевантність має значну частку суб'єктивізму. Адже певні управлінські цілі поєднують як визнання об'єктивного характеру соціально-економічних процесів ринкової дійсності, так і менеджерське покликання та вміння їх компетентно оцінювати й спрямувати в належному напрямі рух об'єкту управління.

Додатковим аргументом на користь включення релевантності в якості складової оцінки результативності управління слугує й те, що управлінський процес передбачає наявність наперед визначеної цілі. Тому цілком логічно результативність управління повинна обов'язково містити порівняння отриманого результату та поставленої цілі.

Проблема оцінки результативності та ефективності поглиблено досліджувалися вченими з позицій конкретних видів управління виробничо-господарською діяльністю. Так, доктором економічних наук Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень Нікішиною О.В., при розкритті методичних засад оцінки ефективності функціонування і регулювання інтегрованого ринку зерна та продуктів його переробки, висвітлюється досить широкий спектр змістовних положень. Вони цілком правомірно включають методики оцінки товарних ринків і обмеження їх використання для аналізу ринкових систем, концептуальні засади оцінки ефективності інтегрованого товарного ринку, методичний базис оцінки ефективності функціонування інтегрованих ринків зерна та продуктів його переробки, а також ідентифікацію релевантних ринків зернових культур і продуктів їх переробки [68, С. 92-145].

Аргументами на користь детального опрацювання Нікішиною О.В. методичних засад оцінки ефективності функціонування і регулювання

інтегрованого ринку зерна та продуктів з науково прикладних позицій слугує, по-перше, вагомість цих ринків з точки зору їх структуроутворюючої ролі в системі агропродовольчих ринків країни, що значною мірою визначають стратегічний успіх нації в світовому поділі праці; по-друге, належність зернової продукції та продуктів її промислової переробки до числа базових і незамінних в забезпеченні продовольчої безпеки; по-третє, перспективність як джерела формування значущих валютних надходження до господарського комплексу держави за рахунок експорту; по-четверте, впливовість на стан і тенденції соціально-демографічного розвитку сільських територій як чинника, що підвищує зайнятість сільського населення, збільшує доходи сільських домогосподарств, стимулює розвиток на селі соціально-обслуговуючої інфраструктури; по-п'яте, пріоритетність при виборі інституціональних індикаторів для ідентифікації ментальності Української нації, що підтверджується низкою офіційних нормативно-правових актів та управлінських структур держави, а також народними традиціями, звичаями, поговіркам та висловлюваннями.

Висвітлення Нікішиною О.В. в концептуальних засадах оцінки ефективності інтегрованого товарного ринку складових пунктів, які показують економічну сутність та основні види ефективності, а також формулювання ієрархічних рівнів системи критеріїв для оцінки ефективності інтегрованого товарного ринку [68, С. 102-111], робиться цілком справедливо, бо дозволяє автору ідентифікувати відповідні поняття та категорії в оціночній системі. Виокремлення при цьому трьох рівнів оцінки економічної ефективності ґрунтується на множинності відтворювальних процесів, протікання яких є одночасним та стосується товарних потоків, фінансових потоків, міжгалузевих балансів. Кожному із них цілком логічно відповідає певна система показників.

Виокремлення принципів, на базі яких опрацьовані методичні положення оцінки відтворювальних процесів, що відбуваються на інтегрованому ринку зернової та зернопереробної продукції, автором

монографії подаються в розрізі досліджуваних товарів [68, С. 113]. Проте ці принципи мають загальнонауковий характер, а тому можуть використовуватися при оцінюванні результативності управління біоресурсами та природокористуванням. Цей перелік варто лише доповнити принципами науковості, практичності, значущості, різнобічності, безперервності та предметності інформаційних показників (рис. 2.9).

На підтвердження зробленого узагальнення слугує подання автором монографії оцінок як критеріальних [68, С. 113]. Вони дійсно мають здатність для розрізнення та виступають в якості діагностичної ознаки і своєрідного мірила щодо визначення конкретного явища. Таким в даному випадку є управлінська діяльність, об'єкт впливу якої – об'єктивна дійсність, що віддзеркалює розвиток біоресурсів в аграрному секторі.

Дещо звужений перелік принципів оцінки результативності управління подається вітчизняними дослідниками Сахацьким М.П. та Казанджі А.В. [72, С. 135-141]. Бо обмежуючись системністю, комплексністю, об'єктивністю, безперервністю та конструктивністю, при ігноруванні інших, вище наведених принципів методичного забезпечення оцінки результативності управління (і це стосується не лише біоресурсів або/та природокористування, та/або аграрного сектора), авторами даного дослідження втрачається її науково прикладна спрямованість. Тоді як управління виробничо-господарською діяльністю підприємства, що зазначається в назві статті, чітко вказує на практичну значущість її дослідництва.

Розкриваючи теоретичні сторони методичних засад оцінки результативності управління виробничо-господарською діяльністю підприємства, ці науковці дають авторське визначення даного поняття, де опираючись на лексико-фразеологічний зміст поняття «результативність», у висновках наголошують на віддзеркаленні ним отриманих внаслідок управлінського впливу певних соціально-економічних здобутків. Узагальнюючий висновок дослідників справедливо полягає в рекомендаціях

оцінювати отримані здобутки системою кількісних й якісних показників [72, С. 140].

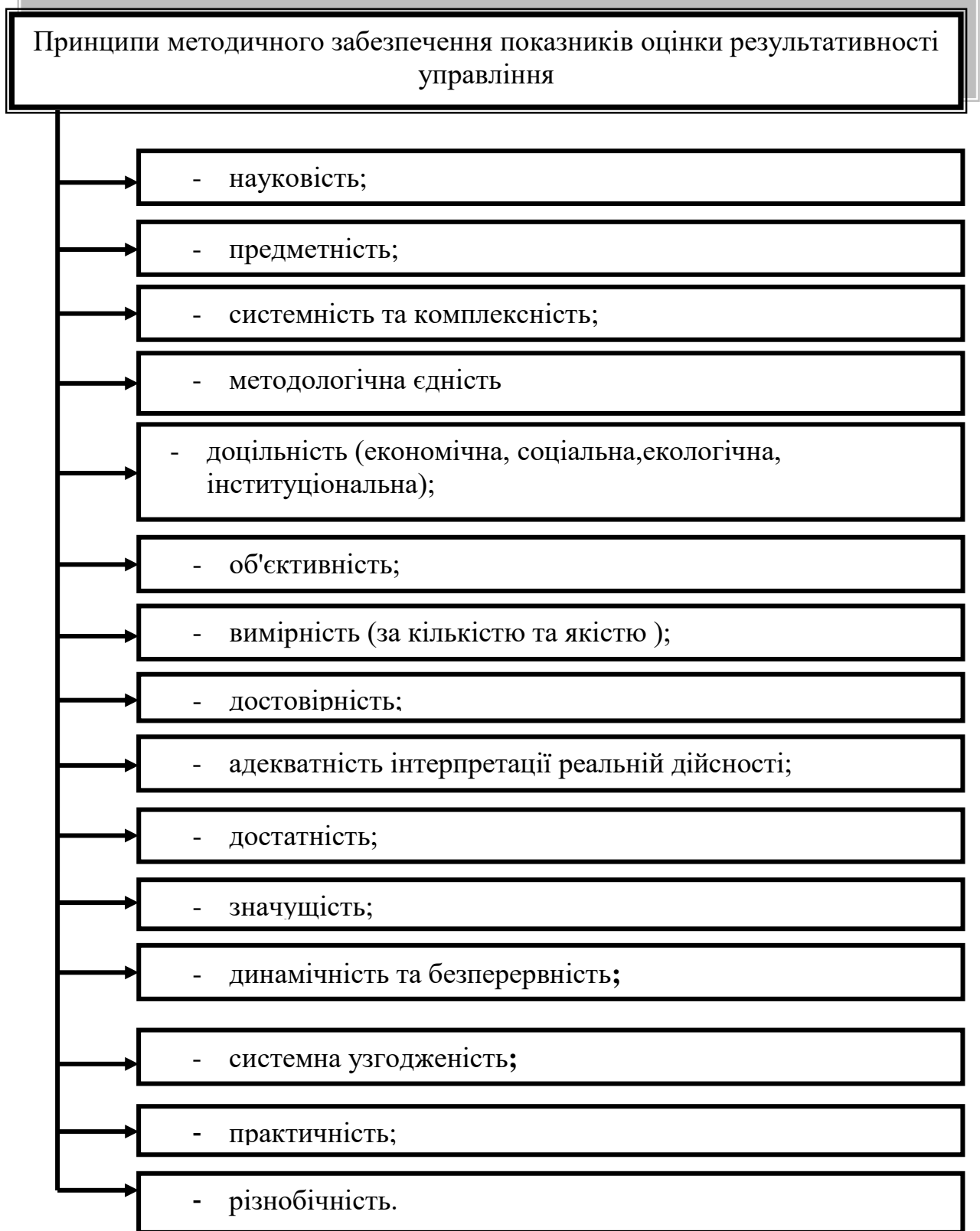

Рисунок 2.9 – Принципи методичного забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі

Погоджуючись на такий методичний підхід науковців в цілому, варто вказати на те, що система відповідних кількісних та якісних показників повинна віддзеркалювати не лише соціально-економічні здобутки, а й результати управління виробничо-господарською діяльністю екологічного та інституціонального характеру. Бо останні стосуються як аграрного сектора, так і інших галузей та господарського комплексу в цілому, що відповідає загальнонауковим методологічним засадам.

З методологічних позицій важливим постає точка зору дослідників щодо методичних підходів до оцінювання результативності управління. Виділення ними різних методичних підходів (цільового, витратного, процесного, багатоаспектного, поведінкового, ринкового, фінансового) завдяки комплексності дозволяє всебічно оцінювати управлінську результативність та враховувати особливості функціонування досліджуваних суб'єктів. Тому сформований методичний підхід має універсальний характер та слугує методологічною базою для оцінювання результативності управління стосовно різних об'єктів, зокрема щодо біоресурсів в аграрному секторі.

У вихідних положеннях авторами акцентується на результативності, як ступеню досягнення запланованих цілей. При цьому вказується однозначно, що ступінь досягнення визначається через співставлення запланованого та реального результату [72, С. 137]. Проте в узагальнюючому висновку щодо трактування результативності її релевантний характер не згадується, що слід віднести до певної суперечності в загалом логічно викладеному дослідницькому матеріалі.

Уникнути такої суперечності дозволяє дотримання основних методологічних положень. Так, висвітлення методології дослідження системного управління інноваційним розвитком аграрного сектора економіки, проведеного економістом-аграрником професором Сіренко Н.М., досить чітко показує важливість взаємної ув'язки теорії формування результативної системи управління інноваційним розвитком та загальної

економічної теорії. Вченою наголошується, що єдність інтересів ієрархічної структури всіх ланок управлінської системи, а також інших складових національного господарського комплексу у взаємодії його виробничо-господарських, соціальних, ринкових елементів та економіки в цілому із зовнішнім оточуючим середовищем, забезпечує умови для формування моделі інноваційного розвитку аграрного сектора країни. [73, С. 86-87].

Авторська модель інноваційного процесу [73, С. 97] включає дев'ять етапів (рис. 2.10) та в частині створення одиничного виробу до певної міри співпадає з маркетинговою розробкою нового товару. Адже генерація ідей, прикладні маркетингові дослідження щодо ефективності проекту товару-новинки, створення експериментального зразку, ринкове тестування, поточне масове виробництво послідовно відбивають інноваційний процес та водночас є етапами розробки нового товару або суттєвої модернізації традиційного для ринку продукту.

Суттєвою відмінністю моделі інноваційного процесу та розробки нового товару постає як наявність етапів, що передують генерації ідей і включають визначення потреб та аналіз середовища, так і авторська пропозиція щодо завершення інноваційного процесу етапом, що слідує за впровадженням та виступає в якості наукового супроводу новинки. Підставою стверджувати про науково-методологічний здобуток Сіренко Н.М. є те, що названа нею модель інноваційного процесу в аграрному секторі економіки [73, С. 97] може використовуватися й іншими секторами господарського комплексу і не лише в Україні, а тому належить до загальнонаукової економічної категорії.

Спірним в переліку складових авторської моделі постає те, що управління інноваційним проектом включається в якості окремого етапу процесу створення інноваційного продукту [73, С. 97]. Бо вся модель цього процесу в цілому відображає управління інноваційним проектом. Тоді як названий автором монографії етап «управління інноваційним проектом» за

своїм сутнісним змістом виступає як аналітично-маркетингове обслуговування інноваційного проекту.

Рисунок 2.10 – Основні етапи розробки інноваційних виробів

Джерело: розробка автора на основі досліджень [73, С. 97].

При розкритті вихідних положень методології дослідження системного управління інноваційним розвитком професор Сіренко Н.М. в різних інтерпретаціях цілком правильно вказує на важливість: формування результативної системи управління [73, С. 86], використання системно-структурного підходу для забезпечення якості та результативності управління [73, С. 90], керованості – як умови досягнення бажаного результату [73, С. 92], застосування крос-функціональних команд для отримання високого рівня результативності та ефекту синергії [73, С. 97].

Наголос на результат і результативність в дослідженні управління інноваційним розвитком аграрного сектора є логічним і науково обґрунтованим. Проте для методологічної завершеності даного дослідження варто було б запропонувати показники, що в кількісних та якісних вимірах показують результати та результативність управління.

Саме такий підхід, демонструє дослідниця аграрної економіки Орленко О.В., яка ґрунтовно висвітлює методологію прогнозування виробництва круп'яних культур [74, С. 62]. Так для аналізу використання земельних ресурсів в сільськогосподарських підприємствах автором монографії переконливо рекомендується використання системи показників, одна група яких віддзеркалює вартість валової та/або реалізованої продукції з одиниці земельної площі як в цілому по досліджуваних господарствах, так і в розрізі їх основних сільськогосподарських галузей. Друга група системи показників монографії правомірно передбачає використання обсягів виробництва продукції рослинництва в натуральних величинах для визначення урожайності сільськогосподарських культур та їх окремих груп в розрахунку на одиницю земельної площі. Третя група показників в сформованій їх системі цілком логічно відбиває як в натуральному, так і у вартісному вимірі обсяги виробництва окремих видів продукції тваринництва в розрахунку на одиницю відповідної земельної площі, що враховує особливості ведення тваринницьких галузей і птахівництва.

Погоджуючись з представленим автором методологічним підходом щодо важливості використання системи показників з оцінювання результатів функціонування круп'яної галузі, варто вказати на спірність того, що оцінюється саме її «ефективність». Бо ефективність порівнює досягнуті результати з цілями та ресурсами, тоді як релевантний характер в постановці дослідницької задачі практично відсутній, а оцінка витрачених ресурсів стосується лише земельної площі. Тому сформовану систему показників варто віднести до категорії результативності використання земельних ресурсів.

Дискусійним постає й те, що наведені дослідником показники «точно відображають соціальні й економічні перетворення в країні», як на це вказується в монографії [74, С. 62]. Бо, будучи економічними за своїм змістом та соціальними в частині сутнісного призначення як факторів забезпечення людей продовольством, вказані показники не відображають кількісних та якісних сторін здійснюваних в країні перетворень. Адже від аграрних трансформацій економічна та соціальна суть показників не змінилася.

Соціальні зміни, на які робляться посилання в монографії, також потребують кількісних вимірів. Проте такі показники не наводяться. Відсутні в даній системі і показники, що відображають виміри екологічних та інституціональних характеристик. Відтак, рекомендована автором система синтетичних показників, що слугує для оцінювання рівня землеробства в сільському господарстві [74, С. 62], є суто економічною (рис. 2.11).

При тому, що науковець Орленко О.В. висвітлювала методологічні та методико-прикладні положення щодо оцінки функціонування економіки виробництва продукції круп'яної промисловості, її системний підхід стосовно кількісного виміру обсягів виробленого у натуральних та вартісних величинах в розрахунку на одиницю земельної площі доцільно використовувати для аналітичної та проектної дослідницької роботи з оцінювання результативності управління біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора в цілому.

Важливим методологічним здобутком щодо методичного забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами та природокористуванням в сільському господарстві постає опрацювання вітчизняною дослідницею Новак І.М. методології формування ефективних інвестиційних стратегій в якості науково прикладного супроводу стратегічних засад ефективного інвестування аграрного сектора економіки України. Адже інвестиції характеризують придбання як основних засобів, так і нематеріальних активів, корпоративних прав та цінних паперів, з метою підвищення темпів

економічного розвитку, отримання максимального прибутку, зменшення підприємницького ризику, досягнення фінансової стійкості, нарощування платоспроможності, посилення конкурентоспроможності та вирішення інших інвестиційних завдань виробничо-господарської діяльності ринковими суб'єктами в процесі використання ними природних ресурсів.

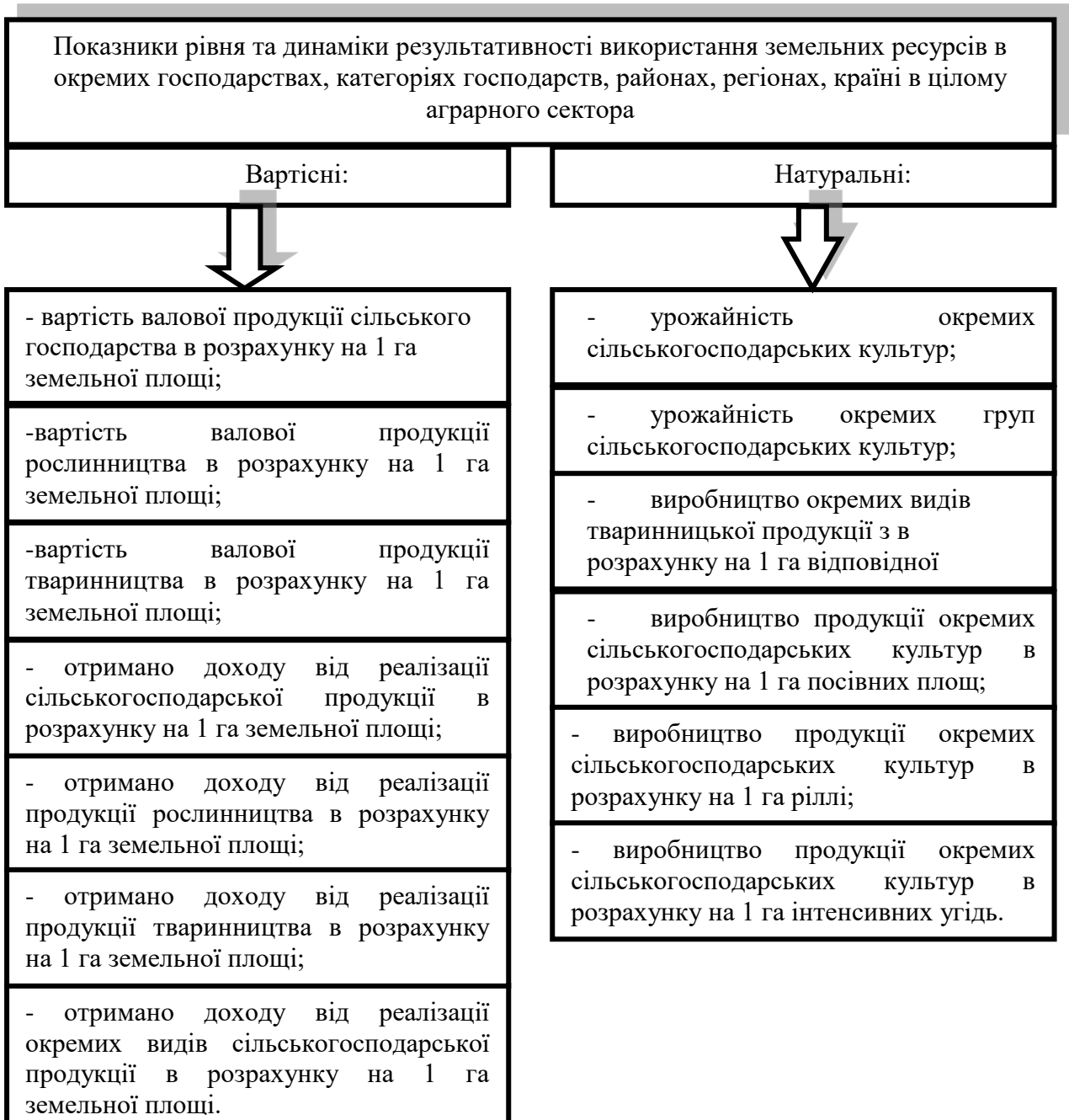

Рисунок 2.11 – Система показників результативності використання земельних ресурсів в аграрному секторі*

Джерело: розроблено на основі [74, С. 62]

На цій основі вченою аргументується наявність чинників, вплив яких формує інвестиційний попит в аграрному секторі та кількісно визначає ступінь введення в дію основних засобів, обсяги кредитування господарських суб'єктів галузі, відсоткову ставку за кредитами, суму наданих депозитними корпораціями кредитів, індекс цін на інвестиції в основний капітал, фінансування інноваційної діяльності, витрати домогосподарств в частині їх залучення до сфери економічних відносин, індекс споживчих цін тощо [75, С. 103-105].

Поділяючи точку зору автора монографії, що інвестиційний попит в аграрному секторі дійсно значною мірою визначається вказаними факторами, слід уточнити позицію стосовно витрат домогосподарств. Бо в авторському трактуванні зростання частки витрат домогосподарств визнається як таким, що є «досить небезпечним для нашої країни», «та може призвести до соціальних вибухів»[75, С. 105]. Тобто йдеться про витрати як такі загалом, в тому числі в їх структурному розрізі, що аргументується автором монографії наведенням статистики родинного бюджету в Україні і в його порівнянні з такими ж бюджетами в інших економічно розвинених країнах.

Проте відсутність чіткого визначення щодо спрямованості та цільового призначення витрат домогосподарств заперечує позитивний вплив цих витрат на інвестиційне забезпечення аграрного сектора. Тоді як варто позитивно оцінювати зростання витрат домогосподарствами на купівлю, пов'язаних з інвестування в аграрний сектор акцій господарюючих суб'єктів, що в якості цінних паперів засвідчують придбання власності, яка надає власнику право на частину прибутку (дивіденди) таких ринкових діячів. Позитиви щодо інвестування також стосуються витрат домогосподарств на купівлю подарункових сертифікатів, іноземної валюти, нерухомості, а також на будівництво, капітальний та поточний ремонт житла та господарських споруд й інші, спрямовані на інвестування грошові внески.

Розкриваючи методологічні підходи визначення пропозиції інвестиційного капіталу з позицій стратегії розвитку аграрної галузі, доктор

економічних наук Новак І.М. конкретизує підходи науковців щодо чинників, вплив яких забезпечує інвестиційну привабливість конкретних сфер життєдіяльності суспільства та економічне зростання. На підставі проведених досліджень в монографії зроблено узагальнюючий висновок стосовно аграрного сектора про те, що визначення обсягів пропозиції інвестиційного капіталу для досліджуваної галузі виступає попередньою умовою розробки ефективної стратегії економічного розвитку, мета якої полягає в досягненні фіксованого соціально-економічного показника. На думку автора, досягнення такого результату забезпечується через встановлення рівноваги між попитом та пропозицією на ринку інвестиційного капіталу [75, С. 117].

Поділяючи точку зору вченої аграрно-економічної науки стосовно важливості визначення пропозиції інвестиційного капіталу, слід вказати на певну спірність твердження про належність цієї пропозиції до потенційного джерела формування стратегії розвитку аграрної галузі [75, С. 108]. Бо стратегія виступає в якості довгострокового, стійкого до невизначених умов середовища плану, що реалізується на основі певної підприємницької філософії та передбачає досягнення бажаних для ринкового суб'єкту кінцевих виробничо-господарських результатів. Тому пропозиції інвестиційного капіталу можуть виступати лише передумовою для розробки стратегії розвитку. Для її реалізації, в тому числі аграрними господарюючими суб'єктами та/або аграрною галуззю, здебільшого, вишукуються необхідні джерела інвестиційного капіталу.

Підтвердженням справедливості саме такого підходу слугує дослідження Новак І.М. методичних засад щодо визначення рівноважного стану попиту та пропозиції на ринку інвестиційного капіталу, яким в розділі з методології формування ефективних інвестиційних стратегій аграрного сектора присвячено цілий підрозділ [75, С. 124-139]. Його змістом вірно розкриваються класичний, кейнсіанський, монетарний й інших точок зору підходи щодо чинників забезпечення ринкової рівноваги в економіці, наголошуючи на важливості прийняття комплексних рішень як таких, що

поєднують здобутки різних науково економічних шкіл [75, С. 128]. Важливим методологічним здобутком авторського узагальнення виступає його рекомендація як враховувати специфічні умови функціонування конкретної економіки та її ринкових суб'єктів, так і використовувати в прикладному плані державне регулювання економіки та економіко-математичне моделювання для збалансування попиту і пропозиції на ринку інвестиційного капіталу для аграрного сектора.

За наявності вагомих авторських напрацювань щодо методичних засад визначення рівноважного стану попиту та пропозиції на ринку інвестиційного капіталу для аграрного сектора, науково методологічна база даного дослідження обмежується лише викладками економічного характеру. Тоді як в дослідницькому процесі дослідником зверталася увага на необхідність підвищення життєвого рівня населення країни, забезпечення продовольчої безпеки країни, подолання безробіття, загального соціально-економічного розвитку. Крім соціальних, в методичних засадах автора монографії також відсутні розробки щодо кількісного вимірювання результативності управління з екологічних та інституціональних позицій, й вказування на необхідність отримування показників релевантного характеру.

Методологічне та прикладне методичне забезпечення соціоекономічного розвитку сільського господарства і села цілком логічно мають місце в дослідженнях, матеріали яких наведені авторським колективом вітчизняних дослідників щодо сучасної практики функціонування аграрного сектора [76]. Адже цього вимагає зміст даної наукової розвідки, зроблений стосовно соціоекономічних аспектів сучасного сільського господарства і села, що включає висвітлення загальнонаукових засад соціоекономічного розвитку аграрного сектора, характеристику соціоекономічного розвитку сільської місцевості в контексті сталості, а також проведення соціоекономічного аналізу формування сучасної аграрної економіки й соціального виміру аграрного розвитку [76, С. 63-73]. З боку

науковців особлива увага приділяється пріоритетним напрямам модернізації сільських громад, розвиток яких передбачається здійснювати на основі соціоекономічних засад, що відповідає вимогам щодо результативного управління належним аграрному сектору біоресурсами й природокористуванням.

Так, академік Юрчишин В.В. звертає увагу на прикладний характер методології подальших трансформацій аграрного сектора та передбачає, що галузева соціоекономічна субсистема (субмодель) має формуватись і функціонувати у повній відповідності з базовими основами національної соціоекономічної моделі майбутнього країни. Вчений зазначає, що маючи стратегічно цільове агропродовольче призначення і базуючись на прогресивних складових чинної в країні аграрної політики, вона має бути такою, щоб у процесах функціонування цілеспрямовано забезпечувати системну трансформацію такої політики в багаторазово ефективнішу агро- (агропродовольчо-) соціоекономічну політику [76, С. 23]. Справедливість такого вихідного положення ґрунтується на визнанні аграрного сектора в якості структурної складової господарського комплексу, її належності до числа пріоритетних в економіці та послідовного перетворення державної аграрної політики в національну агросоціоекономічну політику.

При цьому іншим вихідним положенням, на думку одного з фундаторів вітчизняної аграрної соціоекономіки, постає формування та забезпечення ефективного функціонування такої політики, яка повинна ґрунтуватися на визнанні того, що, жодною мірою не применшуючи ролі й місця всіх інших галузевих соціоекономічних моделей в їхній загальній сукупності, слід послідовно орієнтуватись на те, що чільне місце серед них у нашій країні завжди посідатиме агросоціоекономічна субмодель. Не тільки через те, що її матеріальну, економічну основу становитиме одна з найбільших і найважливіших, неминущих за значенням вітчизняних національних цінностей – хліборобська галузь з її надбаним селянською працею потужним фундаментально створювальним потенціалом. А й тому, що й надалі ця

галузь залишатиметься життєзабезпечуючим середовищем для іншої такої ж важливої за неминущим значенням національної цінності – селянства з його сільськими поселеннями і властивими кожному з них духовним, мовним, народно-культурним, звичаєво-побутовим та іншим сукупно взятим націє творчим багатством [76, С. 23-24]. Науково-методологічний аспект цього положення витікає із бачення нерозривності економічної, соціальної, екологічної та інституціональної складових, єдність яких забезпечує висхідний рух аграрного сектора.

На підтвердження зробленого узагальнення, академік Юрчишин В.В. зазначає, що Україна за рахунок людського і земельно-ресурсного потенціалу набрала ваги і здавна утвердилась у світових хліборобських процесах, продовжує залишатись і надалі залишатиметься у глобалізованому світі одним із найбільших і надійніших виробників продукції сільського господарства та продуктів її переробки. У прикладному відношенні це означає, що досконало опрацьована і відповідно діюча галузева соціоекономічна субмодель буде одним із факторів ефективного функціонування національної соціоекономічної моделі, яка завдяки цьому позитивно впливатиме на результативність розвитку галузевої субмоделі, що слід вважати особливо важливим не тільки у виробничо-господарському (економічному), а й у соціальному відношеннях, тобто в частині прискорення відроджувальних процесів і тенденцій у сільському секторі загалом і в сільських поселеннях із діючими в них місцевими громадами [76, С. 24]. Отже, вченим правомірно наголошується на тому, що результативність розвитку національної соціоекономічної моделі та її аграрної галузевої субмоделі є взаємозалежним суспільно-політичним явищем, що ґрунтується на відродженні економічної та соціальної сфер як вищої якості цілісної системи в сільському секторі України.

Згідно досліджень академіка Юрчишина В.В., соціальна і суспільно необхідна результативність виступає наслідком системної розбудови агросоціоекономіки, що створює передумови для доведення до логічного

завершення аграрної і земельної реформ; глибокої і всебічної модернізації сільського сектора країни з його сільсько-селянським осердям у вигляді місцевих громад. Послідовне дотримання таких вихідних положень з самого початку і на всіх етапах освоєння в країні агросоціоекономіки, включаючи соціоекономічну модернізацію аграрного сектора, розглядається однією з визначальних засад ефективного досягнення у єдності етапних і кінцево-результативних мети і завдань не лише галузевої, а й національної соціоекономічної моделі майбутнього України. У більш загальному відношенні це знаходитиме відображення в нарощуванні відроджувально-створювального потенціалу соціоекономічної системи країни, повнішого та ефективнішого подолання наслідків багаторічних соціальних деградацій на селі [76, С. 24]. В цьому випадку перехід до соціоекономічної моделі розвитку аграрного сектора вченим справедливо трактується як подолання руйнівних соціально-економічних процесів віджилого та застарілого і виведення галузі на якісно новий, вищий за попередній рівень соціальних та економічних відносин в цілому.

Вченим наголошується на тому, що соціоекономіка всією своєю сутністю і цільовим призначенням пов'язана зі всім іншим новітнім розумінням економіки як синергетичної системи, функціонування якої дає можливість для саморозвитку на основі внутрішньо мотивованого господарського механізму. В методологічному відношенні винятково важливим слід вважати, що соціоекономіка, як і економіка загалом, не належать до замкнених систем. Навпаки, вона послідовно входить в суспільство, у його культуру, систему владних відносин тощо. Виходячи з викладеного, академіком Юрчишиним В.В. соціоекономіка трактується ще й як соціально-виробниче явище суспільного рівня, де досягається настільки ефективно (органічне) злиття воєдино соціальних, економічних та всіх інших складових розвитку, що, надаючи йому змісту і характеру завершеної цілісності, забезпечує спочатку становлення, а згодом також утвердження соціоекономічного розвитку і відповідних йому відносин [76, С. 25-26].

Таким чином, аграрний соціоекономічний розвиток академіком логічно виводиться на рівень, що відповідає суспільно-політичним відносинам.

Наукові дослідження Бородіної О.М., Прокопи І.В., Юрчишина В.В. та інших вчених соціоекономічного розвитку сільської місцевості показують суттєву невідповідність соціально-демографічних та побутово-культурних результатів тим очікуванням, що покладалися на глибинні трансформації аграрного сектора. Бо соціоекономіка аграрного сектора передбачає підпорядкування економіки соціальним потребам сільського населення. Проте надання пріоритету економічним інтересам за рахунок соціальної сфери села, наявність своєрідного економічного фетишизму в процесі аграрних перетворень, дійсно призвело до значних соціальних, демографічних, екологічних та інституціональних втрат в сільській місцевості.

Важливою складовою соціоекономічного дослідження в контексті управління біоресурсами та природокористуванням в цілому постає напрям з розкриття проблем корпоратизації в сільському господарстві стосовно становлення витоків корпоративного сектора, функціонування міжнародних корпоративних структур, формування сучасних тенденцій корпоратизації вітчизняного сільського господарства, а також щодо землекористування в корпоративному секторі та обґрунтування основних шляхів підвищення його ефективності [76, С. 117-127]. Науково методологічний інтерес щодо досліджуваної проблеми представляє висвітлення індивідуального (сімейного) господарювання в аграрному секторі, де розкривається його роль у сільськогосподарському виробництві і сільському розвитку, показується місце у вітчизняній системі функціонування аграрного сектора, конкретизується перебіг процесів диференціації і комерціалізації, аргументується доцільність формування умов для повноцінного розвитку даної форми господарювання на ринкових засадах [76, С. 162-177]. При цьому на особливу увагу заслуговує розкриття положень щодо створення в сільській місцевості умов для зростання економічного добробуту його

населення у нерозривному зв'язку саме з індивідуальним форматом господарювання, що має перспективи переростати в різногалузеві види підприємництва на селі.

Дане узагальнення підтверджується поглибленими дослідженнями сільської громади та соціоекономічного розвитку села, капіталізації громад та їх ролі у суспільному розвитку, а також гендерних особливостей розвитку села, проведених вітчизняними науковцями член-кореспондентом НАНУ Бородіною О.М., член-кореспондентом НААНУ Прокопою І.В., доктором економічних наук Поповою О.П., доктором економічних наук Зінчук Т.О., кандидатом економічних наук Киристюк С.В., кандидатом економічних наук Куцмус Н.М., кандидатом економічних наук Риковською О.В., кандидатом економічних наук Яровим В.Д., а також зарубіжними вченими – доктором економічних наук Бліною Т.В. та кандидатом соціологічних наук Вяльшиною Г.О. [76]. Узагальнюючим висновком цього дослідження постає те, що основним джерелом відроджувальної синергії в аграрному секторі виступає селянство, яке за рахунок належної йому ментальності, майстерності, спадковості, досвідченості, історичної послідовності, інтуїтивності, індивідуальної та суспільної свідомості все це трансформує в конкурентоспроможну виробничо-господарську діяльність, підпорядковану інтересам людини та сільської громади. Відтак, цілком справедливо стверджувати, що соціоекономічна модель розвитку аграрного сектора, з одного боку, слугує бажаним для України суспільно-політичного та соціально-економічного результатом і виступає загальним національним здобутком, а з іншого – за діалектичною метаморфозою водночас є вирішальним чинником, що забезпечує сільській громаді отримання дуальної соціоекономічної результативності.

Надійне методологічне та прикладне методичне забезпечення соціоекономічного розвитку демонструє академік НАН України Геєць В.М. в монографії «Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку», в якій розкриває проблеми взаємодії та взаємозалежного

функціонування держави, суспільства та економіки [77]. Доктринальний характер стратегічного майбутнього України вченим економістом досліджується за умов утвердження приватної власності, що формує дієву систему мотивації людини до високопродуктивної праці, а також подальшого поглиблення ринкових відносин на основі адекватного ринковій економіці державного регулювання, яке має чітко виражений соціальний орієнтир. Саме такою постає соціоекономічна модель майбутнього України, що передбачає зростання продуктивності праці і конкурентоспроможності вітчизняних товарів на внутрішньому та світовому ринках за рахунок більш ефективного використання людських ресурсів. Загалом вченим науково обґрунтовується об'єктивність формування соціально орієнтованого суспільства, що гармонійно ув'язує інтереси людини, економіки та довкілля.

За належної методологічної ґрунтовності дослідження соціоекономічного розвитку економіки країни та її аграрного сектора вченими отримано солідні науково теоретичні та науково прикладні результати. Вони досить вдало представлені в оцінках економічного та соціально-демографічного плану, зроблених в кількісних та якісних вимірах. Разом з тим, варто вказати на те, що наявна в наведених дослідженнях методологічна ґрунтовність не має системного методичного супроводу предметно єдиної соціоекономічної характеристики.

Необхідність системного методичного супроводу досить переконливо аргументується дослідженнями методологічних основ аналізу інституціонально-структурних перетворень, проведених доктором економічних наук Дубініною М.В. Так, в монографічному висвітленні управлінських аспектів інституціонально-структурних змін в аграрному секторі, при опрацюванні методологічних основ для аналізу цих змін, автором справедливо наголошується на важливості формування єдиної інформаційної системи. Вже в межах створеного спільного банку даних, дослідниця слушно рекомендує в комплексі використовувати статистичні

матеріали та розраховувати аналітичні показники, принципи й підходи формування яких та відповідний їх перелік є досить детальним [78, С. 37-74].

Відзначаючи вдалий набір системи економічних показників для оцінки інституціонально-структурних змін в аграрному секторі, слід зауважити, що автором монографії залишаються поза увагою кількісні та якісні характеристики інститутів правового, політичного, релігійного, соціального та психологічного характеру. Тоді як економічні й структурні перетворення, в аграрному секторі зокрема, значною мірою залежать від загальнолюдських якостей представників владної еліти і пересічних громадян, сформованих встановленими в суспільстві порядками і звичаями. Інституціональний фактор, поряд з традиціями, звичаями та стереотипами, також відбиває прихильність, що проявляється через типову для людини адаптивну мотиваційно-поведінкову функцію в громаді, яка тривалий час зберігається між особинами у виробничо-господарській діяльності та значною мірою впливає на результативність управління біологічними ресурсами та природокористуванням в цілому.

Дослідження методології оцінки розвитку аграрного підприємництва та його бізнес-інфраструктури вчений економіст Кормишкін Ю.А. цілком справедливо розпочинає з формування відповідної системи показників. Цей процес логічно включає опрацювання методичного забезпечення оцінки ефективності розвитку аграрного підприємництва, виділення груп дослідницьких методів, представлення підходів вітчизняних та зарубіжних науковців до розробки та використання показників, що віддзеркалюють ефективність діяльності аграрного підприємництва [79, С. 42-67]. Такий підхід сприяє впровадженню в аграрному підприємстві інвестиційного менеджменту та дотримувannya його основних принципів: орієнтування на стратегічні цілі розвитку підприємства; досягнення в підприємстві єдності інвестиційних цілей, результатів інвестиційної діяльності та шляхів їх реалізації; забезпечення комплексності інвестиційного менеджменту підприємства за рахунок прогнозування, планування, організації, аналізу,

регулювання та контролю за інвестиційною діяльністю як цільним і нерозривним процесом.

Методологічний підхід, методичне забезпечення якого включає формування системи показників щодо відповідного об'єкту дослідження, використовують дослідники в науково освітньому процесі, зокрема: доктор економічних наук Ульяновченко О.В., дослідник проектного менеджменту Цигікала П.Ф. та інші вчені-економісти в навчальному посібнику «Управління проектами» для викладення теоретичних основ та практичних підходів до управління проектами при наведенні результатів проекту [80, С. 36-39] та орієнтовного змісту і методики розробки техніко-економічного обґрунтування проекту [80, С. 57-68]; дослідниця ринкової економіки Мазур О.Є. в навчальному посібнику «Ринкове ціноутворення» для представлення цінової стратегії підприємства при висвітленні методологічних засад ринкового ціноутворення [81, С. 14-31]; доктор економічних наук Шкільов О.В., дослідник економіки праці Барабан С.С. та інші вчені економісти в підручнику «Економіка праці й соціально-трудова відносини» для розкриття праці як об'єкта вивчення, предмета і метода дисципліни [82, С. 11-13], сутності ефективності аграрної праці [82, С. 23-29]; доктор економічних наук Запша Г.М., заслужений працівник народної освіти України Курносенко В.Г., доктор економічних наук Сахацький М.П. та інші вчені економісти в навчальному посібнику «Аграрний менеджмент: практикум» для набуття практичних навичок та умінь з прийняття рішень щодо забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів [83, С. 150-163] та бюджетування в аграрних підприємствах [83, С. 165-177]. Використання дослідниками в науково освітньому процесі методологічного забезпечення, що включає методику формування системи показників стосовно відповідного об'єкту дослідження, є свідченням наукової універсальності такого підходу.

Аналогічний (та/або близький до нього) методологічний підхід при проведенні наукових досліджень, що включають методичне забезпечення з формування системи показників щодо оцінювання стану та тенденцій

розвитку досліджуваного об'єкту реалізують: доктор економічних наук Зіновчук Н.В. при монографічній характеристиці макроекономічних основ екологічної політики [84, С. 57-60] та макроекономічних форматів еколого-економічних процесів [84, С. 61- 71]; доктор економічних наук Безп'ята І.В. в монографії з інвестиційного забезпечення аграрного сектора економіки при поглибленому вивченню науково-методичного забезпечення оцінки інвестиційного клімату та інвестиційної привабливості галузі [85, с. 52-76], а також при опрацюванні методичних підходів до оцінки соціально-економічної результативності інвестиційного забезпечення аграрного сектора [85, с. 77-92]; дослідниця сільського населення Татаревська М.С. в монографії «Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення» при викладенні окремих методичних підходів щодо оцінювання рівня життя сільського населення в частині загальних вимог до побудови комплексу показників рівня життя сільського населення [86, С. 47-56].

Досить широке використання методологічного підходу з включенням методичного забезпечення засвідчує також представлення методики дослідження оперативного менеджменту в м'ясопереробних підприємствах [87, С. 43-54] та оцінка результативності цього менеджменту [87, С. 98-113], виконаних доктором економічних наук Баланюком І.Ф. в науковій монографії «Оперативний менеджмент у м'ясопереробних підприємствах». В науковій монографії «Становлення підприємництва в сільському господарстві», де показується теоретико-методологічний та виробничо-організаційний характер проблем розвитку підприємництва, доктор економічних наук Романова Л.В. логічно наводить результативність підприємництва [88, С. 246-255], що оцінюється на матеріалах конкретних провідних сільськогосподарських підприємств як з економічних, так і соціальних позицій.

Дослідниця аграрної економіки Мельник Л.Ю. в науковій монографії «Формування економіки знань в аграрній сфері: теорія, методологія, діагностика», справедливо розкриває методологічні підходи до оцінювання

економіки знань як екосистеми в аграрній сфері [90, С. 151-165] в контексті еволюції їх вимірювання як інтегральних індексів, отриманих на основі зважених агрегованих індикаторів, що представлені низкою показників, відбір яких здійснюється згідно дослідницьких цілей та задач. В науковій монографії «Інноваційно-орієнтований розвиток сільськогосподарського виробництва на засадах екології» доктор економічних наук Погріщук Г.Б. як складову методології дослідження правомірно висвітлює методикую нормативної грошової оцінки та визначення якісного стану земель на новій інформаційній основі [91, С. 119-151], де через кореляційно-регресивне моделювання ув'язує показники бонітування ґрунтів та урожайність сільськогосподарських культур, а також обґрунтовує алгоритм проведення нормативної грошової оцінки в розрізі окремих земельних ділянок.

Вітчизняна дослідниця Кустрич Л.О. в науковій монографії «Стратегічне управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств: теорія, методологія, практика» слушно наводить методологічні аспекти оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах обмеженої інформації [92, С. 102-110] в розрізі факторів та механізмів стратегічного управління, що дозволяє кількісно вимірювати рівень конкурентних переваг досягнутих окремими аграрними підприємствами.

Цілком правомірно аналогічний методологічний підхід в дослідництві демонструють доктор економічних наук Котикова О.І. при представленні індикаторів оцінки стійкого розвитку землекористування [93, С. 81-101] та оцінці відповідності сучасного землекористування в Україні вимогам стійкого розвитку [93, С. 102-125]; доктор економічних наук Ключник А.В. – при наведенні методики оцінки розвитку економічного потенціалу сільських територій [94, С. 83-89], методичних підходів до оцінки конкурентоспроможності сільських територій [94, С. 90-105] та методики оцінки інвестиційної привабливості сільських територій [94, С. 106-124]; доктор економічних наук Нестеренко С.А. – при презентації методів оцінки конкурентоспроможності підприємств [95, С. 132-174]; доктор економічних

наук Ксьонжик І.В. – при викладенні методичного інструментарію визначення чинників інфраструктурного забезпечення сільських територій України [96, С. 82-105] та методичних засад визначення результативності взаємодії суб'єктів інфраструктурного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій [96, С. 106-124], а також доктор економічних наук Самофатова В.А. – при обґрунтуванні методологічних засад галузево-територіальної моделі управління сталим розвитком агропродовольчої сфери регіону [97, С. 96-114].

Характеристику методології оцінки рівня регуляторної політики аграрного сектора [98, С. 111-128] та методики оцінки економічної безпеки на різних рівнях управління в якості складової методологічних засад забезпечення економічної безпеки аграрного сектора [98, С. 129-144] в науковій монографії проводить вітчизняний дослідник Криленко В.І. Основна увага при цьому надається як абсолютним та відносним показникам державних грошових коштів, що в різних форматах надходять з державного бюджету на адресу сільського господарства, так і різним методам оцінювання економічної безпеки держави.

Включення в методологію дослідження розробок методичного забезпечення до оцінки результативності управління слід віднести до таких, що мають загальнонауковий характер. Даний висновок підтверджується опрацюванням науково прикладних досліджень, що проводилися науковцями як аграрного, так і інших секторів економіки. Так, доктор економічних наук Селезньова О.М., досліджуючи теоретико-методологічні основи управління маркетинговою діяльністю будівельних підприємств, здійснює методичне забезпечення оцінки ефективності управління маркетинговою діяльністю будівельних підприємств [99, С. 70-87] в розрізі різних груп оціночних методів (кількісних, якісних, соціологічних, експертних), системи конкретних економіко-маркетингових показників, а також інструментарію економіко-статистичного та економіко-математичного характеру.

В економічних дослідженнях промислових підприємств, при розкритті методології формування системи їх економічної безпеки, вітчизняна дослідниця Меліхова Т.О. включає як методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємств [100, С. 84-112], так і методичні аспекти вимірювання результатів господарської діяльності підприємства та його економічної безпеки [100, С. 113-137]. Основна увага при цьому приділяється фінансовим результатам виробничо-господарської діяльності досліджуваних ринкових суб'єктів. Прийнятність такого методологічного підходу з управлінських позицій пояснюється тим, що науковій розвідці з внутрішнього контролю об'єктів обліку присвячується окремий розділ.

В ньому, з метою своєчасного виявлення загроз системі економічної безпеки, розкриваються методики стосовно – внутрішнього контролю виробничих запасів [100, С. 177-214], касових операцій та розрахунків з підзвітними особами [100, С. 215-240], лізингу та ефективності використання основних засобів [100, С. 241-259], екологічного податку як засобу підвищення рівня екологічної безпеки [100, С. 260-271], власного капіталу [100, С. 272-291]. Адже такий підхід зберігає виконання контрольної функції управління та надає можливість використовувати інвестиційний менеджмент за об'єктами вкладень, за характером участі в інвестуванні, за періодом інвестування, за формами власності інвесторів, за країнами походження та інших їх форматів.

Водночас, досить спірним є твердження автора про те, що фінансова безпека виступає основою (важелем) забезпечення економічної безпеки промислового підприємства [100, С. 78, 91, 93]. При тому, що належність фінансової безпеки до числа важливих складових забезпечення економічної безпеки досліджуваних підприємств не викликає жодного сумніву. Проте це лише один із основних чинників. Бо в сучасних промислових підприємствах економічна безпека є системною проблемою та забезпечується не лише фінансовими, а й інноваційними, людськими, екологічними, інформаційними, технологічними, науково-технічними, підприємницькими,

маркетинговими, організаційними й іншими управлінськими інструментами.

Дотримування положень методології дослідження та правильний добір методичних напрацювань з логічним використанням показників кількісного та якісного виміру стосовно конкретних дослідницьких об'єктів, дозволяє отримувати вагомі наукові результати. На матеріалах наукових монографій даний висновок підтверджують дослідження доктора економічних наук Антохова А.А. – інноваційних аспектів взаємного розвитку регіональної економіки та інтелектуалізації суспільства [101], доктора економічних наук Борисової В.А. – еколого-економічних аспектів підприємницької діяльності [102], доктора економічних наук Запши Г.М. – розвитку відносин власності в аграрному секторі України [103], доктора економічних наук Захарченка В.І. – проектування інтеграційних бізнес-структур у сучасному промисловому виробництві України [104], доктора економічних наук Малиновського А.С. – системи відродження сільських територій в регіоні радіаційного забруднення [105], доктора економічних наук Павлова О.І. – функціонально-управлінської моделі сільських територій України [106], доктора економічних наук Седікової І.О. – ролі інформаційної складової в системі зберігання та переробки зерна [107], академіка Юрчишина В.В. – аграрної політики на зламах політичних епох [6], доктора економічних наук Якубів В.М. збалансованого розвитку аграрних підприємств у сільському зростанні [108]. Варто вказати на те, що отримані ними результати мають як наукову, так і прикладну цінність для різних секторів економіки й господарського комплексу країни загалом.

Здебільшого саме такий підхід, з дотримуванням положень методології дослідження, добором методичних напрацювань та логічним використанням показників кількісного та якісного виміру має місце в публікаціях, що описують дослідження чи групу досліджень, пов'язаних однією темою у виконанні її наукових авторів. Їх результати публікуються в періодичних наукових журналах або в неперіодичних збірниках наукових робіт у статтях

відповідних вчених виконавців. Так, доктор економічних наук Вишневська О.М. висвітлює екологічні пріоритети у розвитку економіки країни [109, С. 52-55], доктор економічних наук Калина Т.Є. – фінансове забезпечення розвитку природоохоронних територій [110, С. 32-39], академік Кропивко М.Ф. – сутність кластера як новітньої мережевої організації спільної діяльності в агропромисловому виробництві [111, С. 18-28], академік Лупенко О.Ю. – сучасну місію аграрної економічної науки [112, С. 3-29], доктор економічних наук Россоха В.В. – управління збутовою діяльністю аграрних підприємств у транс акційному вимірі [113, С. 67-77], доктор економічних наук Шибаніна О.В. – оптимізацію виробничих ресурсів рослинництва фермерських господарств [114, С. 19-20].

Будучи актуальними та розкриваючи вузлові проблеми функціонування аграрної економіки, її окремих галузей та/або господарюючих суб'єктів, ці наукові розробки закладають науково-методологічний фундамент для подальшого розвитку управління біоресурсами та природокористуванням. Водночас, багатогранність останньої показує, що в даних розробках відсутня необхідна для об'єкта дослідження методологічна база в частині комплексного методичного забезпечення. Не усувають цю проблему наукові розробки з виробничо-економічних розрахунків та моделювання діяльності організації [50], методологічних основ дослідження управління біоресурсами і природокористуванням в аграрних підприємствах [116], аналізу маркетингової діяльності сільськогосподарські підприємств регіону [117], оцінки стану та перспектив розвитку ринку зерна [118], дослідження проблем сучасного стану та перспективи розвитку агробізнесу [119], визначення конкурентоспроможності на ринку молока і молочних продуктів [120], оптимізації формування та використання економічного потенціалу в сільськогосподарських підприємствах [121], діагностика розвитку ринків сільськогосподарської продукції і продовольства в умовах глобалізації [122].

Уникати такої невідповідності, до певної міри, дає можливість опрацювання методичних підходів щодо оцінки результативності управління

безвідходним агропромисловим виробництвом, дослідження яких проводилося вченим-економістом Андрейченко А.В. в монографії, що присвячена науково-економічним основам розвитку безвідходного агропромислового виробництва [123, С. 120-144]. Так, при висвітленні методологічних та методичних засад формування та розвитку безвідходного агропромислового виробництва, автором окремим підрозділом розкривається економічна, соціальна, інституціональна та екологічна доцільність використання побічних продуктів та відходів, отримання яких відбувається в результаті виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів її промислової переробки.

Система економічної результативності включає показники продуктивності та ефективності використання ресурсів безвідходного виробництва з інтегральною оцінкою конкурентоспроможності [123, С. 129-130]. Соціальні характеристики відбивають абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру сільських трудових ресурсів, рівень життя та умови життєдіяльності сільського населення, продуктивність використання тощо. Справедливим слід вважати віднесення до системи соціальної результативності характеристик, що стосуються безвідходного агропромислового виробництва, в яку Андрейченко А.В. включає зайнятість населення, рівень заробітної плати, умови праці, рівень механізації та автоматизації, кваліфікаційну підготовку працівників тощо [123, С. 141]. Проте такий підхід обмежується лише безвідходністю виробництва і не відображає соціальні умови життєдіяльності працівників, зайнятих в процесі управління біоресурсами.

Система екологічної результативності безвідходного агропромислового виробництва включає показники, сукупність яких характеризує енергоємність, матеріалоємність, якість продукції, природоємність [123, С. 142]. При наведенні показників інституціональної результативності безвідходного агропромислового виробництва, автором вказуються абсолютні розміри земель, що з різних причин виводяться із

сільськогосподарського обороту, а також характеристики рівня міграції, доходів домогосподарств тощо [123, С. 143].

Позитивно оцінюючи комплексність такого підходу, варто вказати на те, що наведений перелік економічних, соціальних, екологічних та інституціональних показників є досить обмеженим. Відсутні також характеристики абсолютних розмірів наявних ресурсів (земельних, валових, товарних, активів, трудових тощо), які в умовах ринкової економіки об'єктивно показують результативність управління розвитком біоресурсів та природокористування. До того ж перелік інституціональних характеристик дублює показники соціальної та екологічної результативності, тоді як відсутні ті із них, що віддзеркалюють релевантну властивість управління.

Різні підходи щодо оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі показують доцільність формування системи показників, складові якої кількісно та якісно характеризують економічну, соціальну, екологічну та інституціональну сфери. В свою чергу, кожна з них оцінюється показниками в кількісних вимірах на макроекономічному та мікроекономічному рівнях в абсолютних та відносних величинах. Так, перелік основних макроекономічних показників результативності управління біоресурсами аграрного сектора в абсолютних величинах включає:

- вартість валового внутрішнього продукту сільського господарства, розрахованої по витратам;
- вартість валового внутрішнього продукту сільського господарства, розрахованої по добавленій вартості;
- вартість валового внутрішнього продукту сільського господарства, розрахованої по доходам;
- вартість валового національного продукту сільського господарства, розрахованої по витратам;
- вартість валового національного продукту сільського господарства, розрахованої по добавленій вартості;

- вартість валового національного продукту сільського господарства, розрахованої по доходам;
- вартість чистого національного продукту сільського господарства;
- вартість національного доходу сільського господарства;
- вартість споживання сільського господарства;
- вартість заощадження сільського господарства;
- обсяги виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції в натуральних величинах;
- вартість виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції;
- обсяги експорту (імпорту) окремих видів сільськогосподарської продукції в натуральних величинах;
- вартість експорту (імпорту) окремих видів сільськогосподарської продукції та ін.

У відносних величинах макроекономічні показники результативності управління біоресурсами аграрного сектора віддзеркалюють відношення значень зазначених показників в розрахунку на одиницю основних ресурсів виробничо-господарської діяльності в сільському господарстві – земельних, трудових, інвестиційних, витратних та ін. Доповнює наведену характеристику система індексів, що виступає в якості цифрового показника послідовних змін досліджуваного явища за певний період часу. При цьому індекс глобальної конкурентоспроможності виступає узагальнюючим показником результативності управління біоресурсами аграрного сектора, бо поєднує його характеристики стосовно якості формальних та неформальних інституцій, наявної інфраструктури, макроекономічної стабільності, охорони здоров'я, всіх рівнів освітньої та професійної підготовки, ринкової ефективності товарів і послуг, ефективності функціонування ринку праці, рівня розвитку фінансового ринку та технологій, параметрів внутрішнього

ринку, конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та інноваційного потенціалу.

Мікроекономічні показники результативності управління біоресурсами аграрного сектора віддзеркалюють результатів праці конкретних суб'єктів господарювання та значною мірою визначаються умовами зовнішнього середовища. В ринковій економіці система таких показників включає характеристики основних складових ресурсного потенціалу та їх збалансованість, масштаб виробництва продукції у натуральному та грошовому вимірах, фінансові результати господарювання, ефективність використання основних ресурсів, конкурентоспроможність продукції та ринкового суб'єкта. Відтак, до числа основних мікроекономічних показників результативності управління біоресурсами аграрного сектора в абсолютних величинах слід віднести належні сільськогосподарським суб'єктам:

- площу земель сільськогосподарського призначення та в розрізі її основних видів (сільськогосподарські угіддя, рілля, багаторічні насадження, пасовища, сіножатті тощо);
- чисельність працівників;
- вартість активів та пасивів;
- вартість основних та оборотних засобів;
- вартість капітальних вкладень;
- енергетичні потужності та їх структура;
- кількість тракторів, автомобілів, комбайнів, інших сільськогосподарських машин, електродвигунів різних установок тощо;
- поголів'я сільськогосподарських тварин та в розрізі їх основних видів (великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз, коней, птиці тощо);
- обсяги виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції в натуральних величинах;
- вартість виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції;
- вартість валової продукції сільського господарства;

- вартість товарної продукції;
- результати фінансової діяльності (валовий дохід, повна собівартість товарної реалізованої продукції, чистий дохід, прибуток тощо).

У відносних величинах мікроекономічні показники результативності управління біоресурсами аграрного сектора віддзеркалюють як пропорційність та збалансованість ресурсів суб'єктів господарювання, так і економічну ефективність їх виробничо-господарської діяльності. Так, до відносними показниками оцінки майнового стану підприємства є коефіцієнти зносу основних засобів, коефіцієнт оновлення основних засобів, коефіцієнт вибуття основних засобів, питома вага активної частини основних засобів тощо.

Важливими мікроекономічними показниками результативності управління біоресурсами аграрного сектора є оцінки фінансової діяльності суб'єктів господарювання, зокрема: обертання необоротних активів, прибутковість активів, прибутковість інвестицій у звичайні акції, прибутковість операційної діяльності, ліквідності та платоспроможності, фінансової стійкості та стабільності, ділової активності.

В складі відносних показників результативності виокремлюються характеристики економічної ефективності, які вимірюються через відношення результатів та витрачених ресурсів. До числа основних із них слід віднести: урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність сільськогосподарських тварин, загальногосподарську продуктивність праці, трудомісткість виробництва одиниці продукції, продуктивність праці при виробництві конкретного виду продукції, собівартість одиниці продукції, ціна реалізації одиниці продукції, фондівіддачу; фондомісткість; фондоозброєність; енергомісткість тощо).

Об'єктивну оцінку економічної ефективності в умовах ринкової економіки відбивають показники рентабельності підприємства: рентабельність основної діяльності, рентабельність виробничих фондів: рентабельність сукупних активів, рентабельність власного (акціонерного)

капіталу, рентабельність окупності власного капіталу, рентабельність продажу, рентабельність окремих видів продукції.

Оцінка конкурентоспроможності суб'єкта господарювання віддзеркалює комплексну порівняльну характеристика ступеню його переваг по відношенню до конкурентів за сукупністю параметрів виробничо-господарської діяльності протягом певного часового періоду на конкретних ринках. Аналогічні значення відбивають показники, що характеризують конкурентоспроможність окремих видів продукції на ринку.

Послідовні зміни досліджуваного явища протягом певного періоду часу в якості цифрових показників відбиває система відповідних індексів в розрізі конкретних суб'єктів господарювання.

Система показників, що характеризує соціальну результативність управління біоресурсами аграрного сектора економіки в абсолютних та відносних величинах, включає:

- загальну чисельність працівників, зайнятих в сільському господарстві;
- загальну чисельність безробітних в сільській місцевості;
- загальну чисельність працівників сільського господарства розрізі окремих освітньо-кваліфікаційних рівнів;
- загальний житловий фонд сільської місцевості;
- рівень заробітної плати в розрахунку на 1 працівника сільського господарства;
- рівень зайнятості сільського населення;
- рівень безробіття сільського населення;
- рівень освітньо-кваліфікаційної підготовки працівників сільського господарства;
- рівень використання кінно-ручних робіт в сільському господарстві;
- рівень механізації, автоматизації та роботизації в сільському господарстві;
- параметри житлового фонду в розрахунку на 1 сільське домогосподарство;

- житлового фонду, що обладнанні – засобами автоматичного управління та експлуатації, водопроводом, каналізацією, опаленням, газом, гарячим водопостачанням та іншими житлово-комунальними зручностями;
- тривалість життя сільського населення тощо.

Система показників, що характеризує екологічну результативність управління біоресурсами аграрного сектора економіки в абсолютних та відносних величинах, включає:

- площа екологічно чистої землі сільськогосподарського призначення та в розрізі її основних видів;
- частка екологічно чистої землі сільськогосподарського призначення та в розрізі її основних видів;
- загальні обсяги виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції;
- частка екологічно чистої продукції в загальному обсязі;
- якісні параметри сільськогосподарської продукції;
- частка порушеного рослинного і ґрунтового покривів в сільському господарстві;
- рівень ерозії (вітрової, водної) земель сільськогосподарського призначення;
- площа землі з пошкодженням природних ландшафтів;
- частка землі з пошкодженням природних ландшафтів;
- площа землі аграрного сектора з техногенним акумулятивним (відвали) і денудаційним (виїмки) рельєфом;
- площа землі з перезволоженням, заболоченням і отруєнням доквілля;
- частка гумусу в ґрунті;
- площа землі з використанням безплужної системи обробітку ґрунту;
- частка землі з використанням безплужної системи обробітку ґрунту;
- площа земель з використання довгострокових сівозмін;
- частка земель з використання довгострокових сівозмін;
- площа земель з внесенням органічних добрив;

- площа земель із застосуванням сидератів та багаторічних трав;
- частка земель із застосуванням сидератів та багаторічних трав;
- площа земель із застосуванням біологічних препаратів для захисту рослин;
- площа земель із застосуванням біологічних препаратів для захисту рослин;
- площа рекультивованих сільськогосподарських земель;
- частка рекультивованих сільськогосподарських земель;
- площа новостворених земель з продуктивними біогеоценозами;
- частка новостворених земель з продуктивними біогеоценозами тощо.

Наведені показники характеризують екологічні позиції управління біоресурсами та за потреби можуть доповнюватися іншими оціночними положеннями.

Інституціональні оцінки показують абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру формальних та неформальних сторін досліджуваного соціально-економічного явища. Вони, маючи свої власні особливості і доповнюючи економічні, соціальні та екологічні характеристики, формують повноцінну систему науково методичного забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі.

Висновки до розділу 2

1. Система методів дослідження управління біоресурсами в аграрному секторі (всезагальні філософські, загальнонаукові, спеціальні) показує перспективи вирішення існуючої проблеми шляхом її наукового пізнання й цілеспрямованого перетворення в інтересах як сільського населення та суспільства в цілому, так і оточуючого природного середовища. Центральне місце в цьому процесі займає людина, дуальність якої проявляється в здійсненні управлінської функції як суб'єкта по відношенню до біоресурсів,

де формує необхідні для життєдіяльності запаси рослин і тварин та, водночас, виступає специфічним біологічним ресурсом в якості управлінського об'єкта.

2. Проведені дослідження світового досвіду управління біоресурсами в аграрному секторі дозволяють зробити наступні узагальнюючі висновки. Перший, залежно від масштабів та протяжності й сили ієрархічної підпорядкованості в процесі управління біоресурсами аграрного сектора виділяється 5 рівнів: планетарний, економіко-блоковий, національний, регіональний, суб'єктно-господарюючий (індивідуальний). Другий, наукове пізнання названих об'єктів, за наявності різних масштабів, протяжності і сили ієрархічної підпорядкованості при здійсненні управління виробничо-господарською діяльністю, передбачає використання всезагальних філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Третій, має місце методологічна єдність наукового пізнання таких складних соціально-економічних явищ як управління біоресурсами аграрного сектора та екологізація виробничо-господарської діяльності в планетарних, економіко-блокових, національних, регіональних та суб'єктно-господарюючих об'єктах, що належать до різних за масштабами та ієрархічною підпорядкованістю рівнів. Четвертий, управління біоресурсами в аграрному секторі та екологізацію виробничо-господарською діяльності характеризує діалектична відмінність з позицій управлінської предметності як, відповідно, суб'єкта і об'єкта управління, а також як загального і одиничного різнорівневого економіко-соціально-екологічного явища.

3. Дуальність результативності управління полягає в тому, що з одного боку вона відображає досягнення певного результату, а з іншого – проявляється релевантною властивістю, яка показує наскільки отриманий результат відповідає бажаному. Адже визначені управлінські цілі поєднують як визнання об'єктивного характеру соціально-економічних процесів ринкової дійсності, так і менеджерське покликання та вміння їх компетентно оцінювати й спрямувати в належному напрямі рух об'єкту управління.

Аргументом на користь включення релевантності в якості складовою оцінки результативності управління слугує й те, що управлінський процес передбачає наявність наперед визначеної цілі. Тому цілком логічно результативність управління розвитком біоресурсів та природокористування повинна обов'язково містити порівняння отриманого результату та поставленої цілі.

4. Основним джерелом відроджувальної синергії в аграрному секторі виступає селянство, яке за рахунок належної йому пасіонарності, ментальності, майстерності, спадковості, досвідченості, історичної послідовності, інтуїтивності, індивідуальної та суспільної свідомості все це трансформує в конкурентоспроможну виробничо-господарську діяльність, підпорядковану інтересам людини та сільської громади. Відтак, цілком справедливо стверджувати, що соціоекономічна модель розвитку аграрного сектора, з одного боку, слугує бажаним для України суспільно-політичного та соціально-економічного результатом і виступає загальним національним здобутком, а з іншого – за діалектичною метаморфозою водночас є вирішальним чинником, що забезпечує сільській громаді отримання дуальної соціоекономічної результативності.

5. Для оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі необхідно сформувати систему показників економічного, соціального, екологічного та інституціонального плану. При цьому економічні характеристики повинні відбивати абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру основних виробничо-господарських ресурсів, а також продуктивність та ефективність їх використання. Бо в умовах ринкової економіки абсолютні розміри наявних ресурсів (земельних, валових, товарних, активів, трудових тощо) об'єктивно показують результативність управління біоресурсами.

6. Соціальні характеристики повинні відбивати абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру сільських трудових ресурсів, умови їх життєдіяльності та продуктивність використання. Екологічні

характеристики повинні відбивати абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру екологічної сталості. Інституціональні характеристики повинні відбивати абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру релевантності управління біоресурсами, в тому числі на предмет відповідності традиціям сільського способу життя та ведення аграрного підприємництва.

Результати експериментальних досліджень даного розділу наведено в таких публікаціях: [43, 44, 64, 65, 116, 117, 118]

РОЗДІЛ 3

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

3.1 Діагностика макро- та мікроекономічних умов управління біоресурсами в аграрному секторі

Доцільність проведення діагностики макро- та мікроекономічних умов управління біоресурсами в аграрному секторі зумовлена значним впливом на досліджувану галузь оточуючого та внутрішнього різнопланового середовища. Адже, будучи сферою матеріального виробництва, сільське господарство характеризується значним рівнем ризику та невизначеності, відносною ресурсною іммобільністю, використанням землі в якості головного засобу виробництва, тісним переплетінням економічних та природно-біологічних процесів, залежністю від дії кліматично-погодних чинників, нерівномірним використанням робочої сили і засобів виробництва протягом календарного року, сезонністю виробництва та переривчастим надходженням продукції і доходів протягом маркетингового року, необхідністю створення в аграрних господарюючих суб'єктах страхових резервів насіння та кормів в зв'язку з можливими форс-мажорними обставинами, що викликані посухами чи повеннями, градобоями чи ураганами, або іншими природними негараздами.

В аграрному секторі висхідний розвиток біоресурсів характеризується залученням додаткових фінансових ресурсів для забезпечення економічно ефективної операційної діяльності, значною тривалістю періоду виробництва сільськогосподарської продукції та низькою оборотністю коштів, меншою інвестиційною привабливістю по відношенню до галузей зі швидким кругообігом капіталу, органічною залежністю стану розвитку низки аграрних виробництв аграрної продукції від її ринкової кон'юнктури, необхідністю поєднання різних за технологією та організацією виробництва товарних галузей, просторово-територіальною розосередженістю виробничо-

господарської діяльності, взаємозалежністю і взаємодоповнюваністю окремих аграрних виробництв галузей, продукція яких не набуває товарної форми, а використовується в наступних циклах виробничого відтворення, й іншими характерними рисами.

При цьому управління біоресурсами в аграрному секторі нерозривно пов'язано з макроекономічними процесами господарського комплексу, соціально-демографічними змінами та динамікою кон'юнктури на внутрішньому і зовнішньому ринках сільськогосподарської продукції. На цій підставі науково прикладна діагностика стану та тенденцій розвитку сільського господарства правомірно пов'язується з конкретними особливостями виробничо-господарської діяльності даної сфери та її ринковим обслуговуванням, оцінюється також взаємозв'язок ефективності функціонування галузі з результативністю використання ресурсного потенціалу суб'єктами господарювання тощо.

Саме такий підхід демонструється вітчизняним вченим аграрної економіки Червенем І.І. в монографічному виданні при висвітленні проблеми формування і функціонування інфраструктури ринку аграрної продукції [124] та у фаховій публікації стосовно сутності, значимості і привабливості інвестицій у забезпеченні ефективного розвитку аграрних підприємств [125, С. 3-8].

Аналогічно, академік Національної академії аграрних наук України професор Шебанін В.С. в монографічних дослідженнях зосереджується на організаційно-економічних аспектах проблеми системного оновлення і розвитку матеріально-ресурсного потенціалу сільського господарства [126], а також щодо зміцнення та ефективного функціонування ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств [127].

Подібним чином доктор економічних наук, професор Банєва І.О. розкриває роль та особливості застосування адаптивного моделювання в процесі управління ресурсами аграрних підприємств [128, С. 41-43], а також предметно їх пріоритетних напрямів розвитку на основі ефективного

використання наявного ресурсного потенціалу [129, С. 77-83]. Доктор економічних наук, професор Гавриш В.І. аргументує стосовно економіко-управлінських аспектів використання альтернативних паливно-енергетичних ресурсів в умовах інноваційного розвитку суспільства [130].

Зроблене припущення також підтверджується дослідженнями вітчизняної вченої аграрної економіки доктора економічних наук, професора Ушкаренко Ю.В. стосовно особливостей формування економічного потенціалу суб'єктів господарювання. В наведеній нею науковій розвідці справедливо наголошується на необхідності враховувати той факт, що в сучасних умовах господарювання економічний потенціал підприємств формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів [131, С. 38-46].

Те ж відноситься до наукових пошуків доктора економічних наук, професора Погріщука Б.В. щодо аналізу потенційних факторів активізації біоекономічного розвитку. Цілком логічно в дослідженні висвітлюється важливість ув'язування завдань реформування національної економіки зі збереженням природного середовища [132, С. 17-21].

Відзначаючи правомірність такої постановки дослідження проблеми управління біоресурсами, разом з тим варто вказати на те, що системного розкриття впливу оточуючого середовища на досліджуване явище не відбулося. Тоді як наукова об'єктивність потребує відображення умов, що необхідні для адаптації аграрного сектора до динамічних змін господарського комплексу та створення сприятливого середовища для висхідного розвитку ринкових суб'єктів галузі.

Тому діагностика макро- та мікроекономічних умов управління біоресурсами в аграрному секторі включає, передусім, оцінку його ролі у створенні валової доданої вартості разом з лісовим та рибним господарствами, в контексті існуючих трендів основних видів економічної діяльності за останні роки (табл. 3.1). Вибір валової доданої вартості спричинено тим, що вона відображає вартість виробленої продукції, з якої

вираховується вартість понесених на проміжне споживання витрат. Такий підхід дозволяє уникати подвійного рахунку та показує лише реально створену додану вартість.

Таблиця 3.1 Динаміка валової доданої вартості *за основними видами економічної діяльності (у фактичних цінах) млн грн

Основні види економічної діяльності	Роки					2018р. у % до 2014р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Валовий внутрішній продукт	1382719	1689387	2023228	2519561	3016960	218,2
Сільське, лісове та рибне господарство	161145	239806	279701	303949	360757	223,9
Промисловість	325242	393142	505432	632887	746066	229,4
Будівництво	36876	38928	47457	64431	82924	224,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	233702	273989	318075	409994	471456	201,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	100889	134978	156745	191209	225989	224,0
Тимчасове розміщення й організація харчування	9927	11946	15551	18727	23123	232,9
Інші види економічної діяльності	514938	596598	700267	898364	1106645	214,9

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

Аналіз наведених цифрових матеріалів таблиці показує, що за період дослідження приріст валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві складає понад 223,9 % та перевищує середнє значення по господарському комплексу на 5,7 відсоткових пунктів. Максимальний приріст значення даного показника має сектор економіки, що відображає тимчасове розміщення й організація харчування – 232,9 відсотків. Вищі за середнє значення прирости валової доданої вартості мають також промисловість (229,4 %), будівництво (224,9 %), транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (224 відсотка).

Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, а також інші види економічної діяльності мають нижчі за середнє по економіці значення прирости валової доданої вартості, що складають відповідно 201,7 % та 214,9 відсотків. Проте вагомість цих сфер життєдіяльності суспільства (рис. 3.1) суттєво впливає на середній приріст зазначеного показника.

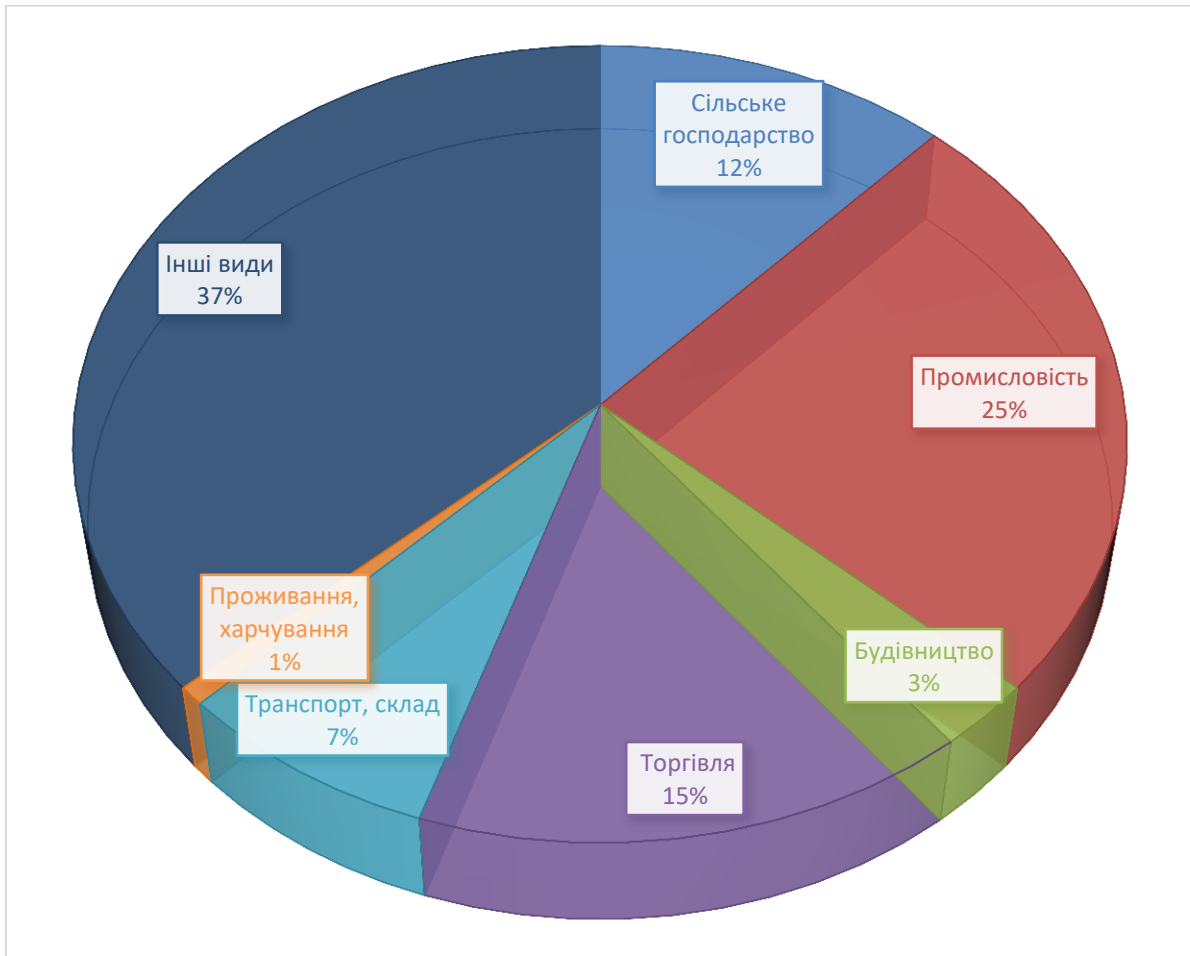

Рисунок 3.1 – Структура валової доданої вартості за основними видами економічної діяльності у 2018 р.*

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

Відтак, структуру валової доданої вартості доцільно доповнити поглибленим вивченням роллю сільського, лісового та рибного господарства у створенні валового внутрішнього продукту в контексті існуючих трендів

при розкритті змісту інших видів економічної діяльності за останні роки (Додаток Б).

Аналіз динаміки створення валового внутрішнього продукту проводився в силу його належності до числа основних результативних показників функціонування національної економіки. При розрахунку валового внутрішнього продукту використовувався виробничий метод, що передбачає підсумовування створеної всіма галузями економіки доданої вартості. Такий підхід найточніше відбиває роль та місце аграрного сектора, бо характеризує сукупну вартість кінцевої продукції (або додану вартість) та враховує ринкову вартість товарів (і послуг), вироблених (створених) усередині країни протягом річного періоду за участі досліджуваної галузі безпосередньо та опосередковано. Водночас, на функціонуванні аграрного сектора відбивається вплив інших сфер життєдіяльності суспільства.

Річний період вибраний в силу того, що основний виробничий цикл більшості сільськогосподарських галузей рослинництва триває календарний рік. Оскільки в лісовому та рибному господарствах додана вартість створюється за безпосередньою участю біоресурсів і має місце природокористування, то в статистичному відображенні сільське господарство подається разом з лісовим та рибним. Таке поєднання дозволяє загалом досить об'єктивно оцінити як роль аграрного сектора в створенні валового внутрішнього продукту країни, так і вплив на аграрний сектор інших сфер життєдіяльності суспільства.

Наведені в Додатку Б цифрові матеріали показують, що у 2017 році ринкова вартість створеного сільським, лісовим та рибним господарствами усіх кінцевих товарів і послуг становила 303949 млн. грн.. В загальній вартості валового внутрішнього продукту країни це складає 10,2% і поступається лише доданої вартості, створеної в оптовій та роздрібній торгівлі; ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (13,7 %), а також вартості продукції переробної промисловості (12,1 відсотків). Досліджуваний сектор суттєво (на 3,8 в. п.) перевищує частку, яку займає у загальній

вартості ВВП транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (6,4 %), і на 4,4 в. п. перевищує питому вагу вартості операцій з нерухомим майном (5,8%), що знаходяться відповідно на четвертій та п'яній позиціях в рейтинговому переліку виробників кінцевих товарів і послуг.

Наочно значущість сільського господарства у створенні валового внутрішнього продукту за 2017 р. відбиває діаграма, що представлена в Додатку Г.

Про вагому роль аграрного сектора у створенні валового внутрішнього продукту свідчить той факт, що у 2017 р. його частка на два порядки більша за значення аналогічних показників таких важливих сфер життєдіяльності суспільства як мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (0,6 %), тимчасове розміщування й організація харчування (0,6 %), водопостачання; каналізація, поводження з відходами (0,3 %). В зв'язку з тим, що на відміну від всіх інших видів діяльності, лише в сільському господарстві відбувається створення абсолютного додаткового продукту, то провідна роль аграрного сектора у створенні валового внутрішнього продукту країни є безперечною.

Про належність сільського господарства, разом з лісовим та рибним господарством до рушійних сил господарського комплексу країни засвідчує найвищий приріст за сумою доданих вартостей усіх суб'єктів господарювання, серед всіх основних видів економічної діяльності. Так, в досліджуваному секторі ринкова вартість усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених у 2017 р. по відношенню до 2013 р. збільшилась майже у 2,36 рази, що посідає друге місце в рейтингу приростів додаткової вартості після державного управління й оборони; обов'язкового соціального страхування (у 2,4 рази). Тоді як весь валовий внутрішній продукт країни за досліджуваний період зріс лише у 2 рази.

Максимальний приріст вартості додаткового продукту, створеного в економічній діяльності державного управління й оборони; обов'язкового соціального страхування пояснюється цілеспрямованою концентрацією інвестиційних ресурсів держави в оборонній сфері для збройного захисту

території країни. При цьому у валовому внутрішньому продукті національна оборона враховується за загальними витратами на збройні сили, що через війну прискорено нарощуються. За таких умов існуюча паритетність приросту вартості валового внутрішнього продукту сільського господарства разом з лісовим та рибним господарством і приросту доданої вартості державного управління й оборони; обов'язкового соціального страхування засвідчує про потужний потенціал цього виду економічної діяльності та його вагомий вплив на розвиток інших секторів економіки (Додаток Ж).

Аграрний сектор, маючи один з найбільших приростів доданої вартості, послужив вагомим фактором зростання ринкової вартості усіх кінцевих товарів і послуг в переробній промисловості (майже в 2,2 рази), в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (на 93,3%), транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності (на 83%), тимчасовому розміщуванні й організації харчування (на 84,5 %), фінансовій та страховій діяльності (на 22,9 %), операції з нерухомим майном (на 80,2 відсотків).

В свою чергу, нижчі ніж у сільському господарстві прирости вказаних видів економічної діяльності, а також в таких галузях як будівництво, де приріст становив 74,6%, водопостачання; каналізація, поводження з відходами (50,3 %), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (2 рази), професійна, наукова та технічна діяльність (81,4 %) виступає чинником, вплив якого зменшує обсяг готової агропродовольчої продукції, що покидає процес виробництва та придатна для задоволення потреб кінцевих споживачів.

Додатковим аргументом про те, що вказані види економічної діяльності до певної міри стримують зростання ринкової вартості кінцевих товарів і послуг сільського господарства, слугує їх суттєва різниця в абсолютних величинах. Бо представлена у 2017 р. сільським, лісовим та рибним господарствами вартість валового внутрішнього продукту перевищувала вартість створену в сферах постачання електроенергії, газу, пари та

кондиційованого повітря в 3,5 рази, будівництва – в 4,7 рази, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – в 1,6 рази, професійна, наукова та технічна діяльність – в 3,5 рази, освіта – 2,3 рази. Адже вартість валового внутрішнього продукту освіти включає лише суму фонду оплати праці викладачів, операційні витрати (електроенергія, опалення тощо), витрат на устаткування. Відтак приріс такої доданої вартості значною мірою залежить від державної регуляторної політики в соціальній сфері та впливу суб'єктивних чинників.

Узагальнюючий висновок полягає в тому, що приріст створеної в сільському господарстві додаткової вартості впливає на загальний ріст валового внутрішнього продукту. Кількість та якість виробленої в аграрному секторі продукції в форматі мультиплікатора нарощує додаткову вартість в таких видах економічної діяльності як промисловість, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, організація харчування, інформація та телекомунікації, фінансова та страхова діяльність, операції з нерухомим майном, професійна, наукова та технічна діяльність, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, освіта, мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, надання інших видів послуг. Отже високопродуктивне управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі об'єктивно викликає економічне зростання у країні і сприяє вирішенню проблем як економічного, так і соціально-демографічного та інституціонально-політичного плану.

На підтвердження зробленого узагальнення слугують наведені цифрові матеріали динаміки доданої вартості за витратами виробництва підприємств за видами економічної діяльності у 2012-2017 рр. (Додаток В).

Водночас, ефективність функціонування наведених видів економічної діяльності впливає на результативність функціонування сільського

господарства. Наявну об'єктивну взаємозалежність варто враховувати при управлінні розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі. Бо його прогрес потребує існування та висхідного руху забезпечуючи галузей.

Процес управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі характеризується високим рівнем матеріаломісткості, що на провідні позиції виводить галузеве машинобудування, виробництво будівельних матеріалів, постачання енергоресурсів, добрив, засобів захисту сільськогосподарських рослин та тварин, матеріально-технічних та інших ресурсів. Їх переміщення між галузями показує як на міжгалузевий взаємозв'язок в господарському комплексі, так і на конкуренцію між ними за обмежені ресурси. Особлива роль при цьому належить працівникам, зайнятих у виробничо-господарській діяльності досліджуваних ринкових суб'єктів.

Зайняте населення є важливою складовою трудових ресурсів. Їх особи володіють фізичними й розумовими здібностями та відповідними знаннями, що необхідні для виконання корисної діяльності, яка пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу у грошовій або іншій формі. До зайнятого населення належать також члени однієї сім'ї при здійсненні господарської діяльності або виконанні праці у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, що приносить їм дохід у грошовій або іншій формі.

Цифрові дані щодо динаміки зайнятого населення за видами економічної діяльності у 2014-2018 роках за останні п'ять років наведені в таблиці 3.2.

Наведені цифрові матеріали таблиці 3.2 показують, що звітного року чисельність зайнятого населення в сільському, лісовому та рибному господарствах становила 2937,6 тис. осіб. В загальній чисельності господарського комплексу країни це складає 18,0% і поступається лише числу зайнятого населення в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті

автотранспортних засобів і мотоциклів (22,3%) та на 3,1 в. п. перевищує частку, яку займає у загальній чисельності зайнятих в промисловості, що знаходиться на третьому місці за значенням даного показника.

Таблиця 3.2 Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2014-2018 рр., тис осіб*

Види економічної діяльності	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2014 р.	
						%	+/-
Усього зайнято	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9	90,5	-1712,4
Сільське, лісове та рибне господарство	3091,4	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6	95,0	-153,8
Промисловість	2898,2	2573,9	2494,8	2440,6	2426	83,7	-472,2
Будівництво	746,4	642,1	644,5	644,3	665,3	89,1	-81,1
Торгівля; ремонт автотранспорту	3965,7	3510,7	3516,2	3525,8	3654,7	92,2	-311,0
Транспорт, складське господарство, пошта	1113,4	998	997,2	991,6	995,1	89,4	-118,3
Тимчасове розміщення й організація харчування	309,1	277,3	276,7	276,3	283	91,6	-26,1
Інформація та телекомунікації	284,8	272,9	275,2	274,1	280,3	98,4	-4,5
Фінансова та страхова діяльність	286,8	243,6	225,6	215,9	214	74,6	-72,8
Операції з нерухомим майном	286,1	268,3	255,5	252,3	259,4	90,7	-26,7
Професійна, наукова та технічна діяльність	456	422,9	428,1	415,8	437,9	96,0	-18,1
Адміністративне та допоміжне обслуговування	334,3	298,6	304,3	297,9	304,3	91,0	-30,0
Державне управління й оборона	959,52	974,52	973,1	979,7	939,3	97,9	-20,2
Освіта	1587,7	1496,5	1441,4	1423,4	1416,5	89,2	-171,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1150,5	1040,7	1030,4	1013,6	995,4	86,5	-155,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	221,2	207,9	201,6	199,8	196,9	89,0	-24,3
Інші види економічної діяльності	382,2	344,7	345,8	344,6	355,2	92,9	-27,0

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

Про належність досліджуваної галузі за абсолютною величиною зайнятого населення до числа домінуючих в національній економіці засвідчує той факт, що чисельність його зайнятого населення у 2018 р. в 2 рази перевищує освітню сферу, що знаходиться на четвертій позиції, та майже у 3 рази переважає чисельність зайнятих охороною здоров'я та наданням соціальної допомоги, а також зайнятих в транспорті, складському господарстві, пошті, які займають відповідно п'яту та шосту позиції в рейтинговому переліку за значенням даного показника в господарському комплексі України.

Значущість сільського господарства з позицій його частки зайнятого населення у загальній чисельності зайнятого населення відбиває діаграма, що представлена на рис. 3.2.

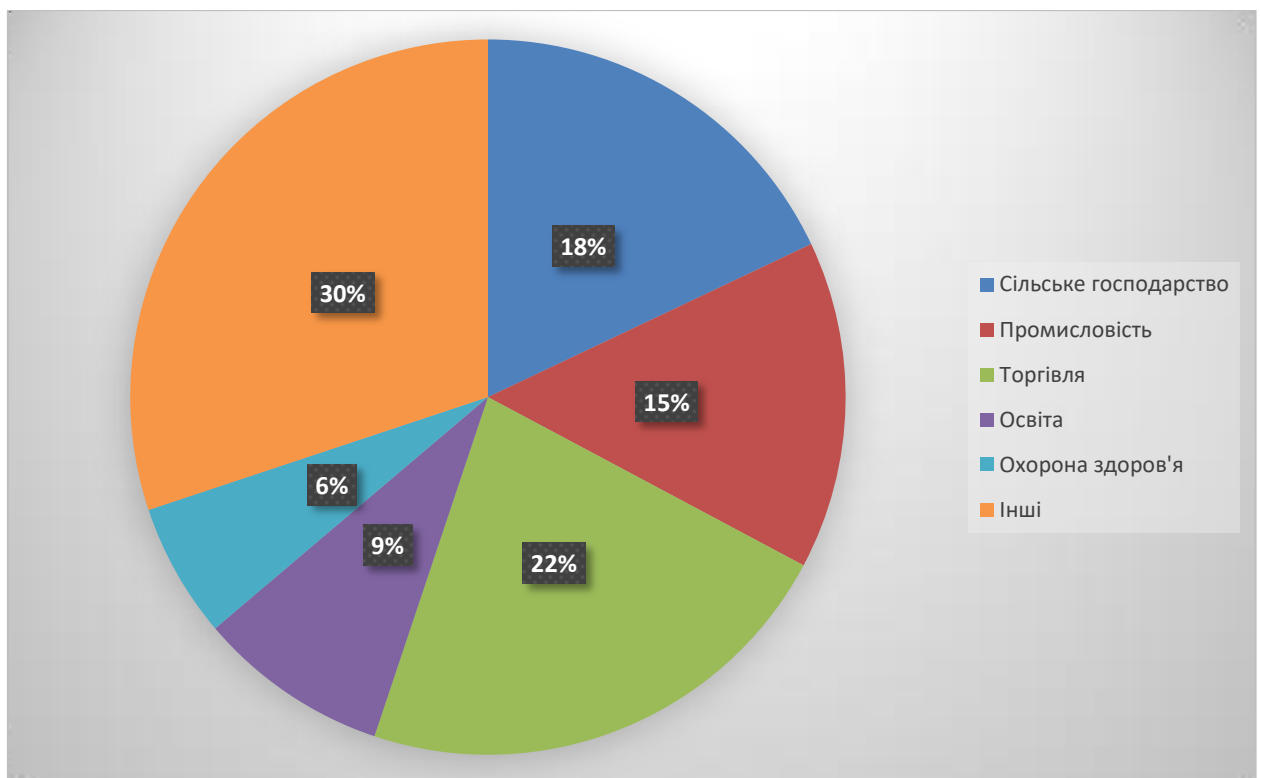

Рисунок 3.2 – Структура зайнятого населення за провідними видами економічної діяльності у 2018 р.

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

Водночас, найменші значення показників зайнятості населення за питомою вагою звітнього року в загальній чисельності населення країни характерні для сфери мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (1,2%), фінансова та страхова діяльність (1,3%), а також тимчасове розміщування й організація харчування (1,7 %) та інформація та телекомунікації (1,7 %). Якщо врахувати те, що частка зайнятого населення професійною та науково-технічною діяльністю в загальній чисельності зайнятих складає всього 2,7 %, то така поточна структура віддзеркалює недостатній трудовий ресурс для використання інноваційної моделі управління біоресурсами та природокористуванням, в аграрному секторі економіки зокрема.

Про належність сільського господарства, разом з лісовим та рибним господарством до найбільш впливових та, водночас, суттєво залежних від інших сфер життєдіяльності суспільства засвідчує те, що протягом періоду дослідження чисельність зайнятого в галузі населення скоротилася на 153,8 тис. осіб. За абсолютною величиною ці втрати поступаються зменшенню зайнятого населення, що відбулося в промисловості (472,2 тис. осіб) та в оптовій і роздрібній торгівлі, разом з обслуговуванням ремонтних робіт автотранспортних засобів і мотоциклів (311 тис. осіб). Проте, у відносних величинах, понесені втрати зайнятого населення досліджуваної галузі складають 5 %, що менше ніж в промисловості (16,3%) та в оптовій та роздрібній торгівлі і в ремонті автотранспортних засобів та мотоциклів (7,8 відсотків).

При загальному скороченні чисельності зайнятого населення в господарському комплексі країни – понад 1,7 млн. осіб, відповідні зменшення відбувалися у всіх без винятка секторах економіки. Максимальні втрати зайнятого населення у відносних величинах протягом періоду дослідження понесені в сферах фінансової та страхової діяльності, де чисельність зайнятих зменшилася на 25,4 %, в будівництві (на 18,9%), в охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги (на 13,5 %), промисловості (на 12,3 відсотків). Їх демографічний розвиток негативно впливає на динаміку чисельності

зайнятих в аграрному секторі, що досить чітко проявляється на рисунку додатку Е.

Протягом періоду дослідження випереджаючими темпами ніж в середньому в господарському комплексі скорочується чисельність зайнятого населення в таких сферах, як: оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (на 17,8%), операції з нерухомим майном (9,3%), транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (10,6 %), освіта (10,8 %), охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (13,5%), інші види економічної діяльності (7,1 відсотків).

Маючи в абсолютних величинах одні з найбільших втрат чисельності зайнятого населення, сільське, лісове та рибне господарства, у відносних величинах скоротили число зайнятих менше ніж в середньому по господарському комплексі країни (5 відсотків).

Нижчі темпи скорочення зайнятого населення ніж в середньому по країні мають такі галузі як: тимчасове розміщення й організація харчування (8,4%), професійна, наукова та технічна діяльність (4%), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (9%), мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (11 відсотків).

Мінімальні втрати як в абсолютних, так і у відносних величинах мають такі сфери економіки, як: інформація та телекомунікації – 4,5 тис осіб (1,6%), професійна, наукова та технічна діяльність – 18,1 тис осіб (4 %), державне управління й оборона та обов'язкове соціальне страхування – 20,2 тис осіб (2,1 відсотків). Виокремлення цих сфер життєдіяльності суспільства на фоні інших, де скорочується чисельність зайнятого населення значно вищими темпами, пояснюється, з одного боку, домінуванням інформаційних технологій та науково-технічних здобутків в умовах сучасності, з іншого – необхідністю посилення обороноздатності країни в силу ведення війни країни та існуючої загрози її територіальної цілісності. Загалом ці сфери національної економіки гальмували негативний розвиток демографічних процесів життєдіяльності суспільства в цілому та його аграрному секторі.

Водночас, значні скорочення в абсолютних та відносних величинах числа зайнятих в таких сферах, як освіта, мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, що виступають в якості чинників людиноцентристської та соціально орієнтованої економіки, слугують важливим аргументом на користь перспектив удосконалення управління біоресурсами та природокористуванням в аграрному секторі. Наведені в додатку Б цифрові матеріали динаміки кількості зайнятих працівників у суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2010-2017 рр. підтверджують зроблене узагальнення.

3.2 Аналіз ресурсного потенціалу управління біоресурсами в аграрному секторі

Важливість проведення аналізу ресурсного потенціалу управління біоресурсами в аграрному секторі ґрунтується на тому, що передбачає розкладання досліджуваного цілого складного явища на його складові з виділенням окремих основних компонентів, властивостей та зв'язків для з'ясування їх стану і подальших можливих змін як діючих самостійних елементів, так і перспектив функціонування цільного об'єкта загалом. Високий рівень такого науково прикладного підходу демонструють дослідження, що були проведені вітчизняним дослідником Гаркушею О.М.

Так, при висвітленні особливостей управління розвитком виноробних підприємств на основі процесного підходу професор Гаркуша О.М. особливу увагу приділяє зовнішнім та внутрішнім характерним рисам функціонування досліджуваним господарюючим суб'єктам [134, С. 31-43]. При цьому правомірно обґрунтовується доцільність здійснювати розвиток виноробних підприємств у відповідності до їх галузевої специфіки через формування адаптаційного управління, механізм якого постійно пристосовується до бізнес-процесів. Ресурсний потенціал управління розвитком біоресурсів і

природокористування в даному випадку реалізується в розрізі основних функції виробничо-господарської діяльності підприємств виноробної галузі.

Виявлення резервів розвитку виноробних підприємств дослідником проводиться через оцінку бізнес-процесів. Останні ув'язуються з виробничими, фінансовими та збутовими функціями, що мають галузеву специфіку, де економічні процеси тісно переплітаються з біологічними процесами та протікають у взаємозв'язку між собою [134, С. 31-43].

Дещо інший підхід щодо аналізу ресурсного потенціалу управління біоресурсами в аграрному секторі використовує професор Гончаренко І.В. в статті «Стратегічні напрями реалізації рекреаційного потенціалу регіону». В ній на матеріалах Миколаївської області аналізуються основні складові рекреаційного потенціалу в частині його природокористування, завдяки чому виявляються фактори, що мають негативний вплив як на економічну, так і на екологічну сферу. Виходячи з ринкових умов функціонування досліджуваного регіону та його господарюючих суб'єктів аграрної галузі, цілком справедливо обґрунтовується доцільність розробки в стратегічних цілях регіональних агротуристичних брендів [135, С. 13-19]. Їх використання дійсно сприятиме підвищенню результативності рекреаційного потенціалу регіону та його конкретних адміністративно-територіальних одиниць.

Адже в регіоні стратегічно виграшним постає створення туристичної інфраструктури та підготовку кадрів щодо її обслуговування. Проведення рекреації включає такі заходи, як: екскурсії господарствами, різнопланові майстер класи з виробництва продукції та виготовлення продуктів харчування, відкриття в об'єднаних територіальних громадах торговельних центрів, організацію спеціалізованих дегустаційних турів, прогулянки маршрутами оздоровлення, кінні переходи, відпочинок в кемпінгах тощо.

При розкритті теоретико-методологічних аспектів управління формуванням конкурентоспроможного потенціалу підприємств вітчизняні дослідники Гудзинський О.Д., Судомир С.М. та Гуренко Т.О. цілком логічно структурують наукову монографію в розрізі положень, що віддзеркалюють:

по-перше, теоретичні основи управління потенціалом стратегічного розвитку підприємств; по-друге, аналіз системи управління формуванням потенціалу стратегічного розвитку підприємств; по-третє, формування результативної системи управління потенціалом стратегічного розвитку підприємств. Центральне місце в даній монографії по праву займає аналітична частина, в якій справедливо подається стан та тенденції розвитку підприємств та їх потенціалу [136, С. 74-100], система управління формуванням та розвитком потенціалу підприємств [136 С. 101-129], оцінка результативності системи управління потенціалом підприємств [163, С. 130-145].

Такий підхід до викладення матеріалу дає змогу зробити системний аналіз управління формуванням потенціалу стратегічного розвитку підприємств та об'єктивно показати результативність функціонування цієї системи. Водночас, в монографії досить обмеженим є викладення питань щодо обліково-аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень. Тоді як в процесі управління формуванням конкурентоспроможного потенціалу підприємств саме обліково-аналітичне забезпечення потребує деталізації та конкретики.

При проведенні аналізу ресурсного потенціалу сільських територій та особливостей його відтворення та використання в аграрній сфері професор Єрмаков О.Ю. вірно загострює увагу на тому, що в сільському господарстві виробництво товарної продукції відбувається за участю сільськогосподарських рослин та тварин, які, будучи живими організмами, одночасно є складовими виробничого і біологічного процесу. Відтак відтворення в аграрній сфері має враховувати її залежність від природних факторів [137, С. 133-141]. Звідси обґрунтованим постає зроблене авторитетним вченим узагальнення стосовно важливості досліджувати ресурсний потенціал сільських територій через призму взаємодії економічних та біологічних законів та необхідності використання знань агробіологічної науки при здійсненні сільськогосподарського виробництва як чинника зміцнення потенціалу сільських громад. З управлінських позицій

варто виходити з того, що існуюча в аграрному секторі територіальна розосередженість виробничо-господарської діяльності ускладнює прийняття оперативних рішень, а наявність значного числа сільських домогосподарств потребує відповідного попереднього узгодження при реалізації конкретних соціально-економічних та екологічних заходів.

Даний підхід отримав подальшого розвитку при висвітленні вітчизняними вченими-економістами Єрмаковим О.Ю. та Нагорним В.В. результатів дослідження стосовно формування економічно стійкого виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств. Аналітична складова цього дослідження висвітлює прикладні засади формування і використання економічно стійкого виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств зі справедливим акцентуванням на тому, що в процесі сільськогосподарського виробництва має місце залучення чотирьох ресурсів (основні фонди, оборотні фонди, праця людей, земля). Наголошується на важливості враховувати належності землі в сільському господарстві до головних засобів виробництва. На відміну від інших виробничих засобів, земля не зношується, а за умови правильного використання зберігає свою природну родючість ґрунту та має властивість її підвищення [138]. В контексті змісту проведеного дослідження правомірно вказується на здійснення сільськогосподарського виробництва в різних ґрунтово-кліматичних умовах, що відбивається на результатах виробничо-господарської діяльності конкретних ринкових суб'єктів.

Проведені дослідження показують, що аналіз ресурсного потенціалу управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі передбачає вивчення його основних складових для з'ясування їх стану і подальших можливих змін в розрізі управлінського об'єкту, яким постає земельний ресурс, а також поголів'я тварин та птиці тваринницької галузі. Земельні ресурси заслуговують на особливу увагу в силу належності в сільському господарстві до основних засобів виробництва. Динаміка площ сільськогосподарських угідь природокористуванні та їх складові за, що

виділяються за цільовим призначенням як біоресурси для систематичного одержання сільськогосподарської продукції, наведена в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3 Динаміка площі сільськогосподарських угідь, на початку року, тис га

Сільськогосподарські угіддя	Роки					2018 р. у % до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Сільськогосподарські угіддя, всього	41525,8	41511,7	41507,9	41504,9	41489,3	99,9
з них: - рілля	32525,5	32531,1	32541,3	32543,4	32544,3	100,1
сіножаті	2408,8	2407,3	2406,4	2402,9	2399,4	99,6
пасовища	5446,8	5441	5434,1	5430,9	5421,5	99,5
перелоги	251,2	239,4	233,7	230,6	229,3	91,3
багаторічні насадження	893,5	892,9	892,4	897,1	894,8	100,1

Джерело: розраховано автором за даними [139].

Наведені в таблиці 3.3 цифрові матеріали показують, що звітного року площа сільськогосподарських угідь становила 41489,3 тисяч гектарів. З них 32544,3 тис. га приходить на рілля, що складає 78,4 % від загальної площі угідь. Оскільки площа рілля характеризує земельні території, що систематично обробляються з метою вирощування різних сільськогосподарських культур, то така величина питомої ваги є свідченням високого рівня розораності та інтенсивності використання одного з найважливіших та найцінніших складових природокористування ресурсного потенціалу країни.

Площа багаторічних насаджень, що включає сади та виноградники, звітного року становила 894,8 тис. га, або їх площа займає лише 2,2%. Таким чином, площа багаторічних насаджень разом з орною землею складає 80,6% сільськогосподарських угідь, що підтверджує висновок про інтенсивне використання сільськогосподарських угідь в Україні.

Звітного року пасовища, що використовуються для випасу сільськогосподарських тварин, займають 5421,5 тис га, або становлять 13,1% від загальної площі сільськогосподарських угідь. Маючи другу після ріллі

позицію в рейтингу сільськогосподарських угідь, питома вага пасовищ більш ніж у 6 раз поступається частці ріллі, що слугує побічним аргументом на користь інтенсивного використання біоресурсів в Україні.

У 2018 р. площа сіножатей становила 2399,4 тис га, що складає 5,8% від загальної площі сільськогосподарських угідь. Перелоги, що показують площу необроблюваної тривалий час землі, займають найменший розмір території – 229,3 тис. га, або 0,6 % від всіх угідь. Різна значущість складових сільськогосподарських угідь України на початку 2018 р. наочно відбиває діаграма, що представлена на рис. 3.3.

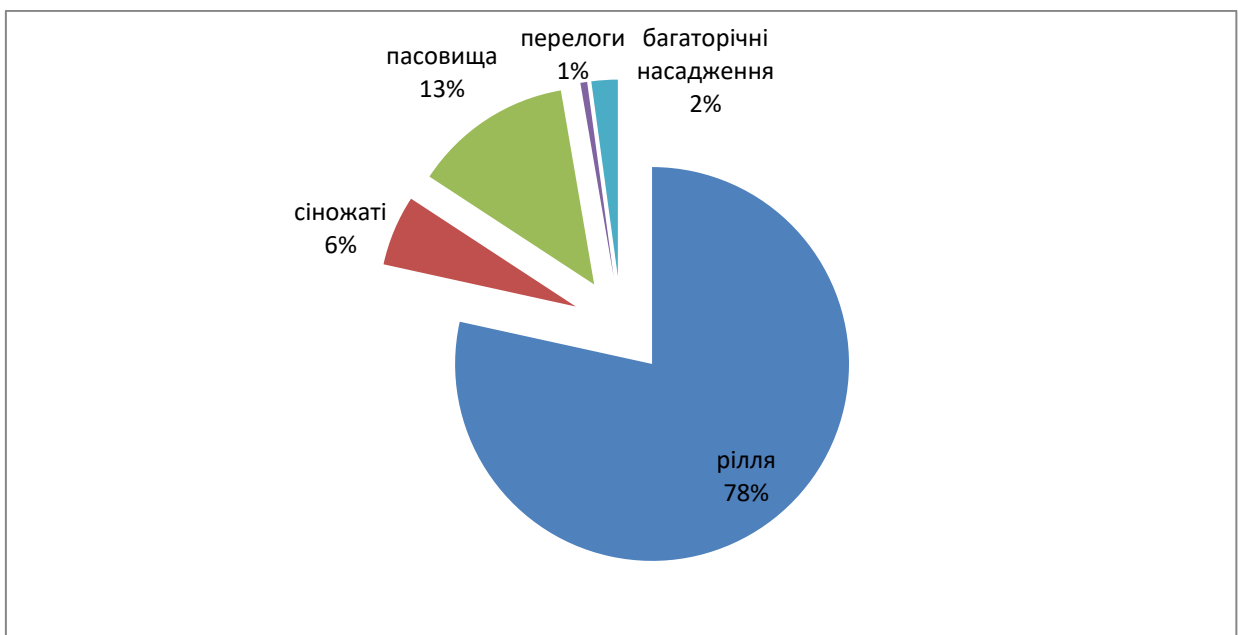

Рисунок 3.3 – Структура сільськогосподарських угідь України на початку 2018 р.

Джерело: розраховано автором за даними [139].

Протягом періоду дослідження площа сільськогосподарських угідь України скоротилася на 36,5 тис. га. При цьому якщо максимальні абсолютні скорочення відбуваються з пасовищами (на 25,3 тис. га), то максимальні відносні скорочення стосуються площі, що займають перелоги, розміри яких за період дослідження зменшилися на 8,7 % (21,9 тис. га). Про загальну спрямованість на скорочення земель, що мають низький рівень інтенсивності використання засвідчує факт зменшення сіножатей на 9,4 тис. га (на 0,4%).

Водночас, протилежні за своїм характером зміни відбуваються з площами, які використовуються інтенсивно. Так, за період дослідження площа ріллі та площа багаторічних насаджень збільшилися на 18,8 тис. га (на 0,1%) та на 1,3 тис. га (0,1%). Чітко сформовані тренди щорічного скорочення земельної площі під сіножатями, пасовищами та перелогами, за одночасного щорічного зростання площі ріллі та загального росту площі багаторічних насаджень дають підстави для узагальнюючого висновку, що для основного засобу виробництва в сільському господарстві характерною рисою є трансформація земель з категорії низької інтенсивності використання в категорії високого рівня інтенсивності використання.

Про підвищення інтенсивності використання землі як основного засобу виробництва в сільському господарстві засвідчує динаміка посівних площ та структури сільськогосподарських культур (табл. 3.4).

Аналіз цифрових матеріалів показує, що за період дослідження загальна посівна площа щорічно змінювалася і знаходилася в межах 26902 тис. га – 27699 тис. га, сягаючи найбільших розмірів саме звітного року). В цілому, загальна посівна площа збільшилася на 460 тис. га. Водночас, з 2015 р. має місце щорічне зростання посівів, що засвідчує наявність орієнтації сільського господарства країни на стабільне виробництво сільськогосподарських культур.

Особлива увага щодо посівів приділяється групі зернових та зернобобових культур, представлених здебільшого озимими (пшениця, жито, ячмінь), яровими (пшениця, ячмінь, овес, кукурудза на зерно, просо, гречка, рис) та зернобобовими культурами (горох, вика), які за розмірами в абсолютних і відносних величинах суттєво переважають інші групи сільськогосподарських культур. Адже за період дослідження питома вага зернової групи у структурі посівних площ складала від 53 % до 54,3 %. При цьому за наявності незначних відхилень по рокам формується загальний тренд на зниження зернового клину в структурі посівних площ аграрного сектора країни.

**Таблиця 3.4 Динаміка посівних площ та структури
сільськогосподарських культур у 2014–2018 рр., * тис га**

Роки та показники	Посівна площа	Культури зернові та зернобобові	Культури технічні	Картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	Культури кормові
2014	27239	14801	8437	1900	2101
Питома вага, %	100,0	54,3	31,0	7,0	7,7
2015	26902	14739	8350	1823	1990
Питома вага, %	100,0	54,8	31,0	6,8	7,4
2016	27026	14401	8852	1841	1932
Питома вага, %	100,0	53,3	32,8	6,8	7,1
2017	27585	14624	9259	1844	1858
Питома вага, %	100,0	53,0	33,6	6,7	6,7
2018	27699	14839	9266	1825	1769
Питома вага, %	100,0	53,6	33,4	6,6	6,4
2018 р. до 2014 р., +/-	460	38	829	-75	-332
2018 р. до 2014 р., %	101,7	100,3	109,8	96,1	84,2

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [139,153].

Максимальна площа посіву під зерновими культурами в абсолютних величинах приходить на звітний (2018 р.), коли зернові культури займали 27699 тис. га, що складало 53,6% від загальної посівної площі. Максимум у відносних величинах, де питома вага групи зернових становила 54,8 % всіх посівів, приходить за період дослідження на 2015 рік.

Скорочення (на 75 тис. га) та нестабільне відведення посівних площ під картоплю, овочеві та баштанні продовольчі культури є характерною рисою

для цієї групи сільськогосподарських культур. Відзначене скорочення в останні роки площ картоплі, овочевих та баштанних культур пояснюється, по-перше, досить нестійким комерційним положенням на ринку виробленої цими культурами продукції. По-друге, картопля та продукція овочевих та баштанних культур пред'являють особливі вимоги до зберігання та транспортування, бо відносяться до таких, що швидко псуються та належать до мало транспортабельних. По-третє, картопля та продукція овочевих та баштанних культур вимагають значних затрат ручної праці при вирощуванні, особливо на стадії посіву та під час збору врожаю. По-четверте, технологія догляду за цими культурами та її продаж потребує як високого рівня ринкової інфраструктури, так і спеціальної підготовки й кваліфікації як від спеціалістів, так і від виконавців. А це для аграрного сектора є системною проблемою, що спричинюється існуючим рівнем розвитку інфраструктури (шляхової, транспортної, ринкової), освітньої підготовки фахівців, наукового забезпечення, інституціональною спрямованістю аграрного сектора на вирощування зернових та технічних культур.

Потреба у забезпеченні надійної кормової бази тваринницької галузі зумовлює підтримку у структурі посівних площ групи кормових культур. Їх питома вага в структурі змінювалася від 6,4% до 7,7 відсотків. При цьому проявляється досить чітка тенденція їх щорічного зменшення як в абсолютних, так і у відносних розмірах. Так, якщо у 2014 році кормові культури займали 2101 тис га, що становило 7,7 % посівної площі аграрного сектора, то у звітному році кормовий клин вже становив лише 1769 тис га, а значення частки стає мінімальним за період дослідження – 6,4 відсотків. В абсолютних величинах це поступається значенню базового року на 332 тис. гектарів.

Скорочення площі кормових культур в управлінні розвитком біоресурсів та природокористування аграрного сектора слід оцінювати негативно. Бо кормові культури можуть використовуватися в якості природних джерел поліпшення якісних характеристик ґрунтів, особливо в

частині багаторічних трав. Скорочення посівів кормового клину зменшує кормову базу тваринництва й відповідно зменшує надходження органічних добрив, внесення яких під посіви сільськогосподарських культур сприяє підвищенню їх урожайності і водночас, збільшує природну родючість ґрунтів.

Посівні площі технічні культури, які представляють, переважно, буряк цукровий фабричний, соняшник, ріпак, льон-довгунець, соя протягом періоду дослідження виділяються загальною тенденцією до збільшення в розмірах, як в абсолютних, так і у відносних величинах. Так, якщо в 2014 р. посіви технічних культур склали всього 8437 тис га і в структурі посівних площ становили 31 %, то у 2018 р. відбулося суттєве (на 829 тис. га або на 9,8%) збільшення площі. Вона сягнула свого максимального значення за п'ятирічний період: площа посіву технічних культур склала вже 9266 тис. га, а питома вага в структурі посівів – 33,4 відсотків.

Вагомість групи технічних культур звітнього року наочно відбиває рис. 3.4.

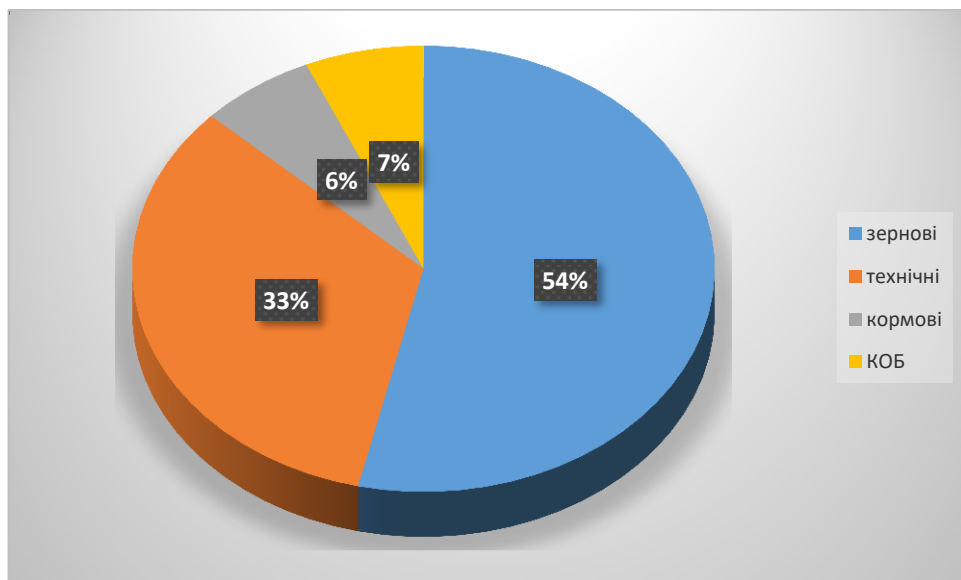

Рисунок 3.4 – Структура посівних площ в Україні у 2018 р.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

Стратегічну лінію на нарощування в абсолютних і відносних величинах посівних площ технічних культур, з позицій управління розвитком

біоресурсів та природокористування в аграрному секторі, слід оцінювати негативно. Аргументами на користь такої оцінки слугує те, що збільшення понад науково обґрунтовані параметри посівів технічних культур призводить до порушення сівозмін, зниження природної родючості ґрунтів, втрат гумусу, вітрової та водяної ерозії земельних площ.

Продукція технічних культур використовується в основному як сировина для промислової переробки, а її вирощування є досить трудомістким та потребує достатнього інвестування через необхідність внесення великої кількості добрив та захисту рослин. Тобто має місце збільшення коштів у вирощування технічних культур та виробництво продукції їх промислової переробки, що вимагає пошуку додаткових джерел фінансування і при цьому негативно відбивається на біоресурсах та довкіллі через зміни природних ландшафтів та порушення екологічних систем.

Таким чином, динаміка посівних площ та їх структура за період дослідження підтверджують висновок щодо посилення інтенсивності природокористування та необхідність удосконалення управління розвитком біоресурсів в аграрному секторі економіки.

Важливою складовою ресурсного потенціалу біоресурсів і природокористування в аграрному секторі постає тваринництво. Здійснюючи розведення і використання сільськогосподарських тварин, ця галузь забезпечує людей цінними продуктами харчування, з яких більшість білків, що їх споживає людина, є продуктами тваринництва. Галузь постачає сировину для промислової переробки, відходи якої можуть служити в якості органічних добрив як джерела підвищення природної родючості ґрунтів.

Загалом в природокористуванні цінність тваринництва полягає в надходженні гною, що у зв'язку з рослинництвом забезпечує замкнутий біологічний кругообіг поживних речовин. Бо в землю тваринництво повертає все, що з неї забирається. Завдяки тваринництву біоенергетика та природна родючість ґрунтів підвищується.

Тваринництво підвищує результативність використання ресурсного потенціалу в аграрному секторі за рахунок подовження робочого періоду, під час якого застосування живої та уречевленої праці співпадає з періодом виробництва готової до споживання продукції. Завдяки тваринництву зменшується нерівномірний та дискретний характер використання трудових ресурсів і засобів виробництва, згладжується коливання зайнятості сільського населення через сезонність виробництва в рослинництві. Внаслідок рівномірного надходження продукції в тваринництві природокористування забезпечує аграрному сектору стає протягом року отримання доходів. Виходячи з викладеного, доцільно провести аналіз ресурсного потенціалу управління біоресурсами в аграрному секторі в розрізі його тваринництва.

Основою біоресурсів тваринницької галузі є сільськогосподарські тварини, динаміка поголів'я основних видів якого наведена в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5 Динаміка поголів'я сільськогосподарських тварин в Україні, тис гол (на кінець року)*

Поголів'я тварин	Роки					2018 р. у % до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Велика рогата худоба	3884	3750,3	3682,3	3530,8	3332,9	85,8
в т. ч. корови	2262,7	2166,6	2108,9	2017,8	1919,4	84,8
Свині	7350,7	7079	6669,1	6109,9	6025,3	82,0
в т.ч. основні свиноматки	478	525,5	417,8	373,6	371,5	77,7
Вівці та кози	1371,1	1325,3	1314,8	1309,3	1268,6	92,5
в т. ч. - вівці	785,8	743,9	718,9	727,2	698,5	88,9
- кози	585,3	581,4	595,9	582,1	570,1	97,4
Коні	316,8	305,8	291,5	264,9	244	77,0
Кролі	5141,3	5042,9	4940,4	4773,3	4700	91,4

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

Аналіз цифрових матеріалів показує, що в абсолютних величинах за поголів'ям в тваринництві домінує свинарство, поголів'я якого на кінець звітнього року становило 6025,3 тисяч голів. З них на поголів'я основних свиноматок приходить 371,5 тисяч голів, або 6,1 % від загальної кількості тварин свинарської галузі.

Протягом періоду дослідження загальне поголів'я свиней скоротилося на 1325,4 тис. голів, або на 18 відсотків. При цьому число основних свиноматок зменшилося на 106,5 тис. голів (на 22,3%), що за темпами скорочення перевищує значення аналогічного показника в свинарській галузі. Відтак, в структурі поголів'я питома вага основних свиноматок зменшується по відношенню до базового року (на 0,3 відсоткових пунктів).

Зниження у відносних величинах поголів'я основних свиноматок, що за період дослідження серед всіх тваринницьких галузей належить до числа найбільших, а також скорочення їх питомої ваги в структурі поголів'я свиней засвідчує про значні втрати цієї важливої складової біоресурсів тваринництва. Наявність кризових процесів в свинарстві оцінюється як незадовільне явище. Адже галузь знижує результативність природокористування в цілому, так як є постачальником м'яса і сала для харчової промисловості, а також шкіри і щетини – для переробної.

Втрати поголів'я в свинарства належать до прямих втрат біоресурсів в економіці аграрного сектора. Водночас, ці втрати мають негативні соціальні наслідки, бо поживна якість свинини вища за яловичину і баранину, а в ковбасних виробках саме м'ясо свиней значною мірою визначає їх смакові якості, ніжність, соковитість та аромат. Крім цього свинарство для України виступає традиційною тваринницькою галуззю, інституціональний характер якої потребує внесення її до числа пріоритетних в частині управління розвитком природокористування.

В скотарстві відбуваються аналогічні свинарству регресивні процеси. За кількістю велика рогата худоба займає другу сходинку в рейтингу поголів'я в тваринництві, загальне число якого на кінець звітнього року

складає 3332,9 тис голів. З них на поголів'я корів приходить 1919,4 тис гол, або 57,6 % від загальної кількості скотарського стада.

За період дослідження загальне поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 551,1 тис гол, або на 14,2 відсотків. При цьому число дійних корів зменшилося на 343,3 тис гол (на 15,2%), що за темпами скорочення дещо перевищує значення аналогічного показника в скотарській галузі в цілому. Відтак, в структурі поголів'я питома вага корів зменшується по відношенню до базового року (на 0,7 відсоткових пунктів).

Скорочення в абсолютних величинах загального поголів'я великої рогатої худоби, а також зменшення питомої ваги в структурі стада поголів'я дійних корів, при зменшенні їх числа в абсолютному виразі, є свідченням формування тренду втрат біоресурсів цієї важливої складової тваринництва. Розведення і використання великої рогатої худоби за період дослідження оцінюється як негативне явище. Скотарська галузь знижує результативність природокористування в цілому, так як постачає людям м'ясо, молоко, масло, сир та інші цінні продукти харчування.

Відтак, втрати поголів'я в скотарстві слід віднести до прямих втрат біоресурсів в аграрному секторі. Адже для рослинництва скотарство постачає гній, що є основою виробництва органічних добрив. Негативні соціальні наслідки прискореного скорочення в скотарстві зумовлені тим, що молоко та вироби з нього слугують незамінними універсальними продуктами харчування, які виступають постачальниками людині повноцінних білків, жирів, вуглеводів, амінокислот, вітамінів та мікроелементів. В управлінні розвитком природокористування варто враховувати належність скотарства до числа інституціональних, бо його присутність в щоденному раціоні харчування зміцнює людське здоров'я та зовнішню привабливість.

Аналіз цифрових матеріалів показує, що в абсолютних величинах поголів'я овечої отари країни на кінець звітного року становило 698,5 тисяч голів. У 2018 р. по відношенню до 2014 р. загальне поголів'я овець скоротилося на 87,3 тис гол, або на 11,1 відсотків. Таким чином у відносних

величинах в біоресурсах тваринництва саме вівчарською галуззю понесені максимальні втрати.

Скорочення поголів'я вівчарської галузі знижує результативність природокористування в аграрному секторі, бо розведення овець постачає для споживання м'ясо, сало і молоко, що також слугує сировиною для харчової промисловості. Для легкої промисловості вівчарство є постачальником шерсті, овчини та смушку. Втрати вівчарства слід оцінювати як зниження економічного потенціалу біоресурсів тваринництва в цілому.

В частині управління біоресурсами слід врахувати, що занепад вівчарства спричинює соціально-інституційні негаразди. Бо з молока овець виробляють такі цінні продукти харчування як сири та бринза. Населення при цьому отримує можливість задовольняти потреби в виробах з натуральних тканин, трикотажу, килимів, валяних та хутряних виробів.

Подібні до вівчарства процеси скорочення поголів'я характерні також для козівництва. На кінець звітнього року в абсолютних величинах поголів'я кіз становило 570,1 тис. голів. Протягом періоду дослідження загальне козине поголів'я скоротилося на 15,2 тис. гол., або на 2,6 відсотків.

Понесені в біоресурсах аграрного сектора втрати галуззю козівництва знижують результативність природокористування. Бо розведення кіз постачає людині м'ясо та молоко, висока споживча якість якого гарантується збалансованим вмістом жиру і білка, а також характеризується бактерицидністю. Якщо м'ясо і молоко є сировиною для харчової промисловості, то для легкої промисловості козівництво слугує постачальником вовни, пуху, шкір та хутра.

Скорочення поголів'я кіз слід оцінювати як зниження економічного потенціалу біоресурсів тваринництва в цілому. В управлінні розвитком природокористування втрати козівництва мають негативні соціальні наслідки. Адже зі шкір молодих козенят здійснюється виробництво шедро, популярність якого у споживачів досягається м'якістю шкіри, що

отримується шляхом хромового дублення шкір молодих козенят від кіз м'ясо-молочної та шерстяно-пухової породи.

Вироби промислової переробки козиних шкір задовольняють вишукані смаки населення предметно хрому, лайки, замши, сап'яну. Вироби з козиного пуху задовольняють потреби людей стосовно високої якості легких тканин, тонкого трикотажу, хусток, а також фетру, з якого виготовляють цінні головні убори та тепле взуття. Інституційний характер побутового призначення виробів з козиної вовни та шерсті ґрунтується на виробництві килимів, ліжників, повсті, що отримується шляхом вовняного та шерстяного валяння.

Аналіз цифрових матеріалів розведення та використання коней в Україні показує наявність проблем щодо розвитку біоресурсів цієї тваринницької галузі. Поголів'я конярства на кінець звітнього року становило 244 тисяч голів. Протягом періоду дослідження загальне поголів'я коней скоротилося на 72,8 тис голів, або на 23 відсотків. За темпами скорочення поголів'я конярство поступається лише значенню аналогічного показника в свинарській галузі основним свиноматкам.

Значні скорочення у відносних величинах поголів'я коней засвідчують про втрати біоресурсів цієї важливої складової тваринництва. Кризові процеси в конярстві оцінюються як незадовільне соціально-економічне явище навіть за умови зменшення ролі коней в якості тяглової сили на сільськогосподарських і транспортних роботах.

Скорочення поголів'я конярської галузі знижує результативність природокористування в аграрному секторі, бо розведення коней забезпечує людей такими важливими продуктами харчування як м'ясо і молоко. Конина в якості сировини для харчової промисловості слугує важливим компонентом вищих сортів ковбасних виробів. Відтак втрати конярства слід оцінювати як зниження економічного потенціалу біоресурсів тваринництва в цілому.

Соціальний аспект конярства полягає в тому, що з молока кобил виготовляється кумис, який має лікувальні властивості та оздоровлює людей.

В управлінні розвитком природокористування варто виходити також із інституційної вагомості галузі. Бо у фізичній культурі сучасний кінний спорт відноситься до популярних видовищних змагань, участь в яких робить людину сильною та виховує сміливість, відвагу, спритність та винахідливість.

Таким чином збереження та подальший розвиток конярства в природокористуванні аграрного сектора посилює його біоресурси завдяки використанню коней в тягло-силовому, племінному, спортивному, продовольчо-продуктивному, медичному, біологічному, кінематографічному, цирковому та виставковому призначеннях.

Аналіз цифрових матеріалів показує, що в абсолютних величинах поголів'я кролівництва країни на кінець звітного року становило 4700 тисяч голів. У 2018 р. по відношенню до 2014 р. загальне поголів'я кролів скоротилося на 441,3 тис гол, або на 8,6 відсотків. Таким чином у відносних величинах в біоресурсах тваринництва саме вівчарською галуззю понесені максимальні втрати.

Скорочення поголів'я кролівництва знижує результативність природокористування в аграрному секторі, бо розведення кролів забезпечує виробництво дієтичного м'яса, споживачами якого вирізняється його поживність та смакові якості. Легкій промисловості кролівництво постачає хутро для виготовлення замши, легкого взуття та інших натуральних виробів зі шкіри тварин. Тому втрати поголів'я кролів слід оцінювати як зниження економічного потенціалу біоресурсів тваринництва в цілому.

Загалом, в частині управління розвитком природокористування слід врахувати, що біоресурси тваринництва протягом останніх років в частині поголів'я тварин має сталий регресивний характер. Його наочність підтверджується графіком, що показує динаміку поголів'я великої рогатої худоби, в тому числі корів, а також свиней та кролів в Україні, на кінець року протягом періоду 2013-2017 рр. (Додаток Д).

Наочність сталості аналогічних процесів у вівчарстві, козівництві та конярстві демонструє динаміка поголів'я цих тварин за 2013-2017 рр., що наведена в додатку 3.

Важливою складовою ресурсного потенціалу біоресурсів в аграрному секторі є птахівництво, динаміка поголів'я основних видів якого наведена в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6 Динаміка поголів'я птахівництва в Україні, тис гол (на кінець року)*

Поголів'я	Роки					2018 р. у % до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Птиця	213335,7	203986,2	201668	204830,9	211654,4	99,2
у т. ч. – кури та півні	193885,5	186354,3	184335,9	186737,2	191967,9	99,0
- гуси	5365,4	5114,7	4183,4	4116,9	4159,7	77,5
- качки	11310,4	10150,2	10876,4	10953,7	11680	103,3
- індики	2114,7	1825	1575,3	1951	1706,9	80,7
Бджолосім'ї, тис	2699,6	2590	2487,1	2642,2	2601	96,3

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

Протягом періоду дослідження в птахівництві відбуваються аналогічні галузям тваринництва регресивні процеси. За винятком качок, поголів'я яких збільшилося на 3,3 %, всі інші види птахівництва зменшили загальне поголів'я на 1681,3 тисяч голів. Аналіз цифрових матеріалів показує, що в абсолютних величинах найбільші втрати понесло поголів'я курей та півнів – 1917,6 тис гол, або зменшилося на 1 відсотків. Проте за кількістю кури та півні продовжують домінувати в галузі: на кінець звітнього року їх число складало 191967,9 тисяч голів, або майже 90,7 % від загальної кількості птиці.

Варто вказати, що максимальні відносні втрати має поголів'я гусей. У 2018 р. по відношенню до 2014 р. кількість гусей скоротилася на 22,5 відсотків. Тоді як найменші відносні втрати в абсолютних величинах понесло поголів'я індиків – 407,8 тисяч голів (19,3 відсотків).

Зниження в абсолютних та у відносних величинах поголів'я основних видів птахівництва за період дослідження засвідчує про значні втрати цієї важливої складової біоресурсів аграрного сектора. Наявність загальних регресивних процесів в галузі оцінюється як незадовільне явище. Адже такі скорочення поголів'я в птахівництві знижують результативність природокористування в аграрному секторі.

Безпосередні втрати біоресурсів птахівництва в економіці аграрного сектора витікають з його результативності, що вирізняється високою скороспілістю, віддачею кормів, цінністю продукції (яйця, м'ясо, пух, пір'я, послід). В управлінні біоресурсами слід враховувати, що скорочення поголів'я птахівництва спричинює соціальні втрати, бо з продукції галузі людина отримує цінні харчові продукти, а також використовує у рослинництві, парфумерній та мікробіологічній промисловості і в медицині.

За період дослідження відбулося скорочення числа бджолосімей (на 98,6 тис. одиниць) або на 3,7 %, що також має негативний економічний, соціальний та інституціональний вплив на біоресурси в природокористуванні.

Отже аналіз ресурсного потенціалу управління біоресурсами в аграрному секторі показує, по-перше, в рослинництві відбувається зростання інтенсивності використання землі – основного засобу виробництва в сільському господарстві. Це підтверджується збільшенням питомої ваги посівів технічних культур, при скороченні частки посівів кормових та овоче-баштанних культур. Внаслідок чого відбувається порушення сівозмін та екологічних систем, зниження природної родючості ґрунтів, втрата гумусу, посилення дії вітрової та водяної ерозії земельних площ.

По-друге, біологічний ресурсний потенціал природокористування в тваринництві загалом скорочується. Внаслідок чого послаблюється кредитна здатність аграрного сектора як такого, що потребує залучення значних фінансових ресурсів для здійснення поточних платежів та стабільного забезпечення постійної операційної діяльності. Втрати поголів'я в тваринництві посилюють сезонність через збільшення розриву між вкладенням оборотного капіталу й отриманням доходів від продажу продукції. Зростає потреба в залученні позичкових коштів за рахунок кредитів, що призводить до додаткових фінансових витрат та скорочення прибутків у господарюючих суб'єктах. В соціальній сфері сільської місцевості скорочується зайнятість населення та зростає безробіття. Тому втрати поголів'я сільськогосподарських тварин, птахів та бджолосімей оцінюються негативно з економічних, соціальних та інституціональних позицій.

Узагальнюючий висновок полягає в об'єктивній необхідності удосконалення управління біоресурсами в аграрному секторі економіки на наукових засадах.

3.3 Оцінка економічної та соціальної результативності управління біоресурсами в аграрному секторі

Необхідність проведення оцінки економічної та соціальної результативності управління біоресурсами в аграрному секторі витікає з того, що управлінський чинник значною мірою визначає забезпечення країни продовольством та гарантує відповідні масштаби виробництва сільськогосподарської продукції. При цьому враховується: належність людини до числа особливих складових біоресурсів та її участь в природокористуванні; наявність ризику недоодержання продукції та її втрати через несприятливі кліматичні та погодні умови; залежність сільського господарства та стану розвитку його галузей й окремих аграрних

підприємств від природно-біологічних процесів; доступність територій аграрної виробничо-господарської діяльності для різних за своїми намірами сторонніх осіб; потреба докладання додаткових транспортних та інфраструктурних зусиль для організації збереження та переміщення продукції від виробника до споживача; розосередженість на території об'єктів охорони власного та орендованого майна; стихійність кон'юнктури попиту та пропозиції на ринку агропродовольчих товарів.

Професором Іртищевою І.О. з позицій важливості загострюється увага на доцільності державного регулювання інституціональних змін в агропродовольчій сфері України в процесі управління розвитком біоресурсами і природокористування [140]. Правомірність такої позиції ґрунтується на тому, що держава має власні цілі соціально-економічного та суспільно-політичного прогресу, на досягнення яких орієнтує всіх учасників ринку агропродовольчої продукції. Сподіватися лише на автоматичну дію ринкових механізмів добору господарюючих суб'єктів дійсно не варто, бо в практичній площині такого підходу не використовує жодна країна світу.

Даний висновок підтверджується науковими напрацюваннями професора Іртищевої І.О., зроблених нею при оцінці стану та визначенні стратегічних орієнтирів стосовно інвестиційно-фінансового забезпечення агропродовольчої сфери [141, С. 26-30]. В умовах економічної глобалізації дійсно змагання за інвестиційно-фінансові ресурси посилюються. Відтак, в управлінні розвитком біоресурсів і природокористуванням для їх високої соціально-економічної результативності повинні бути задіяні інформаційні посилення на адресу цільовим інвесторам, що показати переваги саме аграрного сектора як надійного споживача та вдячного користувача кредитів та фінансів.

Дослідження соціально-економічно результативності та економічної ефективності управління в аграрному секторі в частині взаємодії з біоресурсами і природокористуванням з системних позицій, що проводилися доктором економічних наук професором Іртищевою І.О. разом з Бойко Є.О.

та Стройко Т.В., показують важливість інфраструктурного забезпечення та стимулювання виробництва органічної продукції. Теоретичні положення щодо цього підтверджуються проведеним аналізом сучасного стану та виявленням тенденцій виробництва органічної продукції. Особлива увага правомірно приділяється питанням збуту екологічно чистої продукції на національному та світовому ринках [142, С. 15-18]. В науковій розробці логічно обґрунтовується доцільність використання підприємствами агробізнесу комплексу інструментів просування виробленої продукції, бо екологічно чиста продукція забезпечує додаткові грошові надходження до аграрного сектора як джерела біоресурсів та слугує людині в якості вагомого чинника збереження її здоров'я.

Висвітлені в монографії «Формування конкурентоспроможності підприємств Причорноморського регіону України на зовнішніх ринках в умовах міжнародних інтеграційних процесів» дослідження професора Кіщак І.Т. показують, що соціально-економічна результативність та економічна ефективність управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі сприяють посиленню конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств [143]. Аргументами на користь реальності такого посилення слугує те, що досліджуваний регіон має конкретні умови функціонування, можливості та сильні сторони якого реалізовує (чи не реалізує) певний господарюючий суб'єкт. Саме аграрний сектор дає кожному господарнику перспективи для презентації результатів своєї виробничо-господарської діяльності та її особливостей як на внутрішньому, так і на світовому ринках.

Залежність соціально-економічної результативності та економічної ефективності управління біоресурсами в аграрному секторі від економічного потенціалу регіону спричинює потребу кожній його адміністративно-територіальній одиниці здійснювати зміцнення власних трудових, фінансових, інноваційних, виробничих, ресурсних та інформаційних складових. Справедливість такого підходу доводиться в монографії

«Формування економічного потенціалу південного регіону України», що розкривається в дослідженнями професора Кіщак І.Т. та інших вчених Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського [144]. Відтак, цілком справедливо вченими наголошується на необхідності в комплексі підходити до територіального розвитку, приділяючи належну увагу кожному фактору та їх взаємодії у виробничо-господарській діяльності ринкових суб'єктів. Бо лише забезпечуючи в кожному з них тісний взаємозв'язок та взаємодію матеріально-технічної бази, земельних та трудових ресурсів з відповідним інформаційно-інноваційним та освітнім і науковим наповненням, дозволяє менеджменту досягати стратегічних і тактичних цілей.

Розкриваючи соціально-економічну результативність та економічну ефективність управління біоресурсами в аграрному секторі з теоретичних позицій, вітчизняні науковці доктора економічних наук Новіков О.Є. та Ключник А.В. виходять з того, що ефективне використання економічного потенціалу сільських територій забезпечує досягнення останніми стратегічних цілей розвитку [145, С 12-19]. Правомірність такого підходу ґрунтується на розробленій авторами моделі економічного потенціалу сільської території, логічно представленої у вигляді сукупності потенціалу наявних на ній ресурсів і докладених людських зусиль, структура та взаємозв'язок яких породжує холістичний характер функціонування такої просторової одиниці. Адже в географічних межах кожної сільської місцевості існує притаманні винятково лише їй історично складені соціально-демографічні, етнічні, інституціональні, фізико-географічні, гідрологічні, структурно-геологічні умови, використання яких, з одного боку, виокремлює цю територію серед інших, а з другого – вмонтовує в природно-ресурсний потенціал цілісного господарського комплексу регіону й країни в цілому.

Додатковим аргументом на користь даного твердження слугує представлене Кіщак І.Т., Корневою Н.О. та Новіковим О.Є. дослідження стратегічних імперативів розвитку рибопродуктового комплексу держави

[146, С. 3-15]. Ця колективна праця вітчизняних вчених розкриває соціально-економічну результативність та економічну ефективність управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі через процеси відтворення та охорони водних біоресурсів. Результатом чого постає відновлення природного функціонування внутрішніх водойм, що забезпечує виробництво рибної продукції та надання населенню послуг для рекреації та оздоровлення. Наголошується на обов'язковості як імперативній властивості стратегічного підходу до розвитку водних біоресурсів. Відтак, вчені аграрної економіки суттєво розширюють межі біоресурсів та природокористування досліджуваного об'єкту.

Соціально-економічну результативність та економічну ефективність управління біоресурсами в аграрному секторі доктор економічних наук професор Яценко В.М. досліджує на мікроекономічному рівні. Так, висвітлюючи результативність та ефективність господарювання підприємств агропромислового комплексу з позицій їх самостійного функціонування та в складі інтегрованих формувань, звертається увага на перевагах тісної взаємодії суб'єктів господарювання аграрного сектора і переробної промисловості [147, С. 7-12]. Справедливість такої позиції витікає з якісно вищої результативності використання наявних ресурсів, що дозволяє збалансувати економічні, соціальні та екологічні інтереси на території, де відбувається агропромислова інтеграція ринкових суб'єктів різних секторів економіки.

Професор Яценко В.М. звертає увагу на важливість враховувати вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на результативність та економічну ефективність управління біоресурсами, як об'єктивної умови підвищення конкурентоспроможності продукції [148, С. 109-115].

Аргументи на користь даного твердження вчений цілком справедливо знаходить в матеріалах економічної результативності підприємств молочної галузі харчової промисловості. Про те, що саме через конкурентоспроможність продукції формуються конкурентні переваги як

сільськогосподарських, так і переробних підприємств харчової промисловості йдеться в дослідженнях, що висвітлюють Яценко В.М. та Карпенко Я.В. [149, С. 8-12]. Бо лише матеріальні блага, що купує споживач на ринку у вигляді товарів, виділяє конкретні господарюючі суб'єкти, а задоволення ними людських потреб позитивно позиціонує підприємства в свідомості покупців.

Узагальнення наведених досліджень щодо економічної та соціальної результативності управління біоресурсами як в аграрному секторі, так і за його межами показує, що ця оцінка для об'єктивності потребує відповідного кількісного та/або якісного виміру. До числа основних із них слід віднести обсяги виробництва продукції сільськогосподарських культур, цифрові матеріали яких за 2014–2018 рр. наведені в табл. 3.7.

Таблиця 3.7 Виробництво продукції сільськогосподарських культур у 2014–2018 рр., тис т*

Роки	Сільськогосподарські культури					
	Зерно та зернобобові	Буряк цукровий	Соняшник	Картопля	Овочі	Плоди та ягоди
2014	63859,3	15734,1	10133,8	23693,4	9637,5	1999,1
2015	60125,8	10330,8	11181,1	20839,3	9214,0	2152,8
2016	66088,0	14011,3	13626,9	21750,3	9414,5	2007,3
2017	61916,7	14881,6	12235,5	22208,2	9286,3	2048,0
2018	70056,5	13967,7	14165,2	22504	9440,2	2571,3
2018 р. до 2014 р., +/-	6197,2	-1766,4	4031,4	-1189,4	-197,3	572,2
2018 р. до 2014 р., %	109,7	88,8	139,8	95,0	98,0	128,6

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

Вивчення основних асортиментних рядів сільськогосподарських культур вказаної таблиці показує, що вітчизняний аграрний сектор виробляє такі види сільськогосподарської продукції, як: зерно, соняшник,

картопля, овочі, виноград, плоди, ягоди та інші продукти. Найбільше продукції виробляється зерновими та зернобобовими культурами, загальний обсяг урожаю яких звітного року складає 70056,5 тис тонн.

Звітного року в рейтингу загального обсягу виробництва другу сходинку займає картопля (22504 тис т), а третю – соняшник (14165,2 тис т), що досить близький за масштабом до вирощеного буряку цукрового фабричного (13967,7 тис т). Варто вказати на те, що в абсолютних величинах культури плодови та ягідні дають найменший обсяг вирощеної продукції (2571,3 тис т), що майже в 3,7 рази менше ніж овочеві культури (9440,2 тис т), які займають передостанню рейтингову сходинку урожаю 2018 року.

Проведення аналізу обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в цілому вказує на неоднозначні процеси стосовно динаміки результативності виробничої діяльності рослинницької галузі сільського господарства. Якщо загалом має місце зростання виробництва зерна та зернобобових, насіння соняшника та продукції плодкових і ягідних культур, то в розрізі буряка цукрового фабричного, картоплі та овочевої продукції відбувається скорочення.

У відносних величинах максимальний приріст за період дослідження спостерігається у виробництві соняшнику (на 39,8 %), або становив 4031,4 тис тонн. Вагомим був приріст виробництва плодово-ягідної продукції (на 28,6%) або збільшився по відношенню до базового року на 572,2 тис тонн, а також зерна та зернобобових, урожай яких протягом періоду дослідження збільшився на 9,7 % або на 6197,2 тис тонн.

Водночас, в групі сільськогосподарських культур рослинництва скорочується виробництво картоплі – на 5%, або 1189,4 тис т, овочів – на 2%, або 197,3 тис тонн. Особливо суттєвим є те, що у звітному році по відношенню до базового року в абсолютних величинах відбулося скорочення виробництва буряка цукрового фабричного – понад 1766,4 тис т, або урожай зменшився на 11,2 відсотків.

Необхідно вказати на наявність значних щорічних коливань виробництва всіх видів рослинницької продукції. Тим самим засвідчується вагома залежність урожаю сільськогосподарських культур від примх природних та погодних умов виробництва, а відтак і наявність значних резервів щодо підвищення результативності управління біоресурсами та природокористуванням в цілому. До числа таких, насамперед, слід віднести використання інноваційних факторів, виведення сільської соціальної сфери на вищий рівень її ведення та підвищення економічної ефективності управління біоресурсами в контексті інтеграції України у світовий економічний простір.

За період дослідження максимального скорочення у відносних та абсолютних величинах зазнало виробництво цукрового буряку. Аналіз стану галузі за більш тривалий час (з 2011-2017 рр.) досить чітко проявляє як сталу тенденцію скорочення урожаю цієї культури, так і значні її щорічні коливання (Додаток і). Загальний негативний тренд протягом тривалого часового періоду однієї з найважливіших в країні технічних культур вказує на об'єктивну нагальність удосконалення управління біоресурсами. Бо Україна має для її вирощування сприятливі ґрунтові умови та глибинні історичні традиції використання в якості сировинної бази для виробництва цукру, а також побічної продукції цукрової промисловості – патоки, спиртових дріжджів, гліцерину тощо.

Цінність цукрових буряків фабричних як сільськогосподарської культури полягає в значному експортному потенціалі продукції її промислової переробки, насамперед цукру, та можливостях проводити таке необхідне для майбутнього людської цивілізації безвідходне агропромислове виробництво. Адже побічна продукція – жом та відходи від буряків – гичка, є важливими кормовими продуктами для використання в тваринництві.

Доцільність підвищення результативності управління біоресурсами в розрізі основних зернових культур спричинюється їх економічною, соціальною та інституціональною цінністю. Вона, насамперед, ґрунтується на

належності зерна до числа основних продуктів харчування, висока поживність яких забезпечується наявними в них вуглеводами, білками, ферментами, вітамінами та провітамінами. Побічно людина отримує продовольчі товари від зернових культур за рахунок їх кормового використання в тваринництві та птахівництві. Зернові культури слугують також джерелом сировини для подальшої промислової переробки та народних промислах.

Нарощування потенціалу біоресурсів зернових культур в аграрному секторі економіки забезпечується досить широким асортиментом, основними представниками якого є пшениця, рис, кукурудза, жито, овес, ячмінь, просо, сорго. Цей спектр доповнює гречка, крупа якої має високі споживчі, смакові й лікувально-дієтичні якості. Традиції вирощування гречки в Україні пояснюється її високою калорійністю та використанням для виробництва гречаного борошна, що придатне для випікання млинців та печива, а також для виготовлення галушок, вареників, гречаників, макаронів, і навіть деяких сортів шоколаду. Вирощування зернових культур в широкому асортименті має значні перспективи з позицій підвищення результативності управління розвитком біоресурсів та природокористування за рахунок застосування новітніх технологій, високоврожайних сортів та їх регіональної адаптивності для різних природно-кліматичних зон країни.

Ці аргументи стосуються і групи бобових культур, до яких належать досить поширені в Україні такі сільськогосподарські культури, як горох, квасоля, віка, соя, сочевиця, кормові боби, люпин, квасоля, соя, чина, нут тощо. Їх вирощують в якості джерела постачання повноцінного білку, олії, протеїну, незамінних для людини амінокислот та інших поживних речовин, як для використання в кулінарії, так і як фуражних кормів для споживання в тваринницькій галузі. Адже бобові культури дають тваринам високоякісне сіно, сінаж, зелену масу, полову і солону. Вони використовуються як цінний компонент при виробництві комбикормів та збалансовують раціони годівлі різних видів тварин.

В сівознах група бобових культур виступає високоефективним попередником для більшості сільськогосподарських культур. Адже їх посів збагачує ґрунт цінною органічною масою, поповнює орний шар сільськогосподарських угідь фосфором, калієм, кальцієм. Вони тим самим покращують структуру ґрунту і підвищують його природну родючість. Що є додатковим аргументом на користь перспектив їх вирощування та збільшення виробництва обсягів продукції. Бо включаючи у біологічний кругообіг азот із повітря, що недоступний для більшості інших культур, бобові нарощують потенціал біоресурсів та підвищують результативність природокористування аграрного сектора.

Значні перспективи підвищення результативності управління розвитком біоресурсів та природокористування надаються виробництвом картоплі, вирощування якої постає важливою для людини харчовою, лікувальною, енергетичною та кормовою цінністю. Постійно займаючи другу сходинку в рейтингу загальних обсягів виробництва агропродовольчої продукції після зерна та зернобобових, картопля підтверджує власне право на звання «другого хліба» в Україні. Адже в харчових цілях з картопляних бульб готують страви у вареному, смаженому, тушкованому та печеному вигляді.

Важливість картоплі як продукту харчування завдячується балансом наявного в ній крохмалю, білка, жирів, вітамінів та мікроелементів, а також дієтичними властивостями. Адже картопляний білок, із усіх рослинних, відноситься до найбільш повноцінних. Використання продукції промислової переробки картоплі в паперовій, текстильній, деревообробній, будівельній, керамічній, хімічній, медичній та фармацевтичній індустрії розширює спектр її потенційних споживачів як на внутрішньому, так і на світовому ринках та робить цей продукт надзвичайно перспективним для підвищення економічної результативності управління розвитком біоресурсів та природокористування.

Якщо врахувати сучасні можливості науково-інноваційного впливу на генетичні особливості рослини до бульбоутворення стосовно її харчових,

лікувальних, енергетичних, кормових, характеристик, з одного боку, а з іншого – наявність комплексу промислово-переробних, техніко-технологічних, економічних та ринкових перспектив, то вирощування картоплі слугує вагомим чинником підвищення економічної та соціальної результативності управління розвитком біоресурсів та природокористування в аграрному секторі. Наведені аргументи безпосередньо стосуються майбутнього вирощування в країні буряку цукрового, соняшнику, овочів, плодів, ягід та абсолютної більшості продукції інших технічних та кормових культур.

Існуюча економічна та соціальна результативність управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі економіки особливо вагомо слугує чітким індикатором необхідності удосконалення інституціональної управлінської системи, що зримо й об'єктивно проявляється в розрізі виробництва основних видів продукції тваринницької галузі.

Відповідні цифрові матеріали щодо динаміки виробництва основних видів продукції тваринництва за 2014–2018 рр. наведені в табл. 3.8.

Таблиця 3.8 Динаміка виробництва основних видів продукція тваринництва за 2014–2018 рр., тис т*

Найменування продукції	Роки					2018 р. до 2014 р.	
	2014	2015	2016	2017	2018	%	+/-
М'ясо (у забійній масі)	2359	2323	2324	2318	2354,9	99,8	-4,1
Молоко	11132	10615	10382	10281	10064	90,4	-1068
Яйця, млн. шт	19587	16783	15100	15506	16132	82,4	-3455
Вовна, т	2603	2270	2072	1967	1908	73,3	-695
Мед, т	66521	63615	59294	66231	71279	107,2	4758

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [150].

Аналіз наведених цифрових матеріалів табл. 3.8 щодо економічної результативності управління біоресурсів показує наявність досить однозначних негативних процесів щодо динаміки результативності виробничої діяльності в абсолютній більшості галузей тваринництва. Так, в ньому відбувається скорочення виробництва м'яса (у забійній масі), молока, яєць та вовни. Максимальне відносне зниження економічної результативності відбулося у виробничо-господарській діяльності щодо ведення вовняного вівчарства. Бо виробництво вовни у звітному році по відношенню до базового року в абсолютних величинах зменшилося на 695 тонн, або у відносних – на 26,7 відсотків.

Протягом періоду дослідження суттєвим було також скорочення виробництва яєць (на 3455 млн шт.), або на 17,6 %, а також молока – на 1068 тис т, або на 9,6 відсотків. Варто звернути увагу на формування щорічного тренду щодо сталого скорочення виробництва вовни, зниження результативності якої у вівчарстві протягом тривалого (з 2011 р.) засвідчує Додаток і.

Загальне скорочення виробництва м'ясної продукції (у забійній масі) досить нерівномірно розподіляється за основними тваринницькими галузями (табл. 3.9).

Якщо в абсолютній більшості видів м'ясного виробництва відбувається скорочення, то в м'ясному птахівництві цей процес має дещо іншу картину, загальний формат якої проявляється в чіткому зростаючому тренді. Так, у 2018 р. по відношенню до 2014 р. виробництво м'яса птиці збільшилося на 94,2 тис т, або на 8,1 відсотків. Протягом періоду дослідження, за винятком 2015 р., приріст обсягів м'ясного виробництва в птахівництві відбувається щорічно, що виділяє цю галузь серед інших в м'ясному тваринництві.

Таблиця 3.9 Динаміка виробництва основної м'ясної продукції тваринництва в 2014–2018 рр., тис т *

Види продукції	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018р. до 2014 р.	
						%	+/-
М'ясо (у забійній масі), в т.ч.:	2359,6	2322,6	2323,6	2318,2	2354,9	99,8	-4,7
- яловичина та телятина	412,7	384,0	375,6	363,5	358,9	87,0	-53,8
- свинина	742,6	759,7	747,6	735,9	702,6	94,6	-40
- м'ясо птиці	1164,7	1143,7	1166,8	1184,7	1258,9	108,1	94,2
- баранина, козлятина	14,4	13,7	13,4	13,5	14,3	99,3	-0,1
- кролятина	13,4	13,3	12,2	12,2	12,2	91,0	-1,2
- конина	11,8	8,2	8,0	8,4	8	67,8	-3,8

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: складено автором за даними [153, С. 146].

Бо м'ясний приріст птахівництва не покриває втрати інших галузей тваринництва. Адже у 2018 р. по відношенню до 2014 р. виробництво яловичини та телятини зменшилося на 53,8 тис т, або на 13 %, свинини – на 40 тис т, або на 5,4 %, баранини і козлятини – на 0,1 тис т (0,7%), кролятини – на 1,2 тис т (9%), конини – на 3,8 тис т (32,2 відсотків). Різницю економічної результативності управління біоресурсами, а також значущості кожної галузі в м'ясному тваринництві чітко відбиває діаграма рис. 3.5.

З ретроспективних позицій, за наявності скорочення виробництва м'яса (у забійній масі), не всі процеси, що відбивають результативність управління біоресурсами в розрізі галузей м'ясного тваринництва, слід оцінювати однозначно негативно (Додаток К).

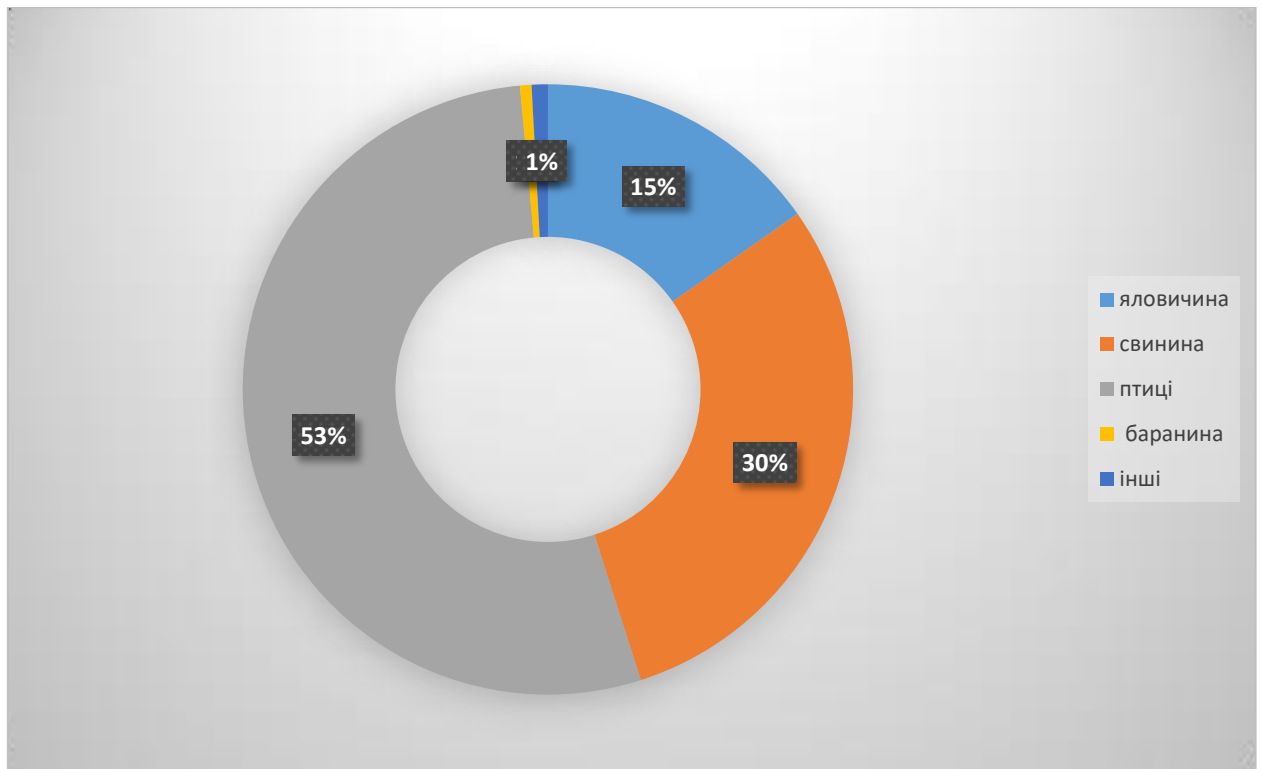

Рисунок 3.5 – Структура виробництва м'яса (у забійній масі) в Україні у 2018 р.

Джерело: розраховано автором за даними [153, с. 146].

Так, якщо у 2017 р. по відношенню до 2000 р. виробництво свинини зростає (на 60 тис т), або на 8,9 %, то обсяги виробленої баранини та козлятини зменшилися (на 3,7 тис т), або на 21,5 відсотків. Особливо суттєвою постає відмінність в процесах виробництва м'яса птиці і яловичини разом з телятиною. Бо за період дослідження випуск м'ясної продукції птахівництва збільшився в 6,1 рази, або на 991,5 тис т, тоді як в м'ясному скотарстві відбуваються протилежні зміни, бо виробництво яловичини та телятини скоротило на 390,8 тис. т, або на 51,8% (Додаток Л).

Основне виробництво м'яса (в забійній вазі) забезпечує птахівництво. Так, у 2017 р. вага м'яса птиці складала 1184,7 тис т, що становило 51,1% від загального обсягу всього м'ясного кошика. У 2017 р. в рейтингу загального обсягу виробництва другу сходинку займало м'ясо свиней - 735,9 тис т (31,7%), а третю – яловичина та телятина - 363,5 тис т (15,7 відсотків).

В абсолютних величинах баранина та козлятина постачають найменший обсяг виробленої м'ясної продукції - 13,5 тис. т, що майже у 87,8 рази менше м'яса птиці. Іншими постачальниками м'яса є кролівництво, конярство, звірівництво (нутрії, олені, бізони, лосі тощо).

Перспективи нарощування економічної результативності управління біоресурсами в галузі тваринництва пов'язані з подальшим розведенням, вирощуванням, утриманням, годівлею великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз, коней, кролів, птиці, а також веденням звірівництва, бджільництва, шовківництва та інших, в тому числі не традиційних для країни тваринницьких галузей. Кожна із них є певним резервом збільшення потенціалу біологічних ресурсів та природокористування, що забезпечується замкнутим біологічним кругообігом речовин в природі. Адже завдяки тваринництву поживні речовини повертаються в ґрунт, збільшуючи його потенціальну родючість.

Постійна акумуляція сонячної й космічної енергії в рослинництві через тваринництво формує високу біоенергетику ґрунтів країни. Це безпосередньо відбивається на економічній результативності використання основного засобу виробництва в сільському господарстві – землі, урожайність якої показує обсяг усієї продукції, створеної на одиниці земельної площі шляхом фотосинтезу за один вегетаційний сезон.

Цифрові матеріали щодо динаміки урожайності основних сільськогосподарських культур в господарствах усіх категорій наведені в таблиці 3.10.

Аналіз наведених даних показує, що урожайність основних сільськогосподарських культур, будучи одним із найбільш об'єктивних показників рівня результативності використання землі, демонструє наявність як коливань за роками, так і прояву різних тенденцій. Проте домінуючою в аграрному секторі виступає тенденція підвищення врожайності, що вказує на відповідне зростання результативності використання біологічних ресурсів.

**Таблиця 3.10 Динаміка урожайності основних видів
сільськогосподарських культур в господарствах усіх категорій за 2014–
2018 рр., ц/га ***

Сільськогоспо дарські культури	Роки					2018 р. до 2014 р.	
	2014	2015	2016	2017	2018	%	+/-
Зернові та зернобобові	43,7	41,1	46,1	42,5	47,4	108,5	3,7
Буряк цукровий фабричний	476,5	435,8	481,5	474,9	508,5	106,7	32
Соняшник	19,4	21,6	22,4	20,2	23	118,6	3,6
Картопля	176,4	161,4	165,8	167,8	170,5	96,7	-5,9
Овочеві	207,8	206,1	210,5	207,9	214,3	103,1	6,5
Плодові та ягідні	95,2	104,5	101,9	103,1	128,4	134,9	33,2

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153, С. 92].

У 2018 р. по відношенню до 2014 р. особливо різко збільшилась урожайність плодових та ягідних культур. Зростання результативності використання землі під багаторічними насадженнями у звітному році по відношенню до базового на 33,2 ц/га, або на 34,9 % показує наявність резервів щодо удосконалення управління розвитком біоресурсами та природокористуванням в сфері інтенсивних земельних угідь. Адже відзначаючи певну стабільність урожайності плодових та ягідних культур (95,2 – 128,4 ц/га), загалом відбувається майже щорічний її позитивний тренд приросту.

Другу позицію за приростом урожайності в абсолютних величинах займає цукровий буряк. Результативність використання землі під цією культурою, за певних відхиленнях за роками, у цілому має досить чітку тенденцію до зростання і у звітному році складає 508,5 ц з одного гектара, що на 32 ц або на 6,7 % більше рівня базового року. До того ж найнижчий за

період дослідження рівень урожайності даної сільськогосподарської культури (435 ц/га) було отримано у 2015 році.

При деяких відхиленнях за роками, що обумовлено погодними умовами вирощування, аналогічна картина спостерігається з урожайністю в розрізі овочевих сільськогосподарських культур. Саме їх урожайність, зростаючи у звітному по відношенню до базового року відповідно на 3,1 % (6,5 ц/га), значною мірою формує загальний позитивний приріст результативності використання посівних площ орної землі.

За період дослідження загалом урожайність по зерновій групі культур можна характеризувати як такою, що знаходиться в межах 41,1– 47,4 ц/га та до певної міри визнавати відносно стабільною. Приріст результативності зернового клину звітнього року по відношенню до базового, що становить 3,7 ц/га або 8,5 %, формує досить стійкий тренд загального зростання урожайності зернових та зернобобових культур.

Особливо чітко їх позитивний вектор проявляється через порівняння з результативністю посівних площ картоплі, урожайність якої за період дослідження знизилася на 5,9 ц/га, або на 3,3 відсотків. Варто вказати на проявлену стабільність урожайності цієї продовольчої культури, що протягом періоду дослідження коливається в межах від 161,4 до 176,4 ц/га (Додаток М). Процес загального зростання продуктивності використання біологічного продукту в рослинництві підтверджує підвищення урожайності соняшнику, приріст якого звітнього року по відношенню до базового становив 3,6 ц/га або 18,6 відсотків.

Проведений аналіз урожайності сільськогосподарських культур з позицій результативності використання землі дозволяє зробити наступні узагальнюючі висновки та пропозиції:

по-перше, коливання урожайності сільськогосподарських культур відбиває зміни їх результативності предметно використання землі при взаємодії економічних і біологічних процесів відтворення та актуалізує

необхідність подальшого удосконалення управління біоресурсами в аграрному секторі;

по-друге, підвищення економічної результативності використання землі передбачає проведення комплексу організаційно-управлінських, техніко-технологічних та агроеліоративних заходів, спрямованих на зниження залежності урожаю сільськогосподарських культур від погодних умов та підтримування стабільно високої врожайності;

по-третє, економічна результативність використання біоресурсів прямо корелює з урожайністю, зростання якої ґрунтується на новітніх високоврожайних сортах сільськогосподарських культур, що створюються на основі досягнень сучасної селекційно-генетичної науки, в тому числі за рахунок технології редагування генів для захисту урожаю від хвороб та шкідників без внесення в гени чужорідних елементів та уникнення застосування технологій генної модифікації;

по-четверте, підвищення економічної результативності управління біоресурсами потребує високої культури землеробства, сучасний рівень ведення якого здійснюється за рахунок внесення на конкретну земельну ділянку в точних пропорціях необхідних для неї ресурсів (органічних та мінеральних добрив, сортового насіння, засобів захисту рослин тощо) у відповідності до інформаційно-електронних карт полів та аналітики їх поточного стану. Оцінка конкретних земельних полів проводиться за допомогою постійного моніторингу та знімків з космічних супутників і радіокерованих дронів, а внесення необхідних ресурсів здійснюється завдяки використанню сіялок точного висіву, GPS-автопілоту та відповідному програмному забезпеченню бортових комп'ютерів сільськогосподарської техніки.

В тваринництві дані узагальнення підтверджуються динамікою продуктивності основних видів сільськогосподарських тварин в підприємствах (табл. 3.11).

Таблиця 3.11 Динаміка продуктивності сільськогосподарських тварин в підприємствах за 2014–2018р.*

Показники	Роки					2018 р. до 2014 р.	
	2014	2015	2016	2017	2018	%	+/-
Середній річний удій молока від однієї корови, кг	5027	5352	5643	6025	6190	123,1	1163
Середній річний настриг вовни від однієї вівці, кг	1,6	1,7	1,6	1,6	1,5	93,5	-0,1
Витрати кормів на виробництво одиниці продукції тваринництва, ц кормових одиниць							
На 1 центнер приросту великої рогатої худоби	15,05	14,80	14,74	14,34	12,06	80,1	-2,99
На 1 центнер приросту свиней	4,57	4,46	4,41	4,31	4,84	105,9	0,27
На 1 центнер виробництва молока	1,02	1,00	0,97	0,94	0,86	84,3	-0,16

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153, С. 160].

Неоднозначність динаміки продуктивності тваринництва в підприємствах ґрунтується на галузевих пріоритетах. Так, протягом періоду дослідження середній річний удій молока від однієї корови збільшився на 1163 кг або на 23,1 % та сягає звітнього року 6190 кг. Витрати кормів на виробництво одиниці молочної продукції зменшилися на 0,16 ц кормових одиниць або на 15,7 відсотків. При цьому витрати кормів на 1 центнер приросту великої рогатої худоби скоротилися на 2,99 ц кормових одиниць (на 19,9 відсотків).

Характерною рисою продуктивності великої рогатої худоби як молочного, так і м'ясного напрямів постає наявність позитивного щорічного тренду збільшення надою та скорочення витрат кормів. Аналогічні процеси, спостерігаються в свинарстві, де за винятком звітнього року, відбувається

щорічне скорочення витрат кормів на виробництво 1 центнер приросту м'яса свиней.

Водночас, за стабільно низької продуктивності у вівчарстві, в якому середній річний настриг вовни від однієї вівці знаходиться в межах 1,5 – 1,7 кг, мінімальний обсяг досягається саме звітнього року. Таким чином, тваринницькі галузі, які з підприємницьких позицій сільськогосподарські підприємства відносять до числа перспективних, демонструють сталий тренд зростання продуктивності. Зниження продуктивності тварин має місце в тваринницьких галузях, що є збитковими.

Згідно статистичних даних [153, С. 172] протягом періоду дослідження рівень збитковості підприємств від реалізації овець та кіз на м'ясо щорічно становив від 16,6 до 43 відсотків.

В ринкових умовах оцінювання економічної результативності управління біоресурсами в аграрному секторі проводиться через отриманні фінансові результати господарювання. Адже лише продаж виробленої продукції та отримання прибутку гарантує аграрним ринковим суб'єктам грошові надходження та дозволяє здійснювати розширене відтворення на землі. Результативність управління розвитком біоресурсів та природокористування в грошовому вимірі, що відбивають основні фінансові результати, оцінювалася на матеріалах сільськогосподарських підприємств. Бо кожний з них є суб'єктом господарювання з правом юридичної особи, що здійснює систематичну виробничо-господарську діяльність в сільському господарстві з відповідною їй документальною фіксацією.

Цифрові матеріали фінансових результатів виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств наведені в табл.3.12.

Аналіз наведених цифрових матеріалів засвідчує, що звітнього року фінансові результати до оподаткування показують перевищення валових доходів над валовими витратами на загальну суму 67170,8 млн гривень. При цьому частка підприємств, які одержали прибуток до оподаткування, становила 86,7 % від загальної кількості досліджуваних ринкових суб'єктів.

Різниця їх валових доходів і валових витрат у формі прибутку до оподаткування становила 93420,3 млн грн, тоді як фінансові результати збиткових сільськогосподарських підприємств, яких нараховується 13,3 % від загальної кількості, складають 26249,5 млн грн збитків.

Таблиця 3.12 Динаміка фінансових результатів виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств за 2014–2018 рр.*

Показники	Роки					2018 р. (+/-) до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Фінансовий результат до оподаткування, млн грн	21495,9	101996,1	90122,1	68606,5	67170,8	45674,9
Підприємства, які одержали прибуток до оподаткування: -у відсотках до загальної кількості, %	84,8	89	88,4	86,8	86,7	1,9
- фінансовий результат, млн грн	51744,1	127609	102788,8	88986,2	93420,3	41676,2
Підприємства, які одержали збиток до оподаткування: -у відсотках до загальної кількості	15,2	11	11,6	13,2	13,3	-1,9
- фінансовий результат, млн грн	30248,2	25612,9	12666,7	20379,7	26249,5	-3998,7
Чистий прибуток (збиток), млн грн	21413,4	101912,2	89816,3	68276,8	66878,1	45464,7
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	9,3	30,4	25,6	16,5	13,5	4,2
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	21,4	43	33,6	23,2	18,5	-2,9

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153, С. 169].

У 2018 р. чистий прибуток, що вирізняє фінансовий результат від звичайної діяльності після оподаткування разом з надзвичайними прибутками, з яких податки із надзвичайних прибутків відраховані, складає 66878,1 млн гривень. Рівень рентабельності всієї діяльності, що віддзеркалює рівень окупності вкладених сільськогосподарськими підприємствами

фінансових ресурсів у процесі виробництва і реалізації ними товарів та послуг, складає 13,5 % , тоді як рівень рентабельності їх операційної діяльності – 18,5 відсотків.

Протягом періоду дослідження в сільськогосподарських підприємствах відбувається зростання фінансових результатів до оподаткування (на 45674,9 млн грн), збільшується (на 1,9 в. п.) частка ринкових суб'єктів, які отримують прибуток; зростає чистий прибуток (на 45464,7 млн грн), а також підвищується рівень рентабельності всієї діяльності (на 4,2 в. п.). Водночас, рівень рентабельності операційної діяльності підприємств знижується (на 11,8 відсоткових пунктів).

Варто вказати на те, що протягом періоду дослідження найвищі фінансові результати сільськогосподарськими підприємствами були отримані у 2015 р., коли частка прибуткових підприємств від загальної кількості становила 89%, чистий прибуток - 101912,2 млн грн, рівень рентабельності всієї діяльності –30,4 %, а рівень рентабельності операційної діяльності – 43 відсотків.

Наведені дані економічної результативності в грошовому вимірі та у якісних показниках, що характеризують рівень віддачі понесених витрат на виробництво і збут виробленої продукції, показують наявність резервів щодо удосконалення управління біоресурсами в сільськогосподарських підприємствах аграрного сектора економіки за рахунок поліпшення їх фінансової діяльності. Про це свідчить як досягнутий у 2015 р. максимум їх економічної результативності, так і щорічне зниження після цього піку суми фінансових результатів до оподаткування, постійне збільшення частки збиткових сільськогосподарських підприємств та збільшення грошових втрат від одержуваних ними збитків (рис. 3.6).

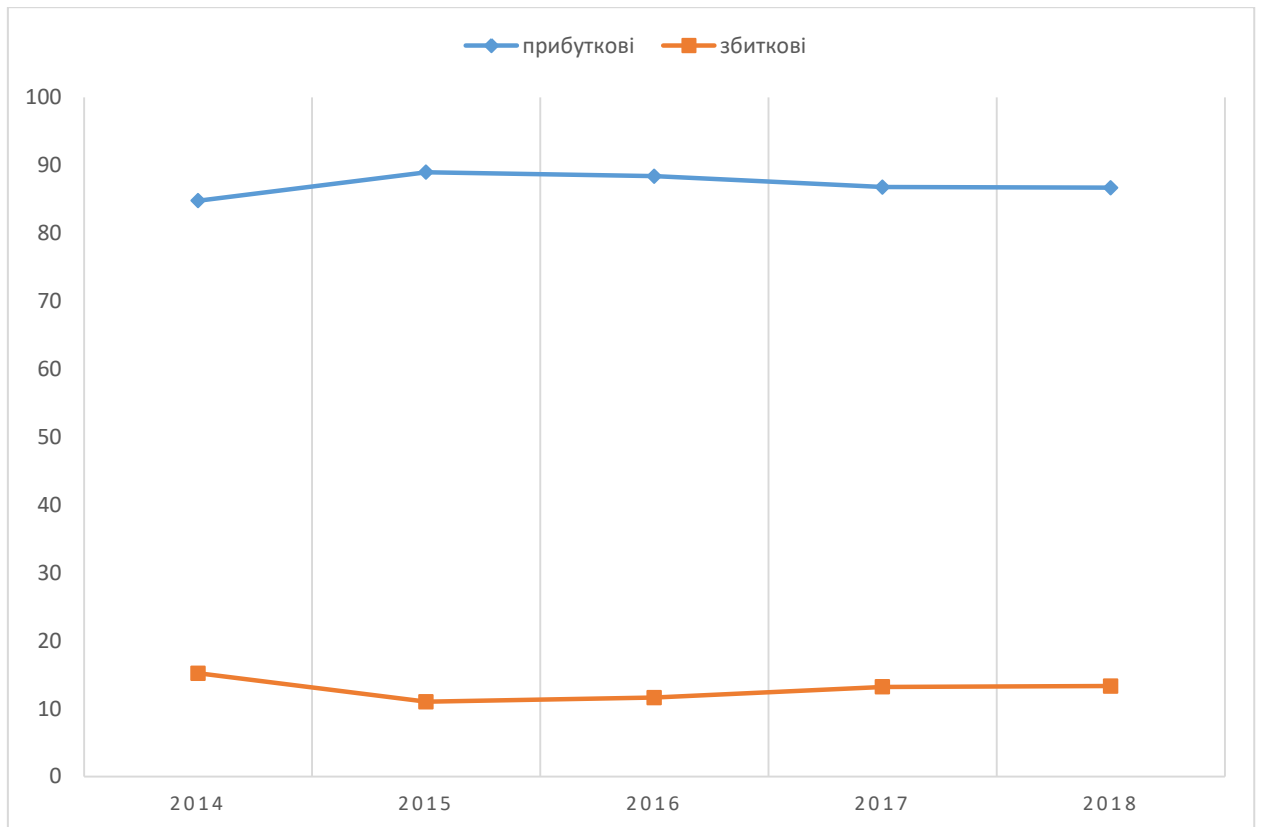

Рисунок 3.6 – Динаміка частки підприємств до їх загальної кількості, які одержали прибуток (збиток) до оподаткування за 2014 – 2018 рр., %

Джерело: наведено автором за даними [153, С. 169].

Даний висновок підтверджує динаміка продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах, рівень якої характеризує результативність використання трудових ресурсів та показує здатність конкретної праці протягом одиниці робочого часу створювати певну кількість продукції. Важливість оцінки рівня та динаміки продуктивності праці ґрунтується на тому, що вона інтегрує в цільну єдність економічну та соціальну результативність використання людини, в тому числі як невід’ємної складової біоресурсів аграрного сектора економіки. Відповідні цифрові матеріали щодо динаміки продуктивності праці в сільському господарстві в останні роки наведені в табл. 3.13.

**Таблиця 3.13 Динаміка продуктивності праці в
сільськогосподарських підприємствах за 2014–2018 рр., (вартість
продукції сільського господарства на 1 зайнятого в
сільськогосподарському виробництві, у постійних цінах 2010 р.), грн***

Показники	Роки					2018 р. у % до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Сільське господарство, у тому числі:						
-рослинництво	227753,4	223309,9	275317,8	271491,4	313627,3	137,7
-тваринництво	228884,7	218768	270863,2	260793,7	305314,5	133,4
	224105,1	237990	292511,2	315503,8	348901,4	155,7

Джерело: розраховано автором за даними [153, С. 58].

Аналіз стану продуктивності праці у сільському господарстві показує, що звітного року відношення вартості продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 року в розрахунку на 1 середньооблікового працівника, зайнятого у сільськогосподарському виробництві, становила 313627,3 грн., в тому числі в рослинництві - 305314,5 грн., в тваринництві - 348901,4 грн. Отже на поточний період продуктивність праці в тваринництві перевищує значення аналогічного показника в рослинництві на 14,3 %, на противагу базового року, коли продуктивність праці рослинницької галузі була вищою на 2,1 відсотків.

Такі зміни результативності праці зайнятих у сільськогосподарському виробництві працівників зумовлені прискореним зростанням значення даного показника в тваринництві по відношенню до рослинництва. Адже протягом періоду дослідження приріст продуктивності праці в тваринницькій галузі збільшився на 55,7%, що майже в 1,7 рази більше значення за цей же час аналогічного показника в рослинництві (33,4 відсотків). Приблизний галузевий паритет продуктивності праці був досягнутий у 2014 р. В подальший період чітко фіксується однозначна перевага результативного використання праці працівників в тваринництві по відношенню до праці 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві в рослинництві (рис. 3.7).

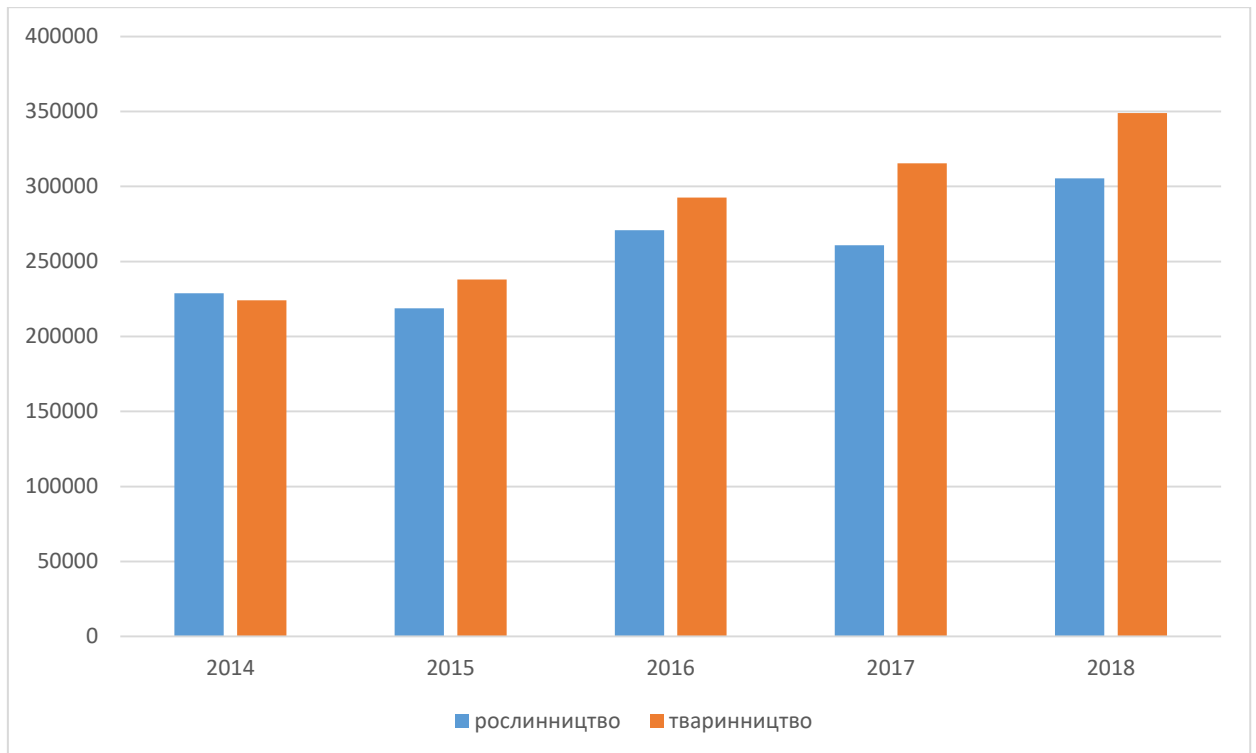

Рисунок 3.7 – Динаміка продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах в рослинництві та тваринництві за 2014 –2018 рр., грн
Джерело: наведено автором за даними [153, С. 58].

Результативність управління біоресурсами з соціальних позицій найбільш точно відбиває споживання населенням країни основних продуктів харчування, сировинною базою якого постає аграрний сектор економіки. Бо саме обсяг спожитих однією особою продуктів харчування протягом року об'єктивно показує як економічну спроможність населення стосовно задоволення однієї з найвагоміших людських потреб в їжі, так і соціальну спрямованість аграрної економіки на реально існуючі пріоритетні інтереси громади та її представників. Відтак, споживання населенням основних продуктів харчування в розрахунку на одну особу за рік виступає вагомою характеристикою соціально-економічної результативності управління розвитком біоресурсів та природокористування аграрного сектора.

Відповідні цифрові матеріали щодо динаміки споживання населенням країни основних продуктів харчування за 2014 – 2018 рр. наведені в табл. 3.14.

*Таблиця 3.14 Динаміка споживання населенням основних продуктів харчування за 2014 –2018 рр. на одну особу за рік, кг **

Продукти харчування	Роки					2018 р. до 2014 р.	
	2014	2015	2016	2017	2018	%	(+/-)
М'ясо та м'ясопродукти	54,1	50,9	51,4	51,7	52,8	97,6	-1,3
Молоко та молочні продукти	222,8	209,9	209,5	200	197,7	88,7	-25,1
Яйця, шт..	310	280	267	273	275	88,7	-35
Хлібні продукти	108,5	103,2	101	100,8	99,5	91,7	-9
Картопля	141	137,5	139,8	143,4	139,4	98,9	-1,6
Овочі та баштанні продовольчі культури	163,2	160,8	163,7	159,7	163,9	100,4	0,7
Плоди, ягоди та виноград	52,3	50,9	49,7	52,8	57,8	110,5	5,5
Риба та рибні продукти	11,1	8,6	9,6	10,8	11,8	106,3	0,7
Цукор	36,3	35,7	33,3	30,4	29,8	82,1	-6,5
Олія	13,1	12,3	11,7	11,7	11,9	90,8	-1,2

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [151, С. 12].

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що звітного року споживання населенням продуктів харчування, в розрахунку на одну особу за рік, відбувалося в розрізі всіх його основних груп, з яких максимальна вага – 197,7 кг приходить на молоко та молочні продукти. Другу сходинку в рейтингу споживання займають овочі та баштанні продовольчі культури (163,9 кг на одну особу за рік), а третю – картопля (139,4 кг).

Споживання хлібних продуктів, перелік яких включає хліб та макаронні вироби у перерахунку на борошно; крупи, борошно, а також бобову продукцію становить 99,5кг на одну особу за рік. В 2018 р. спожиті однією людиною м'ясо та м'ясопродукти заважили 52,8 кг, дещо поступаючись плодам, ягодам та винограду, вага яких становила 57,8кг. Кількість яєць, спожитих людиною протягом року складала 275

штук. Варто вказати на те, що в абсолютних величинах найменший обсяг споживання притаманний рибі та рибним продуктам – всього 11,8 кг.

Проведення аналізу динаміки споживання населенням основних продуктів харчування в цілому вказує на наявність досить однозначних процесів зменшення значень показників, перелік яких до певної міри відбиває соціальну результативність управління біоресурсами. Про її зниження засвідчує факт скорочення споживання більшості продуктів однією особою, що має місце звітного року по відношенню до базового. Позитивним винятком в такому переліку постають овочі та баштанні продовольчі культури, споживання яких збільшилося на 0,7 кг (на 0,4%), плоди, ягоди та виноград – на 5,5 кг, (на 10,5%) та риба і рибні продукти – на 0,7 кг (на 6,3 відсотків).

У 2018 р. по відношенню до 2014 р. найбільше скорочення споживання в абсолютних величинах мало місце по молоку та молочним продуктам – на 25,1 кг, що у відносних величинах становило 11,3 відсотків. Найбільші втрати при споживанні продукції харчування у відносних величинах стосувалися цукру (на 17,9 %), скорочення яких в продовольчому раціоні в абсолютних величинах в розрахунку на одну особу складало 6,5 кг. Особливо суттєвим є те, що у звітному році по відношенню до базового року відбулося скорочення споживання м'яса та м'ясопродуктів, в абсолютних та відносних величинах відповідно на 1,3 кг, або на 2,4 %; хлібних продуктів – на 9 кг, (8,3%); картоплі – на 1,6 кг (1,1 %), олії – на 1,2 кг (9,2 %), яєць – на 35 штук (11,3 відсотків).

При цьому якщо щорічне скорочення споживання цукру можна аргументувати підвищенням уваги з боку населення до збереження здоров'я, то зменшення спожитих м'яса, яєць та молока слід оцінювати як зниження соціальної результативності використання біоресурсів та й потенціалу біоресурсів в цілому за рахунок людини.

Загальне скорочення споживання населенням основних продуктів харчування протягом року в розрахунку на одну особу суперечить пунктам

наказу Міністерства охорони здоров'я України № 1073 від 03.09.2017 р. «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії» [152]. Ці норми стосуються добової потреби дитячого населення різних вікових груп, в білках, жирах, вуглеводах та енергії, у мінеральних речовинах та вітамінах; добової потреби дорослого населення в білках, жирах, вуглеводах та енергії, у мінеральних речовинах та вітамінах окремо для чоловіків та жінок, в тому числі для вагітних та тих жінок, які годують грудних дітей. Підґрунтям для норм споживання основних продуктів харчування слугують добові енерговитрати, зокрема дорослого населення без фізичної активності, а також груп працездатного населення залежно від рівня його фізичної активності.

Згідно наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії» у структурі білкової їжі населенню рекомендується перевагу надавати білкам тваринного походження. В раціоні споживання дівчатам та юнакам у віці 14-17 років бажано збільшувати споживання жирів та білків тваринного походження. Якщо для осіб похилого віку у раціоні харчування варто зменшити вживання жирів, то дорослим чоловікам та жінкам усіх вікових категорій доцільно споживати білків та жирів дещо більше.

Споживання продуктів харчування окремих категорій населення, зокрема військовослужбовців Збройних сил України, осіб закладів соціального захисту та спеціальних навчальних закладів, установ виконання покарань тощо регламентуються постановами Кабінету Міністрів України та/або наказами відповідних міністерств та відомств. Проте загальною постає рекомендаційна позиція щодо збільшення споживання населенням країни білків тваринного походження, вітамінів та жирів (за винятком осіб похилого віку). Наголошується на тому, що раціональності та збалансованості в раціоні харчування доцільно дотримуватися за рахунок збільшення споживання таких продуктів як м'ясо та м'ясопродукти, риба та рибні продукти, молоко

та молочні продукти, бобові, фрукти, горіхи, виноград, ягоди, овочі. Відтак, існуючі в країні тенденції споживання продуктів харчування та рекомендаційні норми фізіологічних потреб населення в основних харчових речовинах вказують на необхідність підвищення соціальної результативності управління розвитком біоресурсів та природокористування.

Оцінка економічної та соціальної результативності управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі дає підстави для наступних узагальнюючих висновків.

1. Наявність щорічних коливань урожайності сільськогосподарських культур слугує свідченням значної залежності результативності використання землі як основного засобу виробництва в сільському господарстві від погодних та природних чинників, що актуалізує необхідність удосконалення управління біоресурсами та природокористування загалом в аграрному секторі.

2. Економічна результативність використання біоресурсів прямо корелює з урожайністю, зростання якої ґрунтується на новітніх високоврожайних сортах сільськогосподарських культур, що створюються на основі досягнень сучасної селекційно-генетичної науки, в тому числі за рахунок технології редагування генів для захисту урожаю від хвороб та шкідників без внесення в гени чужорідних елементів та уникнення застосування технологій генної модифікації.

3. Виведення та підтримування врожайності сільськогосподарських культур на стабільно високому рівні потребує проведення в аграрному секторі комплексу організаційно-управлінських, науково-технічних та інноваційно-технологічних заходів, що відповідають сучасним світовим вимогам.

4. Підвищення економічної результативності управління біоресурсами ґрунтується на високій культурі землеробства, що досягається впровадженням світових інформаційно-цифрових технологій, відповідних бортових комп'ютерів сільськогосподарської техніки та їх програмним

забезпеченням, моніторингу стану посівів та сучасних засобів зв'язку, оперативній аналітиці та своєчасному реагуванні на зміни оточуючого середовища.

5. В умовах ринкової економіки результативність управління біоресурсами в аграрному секторі значною мірою визначається фінансовими результатами господарювання, бо лише продаж виробленої продукції та отримання прибутку гарантує розширене відтворення на землі.

6. Стан фінансових результатів та їх динаміка в сільськогосподарських підприємствах, збільшення частки збиткових агропідприємств та зростання грошових втрат від одержуваних ними збитків, рівень продуктивності праці в сільському господарстві, що показує інтегровану соціально-економічну результативність використання людини в якості біоресурси в процесі сільськогосподарського виробництва; скорочення споживання населенням основних продуктів харчування протягом року в розрахунку на одну особу є аргументами предметно наявності резервів щодо удосконалення управління біоресурсами в аграрному секторі.

Висновки до розділу 3

1. Аграрний сектор економіки характеризується значним рівнем ризику та невизначеності, відносною ресурсною іммобільністю, використанням землі в якості головного засобу виробництва, тісним переплетінням економічних та природно-біологічних процесів, залежністю від дії кліматично-погодних чинників, нерівномірним використанням робочої сили і засобів виробництва протягом календарного року, сезонністю виробництва та переривчастим надходженням продукції і доходів протягом маркетингового року, необхідністю створення в аграрних господарюючих суб'єктах страхових резервів насіння та кормів в зв'язку з можливими форс-мажорними обставинами, що викликані посухами чи повенями, градобоями чи ураганами, або іншими природними негараздами.

2. Ринкова вартість створеного сільським, лісовим та рибним господарствами усіх кінцевих товарів і послуг становила 303949 млн. грн.. В загальній вартості валового внутрішнього продукту країни це складає 10,2% і поступається лише доданої вартості, створеної в оптовій та роздрібній торгівлі; ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (13,7 %), а також вартості продукції переробної промисловості (12,1 відсотків). Досліджуваний сектор суттєво (на 3,8 в. п.) перевищує частку, яку займає у загальній вартості ВВП транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (6,4 %), і на 4,4 в. п. перевищує питому вагу вартості операцій з нерухомим майном.

3. Аграрний сектор, маючи один з найбільших приростів доданої вартості, послужив вагомим фактором зростання ринкової вартості усіх кінцевих товарів і послуг в переробній промисловості (майже в 2,2 рази), в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (на 93,3%), транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності (на 83%), тимчасовому розміщенні й організації харчування (на 84,5 %), фінансовій та страховій діяльності (на 22,9 %), операції з нерухомим майном (на 80,2 відсотків).

4. Звітного року чисельність зайнятого населення в сільському, лісовому та рибному господарствах становила 2860,7 тис. осіб. В загальній чисельності господарського комплексу країни це складає 17,7 % і поступається лише числу зайнятого населення в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (21,8 %) та на 2,6 в. п. перевищує частку, яку займає у загальній чисельності зайнятих в промисловості, що знаходиться на третьому місці за значенням даного показника. Якщо врахувати те, що частка зайнятого населення професійною та науково-технічною діяльністю в загальній чисельності зайнятих складає всього 2,6 %, то така поточна структура віддзеркалює недостатній трудовий ресурс для використання інноваційної моделі управління розвитком біоресурсів та природокористування, в аграрному секторі економіки зокрема.

5. Інтенсивність використання землі – основного засобу виробництва в сільському господарстві, постійно зростає. Це підтверджується збільшенням питомої ваги посівів технічних культур, при скороченні частки посівів кормових та овоче-баштанних культур. Внаслідок чого відбувається порушення сівозмін та екологічних систем, зниження природної родючості ґрунтів, втрата гумусу, посилення дії вітрової та водяної ерозії земельних площ.

6. Ресурсний потенціал природокористування в тваринництві загалом скорочується. Внаслідок чого послаблюється кредитна здатність аграрного сектора як такого, що потребує залучення значних фінансових ресурсів для здійснення поточних платежів та стабільного забезпечення постійної операційної діяльності. Втрати поголів'я в тваринництві посилюють сезонність через збільшення розриву між вкладенням оборотного капіталу й отриманням доходів від продажу продукції. Зростає потреба в залученні позичкових коштів за рахунок кредитів, що призводить до додаткових фінансових витрат та скорочення прибутків у господарюючих суб'єктах. В соціальній сфері сільської місцевості скорочується зайнятість населення та зростає безробіття. Тому втрати поголів'я сільськогосподарських тварин, птахів та бджолосімей оцінюються негативно з економічних, соціальних та інституціональних позицій. Загалом існує об'єктивна необхідність удосконалення управління розвитком біоресурсів та природокористуванням в аграрному секторі економіки на наукових засадах.

7. Наявність щорічних коливань урожайності сільськогосподарських культур слугує свідченням значної залежності результативності використання землі як основного засобу виробництва в сільському господарстві від погодних та природних чинників, що актуалізує необхідність удосконалення управління розвитком біоресурсів та природокористуванням в аграрному секторі.

8. Стан фінансових результатів та їх динаміка в сільськогосподарських підприємствах, збільшення частки збиткових агропідприємств та зростання

грошових втрат від одержуваних ними збитків, рівень продуктивності праці в сільському господарстві, що показує інтегровану соціально-економічну результативності використання людини в якості біоресурси в процесі сільськогосподарського виробництва; скорочення споживання населенням основних продуктів харчування протягом року в розрахунку на одну особу є аргументами предметно наявності резервів щодо удосконалення управління розвитком біоресурсів та природокористування в аграрному секторі.

Результати експериментальних досліджень даного розділу наведено в таких публікаціях:[45, 89]

РОЗДІЛ 4

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ

4.1 Розвиток багатоукладності в аграрному секторі як чинник підвищення соціально-економічної результативності біоресурсів аграрного сектора

Актуальність наукового опрацювання проблеми розвитку багатоукладності в аграрному секторі як чинника підвищення соціально-економічної результативності біоресурсів аграрного сектора зумовлена: по-перше, наявністю в сільському господарстві господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм, майбутнє яких в умовах ринкової економіки значною мірою визначається їх науковою підтримкою в розрізі обґрунтування стратегічних цілей та шляхів їх досягнення за існуючих макро- та мікроекономічних умов ведення агробізнесу та наявного ресурсного забезпечення; по-друге, постійним загостренням конкуренції на ринку агропродовольчої продукції за рахунок модернізації виробничо-господарської діяльності існуючих ринкових суб'єктів та появи нових, в тому числі зарубіжних з потужними ресурсними потенціалами; по-третє, можливістю для кожного сільського мешканця здійснювати самореалізацію власного людського потенціалу шляхом вибору тієї форми господарювання на землі, що відповідає конкретній особі з позицій її світогляду, інтелекту, мотивації, фізичних, професійних, освітньо-кваліфікаційних та інших індивідуальних особливостей; по-четверте, необхідністю подальшого реформування аграрних відносин, зокрема в сфері формування та розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення.

При цьому варто врахувати перспективність для аграрних господарюючих суб'єктів проведення зовнішньоекономічної діяльності внаслідок прискореної інтеграції аграрного сектора України у світовий економічний простір, що відкриває для підприємців-аграріїв нові ринки

масштабного збуту виробленої продукції та здійснення послуг завдяки належним маркетинговим зусиллям. На регіональному рівні має місце перспективність співпраці між суб'єктами різних організаційно-правових форм в сфері диверсифікації виробництва, розбудови регіональних кластерів, міжгосподарської кооперації, соціально-економічної взаємодії з об'єднаними територіальними громадами, агропромислової інтеграції, державно-приватного партнерства тощо. Важливим з позицій сучасності постає також доступність для аграрних ринкових суб'єктів новітніх наукових здобутків, різнобічні напрями якого дозволяють постійно удосконалювати управління наявними біоресурсами та природокористуванням в цілому.

Розвиток багатукладності в аграрному секторі досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Так, науковий фундатор аграрної реформи академік Юрчишин В.В. в монографії «Сучасні аграрні перетворення в Україні. Ретроспективні нариси у трьох частинах» різнобічно і глибоко висвітлює процес наукового обґрунтування та формування в прикладному плані багатукладності аграрного сектора на основі його глибинної трансформації. В науковій розробці викладено результати початкового етапу досліджень аграрних перетворень в Україні після набуття нею суверенності, що починаються з представлення базових основ пріоритетності інтересів селян в аграрних перетвореннях, далі продовжуються наведенням складових аграрних трансформацій в контексті їхньої неминучості та системного проведення, завершуються викладенням місцевих та регіональних особливостей перших аграрних перетворень [15].

Сутність базових основ пріоритетності інтересів селян в аграрних перетвореннях академік Юрчишин В.В. влучно передає власним епіграфом: «Історично селянському Роду України, Фундатору й Оберегу соціогенетичного коду вітчизняної нації присвячується». Тим самим підкреслює, що вказане дослідження присвячується вітчизняним селянам і селянському питанню в системі сучасних аграрних перетворень. Його розкриття правомірно проводиться в розрізі таких положень, як: селянське

питання в суспільно і соціально зумовленому тандемі "держава-селянин" [15, С. 29-30], селянське питання з позицій асоціальності сучасних аграрних перетворень [15, С. 31-37], характеристики і критерії національно необхідного рівня вирішення селянського питання [15, С. 38-48]. Такий підхід справедливо аргументується тим, що задоволення інтересів селянства при проведенні реформувань на селі передбачає досягнення двоєдиної мети – подолання більше ніж приниженого становища вітчизняного селянства у колгоспно-радгоспні роки та гарантування йому в нових умовах життя і праці гідного, справді найвищого місця в історії країни.

Наявність різних форм власності та господарювання в сільському господарстві заохочує наукові дослідження в розрізі використання біологічних та природних ресурсів різних масштабів, напрямів, управлінських рівнів, часових вимірів та сфер сільської життєдіяльності. Так, вчені-економісти Прокопа І.В. та Беркута Т.В. досліджують господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку [154]; Макаренко П.М. та Мельник Л.Л. – економічний потенціал різних аграрних господарств [155]; Малік М.Й. та Заяць В.М. – теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств [156]; Малиновський А.С. – кадрово-управлінський потенціал аграрних формувань [157]; Михайлова Л.І., Тіллак П., Бізольд Х. – досвід управління соціальним розвитком сільських регіонів в Україні та ФРН [158]; Зіновчук В.В. та Штерма Т.В. – нематеріальну мотивацію персоналу сільськогосподарських підприємств [159]; Танклевська Н.С. та Ярмоленко В.В. – тенденції розвитку страхування сільськогосподарських культур в Україні [160]; Шеленко Д.І. та Копчак Ю.С. - контроль в умовах підприємництва [161]; Баланюк І.Ф., Шеленко Д.І. та Баланюк С.І. - аналіз розвитку виробництва продукції рослинництва і тваринництва в особистих селянських господарствах та аграрних підприємствах регіону [162]; Красноручий О.О., Ніценко В.С. та Захарченко О.В. – оптимізацію формування та використання економічного потенціалу в сільськогосподарських підприємствах [163], Прокопа І.В. –

інтеграцію товарних селянських господарств у ринкову систему функціонування аграрного сектору в розрізі загальних засад та першочергових кроків [164] та інші публікації та статті. Особливостям та проблемам розвитку різноукладності на селі присвячуються окремі монографічні дослідження авторитетних вчених економістів-аграрників [165].

Перетворення аграрного сектора відбувається в контексті та виступає складовою загальногосподарських трансформаційних національної економіки, що розкривається в дослідженнях науковцями стосовно конкурентоспроможності та інституційної бази управління на різних рівнях ієрархії [166], регіональних аспектів та напрямків підвищення конкурентоспроможності підприємств в умовах інноваційного розвитку [167], теоретико-методологічних основ конкурентоспроможності [168], галузевих особливостей конкурентоспроможності в умовах глобалізації [169] та інших монографічних розробках.

Управління розвитком біоресурсів та природокористування в різних організаційно-правових формах ведення аграрної економіки, а також в інших сферах господарського комплексу, відображається в науково-навчальних напрацюваннях та орієнтується на підготовку сучасних фахівців і підвищення їх кваліфікації. До таких слід віднести розробки навчальних посібників та підручників щодо бізнес-планування в агроформуваннях [170], оцінки бізнесу та нерухомості [171], практичного курсу бізнесу (бізнес-тренінг) [172], управління освітянським процесом в контексті української дійсності [173] та інші.

Вище наведені дослідження охоплюють наукові теоретичні та прикладні аспекти, включають навчально-освітянські процеси підготовки спеціалістів та проходять апробацію на міжнародних, вітчизняних та регіонального значення конференціях, семінарах, круглих столах, вченнях, конгресах тощо. На підставі узагальнень використаних науковцями методології та методичних напрацювань, дослідження розвитку

багатоукладності в аграрному секторі як чинника підвищення соціально-економічної результативності біоресурсів і природокористування аграрного сектора передбачає проведення аналізу стану та динаміки кількості аграрних суб'єктів господарювання, їх ресурсного потенціалу, ролі та місця в загальному аграрному виробництві, економічної та соціальної результативності, перспектив їх подальшого функціонування.

Особливої уваги заслуговує аналіз динаміки кількості підприємств, чисельності зайнятих та найманих працівників в аграрному секторі та господарському комплексі в цілому. Адже через порівняння отримуємо об'єктивну оцінку здійснюваних процесів економічного та соціально-демографічного характеру в загальному вигляді та конкретній сфері господарювання. Відповідні цифрові матеріали щодо кількості підприємств, чисельності зайнятих та найманих працівників усього по країні в цілому та в сільському, лісовому та рибному господарствах зокрема у 2014–2018 роках наводяться в табл. 4.1.

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що у 2018 р. загальна кількість підприємств сільського, лісового та рибного господарства складає 50504 одиниць, або 14,8 % від їх всієї кількості в національному господарському комплексі. Чисельність зайнятих в них працівників – 581,1 тис. осіб, (9,2 % від всього), з них – найманих працівників 545,7 тис осіб, або 8,8 % від їх загальної чисельності. Менша частка зайнятих в досліджуваній сфері працівників по відношенню до частки підприємств в загальній їх кількості вказує на те, що за чисельністю працюючих середні розміри цих підприємств поступаються за значенням цього показника іншим секторам економіки.

Питома вага кількості найманих працівників, що складає 8,8 % від загальної чисельності найманих в господарському комплексі, засвідчує про намагання досліджуваних підприємств функціонувати з якомога меншим числом найманих осіб, по відношенню до їх значення відповідного показника в середньому по країні. При цьому, якщо загальна кількість підприємств

досліджуваної сфери у 2018 р. по відношенню до 2014 р. збільшилась в абсолютних величинах на 4492 одиниць, або на 9,8 %, то в цілому по національному господарському комплексу має місце аналогічна динаміка – збільшення числа підприємств – на 14876 одиниць, або на 4,3 %, що вдвічі менше за сільське, лісове та рибне господарство.

Таблиця 4.1 Динаміка кількості підприємств, кількості зайнятих та найманих працівників по країні в цілому та в сільському, лісовому та рибному господарствах у 2014–2018 рр.*

Показники	Рок и	Кількість підприємств, од	Кількість зайнятих працівників, тис осіб	З них кількість найманих працівників, тис осіб
Усього	2014	341001	6298,5	6193,0
	2015	343440	5889,7	5778,1
	2016	306369	5801,1	5713,9
	2017	338256	5812,9	5714,6
	2018	355877	5959,4	5870,6
2018 р. у % до 2014 р.		104,3	94,6	94,8
Сільське, лісове та рибне господарство	2014	46012	628,9	596,0
	%	13,5	10,0	9,6
	2015	46744	597,6	569,4
	%	13,6	10,1	9,9
	2016	44998	614,3	583,4
	%	14,7	10,6	10,2
	2017	50115	593,0	558,1
	%	14,8	10,2	9,8
2018	50504	581,1	545,7	
%	14,8	9,2	8,8	
2018 р. у % до 2014 р.		109,8	92,4	91,5

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

За чисельністю працюючих аграрно-лісо-рибне господарство має схожі процеси з національним господарським комплексом – зменшення як числа

зайнятих всього, так і чисельності найманих працівників. Проте темпи скорочення працівників досліджуваної сфери є дещо нижчими ніж в цілому по країні. Водночас, скорочення чисельності працівників за рахунок найманих, показує наявність в аграрно-лісо-рибному господарстві соціально-демографічної проблеми, яка загострюється, та яку треба терміново вирішувати через дещо вищі темпи вивільнення найманих працівників по відношенню до зайнятих в цілому по підприємствам досліджуваної сфери.

Наведені стан та динаміка за кількістю підприємств та чисельністю працівників дають підстави для припущення про належність досліджуваної сфери до числа таких, що по відношенню до інших секторів економіки є більш привабливими для ведення підприємницької діяльності. Це ж підтверджує загальний ріст числа сільськогосподарських підприємств, що в останні роки має чіткий висхідний тренд. Відмінність відзначеної динаміки чітко фіксується в попередній п'ятирічний період (2013-2017 рр.), представлений в додатку Л.

Наявність багатоукладності та різних організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств слід було б віднести до факторів, щодо певної міри заохочують здійснювати підприємництво. Проте таке збільшення відбувалося за рахунок підприємств лісового та рибного господарств. Бо динаміка кількості сільськогосподарських підприємств всього і в розрізі різних організаційно-правових форм має дещо інший вектор розвитку. Оскільки офіційні статистичні дані таких форм в сільському господарстві за 2018 рік відсутні, то для представлення динаміки використовуються матеріали попереднього періоду – 2013-2017 рр. (табл.4.2).

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що у 2017 р. загальна кількість підприємств, що здійснювали сільськогосподарську діяльність, становила 45558 одиниць. З них лєвова частка приходитьсь на фермерськї господарства – 34137 од., або 74,9 % від їх загального числа.

Таблиця 4.2 Динаміка кількості підприємств, що здійснювали сільськогосподарську діяльність, за організаційно-правовими формами господарювання у 2013-2017 рр., од*

Організаційно-правова форма господарювання	Роки					2017р. до 2013р.	
	2013	2014	2015	2016	2017	%	(+/-)
Усього	49046	46199	45379	47697	45558	92,9	-3488
Господарські товариства	8245	7750	7721	8700	6967	84,5	-1278
Приватні підприємства	4095	3772	3627	3752	3215	78,5	-880
Кооперативи	809	674	596	738	448	55,4	-361
Фермерські господарства	34168	33084	32303	33682	34137	99,9	-31
Державні підприємства	269	228	241	222	199	74,0	-70
Підприємства інших форм господарювання	1460	691	891	603	592	40,5	-868

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [150, С. 171].

В цьому кількісному рейтингу другу сходинку займають господарські товариства – 6967 од, (15,3 %), а третю – приватні підприємства - 3215 од (7,1 відсотків). Варто вказати на те, що в абсолютних величинах кількісно найменше представлені державні підприємства – 199 од, що складає всього 0,4 % від загального числа даних суб'єктів господарювання. Це майже в 2,3 рази менше ніж число кооперативів 448 од (1%), які займають передостанню сходинку кількісного рейтингу.

Підприємства інших форм господарювання знаходяться в середині даного рейтингу. Проте суттєво за кількістю (у 5,4 рази) поступаються приватним підприємствам, що вище них на одну рейтингову сходинку. Такий розподіл показує, що найбільше до вподоби селянам три організаційно-правові форми – фермерство, господарські товариства та приватні підприємства, питома вага яких в загальній кількості складає 97,3 відсотків.

Тоді як на частку всіх інших сільськогосподарських підприємств (кооперативи, державні, інші форми господарювання) – приходиться всього 2,7 % загальної кількості. Узагальнюючий висновок полягає в тому, що селяни віддають перевагу приватному господарюванню на землі, і в своїй більшості розраховують лише на себе в аграрному бізнесі.

Даний висновок до певної міри підтверджує динаміка кількості підприємств за різними організаційно-правовими формами господарювання протягом періоду дослідження. За наявності однозначного їх кількісного скорочення у всіх без винятку організаційно-правових формах, що в загальній сумі складає 3488 од або 7,1 %, темпи цих від'ємних процесів за формами суттєво різняться. Так, у звітному році по відношенню до базового року максимальне скорочення в абсолютних величинах відбулося серед господарських товариств – 1278 од, або майже 37 % від всіх втрат підприємств. Вагомі втрати понесли приватні підприємства – 880 од, що на 21,5 % менше значення базового року, та складає більше четвертої частини від загального скорочення даних суб'єктів господарювання.

За період дослідження максимального скорочення у відносних величинах (59,5%) зазнала кількість підприємств інших форм господарювання, що в абсолютних значеннях становило 868 одиниць. Значні втрати понесли кооперативні форми ведення сільськогосподарського виробництва – 361 од, або 44,6 відсотків. Скорочення державних підприємств складає 70 од, або 26 відсотків.

У 2017 р. по відношенню до 2013 р. найменших скорочень в абсолютних та відносних величинах зазнали фермерські господарства – 31 од, або 0,1 відсотків. Будучи формою вільного підприємництва з ведення виробничо-господарської діяльності на землі всією сім'єю, та/або з використанням найманої робочої сили, вітчизняні фермери своїм мінімальним скороченням досить переконливо демонструють перевагу по відношенню до господарських товариств, що за кількістю займають другу рейтингову сходинку (Додаток о).

При оцінці розвитку багатокладності в аграрному секторі як чинника підвищення соціально-економічної результативності біоресурсів і природокористування аграрного сектора важливою характеристикою виступає земельна площа, з якої зібрано врожай сільськогосподарських культур за категоріями господарств. Бо ця оцінка показує масштаб наявного в кожного з них основного засобу виробництва – землі, користування якою слугує матеріальною основою для ведення виробничо-господарської діяльності та значною мірою визначає економічний достаток кожного сільського домогосподарства.

Цифрові матеріали відносно динаміки земельних площ інтенсивного використання, з яких зібрано врожай сільськогосподарських культур за категоріями господарств, наведені в таблиці 4.3.

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що звітного року загальна площа, з якої зібрано врожай сільськогосподарських культур всіх категорій господарств, складає 23195,5 га, з яких максимальна питома вага приходить на зернові та зернобобові культури - 63,8 %, соняшник займає 26,6 %, картопля - 5,7 %, овочеві - 1,9 %, буряк цукровий фабричний – 1,2 відсотків. Найменшу площу, з якої збирався врожай поточного року займають плодові та ягідні насадження – всього 0,9 % від всієї площі інтенсивних угідь.

Проте розподіл як загальної площі, так і площ її основних сільськогосподарських культур між господарствами різних категорій не є рівнозначним. Так, максимальна зібрана площа – 16165,7 тис га (68,5 %) приходить на сільськогосподарські підприємства, з яких 3786,5 тис га (16,3 %) займають фермерські господарства, а господарства населення збирали урожай на площі 7029,8 тис га, що складає всього 30,3 відсотків.

**Таблиця 4.3 Динаміка площ, з якої зібрано врожай
сільськогосподарських культур за категоріями господарств у 2014-2018
рр., тис га***

Сільськогосподарські культури	Роки					2018 р. до 2014 р.	
	2014	2015	2016	2017	2018	%	+/-
Господарства усіх категорій							
Зернові та зернобобові	14627,3	14640,9	14337,1	14560,3	14794,1	101,1	166,8
Буряк цукровий	330,2	237	291,1	313,6	274,7	83,2	-55,5
Соняшник	5212,2	5166,2	6086,7	6060,7	6166,5	118,3	954,3
Картопля	1342,8	1291,0	1311,6	1323,2	1319,9	98,3	-22,9
Овочеві	463,8	447,1	447,1	446,3	440,3	94,9	-23,5
Плодові та ягідні	209,9	206,0	196,7	198,5	200	95,3	-9,9
Разом	22186,2	21988,2	22670,3	22902,6	23195,5	104,5	1009,3
Сільськогосподарські підприємства							
Зернові та зернобобові	10507,2	10622,9	10397,6	10509,7	10740,6	102,2	233,4
Буряк цукровий	297,8	213,1	270,2	294,1	256,7	86,2	-41,1
Соняшник	4226,0	4155,2	4981,4	4980,6	5068,7	119,9	842,7
Картопля	29,6	23,0	21,8	17,8	16,2	54,7	-13,4
Овочеві	38,7	35,3	34,3	30,6	31,3	80,9	-7,4
Плодові та ягідні	61,7	58,2	51	51,2	52,2	84,6	-9,5
Разом	15161	15107,7	15756,3	15884	16165,7	106,6	1004,7
у т.ч. фермерські господарства							
Зернові та зернобобові	2182	2287,7	2264,7	2341,7	2458,9	112,7	276,9
Буряк цукровий	21,4	14,7	20,1	21,9	17,8	83,2	-3,6
Соняшник	1076,4	1040,0	1247,3	1255,7	1284,5	119,3	208,1
Картопля	9,1	7,7	6,4	5,8	5,7	62,6	-3,4
Овочеві	11,0	8,9	9,7	7,7	7,6	69,1	-3,4
Плодові та ягідні	9,7	9,8	10,3	10,7	12	123,7	2,3
Разом	3309,6	3368,8	3558,5	3643,5	3786,5	114,4	476,9
Господарства населення							
Зернові та зернобобові	4120,1	4018,0	3939,5	4050,6	4053,5	98,4	-66,6
Буряк цукровий	32,4	23,9	20,9	19,5	18	55,6	-14,4
Соняшник	986,2	1011,0	1105,3	1080,1	1097,8	111,3	111,6
Картопля	1313,2	1268,0	1289,8	1305,4	1303,7	99,3	-9,5
Овочеві	425,1	411,8	412,8	415,7	409	96,2	-16,1
Плодові та ягідні	148,2	147,8	145,7	147,3	147,8	99,7	-0,4
Разом	7025,2	6880,5	6914	7018,6	7029,8	100,1	4,6

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [150, С. 93].

В розрізі площ зібраних зернових та зернобобових культур питома вага сільськогосподарських підприємств становила 72,6 %, в тому числі фермерських господарств - 16,6 %, а господарства населення - 27,4 відсотків.

Сільськогосподарські підприємства мають абсолютне домінування по зібраній площі буряка цукрового - 93,4 %, з яких на фермерські господарства приходить 6,4 відсотків. Частка зібраної площі цукрового буряку господарствами населення лише 6,5 відсотків. Панівного положення досягають сільськогосподарські підприємства також по зібраній площі соняшнику – 82,1% від всієї площі цієї технічної культури, з яких 20,8 % є часткою фермерських господарств. Частка зібраної площі соняшнику господарств населення лише 17,8 відсотків.

Протилежна картина має місце в розподілі зібраної площі сільськогосподарських культур стосовно картоплі, овочевих та плодово-ягідних, де домінують господарства населення. Так, звітного року частка зібраної площі картоплі господарствами населення складає 98,7 %, тоді як на сільськогосподарські підприємства – 1,2 %, а на фермерські господарства – 0,4 відсотків.

Питома вага зібраної овочевої площі господарствами населення складає 92,8 %, а на всі сільськогосподарські підприємства приходить зібраних овочевих культур – 7,1 %, а на фермерські господарства – лише 1,7 відсотків. Частка зібраної площі плодових та ягідних насаджень господарств населення – 74,2 %, тоді як на сільськогосподарські підприємства приходить 25,8 %, в тому числі на фермерські господарства – 5,4 відсотків.

Отже за розподілом зібраної площі основних сільськогосподарських культур чітко розмежується концентрація виробництва в сільськогосподарських підприємствах, включно з фермерськими господарствами, на діяльності, що дозволяє використовувати комплексну механізацію виробничої діяльності, тоді як господарства населення цілеспрямовано займаються вирощуванням культур, що потребують значних затрат праці, особливо ручної. Особливої уваги потребує вирощена

населенням продукція стосовно зберігання та транспортування, бо належить до швидкопсувної та мало транспортабельної.

Вивчення динаміки площ, з якої зібрано врожай сільськогосподарських культур за категоріями господарств показує, що протягом періоду дослідження найменшого земельного зростання зазнали саме господарства населення – 4,6 тис га (всього лише 0,1 відсотків). При цьому скорочується ними зібрана площа як трудомістких культур – картоплі (на 9,5 тис га), овочів (на 16,1 тис га), плодів та ягід (на 0,4 тис га), так і високотехнологічних – цукрового буряку (на 14,4 тис га) і зернових та зернобобових (на 66,6 тис га). Винятком є лише соняшникова земельна площа, збирання з якої збільшилося на 111,6 тис гекторів.

Про утвердження фермерства як нової на селі організаційно-правової форми ведення аграрної виробничо-господарської діяльності засвідчує те, що при загальному зростанні зібраної площі сільськогосподарськими підприємствами (на 1004,7 тис га), що з позицій приросту складає 6,6 %, зростання їх приросту фермерськими господарствами (на 476,9 тис га) становить 14,4 відсотків. При цьому тренд щорічного зростання зібраних площ фермерами започатковується з 2014 року. Особливо чітко проявляється нарощування фермерами біологічних ресурсів за рахунок посівних площ за попередній п'ятирічний період дослідження (Додаток П).

Процеси скорочення господарствами населення зібраної площі в розрізі всіх основних сільськогосподарських культур, за винятком соняшнику, пояснюються загальними демографічними процесами на селі в зв'язку зі зменшенням чисельності сільського жителів, їх старінням та зниженням працездатності, а також пошуком надійних джерел доходів, яким здебільшого є насіння соняшнику.

Важливим чинником підвищення соціально-економічної результативності використання біологічних та природних ресурсів аграрного сектора виступає тваринництво, розвиток якого в умовах багатокладності має певні особливості стосовно різних категорій господарств. Саме

тваринництво слугує основним постачальником органічних добрив для земельних угідь, підвищуючи їх природну родючість, забезпечуючи населення продуктами харчування цілорічною роботою та доходами. Цифрові матеріали відносно динаміки кількості сільськогосподарських тварин за категоріями господарств, наведені в табл. 4.4.

Таблиця 4.4 Динаміка кількості сільськогосподарських тварин за категоріями господарств у 2014-2018 рр., тис гол (на кінець року)*

Сільськогосподарські тварини	Роки					2018 р. до 2014 р.	
	2014	2015	2016	2017	2018	%	+/-
Сільськогосподарські підприємства							
Велика рогата худоба	1310,2	1270,5	1213,9	1166,6	1138,1	86,9	-172,1
у т.ч. корови	529,2	505,1	484,6	466,6	467,8	88,4	-61,4
Свині	3732,8	3704	3565,9	3303,6	3395,6	91,0	-337,2
Вівці та кози	205,5	186,9	187,2	187	182,3	88,7	-23,2
Коні	23,8	21,2	19,3	17	14,2	59,7	-9,6
Кролі	129,8	131,4	132	149,9	139,8	107,7	10
Птиця	122077,8	112008,7	109822,5	112512,3	118812,9	97,3	-3264,9
Бджолосімі, тис.	59	49,9	47,1	43,6	48,2	81,7	-10,8
у т.ч. фермерські господарства							
Велика рогата худоба	103,7	106,3	105,7	106,5	106,3	102,5	2,6
у т.ч. корови	41,1	41,7	39,9	39,2	42,8	104,1	1,7
Свині	249,9	276,1	273	238,9	255,4	102,2	5,5
Вівці та кози	46,8	43,5	45	46,2	43,8	93,6	-3
Коні	2,1	1,6	1,5	1,4	1,1	52,4	-1
Кролі	3,3	4,3	1,9	1,5	1,6	48,5	-1,7
Птиця	2813,7	2538,9	2113,9	3177,5	4039,1	143,6	1225,4
Бджолосім'ї, тис.	6,3	5,6	5,3	5,1	5,0	79,4	-1,3
Господарства населення							
Велика рогата худоба	2573,8	2479,8	2468,4	2364,2	2194,8	85,3	-379
у т.ч. корови	1733,5	1661,5	1624,3	1551,2	1451,6	83,7	-281,9
Свині	3617,9	3375	3103,2	2806,3	2629,7	72,7	-988,2
Вівці та кози	1165,6	1138,4	1127,6	1122,3	1086,3	93,2	-79,3
Коні	293	284,6	272,2	247,9	229,8	78,4	-63,2
Кролі	5011,5	4911,5	4808,4	4623,4	4560,2	91,0	-451,3
Птиця	91257,9	91977,5	91845,5	92318,6	92841,5	101,7	1583,6
Бджолосім'ї, тис.	2640,6	2540,1	2440	2598,6	2552,8	96,7	-87,8

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [150, С. 133].

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що у 2018 р. розподіл поголів'я сільськогосподарських тварин між господарствами різних категорій не є рівнозначним. Бо, за винятком поголів'я свиней та птиці, тваринництво максимально сконцентроване в господарствах населення. Так, господарства населення мають значну перевагу з поголів'я великої рогатої худоби – 2194,8 тис гол., що складає 65,9 % від загального стада в країні, тоді як частка сільськогосподарських підприємств – 34,1 %, в тому числі фермерських господарств не перевищує 3,2 відсотків.

Ще більшої переваги досягають господарства населення з поголів'я корів, стадо яких нараховує 1451,6 тис гол., або 75,6 % від їх загальної кількості, тоді як на сільськогосподарські підприємства приходить 467,8 тис гол, (24,4 відсотків). Молочне скотарство не є поширеним серед фермерських господарств, стадо корів яких нараховує 42,8 тис гол, що становить всього лише 2,2 % від всього молочного поголів'я країни.

Вівці та кози також утримуються переважно господарствами населення, частка яких в загальній отарі складає 85,6 %, тоді як питома вага сільськогосподарських підприємств - 14,4 %, з яких на фермерські господарства приходить лише 3,5 відсотків.

Господарства населення домінують з наявного в нього поголів'я кролів – 97,0 %, тоді як частка сільськогосподарських підприємств лише 3 %, і практично відсутнє у фермерських господарствах, на які приходить менше сотих відсотка всього кролячого поголів'я. Панівного положення досягають господарства населення з розведення коней – 94,2 % від всього кінського табуна країни, а в сільськогосподарських підприємствах утримується всього 5,8 відсотків. На всі фермерські господарства країни нараховується 1,1 тис гол, або 0,5 % загального по країні табуна.

Абсолютне домінування господарства населення мають в бджільництві. Частка їх бджолосімей складає 98,1 % від всієї національної пасіки, тоді як сільськогосподарських підприємств лише 1,9 %, з них 0,2 % приходить на питому вагу бджіл фермерських господарств. Таким чином

підтверджується орієнтація господарств населення на трудомістке виробництво, яким є бджільництво, та намагання сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств уникнути трудомісткого виробництва.

Дещо інша картина має місце в розподілі поголів'я стосовно таких тваринницьких галузей як свинарство та птахівництво, де господарства населення за кількістю тварин та птахів поступаються сільськогосподарським підприємствам. Так, звітного року частка поголів'я свиней господарств населення складає 43,6 %, тоді як на сільськогосподарські підприємства приходить 56,4 %, а на фермерські господарства – 4,2 відсотків. При цьому, згідно статистичній інформації [150] за поголів'ям свиней господарства населення ще в 2013 р. переважали сільськогосподарські підприємства.

Звітного року в сільськогосподарських підприємствах частка птиці становила 56,1 % від всього поголів'я в птахівництві, що переважає значення аналогічного показника господарств населення на 12,3 відсоткових пункти. Питома вага поголів'я птиці у фермерських господарствах у 2018 р. складає всього 1,9 % від їх загальної кількості в країні.

Аналіз динаміки наведених в табл. 4.4 даних показує, що протягом періоду дослідження в тваринництві відбувається загальне скорочення поголів'я всіх основних видів сільськогосподарських тварин в цілому. Проте в розрізі господарств різних категорій мають місце певні структурні зрушення. Так, в фермерських господарствах у 2018 р. по відношенню до 2014 р. поголів'я в птахівництві збільшилося на 1225,4 тис голів, або на 43,6%, тоді як в сільськогосподарських підприємствах має місце загальне скорочення поголів'я – на 3264,9 тис гол, або на 2,7 відсотків. Поголів'я птахівництва господарств населення у 2018 р. по відношенню до 2014 р. зросло на 1583,6 тис голів, або на 1,7 відсотків.

Наявність різних векторів розвитку птахівництва в господарствах різних категорій, фермерських господарствах та сільськогосподарських підприємствах (без врахування фермерських господарств) особливо чітко

відображено за п'ятирічний період 2013-2017 рр., що відображається на рисунку в Додатку Р. При цьому чітко фіксується наскільки незначною постає частка пташиного поголів'я у фермерських господарствах по відношенню до сільськогосподарських підприємств (без фермерських господарств) та господарств населення.

Якщо в господарствах населення і в сільськогосподарських підприємствах всі інші тваринницькі галузі демонструють регресивні процеси, то в фермерських господарствах дещо змінюється відношення до ведення тваринницької галузі. Так, якщо у 2018 р. по відношенню до 2014 р. в сільськогосподарських підприємствах поголів'я свиней скоротилося на 575,3 тис гол (14,8%), то у фермерських господарствах приріст поголів'я свиней складає 5,5 тис гол (2,2 відсотків). Господарства населення при цьому демонструють найвищі темпи зменшення поголів'я свиней. Протягом періоду дослідження вони втратили в свинарській галузі 988,2 тис гол, або 27,3 % від значення базового року.

В скотарстві відбуваються аналогічні свинарству структурні зрушення. За період дослідження поголів'я великої рогатої худоби господарств населення скоротилося на 379 тис гол, або на 14,7 відсотків. При цьому число дійних корів в них зменшилося на 281,9 тис гол (на 16,3 відсотків). За темпами скорочення поголів'я великої рогатої худоби в цілому та корів зокрема господарства населення перевершують значення аналогічних показників в сільськогосподарських підприємствах. Водночас, в фермерських господарствах має місце приріст поголів'я великої рогатої худоби – на 2,6 тис гол або на 2,5 %, в тому числі поголів'я корів збільшилося – на 1,7 тис гол (4,1 відсотків).

Аналіз цифрових матеріалів показує, що в абсолютних величинах поголів'я отари овець та кіз господарств населення звітного року скоротилося на 79,3 тис гол, або на 6,8 відсотків. Втрати сільськогосподарських підприємств у відносних величинах близькі до втрат господарств населення (11,3%), проте в абсолютних величинах ці скорочення

дещо менші – 23,2 тис. гол, з них 3 тис гол приходиться на фермерські господарства.

Найбільшого скорочення у відносних величинах в тваринництві в сільськогосподарських підприємствах зазнало конярство. Протягом періоду дослідження загальне поголів'я коней в цій категорії господарств скоротилося на 9,6 тис гол, або на 40,3 відсотків. Ще вищі темпи скорочення поголів'я конярство у фермерських господарствах – 47,6 відсотків.

Нерівномірний розподіл за категоріями господарств основних біологічних ресурсів спричинює різну результативність їх використання, що фіксується в масштабах виробництва основних видів сільськогосподарської продукції рослинництва та тваринництва. Це засвідчує обсяг виробництва продукції сільськогосподарських культур за категоріями господарств, цифрові матеріали яких наведені в табл. 4.5.

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що звітного року вклад в зібраний врожай сільськогосподарських культур різних категорій господарств був не рівноцінний. Так, максимальний вклад в урожай продукції зернових та зернобобових культур 56096,2 тис т (80,1 %) приходиться на сільськогосподарські підприємства, з яких 10104,9 тис т, або 14,4 % вкладають фермерські господарства. Урожай зернових та зернобобових культур господарств населення – 13960,3 тис т, що складає лише 19,9 % від всього зернового збіжжя.

Сільськогосподарські підприємства мають абсолютне домінування по отриманому урожаю буряка цукрового - 95,3 %, з яких на фермерські господарства приходиться 6,9 відсотків. Частка урожаю цукрового буряку господарствами населення лише 4,7 відсотків.

Панівного положення досягають сільськогосподарські підприємства також по зібраному насінню соняшнику – 86,1 % від всього урожаю цієї технічної культури, з яких 19,8 % є часткою фермерських господарств. Частка насіння соняшнику господарств населення лише 13,9 відсотків.

Таблиця 4.5 Динаміка виробництва продукції сільськогосподарських культур за категоріями господарств у 2014-2018 рр., тис т*

Сільськогосподарські культури	Роки					2018 р. до 2014 р.	
	2014	2015	2016	2017	2018	%	+/-
Господарства усіх категорій							
Зернові та зернобобові	63859,3	60125,8	66088	61916,7	70056,5	109,7	6197,2
Буряк цукровий	15734,1	10330,8	14011,3	14881,6	13967,7	88,8	-1766,4
Соняшник	10133,8	11181,1	13626,9	12235,5	14165,2	139,8	4031,4
Картопля	23693,4	20839,3	21750,3	22208,2	22504	95,0	-1189,4
Овочеві	9637,5	9214	9414,5	9286,3	9440,2	98,0	-197,3
Плодові та ягідні	1999,1	2152,8	2007,3	2048	2571,3	128,6	572,2
Сільськогосподарські підприємства							
Зернові та зернобобові	49902,6	46506,6	52022,2	47905,1	56096,2	112,4	6193,6
Буряк цукровий	14599,4	9553,8	13348,9	14227,2	13316,6	91,2	-1282,8
Соняшник	8681,7	9549,2	11730,1	10596,7	12193,6	140,5	3511,9
Картопля	758,9	456	468,2	429,4	416,4	54,9	-342,5
Овочеві	1340,3	1281,7	1322,9	1343,9	1357,1	101,3	16,8
Плодові та ягідні	332	411,7	370,5	333,8	556,6	167,7	224,6
у т.ч. фермерські господарства							
Зернові та зернобобові	7693,3	7650,2	8880,9	8686,4	10104,9	131,3	2411,6
Буряк цукровий	1086,8	618,9	973,4	1105	961,2	88,4	-125,6
Соняшник	1956,1	2167	2644,3	2365,3	2811,6	143,7	855,5
Картопля	206,9	126	120,7	107,4	116	56,1	-90,9
Овочеві	327,8	282,5	298,4	272,1	253	77,2	-74,8
Плодові та ягідні	55,8	68,3	95,5	75,5	135,2	242,3	79,4
Господарства населення							
Зернові та зернобобові	13956,7	13619,2	14065,8	14011,6	13960,3	100,0	3,6
Буряк цукровий	1134,7	777	662,4	654,4	651,1	57,4	-483,6
Соняшник	1452,1	1631,9	1896,8	1638,8	1971,6	135,8	519,5
Картопля	22934,5	20383,3	21282,1	21778,8	22087,6	96,3	-846,9
Овочеві	8297,2	7932,3	8091,6	7942,4	8083,1	97,4	-214,1
Плодові та ягідні	1667,1	1741,1	1636,8	1714,2	2014,7	120,9	347,6

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [150, С. 84].

Зовсім інша ситуація має місце в розподілі урожаю сільськогосподарських культур стосовно картоплі, овочевих та плодово-

ягідних, де основними виробниками продукції є господарства населення. Так, звітнього року частка урожаю картоплі господарств населення складає 98,1 %, тоді як на сільськогосподарські підприємства приходить тільки 1,9 %, а на фермерські господарства – 0,5 відсотків.

Питома вага урожаю овочевої продукції господарств населення складає 85,6 %, тоді як на всі сільськогосподарські підприємства приходить 14,4 % від всіх зібраних овочів, а на фермерські господарства – лише 2,7 відсотка. Частка урожаю плодкових та ягідних насаджень господарств населення – 78,4%, тоді як на сільськогосподарські підприємства приходить 21,6 %, в тому числі на фермерські господарства – лише 5,3 відсотків.

Таким чином виробництво основних сільськогосподарських культур показує наявність чіткого розмежування між сільськогосподарськими підприємствами, в тому числі фермерськими господарствами, та виробничою діяльністю господарств населення. В сільськогосподарських підприємствах, включно з фермерськими господарствами, має місце масштабне виробництво продукції зернових та зернобобових культур, буряку цукрового фабричного та насіння соняшнику, на відміну від господарств населення, які концентруються на виробництві картоплі, овочів, плодів та ягід.

Аналіз динаміки обсягів виробництва продукції сільськогосподарських культур за категоріями господарств показує, що протягом періоду дослідження найбільший приріст урожаю у відносних величинах досягли господарства всіх категорій при вирощуванні соняшнику, урожай якого збільшився на 39,8 відсотків. Обсяг виробленої плодової та ягідної продукції збільшився на 28,6 %, зернової та зернобобової – на 9,7 відсотків.

Цей приріст забезпечили сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства та господарства населення. З них сільськогосподарські підприємства наростили урожай зернових та зернобобових на 12,4 %, соняшнику – на 40,5 %, плодоягідної продукції – на 67,7 відсотків. Фермерські господарства підтримали це зростання стосовно зерна та зернобобових (на 31,3 %), соняшнику (на 43,7 %), плодів та ягід (у

2.4 рази), а приріст урожаїв господарств населення склав – зернових та зернобобових 3,6 тис т, соняшнику – 519,5 тис т, плодоягідної продукції - 347,6 тис тонн.

На відміну від сільськогосподарських підприємств, що збільшили виробництво овочевої продукції на 16,8 тис т (1,3%), фермерські господарства та господарства населення виробництво цієї продукції скорочують відповідно на 74,8 тис т (22,8%) та 214,1 тис т (2,6 відсотків). Для сільськогосподарських підприємств, господарств населення та фермерських господарств спільним постає зменшення за період дослідження виробництва цукрового буряку та картоплі.

Проведений аналіз показав стан та тенденції виробництва продукції основних сільськогосподарських культур за категоріями господарств. Проте чіткий розподіл між ними з позицій спеціалізації та структурних зрушень демонструє структура виробництва сільськогосподарських культур за категоріями господарств. Відповідні цифрові матеріали таких даних наведені в табл. 4.6.

Їх аналіз дозволяє зробити узагальнення про наявність протягом періоду дослідження досить стійкого положення між сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та господарствами населення стосовно існуючого розподілу праці між ними та спеціалізації на виробництві продукції основних сільськогосподарських культур. Однозначно проявляється стабільне домінування сільськогосподарських підприємств разом з фермерськими господарствами у сфері виробництва продукції зернових та зернобобових культур, буряку цукрового та соняшнику.

В свою чергу, господарства населення займають стійкі провідні позиції у виробництві картоплі, овочів, плодів та ягід. При цьому, господарства населення неухильно зменшують свою частку вирощування цукрового буряку та досить помітно витісняються з цієї сфери сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами. Цей тренд особливо чітко фіксується протягом 2013-2017 рр. (Додаток С).

Таблиця 4.6 Структура виробництва продукції основних сільськогосподарських культур за категоріями господарств у 2014-2018 рр., %*

Сільськогосподарські культури	Роки					2018 р. (+/-) до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Сільськогосподарські підприємства						
Зернові та зернобобові	78,1	77,3	78,7	77,4	80,1	2
Буряк цукровий	92,8	92,5	95,3	95,6	95,3	2,5
Соняшник	85,7	85,4	86,1	86,6	86,1	0,4
Картопля	3,2	2,2	2,2	1,9	1,9	-1,3
Овочеві	13,9	13,9	14,1	14,5	14,4	0,5
Плодові та ягідні	16,6	19,1	18,5	16,3	21,6	5
у т.ч. фермерські господарства						
Зернові та зернобобові	12	12,7	13,4	14	14,4	2,4
Буряк цукровий	6,9	6	6,9	7,4	6,9	0
Соняшник	19,3	19,4	19,4	19,3	19,8	0,5
Картопля	0,9	0,6	0,6	0,5	0,5	-0,4
Овочеві	3,4	3,1	3,2	2,9	2,7	-0,7
Плодові та ягідні	2,8	3,2	4,8	3,7	5,3	2,5
Господарства населення						
Зернові та зернобобові	21,9	22,7	21,3	22,6	19,9	-2
Буряк цукровий	7,2	7,5	4,7	4,4	4,7	-2,5
Соняшник	14,3	14,6	13,9	13,4	13,9	-0,4
Картопля	96,8	97,8	97,8	98,1	98,1	1,3
Овочеві	86,1	86,1	85,9	85,5	85,6	-0,5
Плодові та ягідні	83,4	80,9	81,5	83,7	78,4	-5

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [150, С. 88].

Наведене узагальнення стосовно продукції основних сільськогосподарських культур підтверджується динамікою обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції тваринництва. Це засвідчують відповідні цифрові матеріали, що наведені в табл. 4.7.

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що звітного року вклад різних категорій господарств в тваринницьку продукцію в розрізі її основних видів не був рівноцінний. Так, звітного року максимальний вклад у виробництво м'ясної продукції (у забійній масі) – 1533,6 тис т приходить

на сільськогосподарські підприємства, з яких лише 60 тис т виробляють фермерські господарства. М'ясна продукція господарств населення складає 821,3 тис тонн.

*Таблиця 4.7 Виробництво продукції тваринництва за категоріями господарств у 2014-2018 рр.**

Продукція	Роки					2018 р. до 2014 р.	
	2014	2015	2016	2017	2018	%	+/-
Сільськогосподарські підприємства							
М'ясо (у забійній масі), тис. т	1451,8	1463,4	1489,9	1483	1533,6	105,6	81,8
Молоко, тис. т	2647,5	2669,2	2705,6	2765,7	2755,5	104,1	108
Яйця, млн.. шт.	12536,2	9762,2	8067,6	8365,3	8900,3	71,0	-3635,9
Вовна, т	379	314	266	255	236	62,3	-143
Мед, т	982	918	901	847	890	90,6	-92
у т.ч. фермерські господарства							
М'ясо (у забійній масі), тис. т	56,6	52,3	56,3	58,2	60	106,0	3,4
Молоко, тис. т	166,8	177,4	183,6	194,8	201,8	121,0	35
Яйця, млн.. шт.	76,1	75,5	95,3	89,1	117,2	154,0	41,1
Вовна, т	84	69	55	55	57	67,9	-27
Мед, т	138	120	124	111	120	87,0	-18
Господарства населення							
М'ясо (у забійній масі), тис. т	907,8	859,2	833,7	835,2	821,3	90,5	-86,5
Молоко, тис. т	8485,3	7946,2	7675,9	7514,8	7308,5	86,1	-1176,8
Яйця, млн.. шт..	7051,1	7020,7	7032,8	7140,5	7231,7	102,6	180,6
Вовна, т	2223	1956	1806	1712	1672	75,2	-551
Мед, т	65539	62697	58393	65384	70389	107,4	4850

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [150, С. 152].

Аналіз динаміки обсягів виробництва продукції тваринництва за категоріями господарств засвідчує перебіг в них досить неоднозначних процесів та наявність певних структурних зрушень. На відміну від періоду 2013-2017 рр., характерною рисою розвитку галузі якого поставала довготривала стагнація виробництва продукції тваринництва [150, С. 156], поточний період демонструє до певної міри її подолання в розрізі окремих

видів. При цьому в різних категоріях господарств зазначені процеси мають різні, навіть протилежні, вектори руху.

Так, в господарствах населення у 2018 р. по відношенню до 2014 р. максимального скорочення в абсолютних величинах зазнало виробництво молока – 1176,8 тис т, або зменшилося на 13,9 відсотків. У відносних величинах найбільші втрати отримано у вівчарстві, де виробництво вовни зменшилося на 24,8 %, що в абсолютних величинах складає 551 тис т. Спад виробництва також притаманний виробництву м'яса (у забійній вазі) – менше на 86,5 тис т (9,5 %). Водночас, в господарствах населення протягом періоду дослідження зростає виробництво яєць – 180,6 млн шт. (2,6 %) та меду – 4850 т (7,4 відсотків).

Сільськогосподарські підприємства найбільших абсолютних втрат в тваринництві зазнали при виробництві яєць. Ними у 2018 р. по відношенню до 2014 р. випуск цього дієтичного продукту зменшився на 3635,9 млн шт., або на 29 відсотків. Понесені галузеві втрати підприємствами не компенсувалися приростом виробництва яєць фермерськими господарствами – на 41,1 млн шт, або на 54 відсотків.

В сільськогосподарських підприємствах у відносних величинах максимальне скорочення виробництва відбулося у вовняному вівчарстві, де випуск вовни зменшився на 37,7 % (143 т). Аналогічні процеси мають місце у фермерських господарствах, в яких виробництво вовни за період дослідження зменшилося на 27 т (32,1 відсотків). У 2018 р. по відношенню до 2014 р. в сільськогосподарських підприємствах виробництво меду скоротилося на 92 т (9,4 %), що повністю співпадає з подібними процесами в бджільництві на фермерських господарствах. В останніх солодкого продукту було отримано на 18 т (на 13 %) менше ніж у базовому році.

До позитивних сторін розвитку тваринництва слід віднести збільшення сільськогосподарськими підприємствами протягом періоду дослідження виробництва м'яса (у забійній масі) – на 81,8 тис т (на 5,6 %) та молока, відповідно – на 108 тис т, або на 4,1 відсотків. Фермерські господарства

підтримали це зростання стосовно м'ясного виробництва – на 3,4 тис т (6%), а також в молочному скотарстві, де приріст молочного виробництва збільшився на 35 тис т, або на 21 відсотків.

Проведений аналіз з виробництва основних видів тваринницької продукції показує наявність чіткого розмежування між сільськогосподарськими підприємствами, в тому числі фермерськими господарствами, та виробничою діяльністю господарств населення. Сільськогосподарські підприємства, включно з фермерськими господарствами, мають певну перевагу у виробництві м'ясної продукції та незначну у випуску яєць. Тоді як господарства населення зберігають перевагу в тваринництві за рахунок більших обсягів виробництва молока, вовни та меду. Структура виробництва тваринницької продукції за категоріями господарств досить чітко демонструє наявність чіткого розподілу в цій галузі між сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення (табл. 4.8).

Аналіз наведених цифрових матеріалів дозволяє зробити узагальнення, що протягом періоду дослідження має місце досить стабільний розподіл між сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та господарствами населення стосовно виробництва основної продукції тваринництва. Однозначно проявляється постійна перевага сільськогосподарських підприємств разом з фермерськими господарствами у сфері виробництва м'ясної продукції (у забійній масі) та випуску яєць, тоді як господарства населення домінують у виробництві молока, вовни та меду.

Досить помітним постає тренд збільшення виробництва яєць господарствами населення при скороченні частки цього дієтичного продукту сільськогосподарськими підприємствами.

Проведений з позицій ресурсного забезпечення аналіз багатокладності в аграрному секторі, як чинника підвищення соціально-економічної результативності біоресурсів, дозволяє зробити наступні узагальнюючі висновки.

Таблиця 4.8 Структура виробництва основної тваринницької продукції за категоріями господарств у 2014-2018 рр., %*

Продукція	Роки					2018 р. (+/-) до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Сільськогосподарські підприємства						
М'ясо (у забійній масі),	61,5	63	64,1	64	65,1	3,6
Молоко	23,8	25,1	26,1	26,9	27,4	3,6
Яйця	64	58,2	53,4	53,9	55,2	-8,8
Вовна	14,6	13,8	12,8	13	12,4	-2,2
Мед	1,5	1,4	1,5	1,3	1,2	-0,3
у т.ч. фермерські господарства						
М'ясо (у забійній масі)	2,4	2,3	2,4	2,5	2,5	0,1
Молоко	1,5	1,7	1,8	1,9	2	0,5
Яйця	0,4	0,4	0,6	0,6	0,7	0,3
Вовна	3,2	3	2,7	2,8	3,0	-0,2
Мед	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0
Господарства населення						
М'ясо (у забійній масі)	38,5	37	35,9	36	34,9	-3,6
Молоко	76,2	74,9	73,9	73,1	72,6	-3,6
Яйця.	36	41,8	46,6	46,1	44,8	8,8
Вовна	85,4	86,2	87,2	87	87,6	2,2
Мед	98,5	98,6	98,5	98,7	98,8	0,3

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [150, С. 156].

Досить помітним постає тренд збільшення виробництва яєць господарствами населення при скороченні частки цього дієтичного продукту сільськогосподарськими підприємствами.

Проведений з позицій ресурсного забезпечення аналіз багатокладності в аграрному секторі, як чинника підвищення соціально-економічної результативності біоресурсів, дозволяє зробити наступні узагальнюючі висновки.

Перший, розподіл земельних площ, як вихідної бази результативності біоресурсів, бо з них зібраний урожай, між господарствами різних категорій не рівнозначний: біля 70 % таких земель приходить на сільськогосподарські підприємства, та лише дещо більше 30% зібраних площ – на господарства населення.

Другий, розподіл кількості сільськогосподарських тварин за категоріями господарств також не рівнозначний. Бо поголів'я тваринництва в більшій мірі зосереджено в господарствах населення, на які приходить абсолютна більшість великої рогатої худоби, в тому числі корів, овець та кіз, кролів, коней, а також біля половини всіх свиней та птиці.

Третій, суттєво менша частка поголів'я тварин при вагомій перевазі земель інтенсивного використання в сільськогосподарських підприємствах показує проблемний характер щодо відновлення в них потенціалу біологічних та природних ресурсів, а також наявність такої загрози в аграрному секторі в цілому через динаміку скорочення кількості поголів'я тварин господарствами населення.

Четвертий, в рослинництві сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства та господарства населення займають досить стійке положення в існуючому розподілі праці між ними та спеціалізації на виробництві продукції основних сільськогосподарських культур. Однозначно проявляється стабільне домінування сільськогосподарських підприємств разом з фермерськими господарствами у сфері виробництва продукції зернових та зернобобових культур, буряку цукрового та соняшнику. Господарства населення займають стійкі провідні позиції у виробництві картоплі, овочів, плодів та ягід. При цьому, господарства населення неухильно зменшують свою частку вирощування цукрового буряку та досить помітно витісняються з цієї сфери сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами.

П'ятий, в тваринництві підтримується досить стабільний розподіл виробництва основної продукції між сільськогосподарськими

підприємствами, фермерськими господарствами та господарствами населення. Однозначно проявляється постійна перевага сільськогосподарських підприємств разом з фермерськими господарствами у сфері виробництва м'ясної продукції (у забійній масі) та випуску яєць. Господарства населення домінують у виробництві молока, вовни та меду. Досить помітним постає тренд збільшення виробництва яєць господарствами населення та, до певної міри, фермерськими господарствами при скороченні частки сільськогосподарських підприємств.

Визначальним чинником вибору в ринковій економіці конкретної виробничо-господарської діяльності виступає рівень її рентабельності як такий, що віддзеркалює ефективність реалізації виробленої продукції. Звідси витікає логіка проведення аналізу рівня рентабельності основних видів сільськогосподарської продукції, виробництвом якої займаються сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства. Відповідні цифрові матеріали щодо цього наведені в табл. 4.9.

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що види сільськогосподарської продукції різняться між собою за ефективністю понесених витрат на їх виробництво та реалізацію як в сільськогосподарських підприємствах, так і в фермерських господарствах. Для обох форм господарювання стабільно високу окупність витрат показує така продукція, як зерно та зернобобові, соняшник, виноград.

Їх рівень рентабельності, за винятком окремих років та за окремими позиціями, перевищує 20 % та досягає до 92,9 % (виноград сільськогосподарських підприємств у 2015 р.). Проте ті ж фермерські господарства звітнього року по винограду мають рівень рентабельності 17,8 відсотків, що суттєво нижче за попередні три роки.

**Таблиця 4.9 Рівень рентабельності основних видів
сільськогосподарської продукції сільськогосподарських підприємств та
фермерських господарств 2014-2018 рр., %***

Продукція	Роки					2018 р. (+/-) до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Сільськогосподарські підприємства						
Зерно та зернобобові	25,7	42,6	37,8	25	24,7	-1
Соняшник	36,7	78,4	61,9	41,3	32,5	-4,2
Буряки цукрові	17,8	27,7	24,6	12,4	-11,4	X
Овочі	14,5	32	15,3	9,9	13,3	-1,2
Картопля	9,9	24,6	0,6	10	6,8	-3,1
Плоди та ягоди	65,8	58,3	25	35,4	6,4	-59,4
Виноград	57,5	92,9	71,4	51,6	22,6	-34,9
Молоко	11,1	12,7	18,6	26,9	16,1	5
М'ясо великої рогатої худоби	-34,5	-16,9	-23,2	3,4	-17,7	X
Свині на м'ясо	5,6	12,6	-4,1	3,5	6,9	1,3
Вівці та кози на м'ясо	-43,0	-26,6	-31,5	-39,6	-16,6	X
Птиця на м'ясо	-12,6	-5,4	3,4	7	5,7	X
Яйця курячі	58,8	60,9	0,5	-9,0	5,4	-53,4
у т.ч. фермерські господарства						
Зерно та зернобобові	24,2	38,6	38	27,9	26,1	1,9
Соняшник	40,2	71,5	64,4	41,2	30,3	-9,9
Буряки цукрові	20,9	16,1	32,7	20	-2,2	X
Овочі	20,3	43,8	21,2	19,5	7,6	-12,7
Картопля	26,1	21,5	13	28,9	28,0	1,9
Плоди та ягоди	48,4	66,2	47,5	36,1	22,6	-25,8
Виноград	-14,7	38,2	61,7	51,3	17,8	X
Молоко	19,7	20,5	23,3	25,9	18,0	-1,7
М'ясо великої рогатої худоби	-10,1	3,3	-0,1	-2,1	-6,4	X
Свині на м'ясо	1	2,4	-1,2	-6,7	1,1	0,1
Вівці та кози на м'ясо	-14,0	-2,9	6	-15,1	-3,7	X
Птиця на м'ясо	2,6	10,2	2,3	3,5	6,8	4,2
Яйця курячі	14,1	9,3	X

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [150, С. 172].

Фермерські господарства виділяються тим, що з картоплі, а також плодів та ягід вони досить стабільно мають рівень рентабельності 20% і

вище. Водночас, для цієї форми господарювання характерною рисою постає постійно низький рівень рентабельності птиці на м'ясо, що здебільшого знаходиться в межах від 2,3 до 6,8 відсотків. Виробництво і продаж фермерами м'ясної продукції (великої рогатої худоби, свиней, овець та кіз) вирізняє, здебільшого, збитковість та низький рівень рентабельності. Спільним звітного року для фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств постає збитковість виробництво цукрового буряку, а також м'яса великої рогатої худоби та птиці. Постійно збитковими для них постають м'ясні продукти з овець та кіз.

Сільськогосподарські підприємства мають загалом дещо нижчий рівень рентабельності по відношенню до фермерських господарств з виробництву та продажу картоплі та молока. Для цих форм господарювання характерним є низький рівень рентабельності свинини та яєць курячих.

Отже, проведений аналіз дозволяє зробити наступні узагальнення: по-перше, виробництво і збут рослинницької продукції є досить рентабельним як для сільськогосподарських підприємств, так і для фермерських господарств; по-друге, низький рівень рентабельності та збитковість більшості тваринницької продукції виступають фактором скорочення її виробництва та ліквідації відповідних галузей обома формами господарювання; по-третє, подолання збитковості та підвищення рентабельності продукції тваринництва постає терміновим завданням для сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств як об'єктивна умова їх економічного зростання та посилення біологічного та природного потенціалу; по-четверте, дещо вищий рівень рентабельності виробництва та продажу продукції рослинництва, продемонстрований фермерськими господарствами, засвідчує про їх швидку адаптивність до ринкової кон'юнктури та перспективність в сегменті виробників, що належить як високотоварним підприємствам, так і господарствам населення.

4.2 Пріоритети державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі

Важливість визначення пріоритетів державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі спричинюється: спірністю підходів науковців та практики стосовно місця державного управління в аграрно-економічному розвитку держави, що суттєво різняться між собою, в тому числі, до діаметрально протилежних крайнощів: з одного боку, прибічники урізування до мінімуму державного впливу на економічні процеси в суспільстві, з іншого – прихильники повного державного всевладдя, навіть до окремих питань ведення сільських домогосподарств та здійснюваної їх представниками праці; потребою удосконалення регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі в силу необхідності підтримування позитивних соціально-економічних зрушень, що відбуваються внаслідок глибинних трансформації на селі, зменшуючи при цьому економічні, соціальні, екологічні та інституціональні втрати, й уникаючи таких, які не виправні; нагальністю збалансованого розвитку виробничо-господарської діяльності в сільській місцевості, де людина в якості користувача біологічних та природних ресурсів виступає їх невіддільною та стрижневою складовою, атому має отримувати всебічне організаційно-управлінське сприяння від органів державної влади і органів місцевого самоврядування стосовно посилення власного й довкільного ресурсного потенціалу.

Різноманітність державної регуляторної політики послужила основою для проведення наукових досліджень щодо її змісту та положень з управління біоресурсами з економічних, виробничих, соціальних, політичних, правових, інституціональних, державно-управлінських та інших позицій як в розрізі аграрного сектору, так і в цілому по національному господарському комплексу та окремих регіонах країни. Так, вітчизняний вчений економіст Клокар О.О., розкриваючи основні засади формування

механізму ефективного відтворення ресурсного потенціалу аграрного сектора, наголошує як на тому, що державна підтримка виступає в якості чинника забезпечення ефективного відтворення ресурсного потенціалу, обґрунтовує доцільність забезпечення екологічнобезпечного землекористування [174, С. 148-167]. Правомірною є точка зору автора цієї наукової монографії щодо невідкладності техніко-технологічного оновлення матеріально-технічного потенціалу як фактора, що сприятиме посиленню біологічних та природних ресурсів.

Питанням теорії та практики державного регулювання в аграрній сфері приділяється належна увага в монографічному дослідженні вченого аграрної економіки Макаренка А.П. [175]. Цілком справедливо автор розширює дослідницький об'єкт до державної аграрної політики України. Підґрунтя такого підходу зумовлюється системним характером перманентних довготривалих негараздів, що є постійними супутниками економічної, соціальної, демографічної, екологічної й інших сторін життєдіяльності аграрної сфери, яка, закладаючи підвалини національної продовольчої безпеки, забезпечуючи макроекономічні передумови стабільного розвитку господарського комплексу, формуючи культурні та духовні устої ідентифікації українства, по суті визначає поточні й стратегічні перспективи участі нації в процесах економічної глобалізації. При цьому стан та тенденції розвитку села і селянства виступають своєрідними індикаторами, на базі яких можна адекватно оцінювати результативність регуляторної політики щодо функціонування аграрного сектора, ефективність якого виступає об'єктивною умовою прогресу вітчизняного суспільства.

Дослідник економіст Криленко В.І. проблеми регулювання аграрного сектору подає з позицій забезпечення його економічної безпеки [176]. Регуляторні важелі логічно розкриваються в розрізі концептуальних засад забезпечення економічної безпеки аграрного сектору та формування її індикаторів. Важливими для науковців та практиків в області державного управління аграрним сектором є пропозиції автора монографії щодо

доцільності саме раціональної регуляторної політики в області економічної безпеки досліджуваного об'єкту.

При розробці теоретико-методологічних засад та механізмів управління інноваційним розвитком аграрного сектора національної економіки вчена-аграрник Павлова Г.Є. акцентує на концептуальності державного управління щодо досліджуваного явища [177, С. 200-206], як єдиного визначального задуму, що забезпечує досягнення важливих як для аграріїв, так і для всієї нації соціально-економічних та суспільно-політичних цілей.

Доктор економічних наук Самофатова В.А. державне регулювання розвитку агропродовольчої сфери розкриває в контексті її сталого розвитку на регіональному рівні в розрізі специфіки управління в умовах владної децентралізації [178]. Грунтовність такого підходу витікає власне з мети управління сталим розвитком регіональної агропродовольчої сфери, що передбачає формування в межах певної територіальної одиниці результативної, екологічно безпечної і соціально відповідальної виробничо-господарської діяльності. Її забезпечувати покликана управлінська система, що в змозі ув'язувати в цілісну єдність різнопланові складові, якими є аграрний сектор, переробна промисловість, а також виробнича, ринкова та соціально-обслуговуюча інфраструктура сільської місцевості.

На регіональному рівні аналізується система управління розвитком економікою науковцем Балахоною О.В., в монографічному дослідженні якої виокремлюється розділ, що повністю присвячений механізму управління соціально-економічним розвитком територій [179, С. 257-373]. В ньому цілком логічно та послідовно йдеться про реалізацію регіональних проектів у соціальній сфері, соціально-економічний розвиток муніципальних утворень, принципи досягнення стійкого розвитку в регіоні.

Державні механізми регулювання економікою України авторитетний вчений економіст Новіков Ю.М. подає в монографії через фрагментарні висвітлення можливих управлінських впливів на реально існуючі та майбутні економічні процеси як в межах країни, так і поза її межами [180].

Достоїнство такого підходу полягає в тому, що науковець опрацьовує різні сценарії розвитку національної економіки, показує перспективність вибору її оптимістичної моделі і обґрунтовує об'єктивний характер створення державного земельного банку України. При тому, що ця монографія була опублікована ще у 2009 р., її положення в частині поглибленого реформування земельних відносин в аграрному секторі та взаємозв'язку вітчизняного господарського комплексу зі світовою економікою залишаються і актуальними, і затребуваними.

Важливим висновком дослідження Новікова Ю.М. виступає невіддільність державної регуляторної політики з управління розвитком аграрного сектора від процесів, перебіг яких має місце в правовому полі країни в конкретний період часу. Тому цілком закономірними є дослідження, що проводяться вченими правознавцями предметно ролі державного регулювання економіки в перехідний період [181], мети державного регулювання господарської діяльності [182], системи органів державного управління та регулювання в сфері підприємницької діяльності [183], засобів саморегулювання у відносинах державно-приватного партнерства [184], понять та видів засобів регулювання господарської діяльності [185], світового досвіду державного регулювання підприємництва [186] та інші. Вони з правових позицій аргументують необхідність державної регуляторної політики як такої, що значною мірою визначає економічну та соціальну результативність управління виробничо-господарською діяльністю, біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора зокрема.

Масштаби та різні рівні господарського управління розвитком економіки та її галузевих і територіальних складових об'єктивно спричиняють залучення до їх вивчення фахівцями з державного управління, а також спеціалістами економічного, менеджерського, правознавчого та інших профілів. Це підтверджується підготовкою та виданням навчальних посібників та підручників, що висвітлюють питання державного регулювання економіки [187; 188], державного регулювання господарської діяльності

[189], державного регулювання економіки та економічної політики [190], важливості державного регулювання регіональної економіки [191], господарського права [192] та інші.

Спеціальні дослідження в сфері використання землі в якості основного засобу виробництва проводяться фахівцями стосовно управління земельними ресурсами [193]; передумов запровадження ринку земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва [194]; основних напрямів удосконалення земельних відносин [195]; ефективності екологічнобезпечного користування землями в ринкових умовах [196]; проблем методичного забезпечення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [197]; особливостей формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні [198]; теоретичних та практичних положень інституціонального забезпечення землекористування [199] та інші наукові напрацювання.

Вищевказані та інші дослідження засвідчують, що необхідність державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі спричинює потреба щодо виконання державою організації господарського життя суспільства в частині забезпечення добробуту населення через соціальну спрямованість економіки, гарантування населенню економічної та екологічної безпеки, підтримування конкуренції у ринковому середовищі, захисту прав споживачів, вдосконалення правового регулювання господарських відносин та інші регуляторні функції. Відтак, пріоритети державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі ґрунтуються на нормативно-правових актах країни, що відбивають відповідні положення Конституції України, Закони України, постанови Верховної Ради України, укази та розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, накази міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, розпорядження місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування тощо.

Проведені дослідження державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі показують, що дослідницький проблемний характер виокремлення пріоритетів ґрунтується на багатоцільовому функціоналі відповідних економічних, соціальних та екологічних процесів, покликаних:

по-перше, удосконалювати реформування державної регуляторної політики;

по-друге, збалансовувати та виводити на якісно новий рівень ведення аграрної виробничо-господарської діяльності;

по-третє, посилювати потенціал біологічних та природних ресурсів сільських територій.

Виходячи з різних науково прикладних підходів щодо виділення пріоритетів державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі, правомірно вибрати для цього вихідні положення, що фіксуються в Основному Законі України. Адже згідно Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Відтак, загальними пріоритетами державної регуляторної політики є:

- визнання соціальної спрямованості економіки України, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю;
- утвердження народу в якості єдиного джерела влади;
- належність Українському народу землі, її надр, атмосферного повітря, водних та інших природних ресурсів, які знаходяться в межах території України;
- захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, де усі суб'єкти права власності рівні перед законом;
- право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності;

- особлива охорона з боку держави щодо землі, яка є основним національним багатством;
- гарантування права власності на землю;
- забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України;
- збереження генофонду Українського народу;
- непорушність права приватної власності;
- використання власності не може погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі;
- право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом;
- забезпечення захисту конкуренції у підприємницькій діяльності;
- захист прав споживачів, контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт;
- право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею;
- право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом;
- право на відпочинок кожному, хто працює;
- право на соціальний захист;
- право на житло; держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду;
- право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло;
- право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування;
- право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди;
- право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту;
- право на освіту[200].

Зазначені пріоритети з позицій управління біоресурсами в аграрному секторі визначають цінність людини та її права на працю, соціальний захист, освіту, відпочинок, житло, охорону здоров'я, а також важливість державного регулювання, важелі якого поєднуються та балансуються з дією саморегулювання господарської діяльності на засадах підприємництва, ринкової конкуренції, права власності, екологічної безпеки. Саме такий підхід передбачає реалізація положень Закону України «Про засади державної регуляторної політики в сфері господарської діяльності», де державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності вживається в значенні на пряму державної політики, спрямованого на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності [201].

Тут же в Законі подається трактування термінів «регуляторний акт», «регуляторна діяльність», «відстеження результативності регуляторного акта», «перегляд регуляторного акта», «показники результативності регуляторного акта», «аналіз регуляторного впливу», «звіт про відстеження результативності регуляторного акта», «розробник проекту регуляторного акта»[201]. При тлумаченні терміну «регуляторний орган» правомірно наводиться також перелік таких органів та осіб.

У відповідності до законодавства реалізація пріоритетів державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі передбачає дотримання низки принципів. До числа основних із них цілком логічно віднесено:

- доцільність;
- адекватність;
- ефективність;

- збалансованість;
- передбачуваність;
- прозорість;
- врахування громадської думки [201].

Оскільки сьогодення та майбутнє висхідного розвитку біоресурсів та природокористування аграрного сектора значною мірою визначається результативністю впровадження в практику господарювання інноваційної парадигми, то наведений перелік варто доповнити принципом наукової ґрунтовності.

Такий підхід відповідає положенням Стратегії реформування державного управління України на період до 2021 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474. Адже її мета полягає в удосконаленні системи державного управління і відповідно підвищенні рівня конкурентоспроможності країни. Результатом реалізації Стратегії повинна стати більш ефективна та підзвітна громадянам система державного управління, яка працює в інтересах суспільства, забезпечує сталий розвиток країни та надає якісні послуги [202], що цілком відповідає пунктам результативності державної регуляторної політики щодо розвитку біоресурсів та природокористування аграрного сектора.

Пріоритети Стратегії формують:

- стратегічні засади реформування державного управління;
- стратегічне планування, координація, формування і реалізації політики;
- державна служба та управління людськими ресурсами;
- підзвітність – організація, прозорість, нагляд;
- адміністративні процедури, адміністративні послуги та електронне урядування.

Відповідно до основних пріоритетів Конституції України, важливою складовою державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі постає утвердження місцевого самоврядування. Його

правовою базою виступає Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Здійснюється місцеве самоврядування як безпосередньо відповідними територіальними громадами, так і через їх ради та виконавчі структури, які представляють спільні інтереси цих громад. Перелік основних принципів місцевого самоврядування наведено на рис. 4.1.

Рисунок 4.1 – Основні принципи місцевого самоврядування

Джерело: розроблено автором за даними [203].

Сутність суспільно-політичного та соціально-економічного явища, яким виступає місцеве самоврядування, законодавством трактується як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових

осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [203].

До управління біоресурсами в аграрному секторі слід віднести положення організаційно-правових основ місцевого самоврядування в частині його виключної компетенції, а саме:

- прийняття рішення про функціонування та розвиток конкретних сфер життєдіяльності громади через затвердження відповідних програм (соціального, економічного, культурного, побутового, інфраструктурного характеру) на перспективу;
- вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин; затвердження ставок земельного податку відповідно до Податкового кодексу України;
- вирішення відповідно до законодавства питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення;
- прийняття рішень про організацію територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні;
- внесення пропозицій до відповідних державних органів щодо оголошення природних та інших об'єктів, що мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність, пам'ятками природи, історії або культури, які охороняються законом, прийняття рішень про оголошення в місцях масового розмноження та вирощування потомства дикими тваринами "сезону тиші" з обмеженням господарської діяльності та добуванням об'єктів тваринного світу;
- встановлення відповідно до законодавства правил з питань благоустрою території населеного пункту, забезпечення в ньому чистоти і порядку, торгівлі на ринках, додержання тиші в громадських місцях;
- прийняття рішень, пов'язаних із створенням спеціальних вільних та інших зон, змінами в статусі цих зон, внесення до відповідних органів пропозицій з цих питань.

Правовою основою удосконалення положень місцевого самоврядування в Україні слугують положення «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні», схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. Її мета полягає у визначенні напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад, що в повній мірі узгоджується з управлінськими принципами. Бо визначення мети має підкріплюватися конкретизацією засобів та шляхів, якими забезпечується її досягнення.

Реалізація Концепції сприятиме управлінню біоресурсами в аграрному секторі в частині утворення об'єднаних територіальних громад, спроможних самостійно або через органи місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення; соціально-економічного розвитку територіальних громад і регіонів; стимулювання економічного розвитку територій у результаті удосконалення механізмів впливу органів місцевого самоврядування на визначення пріоритетів місцевого економічного розвитку [204].

Для цього передбачається створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов, а також формування кадрового складу, які повинні забезпечувати виконання відповідних повноважень в межах певної територіальної громади. З позицій управління біоресурсами аграрного сектора, важливо дотримуватися вихідних положень Концепції, основні з яких наведені на рис. 4.2.

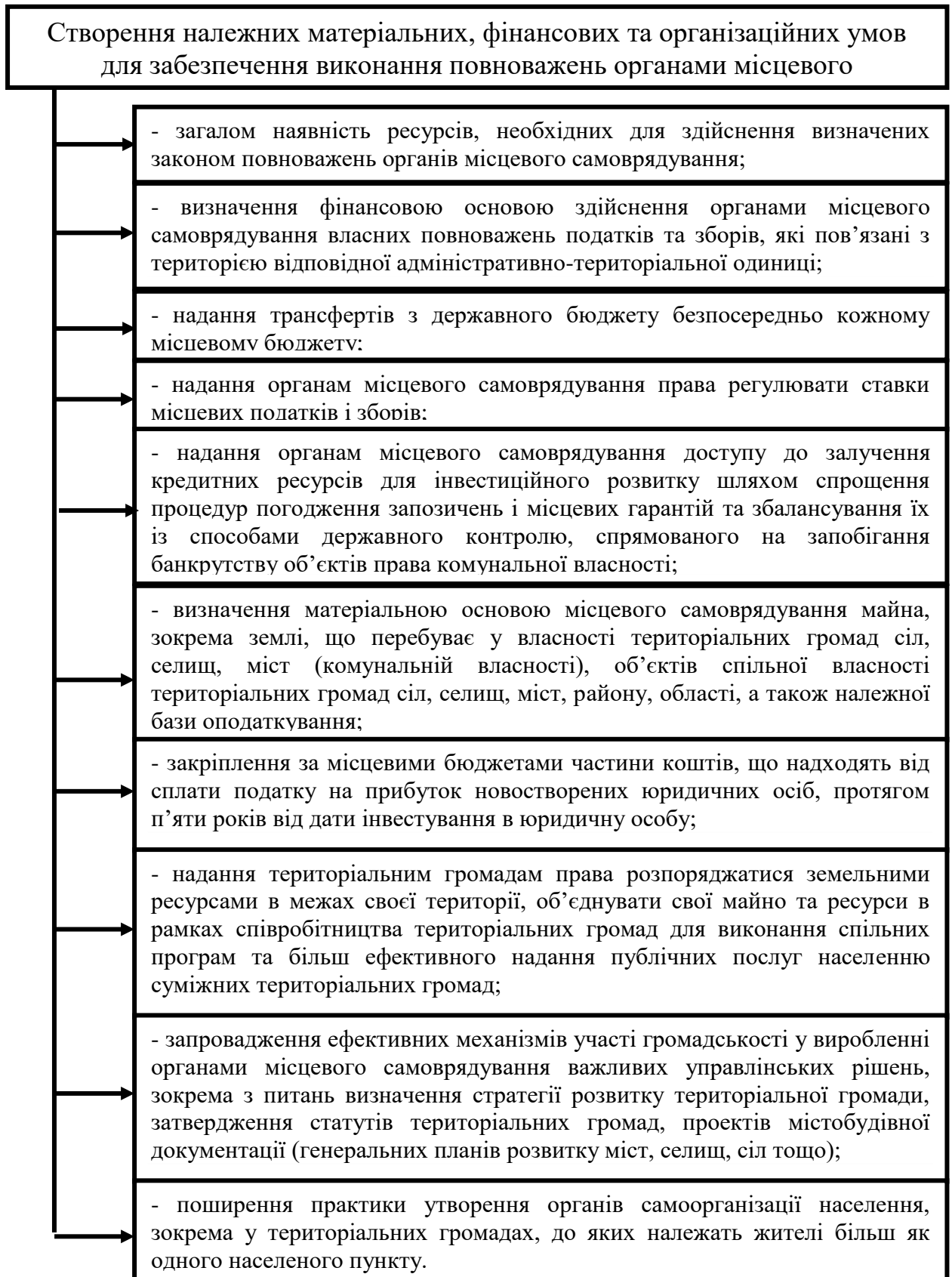

Рисунок 4.2 – Основні складові управління розвитком біоресурсів і природокористування аграрного сектора в реформуванні місцевого самоврядування

Джерело: розроблено автором за даними [204].

Конституція України, Закон України «Про засади державної регуляторної політики в сфері господарської діяльності», Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Стратегія реформування державного управління України на період до 2021 року, Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні визначають пріоритети державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі та формують його загальне правове поле, включно із зовнішнім оточуючим середовищем. Водночас, низка нормативно-правових актів належать до таких, що мають програмно-цільовий характер спеціального законодавства та стосуються безпосередньо складових аграрного сектора та/або його в цілому.

Так, у відповідності з наведеними в Конституції України положеннями, Земельним Кодексом України наголошується на належності землі до основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави, а також на гарантованості права власності на землю [54]. Пріоритети державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі визначаються принципами земельного законодавства, перелік яких наведено на рис. 4.3.

Згідно положень Земельного Кодексу, пріоритетність земель сільськогосподарського призначення ґрунтується на тому, що придатні для потреб сільського господарства землі, повинні надаватися насамперед для сільськогосподарського використання. Цей пріоритет підкреслюється тим, що для промислового, інженерного, цивільного будівництва, транспортно-шляхових мереж передбачається використовувати угіддя, непридатні або малопридатні для сільськогосподарського виробництва [205].

Пріоритети державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі безпосередньо ув'язуються з економічними, соціальними та правовими основами організації охорони навколишнього природного середовища, що наводяться в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища». Вже в преамбулі

цього Закону акцентується на тому, що охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини є невід'ємною умовою сталого економічного та соціального розвитку України [206], а відтак, в повній мірі належить до числа пріоритетів державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі.

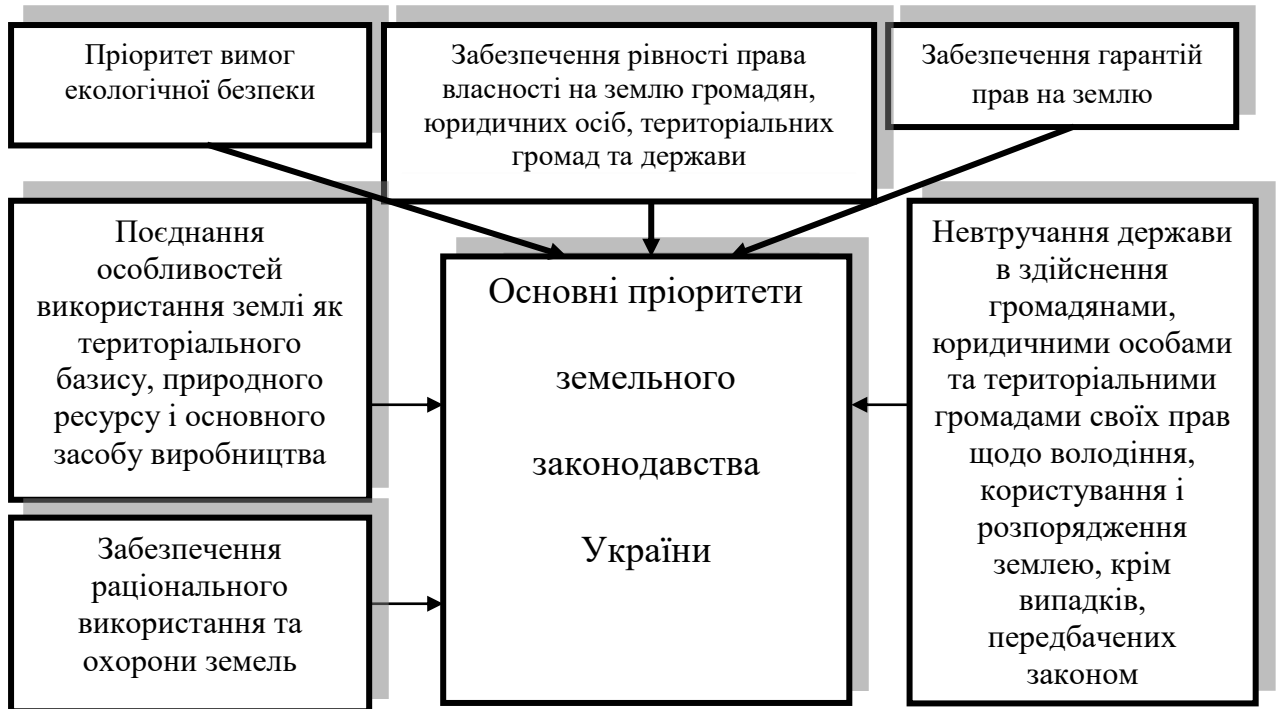

Рисунок 4.3 – Пріоритети земельного законодавства України

Джерело: розроблено автором за даними [205]

Додатковим аргументом на користь зробленого висновку виступає визначене законодавством трактування екологічної політики – спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів [206]. Це навіть дещо вужче за управління біоресурсами в аграрному секторі,

наслідком якого природні ресурси можуть збагачуватися, а не лише охоронятися, раціонально використовуватися і відтворюватися.

Адже цьому покликане сприяти спеціальне законодавство країни, положення якого наводяться в Законі України «Про рослинний світ», що передбачає регулювання суспільних відносин у сфері охорони, використання та відтворення дикорослих та інших несільськогосподарського призначення судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, їх угруповань і місцезростань [207]. Бо вони можуть бути, і на практиці вже слугують додатковим джерелом матеріальних благ для людей, і на практиці використовуються в процесах виробництва сільськогосподарської продукції й виробничо-господарської діяльності сільського населення.

Аналогічні аргументи мають місце предметно положень Закону України «Про тваринний світ» як такий, що розширює межі законодавства «Про охорону навколишнього природного середовища» і відповідає пріоритетам державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі. Бо розмежування об'єктів тваринного світу в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі, а також частини диких тварин (роги, шкіра тощо), і продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо) [208] від тих, що вже використовуються в якості біологічних та природних ресурсів аграрного сектора, є досить умовним.

Пріоритетам державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі відповідають положення Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», в якому мета державної екологічної політики визначається як цільний комплекс екологічних, соціальних та економічних результатів: досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України, забезпечення конституційного права кожного громадянина України

на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем [209]. Законом однозначно вказується на необхідність впровадження екосистемного підходу в галузеву політику та удосконалення системи інтегрованого екологічного управління, що безпосередньо стосується аграрного сектора, користувача біологічних та природних ресурсів.

В Законі України «Про оцінку впливу на довкілля», вже в преамбулі зазначається, що відповідним Законом встановлюються правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, спрямованої на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів [210]. Названі позиції чітко ув'язуються з розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі та підлягають державному регулюванню в якості важливого пріоритету.

Безпосередні пріоритети державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі визначаються в Законі України «Про зерно та ринок зерна в Україні» [211], Законі України «Про насіння і садивний матеріал» [212], Законі України «Про охорону прав на сорти рослин» [213], Законі України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [214] та інших нормативно-правових актах. Вони конкретизують положення Конституції України та показують належність пріоритетів державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі до таких, що мають доктринальний характер.

Проведені дослідження пріоритетів державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі дають підстави для наступних узагальнюючих висновків.

По-перше, державна регуляторна політика з управління біоресурсами в аграрному секторі виступає об'єктивною необхідністю, що спричинюється масштабами та різними рівнями господарського управління розвитком економіки та її галузевих і територіальних складових, переплетінням економічних, соціальних, екологічних та інституціональних сфер, взаємодія та взаємозалежності яких вимагає відповідного координування, узгодження та збалансування різнопланових інтересів і потреб суспільства, територіальних громад, підприємницьких структур, довкілля та людини.

По-друге, виокремлення пріоритетів державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі ґрунтується на багатоцільовому функціоналі відповідних управлінських, економічних, соціальних та екологічних процесів, покликаних – удосконалювати реформування державної регуляторної політики, збалансовувати та виводити на якісно новий рівень ведення аграрної виробничо-господарської діяльності, посилювати потенціал біологічних та природних ресурсів сільських територій.

По-третє, основні пріоритети державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі ґрунтуються на вихідних положеннях Основного Закону України та визначають цінність людини та її права на соціальний захист, працю, житло, охорону здоров'я, освіту, відпочинок; передбачають поєднання та балансування державних регуляторів з дією саморегулювання господарської діяльності на засадах підприємництва, ринкової конкуренції, права власності, екологічної безпеки.

По-четверте, державна регуляторна політика з управління біоресурсами в аграрному секторі потребує удосконалення на наукових засадах, зокрема в частині реалізації конституційних положень щодо права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а також гарантування права власності на землю.

По-п'яте, Конституція України, Закони України, постанови Верховної Ради України, укази та розпорядження Президента України, постанови і

розпорядження Кабінету Міністрів України, накази міністерств та інших центральних органів виконавчої влади України, розпорядження місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та інші нормативно-правові акти конкретизують пріоритети державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі, засвідчуючи доктринальний характер його правового та науково прикладного забезпечення.

4.3 Відродження сільської соціально-побутової сфери як базової складової ефективного управління біоресурсами в аграрному секторі

Нагальність науково прикладного опрацювання положень щодо відродження сільської соціально-побутової сфери як базової складової ефективного управління біоресурсами в аграрному секторі зумовлюється впливовістю соціуму на результативність економічних систем, значущістю соціально-демографічних процесів в сільській місцевості для майбутнього Українського народу, іммобільністю ресурсів в сільській місцевості в силу специфіки виробничо-господарської діяльності та способу життя в сільській місцевості, існуючим станом й тенденціями розвитку соціально-побутової інфраструктури села й необхідністю задоволення потреб сільських жителів в її складових у відповідності запитів людей третього тисячоліття.

Наведені й інші чинники послужили для науковців і практиків стимулом для відповідних наукових досліджень, які проводять Булавка О.Г., Данилишин Б.М., Дієсперов В.С., Кваша С.М., Кропивко М.Ф., Лібанова Е.М., Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Михайлова Л.І., Онищенко О.М., Павлов О.І., Саблук П.Т., Савчук В.К., Сахацький М.П., Ставнича Л.А., Юрчишин В.В., Якуба К.І. та інші вчені.

Так, висвітлюючи проблеми використання бюджетів сільських територіальних громад, вітчизняні науковці Булавка О.Г. та Ставнича Л.А. виходять з необхідності збільшення надходжень в місцеві бюджети в силу

функціонування сільських населених пунктів в умовах ринкової економіки, децентралізації управління й розширення спектру робіт, виконання яких в сільській місцевості перекладається на її громаду та здійснюється в інтересах цієї громади та її жителів [215, С. 127-132].

Досліджуючи тенденції розвитку соціальної сфери села на сучасному етапі, член-кореспондент НААН України професор Рябоконт В.П. використовує термін «відродження українського села» як такий, що передбачає виведення досліджуваного об'єкту на якісно новий рівень розвитку у відповідності до новітніх техніко-технологічних здобутків. Бо відродження не є поверненням до попереднього, раніше існуючого соціального стану [216, С. 57]. Отже умови життя сільських жителів мають поліпшуватися різнобічно – житлові, комунальні, побутові, оздоровчі, рекреаційні, освітянські тощо. Їх основу закладає зростання доходів, яке забезпечує прийнятне особистісне здоров'я та можливість професійної самореалізації людини біля землі.

Вчений економіст аграрної науки Дієсперов В.С. досліджує оплату праці й продуктивність в сільській місцевості в ретроспективному ракурсі в нерозривному зв'язку [217, С. 57]. В статті правомірно показується вагомість наукових досліджень, що забезпечують підвищення продуктивності праці як фактора зростання ринкової конкурентоспроможності продукції та основи матеріального достатку працівників села. Це дійсно можливо за умови належного сучасним вимогам комунального обслуговування сільських людей.

В колективній монографії «Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку» цілком логічно розкривається зміст теоретичних засад дослідження інноваційних змін зайнятості, проводиться типологізація інноваційної зайнятості та особливості її проявів у сучасних умовах, висвітлюється розвиток інноваційних видів зайнятості в умовах глобалізації [218, С. 8-65]. Монографічне дослідження вчених в подальшому справедливо проводиться в розрізі детермінантів та передумов

розвитку інноваційної зайнятості, можливостей та ризиків розвитку інноваційної зайнятості в Україні, а також перспектив та пріоритетів розвитку інноваційної зайнятості в нашій країні [218].

З позицій управління біоресурсами особливої уваги заслуговують запропоновані дослідниками механізми забезпечення розвитку інноваційних видів зайнятості, використання яких доцільно здійснювати в сільській місцевості, що значною мірою сприятиме підвищенню добробуту її населення та підвищенню престижності праці в аграрному секторі. Адже наукоємні та інформаційні технології в якості людської праці можуть виконуватися в сільській місцевості, чому сприяють сучасні засоби зв'язку, Інтернет, можливості шляхового і транспортного забезпечення, перспективи житлового комфорту та побутово-комунального обслуговування мешканців села.

Зроблене узагальнення підтверджують монографічні дослідження вченого аграрної економіки Павлова О.І., що присвячені проблемі історичної трансформації парадигми управління сільськими територіями країни [219]. Актуальність цього дослідження пояснює системний характер перманентних довготривалих негараздів, що стосується соціально-демографічної, економіко-виробничої, екологічної й інших сторін життєдіяльності аграрного сектора, який, закладаючи підвалини національної продовольчої безпеки, забезпечуючи макроекономічні передумови стабільного розвитку господарського комплексу, формуючи культурні та духовні устої ідентифікації українства, по суті визначає поточні й стратегічні перспективи участі Української нації в процесах економічної глобалізації. При цьому стан та тенденції соціально-економічного розвитку вітчизняного села і селянства виступають своєрідними індикаторами, на базі яких можна адекватно оцінювати результативність регуляторної політики щодо функціонування аграрного сектора, ефективність якого виступає об'єктивною умовою прогресу всього суспільства. Бо гармонію кожної сільської територіальної громади визначає збалансованість її економічних, соціальних,

інституціональних та екологічних складових, поєднання яких в якості своєрідної органічної клітини спільноти представляється конкретними сільськими місцевостями, де в аграрному секторі здійснюється управління біоресурсами.

Додатковими аргументами на користь такого узагальнення слугують дослідження соціально-економічних та суспільно-політичних процесів реформування аграрного сектора України [220], стану та перспектив розвитку ринку праці сільської місцевості [221], результатів і проблем реформування сільського господарства України [222], людського, інтелектуального і соціального капіталу України з позицій їх сутності, взаємозв'язку, оцінок та напрямів розвитку [223], інвестування в людський капітал у системі чинників забезпечення гідної праці [224], розвитку особистих селянських господарств в умовах адміністративної децентралізації [225] та інші наукові пошуки як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Бо лише відродження сільської соціальної сфери забезпечує умови для ефективного управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі.

Проведені вищевказані та інші науково прикладні дослідження слугують державним органам влади орієнтиром щодо організації життєдіяльності сільської громади в частині відродження сільської соціальної сфери, що підтверджується низкою прийнятих Верховною Радою України нормативно-правових актів, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, розпоряджень місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. До таких слід віднести Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», засадничі положення якого передбачають: якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання [226]. Оскільки при прийнятті рішення про добровільне об'єднання територіальних громад враховуються її історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, то це засвідчує визнання з боку держави

вагомості їх впливу на соціально-економічний розвиток громади, зокрема відродження сільської соціальної сфери.

Законом передбачається, що держава здійснює фінансову підтримку добровільного об'єднання територіальних громад, сільських зокрема, шляхом надання об'єднаній територіальній громаді коштів у вигляді субвенцій на формування відповідної інфраструктури згідно з планом соціально-економічного розвитку такої територіальної громади. Загальний обсяг фінансової підтримки розподіляється між бюджетами об'єднаних територіальних громад пропорційно до площі об'єднаної територіальної громади та кількості сільського населення у такій територіальній громаді з рівною вагою обох цих факторів [226]. Оскільки різні об'єднані територіальні громади можуть мати спільні інтереси стосовно конкретних проблем соціально-економічного, інфраструктурно-обслуговуючого та іншого характеру, то їх вирішення потребує не розподілу, а об'єднання обсягів фінансової підтримки кожної з цих громад. Цей варіант варто передбачити в законодавстві для усунення змагальності за обсяги державної фінансової підтримки між різними об'єднаними територіальними громадами та їх заохочування щодо вирішення спільних соціально-економічних проектів та подальшого об'єднування громад.

З позицій відродження сільської соціальної сфери як базової складової ефективного управління біоресурсами в аграрному секторі слід розглядати розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р. «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року». Так, до числа основних результатів з виконання зазначеної Програми слід віднести передбачуване розширення площі вирощування органічної продукції рослинництва, а також збільшення окремих територій в якості сировинних зон з метою отримання високоякісних і безпечних сільськогосподарських продуктів для дитячого та спеціального дієтичного харчування [227]. Їх ув'язка з соціальною сферою зумовлюється потребою в значних обсягах ручної праці, виконавці якої

повинні отримати належні для сучасної людини житлово-комунальні зручності та обслуговуватися в конкретній сільській місцевості.

Широкий спектр та досить великий масштаб здійснюваних робіт в сільській соціальній сфері пояснюється необхідністю збільшувати чисельність працівників, які у відповідності із заздалегідь затвердженими нормами і стандартами повинні уникати використання в рослинництві хімічно-синтезованих мінеральних добрив, а також синтетично створених пестицидів, гербіцидів, фунгіцидів, стимуляторів росту. Названі обмеження та заборона використовувати отриманих за допомогою генної інженерії генетично модифіковані організми, потребує комплексного застосування фізичних та біологічних методів захисту рослин, знищення шкідників та бур'янів. В тваринництві надається перевага природним раціоном годівлі без штучних стимуляторів росту та апетиту, а при , утриманні та переміщенні поголів'я передбачається мінімізація стресових ситуацій. При лікуванні тварин забороняється використання гормонів та антибіотиків.

Технології виробництва органічної сільськогосподарської продукції приваблюють своїм призначенням оздоровлювати людей та природністю, об'єктивно спричинюють збільшення чисельності працівників, вимагають адекватної матеріальної та грошової винагороди за працю та дотримання жорстких стандартів. Відтак, завдяки виробництву органічної продукції сільська соціальна сфера отримує додаткове джерело фінансування. При цьому виникає, з одного боку, необхідність, а з іншого – можливість розширення спектру соціальних послуг в сільській місцевості з відповідним облаштуванням її соціальної сфери.

На відродження сільської соціальної сфери як базової складової ефективного управління біоресурсами в аграрному секторі спрямовується збереження біорізноманіття та формування в сільській місцевості екомережі [227]. Вони слугують базою для розвитку сільського туризму, приваблюючи туристів сільською екзотикою, природними ландшафтами та екосистемами. Водночас, на базі сільської колоритності, архітектурних та історичних

пам'яток, відомих особистостей, пересічного господарювання та побуту, етнічних та господарських особливостей відбувається формування сільської соціальної інфраструктури, призначеної для оздоровлення та рекреації.

На відродження сільської соціальної сфери спрямовані і такі результати Державної цільової програми, як створення ефективної інформаційно-маркетингової системи та зменшення рівня бідності населення у сільській місцевості [227]. Передбачувані результати реалізації Програми пов'язані між собою, а її виконання потребує відповідної управлінської координації в межах сільських кластерів стосовно поєднання та збалансування інтересів різних за галузевою належністю, виробничо-господарським призначенням, масштабами та організаційно-правовими формами самостійних господарюючих суб'єктів. Їх соціально-економічною основою виступає сільський житловий фонд, цифрові матеріали розвитку якого за останні роки наведені в табл. 4.10.

Таблиця 4.10 Житловий фонд, млн.м² загальної площі

Житловий фонд	Роки					2018 р. у % до 2014 р.	
	2014	2015	2016	2017	2018	%	(+/-)
Весь житловий фонд	966,1	973,8	977,9	984,8	993,3	102,8	27,2
Міський житловий фонд	588,1	592,5	594	599,4	605,5	103,0	17,4
Сільський житловий фонд	378	381,3	383,9	385,4	387,8	102,6	9,8

Джерело: розраховано автором за даними [228, С. 107].

Наявний в Україні житловий фонд включає сукупність всіх житлових приміщень незалежно від форм власності їх власників. Згідно положень, чинного на сьогодні Житлового Кодексу Української РСР, житловий фонд формують жилі будинки і жилі приміщення в інших будівлях, що належать державі (державний житловий фонд); жилі будинки і жилі приміщення в інших будівлях, що належать колгоспам та іншим кооперативним організаціям, їх об'єднанням, профспілковим та іншим громадським

організаціям (громадський житловий фонд); жилі будинки, що належать житлово-будівельним кооперативам (фонд житлово-будівельних кооперативів); жилі будинки (частини будинків), квартири, що належать громадянам на праві приватної власності (приватний житловий фонд); квартири в багатоквартирних жилих будинках, садибні (одноквартирні) жилі будинки, а також жилі приміщення в інших будівлях усіх форм власності, що надаються громадянам, які відповідно до закону потребують соціального захисту (житловий фонд соціального призначення). До житлового фонду включаються також жилі будинки, що належать державно-колгоспним та іншим державно-кооперативним об'єднанням, підприємствам і організаціям [229].

Згадування в Житловому Кодексі житлового фонду колгоспів та державно-колгоспних об'єднань показує, з одного боку, належність житла до національного надбання багатьох поколінь людей, а з іншого – необхідність приведення законодавства в такій важливій соціальній складовій життєдіяльності аграрного сектора й суспільства в цілому, у відповідність сучасним реаліям. Зокрема, це стосується основних засобів країни в частині житлового фонду, що подається як колгоспна та державно-колгоспна.

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що у 2018 р. загальна площа всього житлового фонду країни складала 993,3млн м². З них на сільський житловий фонд приходить 387,8млн м² або 39 % від загальної житлової площі всього національного фонду. Згідно статистичних даних [228, С. 30] на 1 січня 2019 р. загальна чисельність населення складала 42,2 млн осіб, з яких сільське населення становило 12,9 млн осіб, або 30,6 % від його загального числа. Відтак, такі пропорції побічно засвідчують про наявність певної переваги в забезпеченні житловим фондом сільських жителів по відношенню до аналогічного показника в містах країни. Підтвердження даного узагальнення ґрунтується на тому, що в Україні на 1 людину сільської місцевості в середньому приходить 30 м² житлового фонду, тоді як на 1 жителя міста – лише 20,7 квадратних метра. Тобто

житловий фонд сільського жителя у 1,4 рази переважає аналогічне значення жителя міста.

За період дослідження загальне збільшення всього житлового фонду в країні складає 27,2 млн м² (2,8 %), з яких 9,8 млн м² (2,6%) приходить на зростання сільського житлового фонду. Його збільшення відбувається в межах загального зростання в країні, проте темпи підвищення сільського житлового фонду на 0,4в. п. нижчі за значення аналогічного показника в містах країни.

Варто вказати на те, що протягом періоду дослідження чітко фіксується позитивний тренд щорічного зростання як сільського, так і міського житлового фонду. Цей тренд для житлових фондів поєднує однаковий відносний приріст протягом вказаного періоду в межах 2,6 – 3 відсотків.

Водночас кількісний вимір житлового фонду сільської місцевості та міста має суттєву якісну відмінність. Вона ґрунтується на складових інженерного комплексу, що представляє собою житловий фонд. Адже крім житлових будинків житловий фонд включає систему водопостачання та водовідведення, теплоенергетичне обладнання; автоматичні засоби управління та експлуатації; різноманітні мережі комунікацій; протипожежне, ліфтове, санітарно-технічне та інше устаткування, наявність яких в сільській місцевості та містах є різною.

Оскільки в сільській місцевості досить обмежена кількість автоматичних засобів управління та експлуатації, а також протипожежного, ліфтового та санітарно-технічного устаткування, то для порівняння стану обладнання їх житлового фонду з міським, використані лише основні характеристики: водопровід, каналізація, опалення, газ та гаряче водопостачання. Виходячи з незначних щорічних змін в обладнаннях житлового фонду термін дослідження охоплює 2010 – 2018 роки (табл. 4.11).

Таблиця 4.11 Обладнання житлового фонду за типами місцевості, % до загальної житлової площі

Обладнання	2010р.		2018 р.		2018р. (+/-) до 2010р.	
	міська	сільська	міська	сільська	міська	сільська
Водопроводом	77,9	27,1	78,1	37,4	0,2	10,3
Каналізацією	76,7	23,2	76,9	33,8	0,2	10,6
Опаленням	76,7	36,1	78,5	55,4	1,8	19,3
Газом	82,5	84,5	82,2	84,3	-0,3	-0,2
Гарячим водопостачанням	60,9	11,5	62,4	24,4	1,5	12,9

Джерело: розраховано автором за даними [228, С. 107].

Аналіз цифрових матеріалів показує, що протягом періоду дослідження, за винятком газового обладнання, житловий фонд сільської місцевості суттєво поступається міському за своїми інженерними системами. Існуючий паритет щодо забезпечення газовим обладнанням, навіть за наявності певної переваги звітнього року (на 2,1 в. п.) значення відповідного показника в сільській місцевості, слід оцінювати як досить умовний. Адже таке забезпечення не розрізняє використання природного та зрідженого газу. Тоді як походження газу вагомо впливає на якість соціально-побутового сервісу в житловому фонді. За компонентою забезпечення природним газом, або за якісною характеристикою газопостачання, сільські населені пункти суттєво поступаються міським.

Водночас, один і той же рівень скорочення газового обладнання житлового фонду сільської та міської місцевості за досліджуваний період (на 0,2 – 0,3 в. п.) показує на однакову реакцію населення країни на підвищення тарифних розцінок на газ.

Серед складових інженерного комплексу максимальний розрив між обладнаннями сільської та міської місцевості має місце в забезпеченні каналізацією, де перевага останньої у звітньому році складає 43,1 відсоткових пунктів. Оскільки каналізаційна інженерна система являє собою комплекс споруд, устаткування та санітарних засобів зі збирання та виведення за межі

населених пунктів забруднених вод, утворених в процесі виробничо-господарської та побутової людської діяльності, а також відведені із забудованої території атмосферні опади, то таке відставання сільських населених пунктів від міських на сьогодні є досить вагомим. Особливого значення таке відставання набуває за умови необхідності підвищення результативності управління біоресурсів в аграрному секторі, бо каналізаційна система разом з відведенням, покликана здійснювати очищення та знешкодження стічних вод перед їх використанням чи скиданням у відповідні водойми.

Складність усунення існуючої різниці в каналізаційному забезпеченні сільських та міських населених пунктів полягає в тому, що прокладання каналізаційної мережі потребує використання різних технічних прийомів при трасуванні і добору колекторів через територіальну розосередженість сільських житлових будинків та тваринницьких приміщень. Отже для кожного сільського населеного пункту виникає необхідність розробки індивідуального каналізаційного проекту та його реалізації з позицій глибини розміщення каналізаційної системи, кількості та потужності насосних станцій та очисних споруд. При цьому варто враховувати рельєф місцевості, місцеположення будинків та господарських споруд, традиції місцевого населення. Існуючу різницю по каналізації в сільському та міському житловому фонді та намагання її усунути чітко фіксується рис. 4.4.

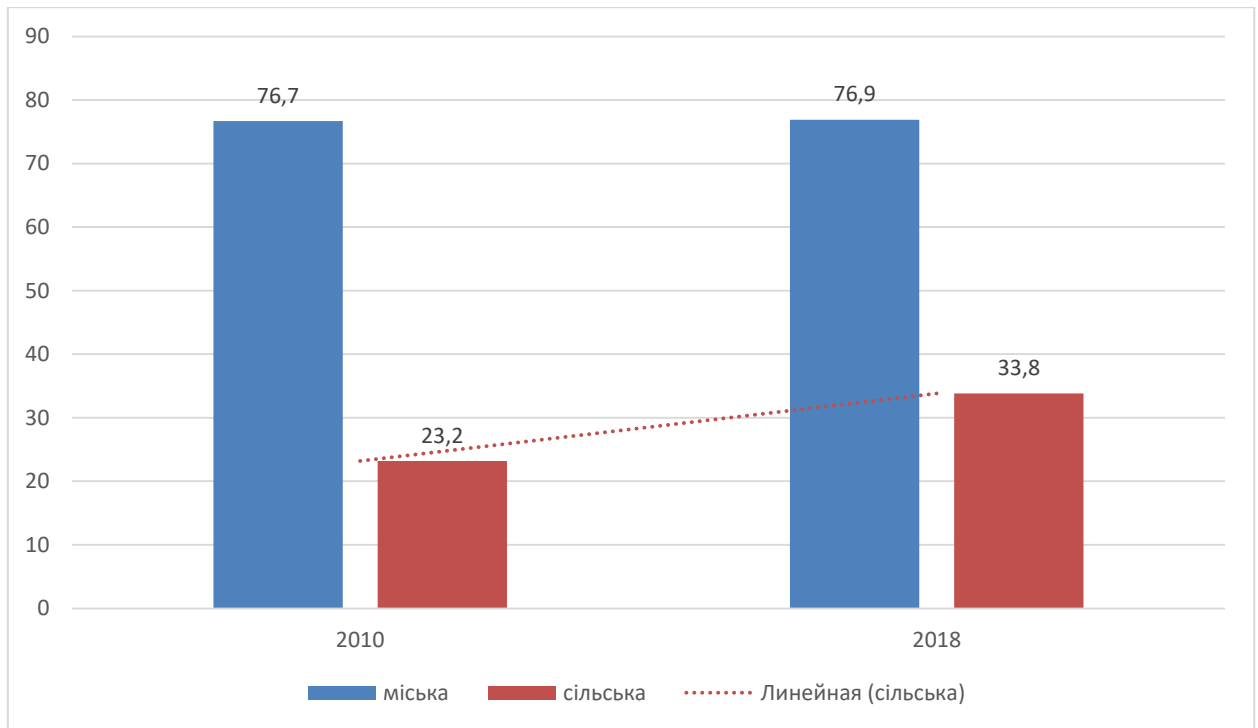

Рисунок 4.4 – Динаміка забезпечення каналізацією міського та сільського житлового фонду за 2010 – 2018 рр.

Джерело: складено автором за даними [228, С. 107].

Аналогічні проблеми мають місце в системі водопостачання, забезпечення яким у звітному році в сільській місцевості на 40,7 в. п. поступається міській. Намагання усунути різницю з водопостачання сільського та міського житлового фонду фіксується рис. 4.5.

Аналіз цифрових даних таблиці 4.11 показує суттєві відставання сільського житлового фонду від міського також в обладнанні гарячим водопостачанням (на 38 в. п.) та в опаленні (на 23,1 в. п.). При цьому в забезпеченні обладнанням опалення житлового фонду сільської місцевості відбувається найвищий приріст зі всіх комунальних зручностей – 19,3 в. п., тоді як для міської місцевості приріст складав лише 1,8 відсоткових пунктів. Таким чином, селянами демонструється активний пошук комунальних зручностей, передусім теплопостачання як такого, що відбувається індивідуально кожною сільською родиною та не потребує поєднання зусиль

громади, яке має місце при прокладанні водопроводу, побудови каналізаційної інженерної мережі та газопостачанні.

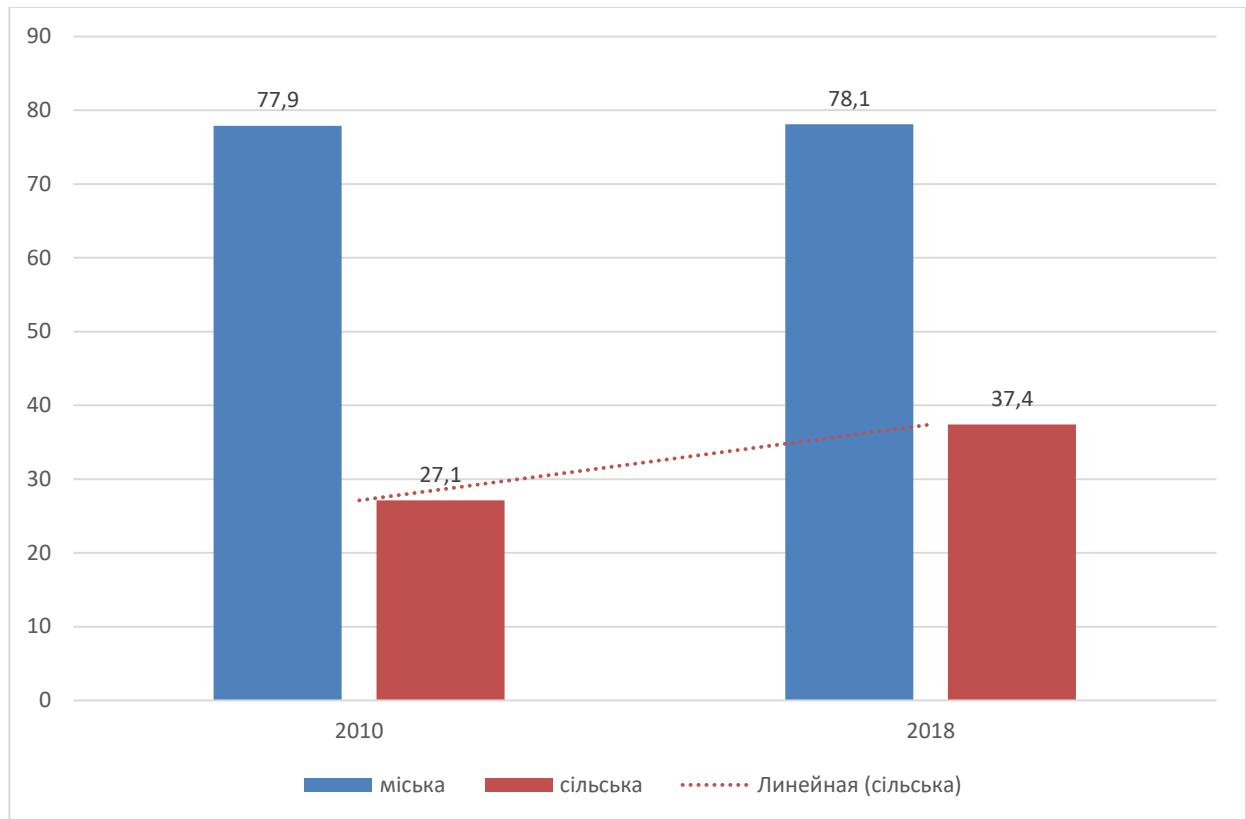

Рисунок 4.5 – Динаміка забезпечення водопроводом міського та сільського житлового фонду за 2010 – 2018 рр.

Джерело: складено автором за даними [228, С. 107].

Узагальнюючий висновок полягає в тому, що за наявності вищих темпів приросту забезпечення житлового фонду сільської місцевості за основними складовими інженерного комплексу (водопроводом, опаленням, каналізацією, гарячим водопостачанням), переваги за рівнем комунального обслуговування міських населених пунктів залишаються досить значними. Відтак, лише через усунення існуючих диспропорцій між селом та містом в якісному інженерному забезпеченні житлового фонду постає можливість мотивувати сільське населення результативно використовувати біологічні та природні ресурси в аграрному секторі та призупинити відтік з сільської місцевості людського капіталу. Має місце демонстрація селянами активного

пошуку комунальних зручностей, насамперед це стосується теплопостачання, що здійснюється індивідуально кожною сільською родиною, не потребуючи поєднання зусиль громади, яке має місце при прокладанні водопроводу, побудови каналізаційної інженерної мережі та газопостачанні.

Висновки до розділу 4

1. Розподіл земельних площ, з яких зібраний урожай, між господарствами різних категорій не рівнозначний: біля 70 % приходить на сільськогосподарські підприємства та дещо більше 30 % зібраних площ – на господарства населення. Розподіл кількості сільськогосподарських тварин за категоріями господарств також не рівнозначний. Бо поголів'я тваринництва в більшій мірі зосереджено в господарствах населення, на які приходить: великої рогатої худоби – 65,9 %, корів - 75,6%, овець та кіз - 85,6%, кролів - 97,0%, коней – 94,2%, бджолосімей 98,1%, свиней – 43,6%, птиці – 43,9 відсотків. Поголів'я тварин та птиці загалом по країні скорочується, демонструючи за кількістю сталий регресивний характер тваринницької галузі.

2. Суттєво менша частка поголів'я тварин при вагомій перевазі земель інтенсивного використання в сільськогосподарських підприємствах показує проблемний характер щодо відновлення в них потенціалу біологічних та природних ресурсів, а також наявність такої загрози в аграрному секторі в цілому через динаміку скорочення кількості поголів'я тварин господарствами населення.

3. В рослинництві сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства та господарства населення займають досить стійке положення в існуючому розподілі праці між ними та спеціалізації на виробництві продукції основних сільськогосподарських культур. Однозначно проявляється стабільне домінування сільськогосподарських підприємств

разом з фермерськими господарствами у сфері виробництва продукції зернових та зернобобових культур, буряку цукрового та соняшнику. Господарства населення займають стійкі провідні позиції у виробництві картоплі, овочів, плодів та ягід. При цьому, господарства населення неухильно зменшують свою частку вирощування цукрового буряку та досить помітно витісняються з цієї сфери сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами.

4. В тваринництві підтримується досить стабільний розподіл виробництва основної продукції між сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та господарствами населення. Однозначно проявляється постійна перевага сільськогосподарських підприємств разом з фермерськими господарствами у сфері виробництва м'ясної продукції (у забійній масі) та випуску яєць. Господарства населення домінують у виробництві у молока, вовни та меду. Досить помітним постає тренд збільшення виробництва яєць господарствами населення при скороченні частки сільськогосподарських підприємств.

5. Виробництво і збут рослинницької продукції є досить рентабельним як для сільськогосподарських підприємств, так і для фермерських господарств, проте низький рівень рентабельності та збитковість більшості тваринницької продукції виступають фактором скорочення її виробництва та ліквідації відповідних галузей обома формами господарювання.

6. Подолання збитковості та підвищення рентабельності продукції тваринництва постає терміновим завданням для сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств як об'єктивна умова їх економічного зростання та посилення біологічного та природного потенціалу. Дещо вищий рівень рентабельності виробництва та продажу продукції рослинництва, продемонстрований фермерами, засвідчує про їх швидку адаптивність до ринкової кон'юнктури та перспективність в сегменті виробників, що належить високотоварним сільськогосподарським підприємствам.

7. Державна регуляторна політика з управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі потребує удосконалення на наукових засадах, зокрема в частині реалізації конституційних положень щодо права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а також гарантування права власності на землю.

8. За наявності вищих темпів приросту забезпечення житлового фонду сільської місцевості за основними складовими інженерного комплексу (водопроводом, опаленням, каналізацією, гарячим водопостачанням), переваги за рівнем комунального обслуговування міських населених пунктів залишаються досить значними. Відтак, лише через усунення існуючих диспропорцій між селом та містом в якісному інженерному забезпеченні житлового фонду постає можливість мотивувати сільське населення результативно використовувати біологічні та природні ресурси в аграрному секторі та призупинити відтік з сільської місцевості людського капіталу.

Результати експериментальних досліджень даного розділу наведено в таких публікаціях: [166, 167, 168, 169.]

РОЗДІЛ 5

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ

5.1 Підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення

Науково прикладне опрацювання проблеми підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення ґрунтується на необхідності подолати негативну динаміку споживання населенням основних продуктів харчування в розрахунку на одну особу, важливості зменшити відтік сільського населення в інші сектора економіки та зберегти людський капітал сільської місцевості. Постановка зазначеної проблеми повністю відповідає цілям сталого розвитку України, положення яких узгоджуються з основними напрямками підвищення соціально-економічної результативності управління розвитком біоресурсів та природокористування аграрного сектора, зокрема в розрізі зростання рівня та якості життя населення, подолання бідності та забезпечення продовольчої безпеки. З напрямками підвищення результативності управління розвитком біологічних та природних ресурсів сільського господарства співпадають також такі важливі цілі сталого розвитку країни, як забезпечення екологічної стійкості населених пунктів; відновлення та раціональне використання екосистем, повернення природної родючості ґрунтів на противагу процесам їх деградації, збереження біологічного різноманіття природного довкілля. Поєднання економічної, соціальної та екологічної результативності використання біологічних та природних ресурсів аграрного сектора також в повній мірі відповідає таким цілям сталого розвитку як ведення здорового способу життя та забезпечення добробуту людей різного віку як сільської, так і міської місцевості [230].

В силу своєї актуальності для науки та практики, підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення різнобічно

досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Так, академік Дем'яненко М.Я., розкриваючи особливості фінансових відносин в аграрному секторі економіки, справедливо ув'язує зростання статків сільського населення з фінансовим благополуччям галузі та її господарюючих суб'єктів [231]. Вітчизняні дослідники Кириленко І.Г., Івченко В.Є. та Дем'янчук В.В., висвітлюючи продовольчу безпеку країни в світлі сучасних тенденцій світової економіки, досить точно показують залежність життєвого рівня людей від процесів економічної глобалізації та регіональної інтеграційної економіки в її блочних проявах [232].

Дослідник аграрної економіки Могильний О.М. проводить оцінювання відповідності земельних відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил як таких, що дійсно є вагомими чинниками впливу на добробут селян [233]. З позицій оподаткування доходів населення підходять до оцінки добробуту людей вчені економісти Мандибура В.О та Томчук-Пономаренко Н.В. Вони обґрунтовують необхідність соціально справедливої шкали оподаткування, запровадження якої пропонують диференціювати залежно від доходів населення [234].

Доктор економічних наук Шубравська О.В. показує нові можливості сільськогосподарського виробництва, що виступає в якості сучасного джерела матеріально-фінансового забезпечення сільського населення. Водночас правомірно звертає увагу на те, що подальший розвиток сільського господарства має цілу низку соціально-економічних проблем, зокрема в частині забезпечення добробуту вітчизняних селян [235]. Дослідники результативності використання біологічних та природних ресурсів аграрного сектора Сохнич А.Я., Смолярчук М.В., Сохнич С.А. та Чередник К.О., розробляючи фінансовий інструментарій стабілізації вартості земельних ресурсів, в достатній мірі враховують та наголошують на вагомості вирішення проблеми підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення [236]. Третяк А. М., Третяк В. М. та Третяк Н. А. цілком справедливо вказують на безпосередній зв'язок якості життя і безпеки

населення з трансформаціями, що відбуваються в сфері земельних відносин [237]. Узагальнюючий висновок полягає в тому, що вчені-економісти підвищення соціально-економічного добробуту населення країни, зокрема сільського, відносять до чинників зростання соціально-економічної результативності управління розвитком біоресурсів та природокористування в аграрному секторі.

Відтак, вищенаведені й інші науково прикладні дослідження слугують орієнтиром для владних структур щодо необхідності підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення в контексті використання біоресурсів та природокористування в аграрному секторі. Так, чинна на поточний період «Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року», схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р, в числі основних проблем розвитку аграрного сектору економіки вказує на відсутність у сільськогосподарських товаровиробників мотивації до дотримання агроекологічних вимог. При цьому стимулювання сільськогосподарських товаровиробників до раціонального аграрного природокористування належить до принципів Стратегії, а серед найбільш важливих цілей її реалізації, насамперед, передбачається сприяння розвитку сільських населених пунктів та формування середнього класу на селі.

В Стратегії пропонується здійснювати заходи, що сприяють забезпеченню зайнятості сільського населення та підвищенню рівню його доходів. Водночас, наголошується на важливості раціонального використання земель сільськогосподарського призначення та зменшення техногенного навантаження аграрного сектору на навколишнє природне середовище [238]. Отже, визначені цілі Стратегії мають комплексний характер дій та поєднують різнопланові заходи економічного, соціального, екологічного та інституціонального призначення.

Узагальнюючий висновок полягає в тому, що Кабінетом Міністрів України соціально-економічний добробут сільського населення

опосередковано визнається в якості важливого фактору підвищення соціально-економічної результативності управління розвитком біоресурсів та природокористування аграрного сектора.

З позицій підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення як складової результативного управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі слід розглядати чинну Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України у 2017 р. Адже в Концепції визнається, що низькі доходи сільського населення відносяться до числа основних причин стримування розвитку фермерських господарств. Відтак, цілком правомірно в якості кінцевої мети Концепції визначається покращення матеріально-фінансового становища сільського населення, а збільшення рівня його реальних доходів передбачається шляхом оренди сільськогосподарських угідь [239]. Таким чином, підтверджується визнання Кабінетом Міністрів України залежності добробуту сільського населення, в даному випадку фермерів, від результативності використання землі, важливої складової біологічних та природних ресурсів аграрного сектора економіки.

Об'єктивний характер необхідності підвищення добробуту сільського населення засвідчує рівень середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників за видами економічної діяльності (табл. 5.1).

Наведені в таблиці 5.1 цифрові матеріали, згідно даних статистики [276, С. 70] показують, що звітного року середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників сільського господарства становила 7166 грн.. Значення цього показника в загальному рейтингу заробітних плат країни займає місце серед четвірки аутсайдерів і поступається 15-ти секторам економіки. Нижчу ніж в сільському господарстві заробітну плату отримують працівники лише в трьох сферах господарювання.

Таблиця 5.1 Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності, грн*

Основні види економічної діяльності	Роки					2018 р. у % до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Усього	3480	4195	5 183	7104	8865	254,7
Сільське господарство, лісове та рибне госп-ство	2556	3309	4 195	6057	7557	295,7
Сільське господарство	2476	3140	3 916	5761	7166	289,4
Промисловість	3988	4789	5 902	7631	9633	241,5
Будівництво	2860	3551	4 731	6251	7845	274,3
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3439	4692	5 808	7631	9404	273,5
Транспорт, складське господарство, пошта	3768	4653	5 810	7688	9860	261,7
Тимчасове розміщення й організація харчування	2261	2786	3 505	4988	5875	259,8
Інформація та телекомунікації	5176	7111	9 530	12018	14276	275,8
Фінансова та страхова діяльність	7020	8603	10 227	12865	16161	230,2
Операції з нерухомим майном	3090	3659	4 804	5947	7329	237,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	5290	6736	8 060	10039	12144	229,6
у тому числі наукові дослідження та розробки	4268	4972	6 119	8212	10259	240,4
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	2601	3114	3 995	5578	7228	277,9
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	3817	4381	5 953	9372	12698	332,7
Освіта	2745	3132	3 769	5857	7041	256,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2441	2829	3 400	4977	5853	239,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	3626	4134	4 844	6608	7612	209,9
Надання інших видів послуг	3361	3634	4 615	6536	8132	242,0

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

Заробіткам в сільському господарстві суттєво поступаються лише працівники, які зайняті охороною здоров'я та наданням соціальної допомоги (5853 грн), тимчасовим розміщуванням й організацією харчування (5875 грн.) та освітою (7041 грн).

Розміри середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників сільського господарства менші ніж у зайнятих операціями з нерухомим майном – на 163 грн, лісовим та рибним господарство – на 391 грн., наданням інших видів послуг – на 966 грн, мистецтвом, спортом, розвагами та відпочинком – на 446 грн, а також будівельникам – на 679 грн, промисловцям – на 2467 грн, продавцям оптової та роздрібною торгівлі; ремонтникам автотранспортних засобів і мотоциклів – на 2238 гривень. Заробітні плати селян менші ніж у транспортників, складському господарстві, пошті, професійній та науково-технічній діяльності, державному управлінні й обороні; обов'язковому соціальному страхуванні. Загалом, сільська праця на 19,2 % оплачується менше ніж в середньому по господарському комплексу країни.

Особливо значним (більш ніж у 2,2 рази) є розрив середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників досліджуваного аграрного сектора на користь працюючих, які здійснюють фінансову та страхову діяльність і займають перше місце в рейтингу заробітних плат серед всіх інших секторів економіки. Також майже вдвічі працівники сільського господарства поступаються зайнятим у сфері інформації та телекомунікації. Про усвідомлення невідповідності значущості праці сільських працівників їх місцю у зарплатному рейтингу та намагання усунути існуючий дисбаланс, засвідчує приріст заробітної плати аграріїв, яка звітного року більш ніж у 2,8 рази перевищила рівень базового року.

В цілому приріст середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників сільського господарства знаходиться серед лідерів господарського комплексу. Так, за значенням показника приросту середньомісячної заробітної плати за період дослідження працівники

сільського господарства поступаються лише фахівцям з державного управління й оборони та обов'язкового соціального страхування, де приріст становив більш ніж у 3,3 рази, а також представникам з лісового та рибного господарства (біля 3 раз). Приріст зарплати аграріїв, дещо перевищуючи, знаходиться на рівні працівників з оптової та роздрібною торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів; будівництва; інформації та телекомунікації, який зріс у 2,7 рази.

Проте навіть за таких позитивних трендів рівень середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників сільського господарства продовжує залишатися серед аутсайдерів із зарплат основних галузей господарського комплексу. Особливо чітко це проявляється за період 2013-2017 рр., що наведено в Додатку Т.

Проте грошові ресурси виступають лише складовою всіх доходів сільського населення. Їх роль та місце у формуванні грошових ресурсів сільських домогосподарств засвідчують показники структури грошових доходів сільських домогосподарств, приведених у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство (рис. 5.1).

Поточний стан грошових доходів сільських домогосподарств є результатом структурних зрушень, що відбуваються в них протягом періоду дослідження. Оскільки щорічні значення структурних зрушень є незначними, то термін дослідження охоплює 2010 – 2018 рр. та подається у співставленні зі структурними зрушеннями міських домогосподарств.

Відповідні цифрові матеріали, згідно даних державної статистики [276, С. 93], наведені в табл. 5.2.

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство грошові доходи сільських жителів на 1446,7 грн менші за аналогічне значення показника жителів міських поселень. Визначальним фактором при цьому виступає саме оплата праці, питома вага якої в сільському домогосподарстві на 15,6 в. п. поступається аналогічному значенню показника міських домогосподарств.

Менші (на 0,9 в. п.) доходи сільських домогосподарств по відношенню до міських від підприємницької діяльності та самозайнятості населення.

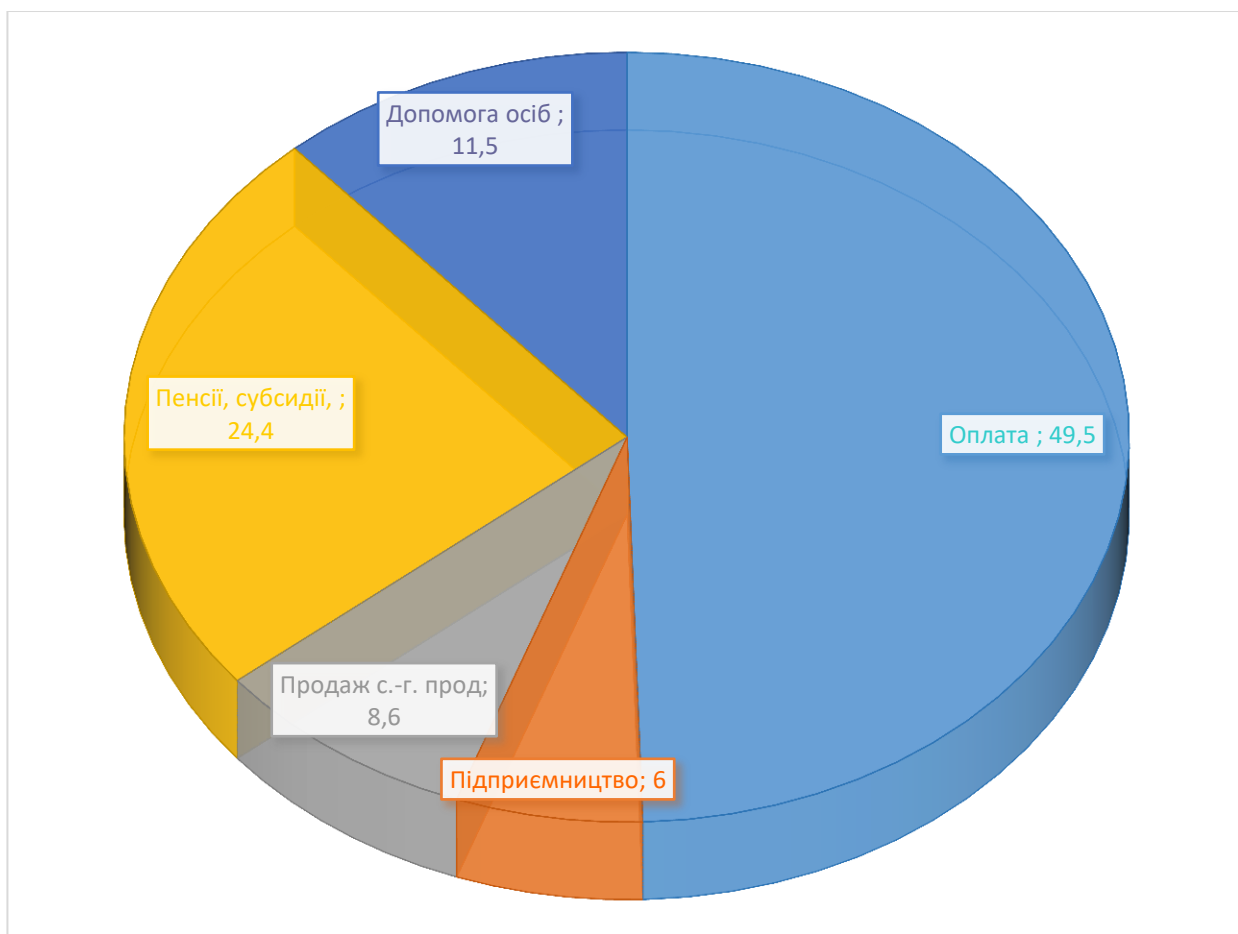

Рисунок 5.1 – Структура грошових доходів сільських домогосподарств у 2018 р. (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство), %*

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: складено автором за даними [153].

Водночас, в структурі грошових доходів сільські домогосподарства мають перевагу по відношенню до міських домогосподарств по доходах від продажу сільськогосподарської продукції (на 8,2 в. п.), наданих готівкою пенсій, стипендій, матеріальної допомоги та субсидій (на 3,2 в. п.), а також за рахунок грошової допомоги від родичів, інших осіб та інших грошових доходів (на 5,1 в. п.).

**Таблиця 5.2 Динаміка структури грошових доходів домогосподарств
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство) за 2010-
2018 рр.***

Грошові доходи	2010р.		2018р.		2018 р. (+/-) до 2010 р.	
	міське	сільське	міське	сільське	міське	сільське
Усього грошових доходів, грн..	3358,1	2607,4	9376,2	7929,5	6018,1	5322,1
Відсотків						
Оплата праці	58,0	38,9	65,1	49,5	7,1	10,6
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	7,2	5,7	6,9	6,0	-0,3	0,3
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	0,5	13,2	0,4	8,6	-0,1	-4,6
Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою	26,7	34,7	21,2	24,4	-5,5	-10,3
Грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	7,6	7,5	6,4	11,5	-1,2	4

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

Збільшення грошових доходів сільських домогосподарств у 2018 р. по відношенню до 2010 р. на 5322,1 грн відбувається саме за рахунок оплати праці, бо її питома вага в сукупному грошовому доході зросла на 10,6 в. п.. Дещо збільшується в грошових доходах сільських домогосподарств частка грошової допомоги від родичів, інших осіб та інших грошових доходів – на 4 відсоткових пунктів. Позитивно оцінюється те, що в сільських домогосподарствах у загальному надходженні грошових доходів зростає частка доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості (на 0,3 відсоткових пунктів).

Водночас, за іншими джерелами надходжень має місце відносне скорочення грошових надходжень. Так, частка доходів від продажу сільськогосподарської продукції зменшилася на 4,6 в. п., скорочується також

частка наданих готівкою пенсій, стипендій, матеріальної допомоги та субсидій – на 10,3 відсоткових пунктів.

У міських домогосподарствах має місце більший приріст грошових доходів, що в абсолютних величинах складає 6018,1 грн, що перевищує значення аналогічного показника домогосподарства сільської місцевості на 696 гривень.

На відміну від сільських, в міських домогосподарствах зростає лише частка грошових надходжень за рахунок оплати праці (на 7,1 в. п.). Питома вага всіх інших джерел доходів в загальних доходах зменшується: від підприємницької діяльності та самозайнятості – на 0,3 в. п., наданих готівкою пенсії, стипендії, матеріальної допомоги та субсидій – на 5,5 в. п., грошової допомоги від родичів, інших осіб та інших грошових доходів – на 1,2 в. п., доходів від продажу сільськогосподарської продукції – на -0,1 відсоткових пунктів.

Аналіз середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників за видами економічної діяльності та структури грошових доходів сільських та міських домогосподарств дають підстави для наступних узагальнень. Перший, існуючий приріст оплати праці сільських домогосподарств в умовах домінування приватної власності в аграрному секторі здійснюється переважно приватним аграрним бізнесом та пояснюється його зацікавленістю у забезпеченні виробничо-господарської діяльності на селі робочою силою. Другий, скорочення частки наданих готівкою пенсії, стипендії, допомоги та субсидій є наслідком реальної, а не декларованої як соціальної, політики державних та регіональних управлінських структур по відношенню як до сільських, так і міських домогосподарств. Третій, протилежні за вектором спрямування структурні зрушення щодо грошової допомоги від родичів, інших осіб та інших грошових доходів на користь сільських домогосподарств (на противагу міським), до певної міри слугують доказом існуючої в національному соціумі загалом суспільної селяниноцентричної свідомості. Вона ґрунтується на

усвідомленні з боку суспільства нижчого рівня в абсолютних вимірах грошових доходів та їх приросту у селян по відношенню до жителів міських поселень та наявності загального суспільного руху громади на усунення цієї диспропорційної невідповідності.

Добробут сільського домогосподарства визначається як його грошовими доходами, так і понесеними витратами, збалансування яких формує його бюджет та віддзеркалює індивідуальний стиль споживання і життєдіяльності такої економічної одиниці. Забезпечуючи особисті потреби сільського домогосподарства, його витрати здійснюються на купівлю споживчих та неспоживчих товарів, що мають матеріально-уречевлену та грошово-обслуговуючу форму.

Цифрові матеріали, що відбивають динаміку структури сукупних витрат сільських та міських домогосподарств у середньому за місяць у розрахунку на одну економічну одиницю, згідно статистичних даних [276, С. 90], наведені в табл. 5.3.

Згідно наведених цифрових матеріалів, у 2018 р. в середньому за місяць у розрахунку на одне сільське домогосподарство сукупні витрати складають 7618,7 грн, що на 1024,1 грн менше за аналогічне значення показника міського домогосподарства.

При цьому в сільських домогосподарствах на споживчі сукупні витрати приходить 90 % від всіх понесених витрат, що на 3,1 в. п. менше ніж у жителів міських поселень. На противагу, за таким значенням питома вага неспоживчих сукупних витрат в усіх сукупних витратах сільських домогосподарств перевищує значення відповідного показника міських домогосподарств.

**Таблиця 5.3 Динаміка структури сукупних витрат домогосподарств
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство) за 2010-
2018 рр.***

Сукупні витрати	2010р.		2018р.		2018 р. (+/-) до 2010 р.	
	міське	сільське	міське	сільське	міське	сільське
Усього сукупних витрат, грн..	3209,8	2765,6	8642,8	7618,7	5433	4853,1
Відсотків						
Споживчі сукупні витрати, в т.ч.	91	87,4	93,1	90,0	2,1	2,6
- продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби)	55,6	59,9	52,0	54,6	-3,6	-5,3
- непродовольчі товари та послуги, з них:	35,4	27,5	41,1	35,4	5,7	7,9
- оплата житла, комунальних продуктів та послуг	8,6	4,9	15,0	11,4	6,4	6,5
з них сума пільг та субсидій	0,6	0,5	3,0	4,0	2,4	3,5
Неспоживчі сукупні витрати	9	12,6	6,9	10,0	-2,1	-2,6

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

Про значну перевагу у 2018 р. в сільських домогосподарствах споживчих сукупних витрат по відношенню до неспоживчих сукупних витрат засвідчує рис. 5.2.

За змістом в споживчих сукупних витратах найбільшу частку займають продовольчі товари, включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби, на які в сільських домогосподарствах приходиться 54,6%,

що на 2,6в. п. перевищує значення міських домогосподарств. Водночас, меншою є питома вага сільських домогосподарств по відношенню до міських стосовно витрат на непродовольчі товари та послуги (на 5,7 в. п.), а також на оплату житла, комунальні продукти та послуги (на 3,6 відсоткових пунктів).

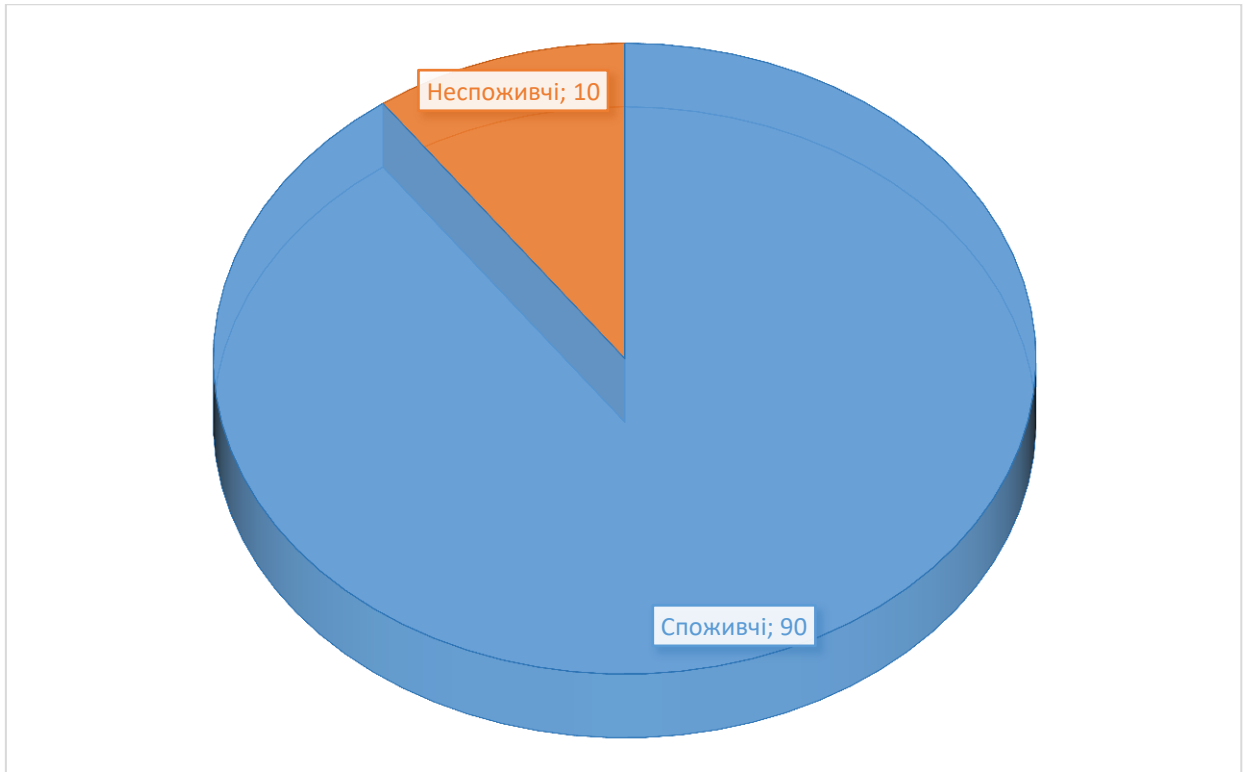

Рисунок 5.2 – Структура сукупних витрат сільських домогосподарств України у 2018 р., %

Збільшення сукупних витрат сільських домогосподарств у 2018 р. по відношенню до 2010 р. на 4853,1 грн відбувається саме за рахунок споживчих сукупних витрат, бо їх питома вага в усіх сукупних витратах зросла на 2,6 відсоткових пунктів. Аналогічні процеси за такими ж відносними величинами в структурних змінах відбуваються і у міських домогосподарствах. Тобто зростання усіх споживчих сукупних витрат в абсолютних та відносних величинах є загальною тенденцією сільських та міських домогосподарств.

Дещо збільшується в споживчих сукупних витратах сільських домогосподарств частка непродовольчих товарів та послуг – на 7,9 в. п. та питома вага на оплату житла, комунальні продукти та послуги – на 6,5 відсоткових пунктів. Зростає також в сільських домогосподарствах (на 3,5 в. п.) частка грошової суми пільг та субсидій. За іншими статтями витрат має місце відносне скорочення. Так, частка витрат на продовольчі товари сільських домогосподарств у всіх сукупних витратах скоротилася на -5,3 в. п., а в міських домогосподарствах – на 3,6 відсоткових пунктів.

Протягом періоду дослідження в сільських домогосподарствах має місце скорочення в усіх сукупних витратах питомої ваги неспоживчих сукупних витрат – на 2,6 відсоткових пункти. Аналогічні зміни у таких же відносних величинах відбуваються і у міських домогосподарствах.

Таким чином, в сукупних витратах сільських домогосподарств стають меншими частки грошових та не грошових витрат, спрямованих на підтримку родичів та інших осіб, понесених витрат на купівлю житлових та нежитлових приміщень та споруд і проведення їх капітального ремонту, а також витрати на придбання цінних паперів та здійснення обов'язкових платежів до державного та місцевого бюджетів, разом зі сплатою кредитних зобов'язань й іншими неспоживчими виплатами.

Спільність відносного підвищення споживчих сукупних витрат в домогосподарствах країни, при скороченні неспоживчих сукупних витрат, дають підстави для узагальнення про вибраній суспільством орієнтир, в тому числі сільським населенням, на поліпшення умов власного комфорту проживання та підвищення матеріально-грошового добробуту.

Проте понесені витрати різних за своїми доходами соціальних груп сільських домогосподарств в розрізі конкретних витратних позицій мають суттєві відмінності. Їх чітко фіксує структура сукупних витрат сільських домогосподарств за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, що наведені згідно статистичних даних [277, С. 166] в табл. 5.4.

Таблиця 5.4 Структура сукупних витрат сільських домогосподарств за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів у 2018 р. (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство), %*

Сукупні витрати	Всі домогосподарства	у тому числі за децильними (10%-ми) групами за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів у місяць					Десята (+/-) перша група
		перша (нижча)	друга	п'ята	дев'ята	десята (вища)	
Продукти харчування та безалкогольні напої	50,7	60,6	58,4	52,2	47,2	38,7	-21,9
Алкогольні напої	0,9	0,7	0,7	0,8	0,9	1,0	0,3
Тютюнові вироби	2,0	3,0	2,1	2,3	1,2	1,9	-1,1
Одяг і взуття	5,8	5,1	5,6	5,3	6,6	5,6	0,5
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	13,8	13,3	14,5	14,2	13,9	10,4	-2,9
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,0	1,2	1,6	1,9	2,9	2,8	1,6
Охорона здоров'я	4,3	3,6	3,7	4,3	3,6	3,7	0,1
Транспорт	3,6	1,9	2,7	4,4	4,9	6,0	4,1
Зв'язок	2,2	2,6	2,4	2,1	2,4	1,7	-0,9
Відпочинок і культура	0,8	0,6	0,5	0,5	0,8	2,0	1,4
Освіта	0,6	0,4	0,6	0,4	0,5	0,7	0,3
Ресторани та готелі	1,2	0,7	0,8	0,8	1,1	2,1	1,4
Різні товари та послуги	2,1	1,6	1,8	2,0	2,3	1,9	0,3
Споживчі сукупні витрати:	90,0	95,3	95,4	91,2	88,3	78,5	-16,8
- продовольчі товари	53,6	64,3	61,28	55,3	49,3	41,6	-22,7
- непродовольчі товари	26,7	23,8	25,8	28,0	29,3	25,4	1,6
- послуги	9,7	7,2	8,4	7,9	9,7	11,5	4,3
Неспоживчі сукупні витрати	10,0	4,7	4,6	8,8	11,7	21,5	16,8
Всього сукупних витрат	100	100	100	100	100	100	X

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

Так, наведені цифрові матеріали показують, що за сукупними витратами основних децильних груп серед сільських домогосподарств має місце соціальна нерівність. Вона проявляється в різній питомій вазі окремих товарних груп та послуг в структурі витрат, понесених децильними групами,

де найбідніші домогосподарства формують першу (нижчу) групу, а найбагатші – останню десяту (вищу) групу. Між ними знаходяться рівні за своїми доходами вісім груп, з яких для дослідження вибрані по дві крайні – перша та друга (нижчі) децильні групи, десята та дев'ята (вищі) децильні групи, а також п'ята та для порівняння – середнє значення для всіх сільських домогосподарств.

Аналіз структури сукупних витрат сільських домогосподарств за децильними групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів засвідчує, що найбідніші сільські домогосподарства мають найвищу питому вагу споживчих сукупних витрат 95,3 %, з яких на продовольчі товари приходиться максимальне зі всіх груп значення частки – 64,3 відсотків. Найзаможніші сільські домогосподарства мають найменшу частку споживчих сукупних витрат – 78,5 %, та мінімальну зі всіх децильних груп питому вагу продовольчих товарів – 41,6 %, що на 22,7 в. п. поступається першій групі.

Зростання рівня середньодушових еквівалентних грошових доходів фіксує тренд пониження частки споживчих сукупних витрат та її продовольчої складової. Аналогічні понижуючі тренди формуються також частками витрат на тютюнові вироби, на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива, а також на зв'язок. Протилежні (зростаючі) тренди формуються на основі зростання рівня середньодушових еквівалентних грошових доходів, бо при цьому відбувається збільшення частки сукупних витрат. Зі зростанням доходів децильних груп підвищується частка понесених ними витрат на алкогольні напої, одяг і взуття, предмети домашнього вжитку, побутову техніку та поточне утримання житла, охорону здоров'я, освіту, транспорт, відпочинок і культуру. ресторани та готелі, різні товари та послуги, а також на неспоживчі сукупні витрати.

Структура сукупних витрат сільських домогосподарств за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів у 2017 р. (у середньому за місяць у розрахунку на одне

домогосподарство, відсотків) наведена у Додатку У. Її порівняння з наведеною відповідною структурою за 2018 р. показує наявність структурних зрушень протягом поточного періоду дослідження.

Проведені дослідження стану та тенденцій сукупних витрат сільських домогосподарств як чинника зростання соціально-економічного добробуту сільського населення, що слугує важливим напрямом підвищення соціально-економічної результативності управління біоресурсами та дає підстави для наступних узагальнень.

1. В сільських домогосподарствах зростання рівня середньодушових еквівалентних грошових доходів за децильними групами фіксує тренд зростання частки сукупних витрат в розрізі таких товарних груп як алкогольні напої, одяг і взуття, предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла, охорона здоров'я, освіта, транспорт, відпочинок і культура. ресторани та готелі, різні товари та послуги, а також на неспоживчі сукупні витрати.

2. В сільських домогосподарствах при зростанні рівня середньодушових еквівалентних грошових доходів мають місце також протилежні тренди, коли за децильними групами фіксується пониження частки споживчих сукупних витрат. Це стосується частки витрат на продовольство, тютюнові вироби, житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива, а також на зв'язок.

3. Підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення важливе як для розвитку виробничо-господарської діяльності аграрного сектора, так і для інших галузей та сфер життєдіяльності господарського комплексу. Бо зі зростанням заможності сільських домогосподарств підвищуються їх витрати на підтримку оздоровлення, освіти, відпочинок, культуру, послуги тощо. Ці сфери, в свою чергу, сприяють підвищенню соціально-економічної результативності управління біоресурсами в аграрному секторі.

4. Спільність відносного підвищення споживчих сукупних витрат в домогосподарствах країни, при скороченні неспоживчих сукупних витрат, дають підстави для узагальнення про вибраний суспільством орієнтир, в тому числі сільським населенням, на поліпшення умов власного комфорту проживання та підвищення матеріально-грошового добробуту.

5.2 Підвищення економічної ефективності управління біоресурсами в контексті інтеграції України у світовий економічний простір

Необхідність дослідження проблеми підвищення економічної ефективності управління біоресурсами в контексті інтеграції України у світовий економічний простір спричинюється:

по-перше, важливістю участі України у світовому поділі праці, в якому поєднання наявних в країні природних та біологічних ресурсів забезпечує певну конкурентну перевагу вітчизняним аграрним товаровиробникам на світовому ринку агропродовольчої продукції;

по-друге, можливістю провести модернізацію країни та обрати траєкторію руху як сільської громади, так і суспільства в цілому у відповідності до сучасних світових стандартів та вивести рівень життя селян до прийняттого за матеріально-грошовим достатком, житлово-комунальними, культурно-побутовими та соціально-інституціональними послугами;

по-третє, перспективністю утвердження позитивних результатів зовнішньоекономічної діяльності господарюючих суб'єктів аграрного сектора на світовому ринку за рахунок новітніх науково-технічних та менеджерсько-маркетингових здобутків;

по-четверте, наявністю різних форм реалізації парадигми зовнішньополітичної поведінки України та зовнішньоекономічної діяльності її господарюючих суб'єктів в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків та блокової міждержавної та внутрішньодержавної регіоналізації.

На цій підставі проблеми управління біоресурсами аграрного сектора в контексті інтеграції України у світовий економічний простір досліджуються як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Так, вітчизняний дослідник Власов В.І. висвітлює процеси глобалізації з позицій розвитку досліджень цієї проблеми в Україні та проводить науково історичний аналіз становлення школи глобалістики в Росії. При тому, що такий підхід ученого досить опосередковано показує аграрний сектор, його системне бачення досліджуваного явища дозволяє розкрити зміст сучасної глобалістики, становлення її наукової української школи та сутність глобальної економіки [241].

Особлива увага до інституційної динаміки просторової організації економічного розвитку ґрунтується на дослідженнях Власова В.І., що присвячені напрацюванням Бубенка П.Т., який показує залежність країн з наздоганяючою економікою від експорту власної продукції. При тому, що ця продукція забезпечує самодостатність економіки в цілому, країни з моделлю наздоганяючого економічного розвитку мають абсолютну залежність від постіндустріальних суспільств в розрізі їх технологічних, інтелектуальних та культурних здобутків. Наголошується на висновку про наперед визначений дискримінаційний характер господарського співробітництва лідерів світової економіки, які диктуються правила такої співпраці розвиваючим країнам [241, С. 105].

Зауваження до такого узагальнення полягає в тому, що автором монографії не вказується на спірність положення про дискримінаційний характер стосовно інших країн з боку економічно розвинених держав, які «пишуть правила» світового співробітництва. Бо в зовнішньоекономічній діяльності ринкові суб'єкти рівні в своїх ділових стосунках, незалежно від масштабів їх виробничо-господарської діяльності. Тому економічна співпраця відбувається за умови її вигідності господарюючим суб'єктам, що не завжди має місце в політичній площині.

Підтверджує спірність твердження про економічну дискримінацію економічно розвиненими державами розвиваючих країн подальші дослідження Власова В.І. глобальної продовольчої проблеми в частині його власного ознайомлення з роботою Міністерства сільського господарства США та особистій участі в презентаціях нових оглядів світового розвитку [241, С. 115-116]. Об'єктивною основою такої співпраці та взаємодії між різними країнами виступає цілісність світового економічного простору, який навіть за умови розділення кордонами між різними націями, слугує спільним для всіх людей будинком з його внутрішньою структурно-архітектурною побудовою з переміщенням по ній товарів, послуг, інвестицій, робочої сили, технологій, інноваційних, інформаційних та інших матеріальних і нематеріальних цивілізаційних здобутків.

З позицій підвищення економічної ефективності управління розвитком біоресурсів та природокористування в контексті інтеграції України у світовий економічний простір важливою постає теза Власова В.І. щодо належності землі до реального джерела формування доданої вартості, за рахунок якої впродовж багатьох тисячоліть відбувається розбудова людської цивілізації в рамках різних економічних формацій. Проте виділяючи землю в якості головної складової сільського господарства [241, С. 119], допускається методологічна неточність щодо другорядності інших складників біоресурсів в процесі аграрної виробничо-господарської діяльності, зокрема людського чинника. Бо при виведенні людини зі сфери біоресурсів сільського господарства відбувається соціально-економічне розбалансування галузі, а недооцінка селянина в якості стрижневого виробника агропродовольчої продукції призводить до політичного авантюризму і в окремі історичні періоди навіть до великомасштабних людських втрат.

Особливо чітко проявляється вагомість людського чинника в умовах постіндустріальної економіки, коли людина завдяки власному інтелекту перетворює знання та інформацію у продуктивну силу суспільства.

В контексті інтеграції України у світовий економічний простір, опосередковано щодо підвищення економічної ефективності управління розвитком біоресурсів та природокористування в аграрному секторі, подається вітчизняним дослідником Гальчинським А.С. в розрізі участі України в процесах глобалізації [242]. Адже будучи учасником економічної глобалізації, Україна чітко орієнтована на інтеграцію в Європейський Союз, що задекларовано законодавством країни та діями уряду. Аргументами на користь такого інтеграційного кроку слугує належність Європи до самостійного науково-культурного, економічного, соціального та інституціонального центру людської цивілізації. Відносна відкритість цього геостратегічного центру та соціальна орієнтованість його економіки, поряд з географічною та історичною близькістю, дає підстави відносити Українську націю до когорти європейських народів та поєднувати з ними свої цивілізаційні перспективи.

Саме з таких позицій, проте в історичному екскурсі, подається підвищення економічної ефективності управління розвитком біоресурсів та природокористування в контексті інтеграції України у світовий економічний простір вітчизняним дослідником Злупко С. Його дослідження присвячені науково економічній спадщині Івана Франка, світогляд якого як економіста-дослідника формувався на перетині східних та західних європейських впливів у відповідності до історичних реалій соціально-економічних та суспільно-політичних умов другої половини XIX сторіччя. Адже Галичина, будучи на той час була окупованою Австрією і маючи тісні контакти з усією Україною, знаходилася під впливом європейських революційних процесів, що прискорювали на континенті розвиток капіталістичних відносин в промисловості та змінювали соціально-економічний уклад сільської місцевості [243].

Проблеми еміграції сільського населення Галичини І.Франко висвітлює на основі проведеного аналізу, що дозволяє зробити справедливий висновок про економічні негаразди в житті галицького селянства, які послужили

першопричиною виїзду сільського населення в інші країни. Зубожіння українських селян Великий Каменяр називає в числі основних причин їх еміграції та висвітлює поневір'яння емігрантів в дорозі й при облаштуванні за межами рідного краю. Водночас, зворотною стороною еміграції визнається зменшення сільської перенаселеності, підвищення заробітної плати при наймі на сільськогосподарські роботи, зростання до певної міри селянського добробуту [243, С. 254-255].

Отже переміщення робочої сили з села в міста та за межі країни не належить до сучасного феномену. Його основні соціально-економічні чинники залишаються тими ж, що їх в свій час висвітлював І.Франко. Водночас, інтеграція України у світовий економічний простір передбачає участь країни в світовому поділі праці за рахунок переваг, що належать сільському господарству в царині його виробничо-господарської діяльності, а не за рахунок еміграції за кордон сільської робочої сили.

Саме про такий варіант інтеграції йдеться в монографічному дослідженні професора Сахацького М.П., який в історичному ракурсі (понад 100 років) висвітлює інтеграцію аграрного сектора України в світовий економічний простір [244, С. 125]. Бо за рахунок експорту товарів та здійснення послуг відбувається найбільш прийнятна форма для участі у економічній глобалізації. Ретроспективні цифрові матеріали щодо експорту продукції основних зернових культур з України в складі Російської імперії в середньому за 1909 – 1911 рр. наведено в табл. 5.5.

Таблиця 5.5 Експорт продукції основних зернових культур в середньому за 1909 – 1911 рр., млн пуд

Зернова продукція	Експорт зерна, млн пуд		
	Всього з Російської імперії	у тому числі з України	частка України, %
Пшениця	304,9	135,0	44,3
Ячмінь	228,3	112,7	49,4
Жито	38,4	21,0	55,3
Овес	78,8	12,7	16,1
Разом	650,4	281,4	43,3

Джерело: складено автором за даними [244, С.125].

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що в середньому за 1909 – 1911 рр. Україна експортувала всього 281,4 млн. пуд. продукції основних зернових культур, з яких на пшеницю приходиться 135 млн. пуд., або 47,9 % від загального зернового обсягу. Ячмінь займає другу сходинку в рейтингу зернового експорту з обсягом продажу за кордон 112,7 млн. пуд., або 40 % від всього зернового експорту з України. Загальна частка зерна України в експорті Російської імперії становила 43,3 % від всього зернового експорту тодішньої спільної країни. Таким чином, інтеграція аграрного сектора України в світовий економічний простір має давнє історичне коріння.

Надійність такої активної інтеграції України в світовий економічний простір забезпечувалася розвинутою транспортною інфраструктурою, зокрема портовою морською та річковою. Цифрові матеріали щодо вивезення зернової продукції в країни Європи із портів Північного Причорномор'я України у 1912 р., згідно досліджень Сахацького М.П. [245, С. 6] наведені в (табл. 5.6).

Таблиця 5.6 Частки експорту зернової продукції в країни Європи із портів Північного Причорномор'я України у 1912 р., %

Країни	Порти м. Одеси, м. Миколаєва, м. Херсона			
	Пшениця	Ячмінь	Жито	Овес
Англія	33,2	5,2	9,8	13,0
Німеччина	4,5	67,3	20,5	-
Голландія	25,1	21,5	55,5	4,9
Італія	5,1	-	1,9	17,8
Франція	22,1	1,6	3,3	55,6
Гібралтар	9,2	2,2	-	3,2
Інші	0,8	2,2	9,0	5,5
Разом	100	100	100	100

Джерело: складено автором за даними [245, С.3-8]..

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що основними імпортерами зернової продукції з портів Північного Причорномор'я України у 1912 р. були Англія, Німеччина, Голландія, Італія та Франція. Наявна

транспортна інфраструктура України та ресурсний потенціал її аграрного сектора дозволяє відродити бувші експортні потужності сільського господарства як зернової, так і іншої сільськогосподарської продукції.

В умовах економічної глобалізації такі перспективи досить ґрунтовно виписані в науковій монографії «Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції». В даному науковому дослідженні змістовно розкривається розвиток аграрної політики Європейського Союзу, показується шлях, який пройшли країни, що інтегрувалися з ЄС в процесі його еволюції, акцентується на перспективах включення України в аграрні процеси цього соціально-економічного й політичного блоку. Виокремлюється розділ, присвячений українсько-російським економічним відносинам в агропродовольчому секторі в умовах глобалізації [246]. Адже інтеграція аграрного сектора України у світовий економічний простір передбачає підвищення економічної ефективності управління розвитком біологічних та природних ресурсів з врахуванням принципів спільної аграрної політики ЄС та особливостей сучасного функціонування сільського господарства країни.

Досліджуючи проблеми адаптації вітчизняного аграрного сектора економіки до вимог аграрної політики Європейського Союзу, професор Зінчук Т.О. в науковій монографії правомірно розкриває теоретико-методологічні аспекти європейської економічної інтеграції, еволюцію та принципи функціонування спільної аграрної політики ЄС, а також загальну європейську модель сільського розвитку. Особливої уваги з позицій підвищення економічної ефективності управління розвитком біоресурсів та природокористування заслуговує подане дослідницею обґрунтування євро інтеграційних перспектив аграрного сектору України [247]. Бо й на поточний період залишаються актуальними позиції щодо адаптації вітчизняної аграрної політики до вимог європейської спільної аграрної політики, зокрема в частині зростання добробуту сільського населення, забезпечення стандартів якості сільськогосподарської продукції та гарантування її безпечності для здоров'я споживачів, екологічність аграрної виробничо-господарської

діяльності, а також заходи з виваженого протекціонізму стосовно аграрної вітчизняної продукції.

Значний інтерес для підвищення економічної ефективності управління розвитком біоресурсів та природокористування в контексті інтеграції України у світовий економічний простір представляють дослідження вчених Сахацького М.П. та Ксьонжик І.В. стосовно тенденцій, специфіки та формування потенціалу аграрних підприємств в розрізі їх зовнішньоекономічної діяльності [248, С. 3-12]. В статті справедливо наголошується на важливості нарощування експортного потенціалу аграрних суб'єктів господарювання за рахунок їх переорієнтації на ринки Європейського Союзу та збільшення продажу за кордон м'ясної продукції, фруктів, олії. Заслуговує на увагу низка авторських застережень при проведенні експортної політики в аграрному секторі в силу існуючих деформацій міжгалузевого балансування в сільському господарстві між рослинництвом, тваринництвом і промисловою переробкою; екологічних порушень через монокультурну концентрацію виробництва орієнтованої на експорт продукції рослинництва; загроз світосприйняття країни в якості економічно відсталого постачальника сільськогосподарської сировини; диспропорцій при поділі грошових доходів від експорту на користь ринкових посередників при фінансовому знекровленню сільських товаровиробників.

Такий підхід співпадає з баченням України в глобальному вимірі продовольчої безпеки, що подається в монографічному дослідженні вітчизняним вченим Бабичем М.М. при висвітленні теоретичних, методологічних та практичних положень з формування продовольчої безпеки. Погоджуючись з точкою зору вченого щодо «строкатості» в Україні показника, що віддзеркалює динаміку середньої дієтичної достатності енергопостачання в якості індикатора продовольчої безпеки, разом з тим, спірним є твердження про погіршення значення цього показника по відношенню до початку 90-х років минулого сторіччя [249, С. 137]. Бо за кількісним виміром показника середньої дієтичної достатності

енергопостачання початку 90-х років минулого сторіччя в Україні відсутні його якісні характеристики, товарно-асортиментні позиції та доступність для пересічного покупця. Дефіцит для широкого загалу продуктів харчування, в тому числі першої необхідності, при офіційному статистичному достатку не варто оцінювати як «найкращі показники».

Українські вчені аграрної економіки Кваша С.М., Власов В.І., Кривенко Н.В. та Дуницький Б.В. в своїх дослідженнях основну увагу приділяють імпортозаміщенню продовольчої продукції, що ввозиться в Україну. Особлива увага приділяється тваринницькій продукції, імпорт якої має сталу тенденцію до зростання. Дослідниками справедливо наголошується на доцільності імпортувати продукцію, яка за природно-кліматичними умовами не вирощується в країні, та обґрунтовується важливість нарощування виробництва в країні товарів, що є традиційними і навіть знаковими для України. Проте вони в значних обсягах імпортуються, в тому числі м'ясо та їстівні субпродукти, зокрема свинина та сало, а також молоко та молочні продукти [250, с. 11-21].

Узагальнюючий висновок науковців цілком справедливий та полягає в тому, що Україні варто дотримуватися міжнародних угод, що регламентують протекціонізм власного виробника сільськогосподарської продукції. Водночас, в межах відповідних угод, на зразок європейського співтовариства через непрямі науково-освітні, організаційно-економічні, соціально-інституціональні, інфраструктурні та інші інструменти сприяти виведенню виробничо-господарської діяльності аграрного сектора на якісно новий конкурентоспроможний на світовому ринку рівень. Такий підхід науковців в повній мірі відповідає необхідності підвищення економічної ефективності управління розвитком біоресурсів та природокористування аграрного сектора в контексті інтеграції України у світовий економічний простір.

Відбиваючи зближення та взаємозв'язок різних сфер життєдіяльності, в інтернаціоналізації господарського життя аграрного сектора процес інтеграції стосується як сільського господарства, так і інших сторін

життєдіяльності суспільства, включаючи освіту, науку, культуру тощо. Справедливість розуміння інтеграції господарського комплексу країни, її аграрного сектора, науково-дослідної та освітньої діяльності в світовий економічний простір у більш ширшому ніж у вузькому (лише через експорт-імпорт товарів) значенні цього процесу, підтверджується як науковими, так і навчально-дослідними публікаціями в Україні та за її межами. Вони стосуються конкурентоспроможності та інституційної бази управління на різних ієрархічних рівнях управління в умовах перебігу в економіці трансформаційних процесів [251], напрямів та форм можливих моделей імпортозаміщення в розрізі регіональної економіки [252], перспектив розвитку міждержавних (українсько-польських) відносин з історичних, поточних та стратегічних позицій [253], міжнародної макроекономіки [254], основ міжнародної економіки [255], світової економіки [256], управління ресурсозбереженням в підприємствах [256] та інших наукових, освітніх та прикладних досліджень економіки.

Товарна структура зовнішньої торгівлі наочно демонструє місце та роль аграрного сектора економіки України у світовому поділі праці у 2018 році. Згідно офіційних статистичних даних [276, С. 379], відповідні цифрові матеріали щодо експорту та імпорту в абсолютних та відносних величинах, а також стосовно зовнішньоекономічного сальдо країни за останній рік наведені в табл. 5.7.

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що у 2018 р. експорт всієї продукції з України складає 47335 млн дол США та поступається вартості імпортованої продукції (57187,6 млн дол США.)

Негативне зовнішньоекономічне сальдо країни (9852,6 млн. дол. США) ускладнює висхідний розвиток господарського комплексу та слугує індикатором необхідності докорінної зміни національної зовнішньої торгівлі. Особливу увагу при цьому слід приділити ефективному використанню біоресурсів. В даному разі орієнтиром розвитку зовнішньоекономічної діяльності виступає аграрний сектор, виручка якого від експорту та

пов'язаних з ним галузей агропромислового комплексу складає 17401,2 млн дол США, або 39,7 % від загальної суми національної експортної продукції, що на 12060,8 млн. дол. США перевершує імпорт аналогічної продукції.

Таблиця 5.7 Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2018 р.*

Товари	Експорт		Імпорт		Зовнішньоекономічне сальдо, млн. дол. США
	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%	млн. дол. США
Усього, у т. ч.	47335,0	100	57187,6	100	-9852,6
- живі тварини, продукти тваринного походження	1210,6	2,6	918,0	1,6	292,6
- продукти рослинного походження	9886,1	20,9	1529,2	2,7	8356,9
- жири та олії тваринного або рослинного походження	4496,5	9,5	267,4	0,5	4229,1
- готові харчові продукти	3018,6	6,4	2340,9	4,1	677,7
- мінеральні продукти	4339,6	9,2	14191,9	24,8	-9852,3
- продукція хімічної промисловості	1871,3	4,0	7058,3	12,3	-5187
- шкури необроблені, шкіра вичинена	165,4	0,3	284,9	0,5	-119,5
- деревина і вироби з деревини	1494,6	3,2	303,9	0,5	1190,7
- текстильні матеріали та текстильні вироби	846,6	1,8	2011,7	3,5	-1165,1
- недорогоцінні метали та вироби з них	11632,7	24,6	3575,2	6,3	8057,5
- машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	4654,7	9,8	11955,2	20,9	-7300,5
інші товари	9749	7,7	12751	22,3	-3002

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: складено та розраховано автором за даними [276, С. 379].

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що у 2018 р. експорт всієї продукції з України складає 47335 млн дол США та поступається вартості імпортованої продукції (57187,6 млн дол США.)

Негативне зовнішньоекономічне сальдо країни (9852,6 млн. дол. США) ускладнює висхідний розвиток господарського комплексу та слугує

індикатором необхідності докорінної зміни національної зовнішньої торгівлі. Особливу увагу при цьому слід приділити ефективному використанню біоресурсів. В даному разі орієнтиром розвитку зовнішньоекономічної діяльності виступає аграрний сектор, виручка якого від експорту та пов'язаних з ним галузей агропромислового комплексу складає 17401,2 млн дол США, або 39,7 % від загальної суми національної експортної продукції, що на 12060,8 млн. дол. США перевершує імпорт аналогічної продукції.

В реальному вимірі вартість експортованої продукції та зовнішньоекономічного сальдо є дещо більшим. Бо перелік товарів агропромислового виробництва лише продуктами рослинного походження, живими тваринами, продуктами тваринного походження, жирами та олією тваринного або рослинного походження, готовими харчовими продуктами, шкурами необробленими та шкірами вичиненими не обмежується. Біологічні ресурси аграрного сектора використовуються в експорті товарів, що і більшій чи меншій мірі належать також до текстильних матеріалів та текстильних виробів, деревини і виробів з деревини та інших виробів, які надходять з досліджуваної сфери.

Місце та роль продукції аграрного сектора та пов'язаних з ним галузей агропромислового комплексу в товарній структурі експорту чітко проявляється на рис. 5.3.

В експорті аграрного сектора та пов'язаних з ним галузей агропромислового комплексу виділяється вартість продуктів рослинного походження, на які приходить 9886,1 млн дол США проданих за кордоном, або 20,9% від всього національного експорту, що суттєво перевищує імпорт (1529,2 млн дол США) за позитивного зовнішньоекономічного сальдо (8356,9 млн дол США).

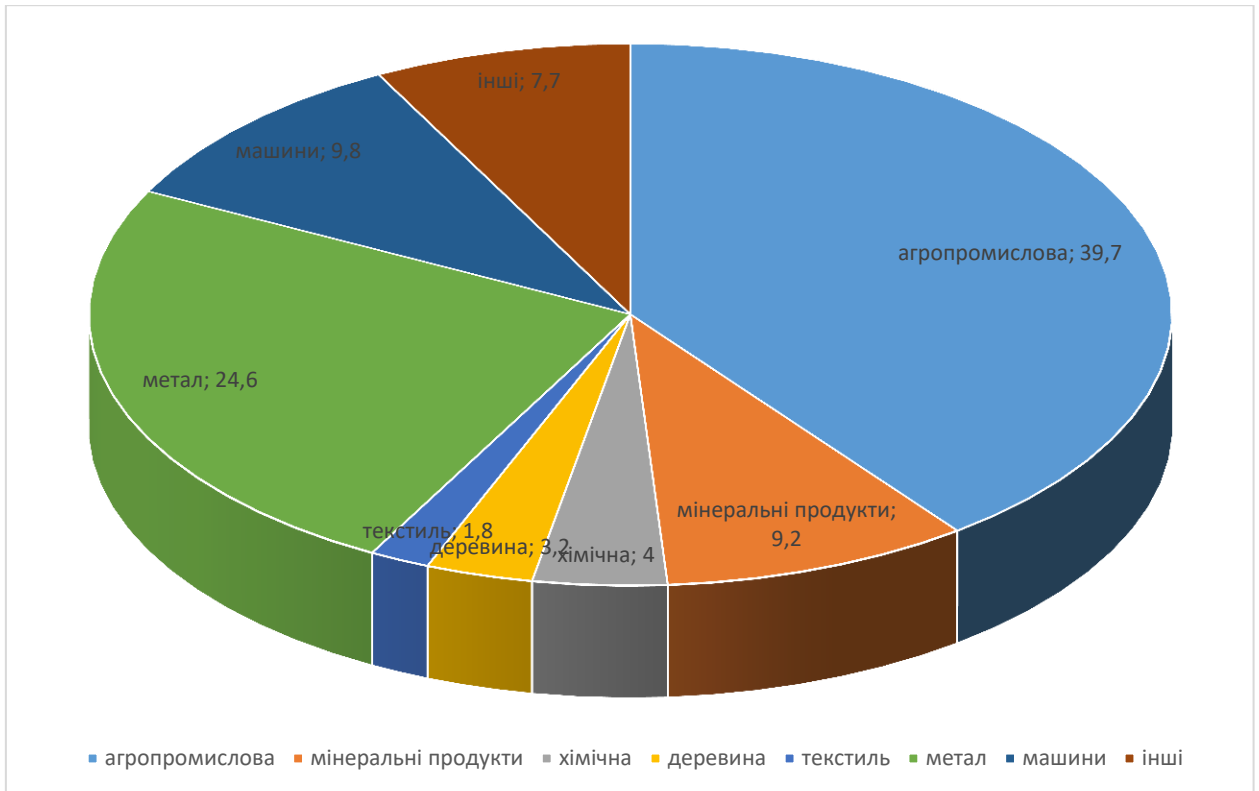

Рисунок 5.3 – Товарна структура експорту України у 2018 році, %*

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: складено та розраховано автором за даними [276, С. 379].

Вагомим виступає здобуток від експорту жирів та олії тваринного або рослинного походження, вартість яких складає 4496,5 млн дол США, або 9,5% всього національного експорту, що на 4229,1 млн дол США переважає вартість аналогічної імпортованої продукції. Готові харчові продукти експортуються на суму 3018,6 млн дол США (6,5%), що дає позитивне зовнішньоекономічне сальдо 677,7 млн дол США.

З позитивним зовнішньоекономічним сальдо (292,6млн дол США) продаються за кордон живі тварини та продукти тваринного походження (1210,6 млн дол США), питома вага яких в структурі національного експорту складає 2,6 відсотків. Про наявність за цією категорією товарів резервів слугує досить вагома вартість імпортованої продукції (918млн дол США), частка якої в загальному імпорті становить 1,6 відсотка.

Опосередковано цей висновок підтверджує перевищення імпорту над експортом з категорії товарів шкури необроблені та шкіра вичинена, де має місце негативне зовнішньоекономічне сальдо на суму 119,5млн дол США. Вартість імпортованих шкур необроблених та шкір вичинених у 2018 р. становила 284,9млн дол США, або 0,5 % загальної суми від всього імпорту. Тому розвиток тваринництва в Україні, з одного боку, поліпшує баланс зовнішньої торгівлі, а з іншого – підвищує результативність управління біоресурсами в аграрному секторі.

Великомасштабні негативні зовнішньоекономічні сальдо з мінеральних продуктів (9852,3 млн дол США) та продукції хімічної промисловості (5187 млн дол США) слугують доказом необхідності підвищення економічної ефективності управління біоресурсами за рахунок впровадження енергозберігаючих технологій та надійного інноваційного забезпечення. Даний висновок підтверджує незначна вартість експортованих роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності.

Так, згідно статистичних даних [240, С. 401], у 2017 р. вартість роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності, складала 29,1 млн дол. США, або 0,3 % від загальної вартості національного експорту послуг. Водночас, того ж року вартість оплати імпортованих роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності, складала 406,2 млн дол США, або 7,4 % у загальнонаціональному імпорті послуг. Відтак, негативне зовнішньоекономічне сальдо, що визначається роялті та іншими послугами, пов'язаними з використанням інтелектуальної власності, складала 377,1 млн дол США.

Аналіз товарної структури зовнішньої торгівлі України у 2018 р. дає підстави для наступних узагальнюючих висновків:

1. Виробничо-господарська діяльність аграрного сектора та національного агропромислового комплексу мають в цілому сировинний характер. Це спрямування засвідчується домінуванням в структурі експорту аграрного сектора та пов'язаних з ним галузей агропромислового комплексу

такої продукції, як живі тварини, продукти тваринного походження, продукти рослинного походження, жири та олії тваринного або рослинного походження, шкури необроблені, шкіра вичинена, що разом складає 39,7% від всього національного експорту, включно з часткою готових харчових продуктів (6,4 відсотків). Про сировинний характер зовнішньої торгівлі України опосередковано засвідчує позитивне зовнішньоекономічне сальдо з деревини і виробів з деревини (1190,7млн дол США), недорогоцінних металів та виробів з них (8057,5млн дол США), а також від'ємне зовнішньоекономічне сальдо з продажу машин, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання на суму 7300,5млн дол США.

2. В аграрному секторі та в національному агропромисловому комплексі України наявні значні резерви щодо нарощування в експорті товарів, що збільшують додану вартість, яка добавляється у виробничо-господарському ланцюгу на кожній стадії виробництва та переміщення продукції від виробника до споживача. Аргументами слугує низька питома вага готових для споживання товарів в структурі зовнішньої торгівлі (готові харчові продукти, деревина і вироби з деревини), а також від'ємні зовнішньоекономічні сальдо від продажу шкур необроблених та шкір вичинених, текстильних матеріалів та текстильних виробів.

3. Подолання від'ємного зовнішньоекономічного сальдо передбачає імпортозаміщення продукції, що в змозі ефективно виробляти національний аграрний сектор, а також здійснення заміщення мінеральних продуктів та продукцію хімічної промисловості на базі енергозбереження та надійного інноваційного забезпечення, в тому числі за рахунок роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності.

5.3 Інноваційно-інвестиційне забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів

Актуальність наукового опрацювання інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів аграрного сектора зумовлена необхідністю врахування динамічних змін його внутрішнього та зовнішнього середовища, а також існуючих взаємозв'язків та взаємодії всіх складових виробничо-господарської діяльності у сільському господарстві. Адже лише гармонійне поєднання екологічних та економічних чинників забезпечує висхідний рух галузі та формує перспективи для подальшого загального прогресу людської цивілізації. При цьому вістрям цього вектору виступає інноваційно-інвестиційний характер розвитку біоресурсів та природокористування як такий, що завдяки людському інтелекту слугує в якості пускового механізму безперервного розширеного відтворення в аграрному секторі.

Інноваційний характер сучасного розвитку аграрного сектора досліджували Володін С.А. [258], Діброва А.Д. [259], Кириленко І.Г., Івченко В.С., Дем'янчук В.В. [260], Кропивко М.Ф. Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Россоха В.В. [261], Саблук П.Т. [262], Даниленко А.І., Зимовець В.В., Сиденко В.І., Шинкарук Л.В. [263], Шумпетер Й. [264], Шпикуляк О.М., Месель-Веселяк В.Я. [265] та ін.. Проблему інвестиційного забезпечення розвитку аграрного сектора досліджували Галушка В.П., Ковтун О.А., Остапчук А.Д. [266], Кісіль М.І. [267], Гадзало Я. М., Пугачов М. І. [268] та інші науковці. Екологічність розвитку біоресурсів та природокористування аграрного сектора досліджували Борисова В.А. [269], Гринів Л.С. [270], Мельник, Л.Г. [271], Цибуляк А.Г. [272] та інші вчені.

Проте, на сьогодні, цільного науково-прикладного формату інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів в аграрному секторі як системи не існує. Відтак, логіка дослідження полягає в опрацюванні інноваційного, інвестиційного та

екологічного підходу щодо ведення виробничо-господарської діяльності аграрного сектора як цілісної системи, кожний елемент якої під дією управлінського впливу посилює потенціал біологічних та природних ресурсів.

Інноваційний процес включає використання інновацій в залежних від об'єктів форматах та віддзеркалює їх різну за ринковим змістом сутність, в основі якої знаходяться технічні, технологічні, організаційні, маркетингові та менеджерські результати наукових здобутків, що спрямовані на задоволення попиту споживачів та отримання конкурентних переваг на ринку. Наукові дослідження та розробки, що призначені створювати різнопланові інноваційні продукти, здебільшого проводяться працівниками, які професійно займаються відповідною роботою. Тому динаміка чисельності працівників у суб'єктах господарювання, зайнятих науковими дослідженнями та науково-технічною діяльністю, досить об'єктивно показує реальний стан та тенденції створення інноваційного продукту для господарського комплексу країни, в тому числі аграрного сектора.

Згідно статистичних даних [273], що показує кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності, цифрові матеріали щодо чисельності працівників, зайнятих науковими дослідженнями та науково-технічною діяльністю у 2014-2018 рр., наведено в табл. 5.8.

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що у 2018 р. наукові дослідження та розробки проводили 309,4 тис осіб, з яких 120,8 тис осіб у фізичних осіб-підприємців. Протягом періоду дослідження загальна чисельність працівників-науковців скоротилася на 26,6 тис осіб, або на 7,9 відсотків. Понесені втрати не компенсувалися приростом науковців, які були зайняті у фізичних осіб-підприємців. Бо у 2018 р. по відношенню до 2014 р. приріст склав всього 17 тис осіб, а суттєвий (на 16,4 %) приріст такої категорії працівників пояснюється лише низьким значенням відповідного показника базового року.

Таблиця 5.8 Чисельність зайнятих науково-дослідницькою та науково-технічною діяльністю працівників у 2014-2018 роках*, тис осіб*

Працівники	Роки					2018 р. до 2014 р.	
	2014	2015	2016	2017	2018	%	+/-
Зайняті науковими дослідженнями та розробками							
Усього, з них	336,0	318,7	311,7	305,3	309,4	92,1	-26,6
у фізичних осіб-підприємців	103,8	115,3	116,6	113,4	120,8	116,4	17
Зайняті іншою професійною, науковою та технічною діяльністю							
Усього, з них	23,0	22,3	21,2	23,0	25,9	112,6	2,9
у фізичних осіб-підприємців	16,7	17,2	16,0	16,2	17,7	106,0	1

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

Скорочення чисельності працівників, зайнятих науковими дослідженнями та розробками, в більшій мірі відбуваються в області фундаментальної науки, дослідження якої орієнтовані на одержування нових знань, що не мають безпосереднього прикладного призначення. Оскільки фундаментальна дослідницька робота має теоретико-методологічний характер та разом з відповідною експериментальною діяльністю присвячується дослідженням загальних закономірностей розвитку об'єктів матеріальної та нематеріальної природи (довкілля, людини, суспільства, цивілізації тощо), то для орієнтованих на отримання прибутку осіб-підприємців, здійснення таких наукових розробок не викликають бізнесового інтересу. В умовах ринкової економіки, внаслідок відсутності можливостей безпосереднього використання знань фундаментальної науки, чисельність працівників наукових досліджень і розробок постійно скорочується. Вагомість понесених втрат таких наукових працівників з ретроспективних позицій (за 2010 – 2018 рр.) засвідчує графік, що наведено на (рис. 5.4).

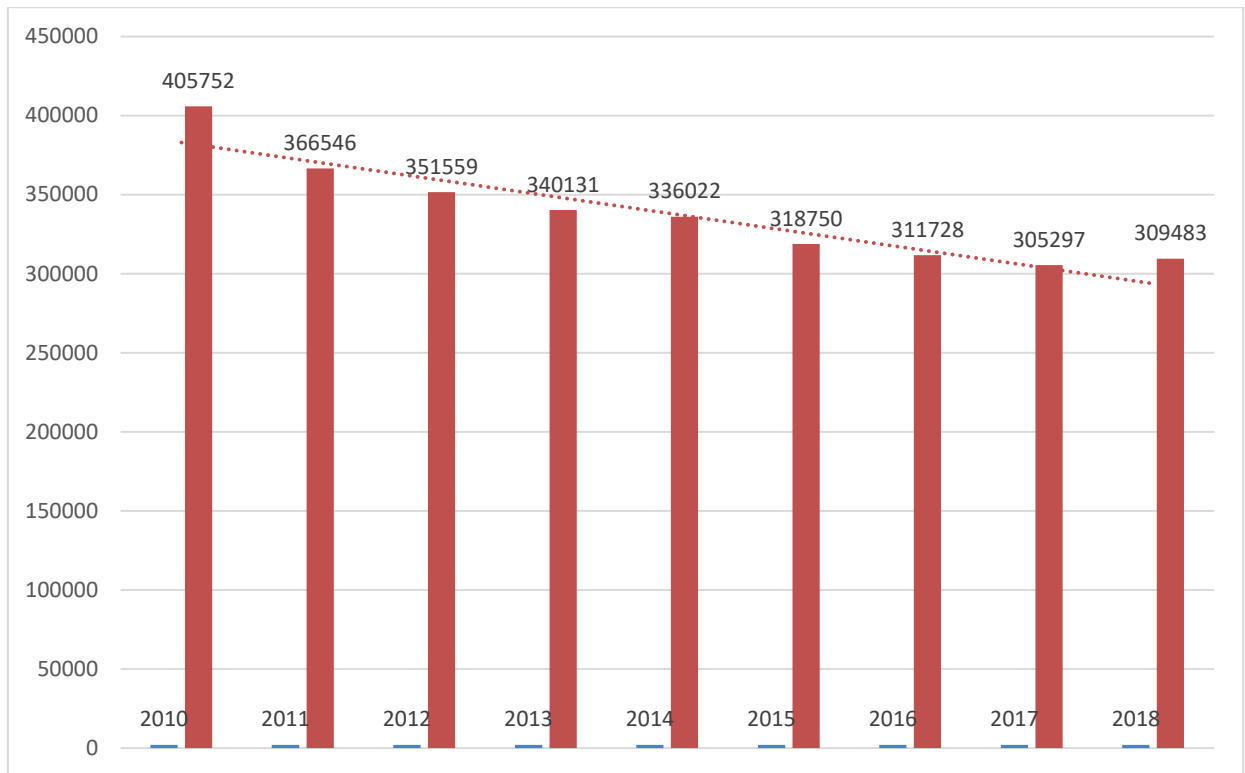

Рисунок 5.4 – Чисельність працівників, зайнятих науковими дослідженнями та розробками в Україні за 2010- 2018 рр., осіб*

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

Водночас, приріст зайнятих у фізичних осіб-підприємців засвідчує про інтерес останніх до одержування нових знань та створення техніко-технологічних нововведень, що безпосередньо впроваджуються в практичну виробничо-господарську діяльність. Те ж стосується науково-експериментальних розробок, коли підприємцями організовується систематична наукова діяльність зі створення та виробництва товарів новинок. Нововведеннями в даному випадку слугують нові та удосконалені техніко-технологічні процеси, організаційно-управлінські системи, інформаційно-консалтингові та маркетингові послуги, впровадження яких в практику господарювання посилює ринкову конкурентоспроможність конкретних господарюючих суб'єктів.

На відміну від негативного тренду чисельності працівників, зайнятих науковими дослідженнями та розробками в Україні, дещо інший перебіг процесів відбувається з працівниками, які зайняті іншою професійною науковою та технічною діяльністю, що передбачає надання комерційним клієнтам висококваліфікованих послуг з посередництва та консалтингу. Адже значна кількість сільських домогосподарств, фермерських господарств та аграрних підприємств малого та середнього бізнесу потребують у великих масштабах професійного обслуговування з боку спеціалістів, які займаються посередницькою діяльністю з організації купівлі та збуту товарів і послуг. Те ж стосується патентних брокерів, функціями яких передбачається безпосереднє організування укладення угод щодо купівлі та продажу патентів, що здійснюється ними в якості експертів на засадах аутсорсингу.

У 2018 р. по відношенню до 2014 р. працівників, які зайняті консалтингом з питань фінансово-економічної безпеки, інформатики, агрономії, економіки підприємств, зовнішньоекономічної діяльності, захисту навколишнього середовища, техніко-інженерного забезпечення, управління та маркетингу, а також здійсненням посередницьких послуг у сфері трансферу технологій, збільшилося на 2,9 тис. осіб, або на 12,6 відсотків. Прикладна наукова, професійна та технічна діяльність таких працівників має попит з боку фізичних осіб-підприємців. Тому ними для виконання вище вказаних консалтингових функцій, а також для інформування щодо аудіювання векселів і вантажних тарифів, збільшується чисельність відповідних працівників. Так, протягом періоду дослідження чисельність зайнятих у фізичних осіб-підприємців іншою професійною, науковою та технічною діяльністю збільшилася на 1 тис. осіб, або на 6 відсотків.

Проте з ретроспективних позицій загальна чисельність зайнятих прикладною науково-дослідницькою та інформаційно-консалтинговою роботою у 2018 р. по відношенню до 2010 р. скоротилася.

Найменшого значення чисельність таких працівників становила у 2013р., коли цією роботою займалося лише 20,6 тис осіб. Подолання

негативної тенденції та формування в останні роки зростаючого тренду, який є досить сталим для зайнятих у фізичних осіб-підприємців протягом всього періоду дослідження (рис. 5.5), слід оцінювати позитивно.

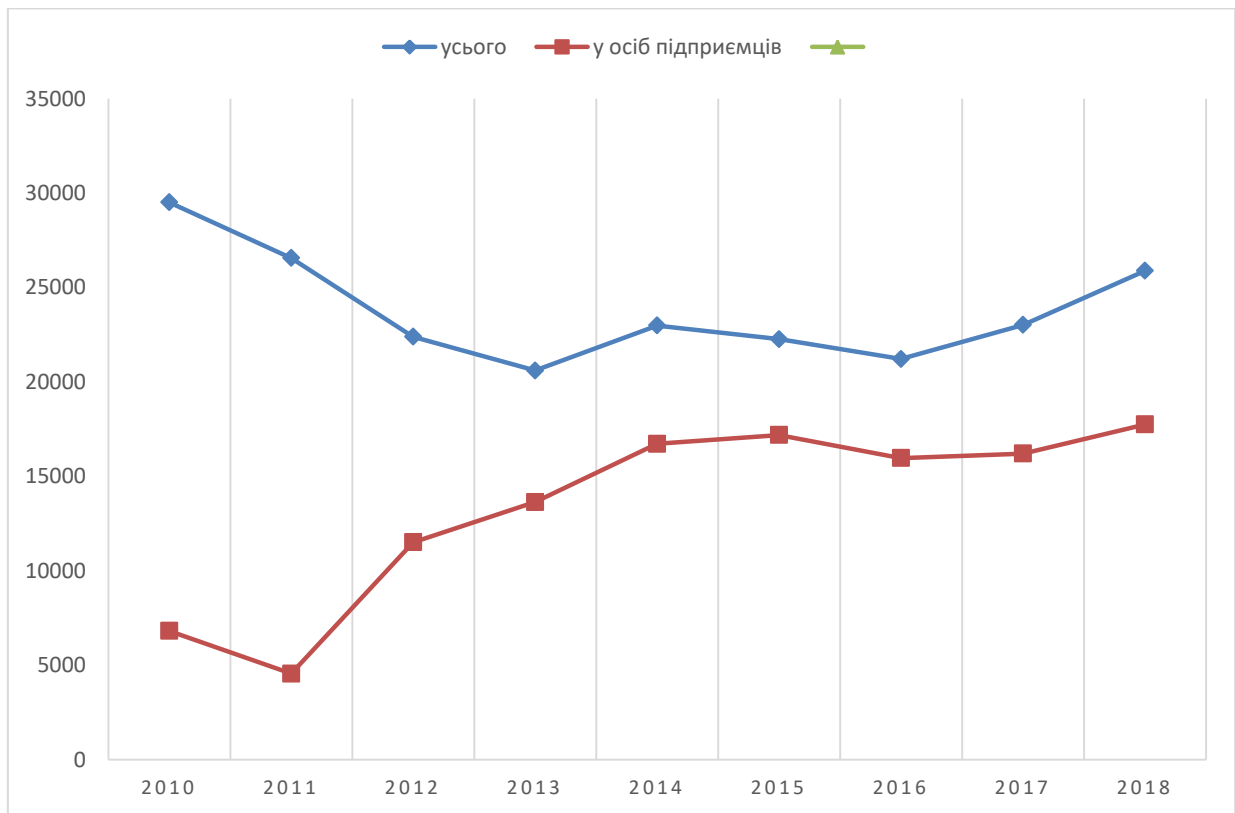

Рисунок 5.5 – Чисельність працівників, зайнятих іншою професійною, науковою та технічною діяльністю в Україні за 2010- 2018 рр., тис осіб*

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

На рисунку чітко проявляється зростання інтересу з боку фізичних осіб-підприємців до використання працівників, зайнятих іншою професійною, науковою та технічною діяльністю. Таким чином, саме приватний бізнес через фізичних осіб-підприємців демонструє прихильність до працівників, які зайняті науковими дослідженнями, експериментальними розробками та науково-професійним консалтингом. Це з кількісних позицій показує наявність перспектив для використання інноваційної парадигми в

аграрному секторі економіки, зокрема в управлінні біоресурсами та природокористуванням.

Відтак, якісна сторона оцінки фахівців сільської місцевості відбиває характеристика населення за рівнем освіти як таких, які в змозі реалізувати сучасні наукові здобутки в прикладному плані. Відповідні цифрові щодо розподілу населення за місцем проживання наведені в табл. 5.9.

Таблиця 5.9 Розподіл населення за рівнем освіти в Україні у 2018 р.*

Показники	Все населення	у тому числі, яке проживає			
		у міських поселеннях:			у сільській місцевості
		великих містах	малих містах	всього	
Чисельність населення у віці 6 років і старші, тис осіб	35879,1	13751,3	9838,0	23589,3	12289,8
Розподіл населення у віці 6 років і старші за рівнем освіти, %					
Повна вища	22,7 ¹	35,4	20,8	29,3	9,9
Базова вища	1,2	1,5	1,5	1,5	0,6
Неповна вища	18,2	17,6	21,4	19,2	16,2
Професійно-технічна	19,4	13,4	21,7	16,8	24,4
Повна середня загальна	18,3	16,0	16,1	16,0	22,7
Базова загальна середня	7,9	5,4	5,6	5,5	12,6
Початкова загальна середня	6,6	5,3	6,8	6,0	7,8
Не мають початкової загальної та неписьменні	5,7	5,4	6,1	5,7	5,8
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* серед 100 осіб у віці 25-44 роки 37 осіб мають повну вищу освіту.

Джерело: складено автором за даними [153].

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що у 2018 р. в сільській місцевості питома вага населення з повною вищою освітою складає 9,9 % від загальної чисельності сільських жителів, або майже в 3 рази менше ніж в міських поселеннях та в 3,6 рази менше, ніж у великих містах. Таким чином, в сільській місцевості осіб, які мають освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста або магістра, в 2,3 рази менше ніж в середньому по країні. Тоді як магістерський рівень вищої освіти передбачає наявність у осіб компетентностей, яких, згідно чинного законодавства України, цілком

достатньо для ефективного виконання завдань саме інноваційного характеру [275].

Нижчий у сільській місцевості по відношенню до міської місцевості рівень питомої ваги осіб, які мають базову вищу освіту. Так, якщо в сільській місцевості 0,6 % осіб від загальної чисельності сільського населення мають теоретичні знання та практичні уміння і навички, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків по спеціальності, то в середньому в міській місцевості таких осіб 1,5 %, або в 2,5 рази більше. Те ж стосується неповної вищої освіти, де частка осіб (молодших спеціалістів), здатних розв'язувати типові спеціалізовані задачі в певній галузі професійної діяльності із застосуванням положень і методів відповідних наук в сільській місцевості на 1,2 в. п. менша, ніж в міській місцевості.

Пропорції розподілу населення у віці 6 років і старші за агрегованими рівнями освіти (вища, професійно-технічна, середня та без освіти) в сільській місцевості в цілому представлені на рис. 5.6.

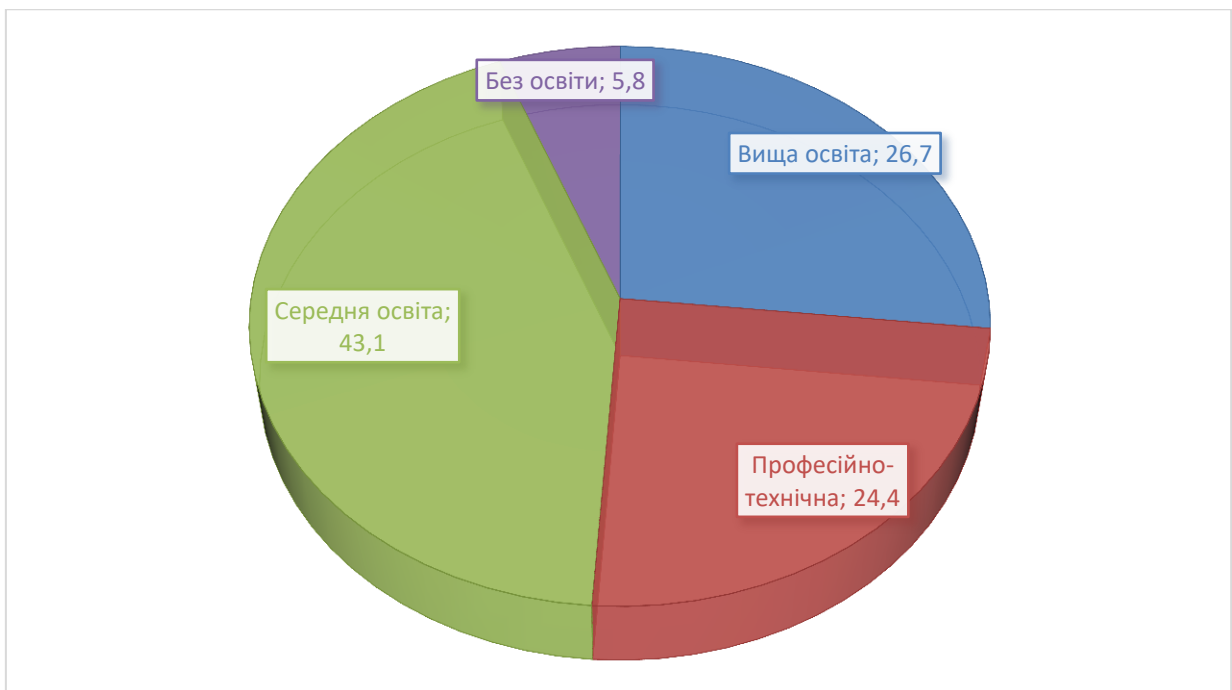

Рисунок 5.6 – Розподіл населення у віці 6 років і старші за рівнем освіти в сільській місцевості у 2018 р., %

Згідно статистичних даних, на поточний період (Додаток X) та попередній період (Додаток Ф) за вищою освітою, (повною, базовою, неповною) жителі сільської місцевості поступаються жителям міста. При цьому формується загальний тренд щорічного зниження частки населення в сільській місцевості з повною вищою освітою, що об'єктивно слугує негативним чинником щодо науково-інноваційного забезпечення управління біоресурсами в аграрному секторі.

Вагомість переваги населення у віці 6 років і старші за рівнем вищої освіти в міській місцевості чітко проявляється на рис. 5.7.

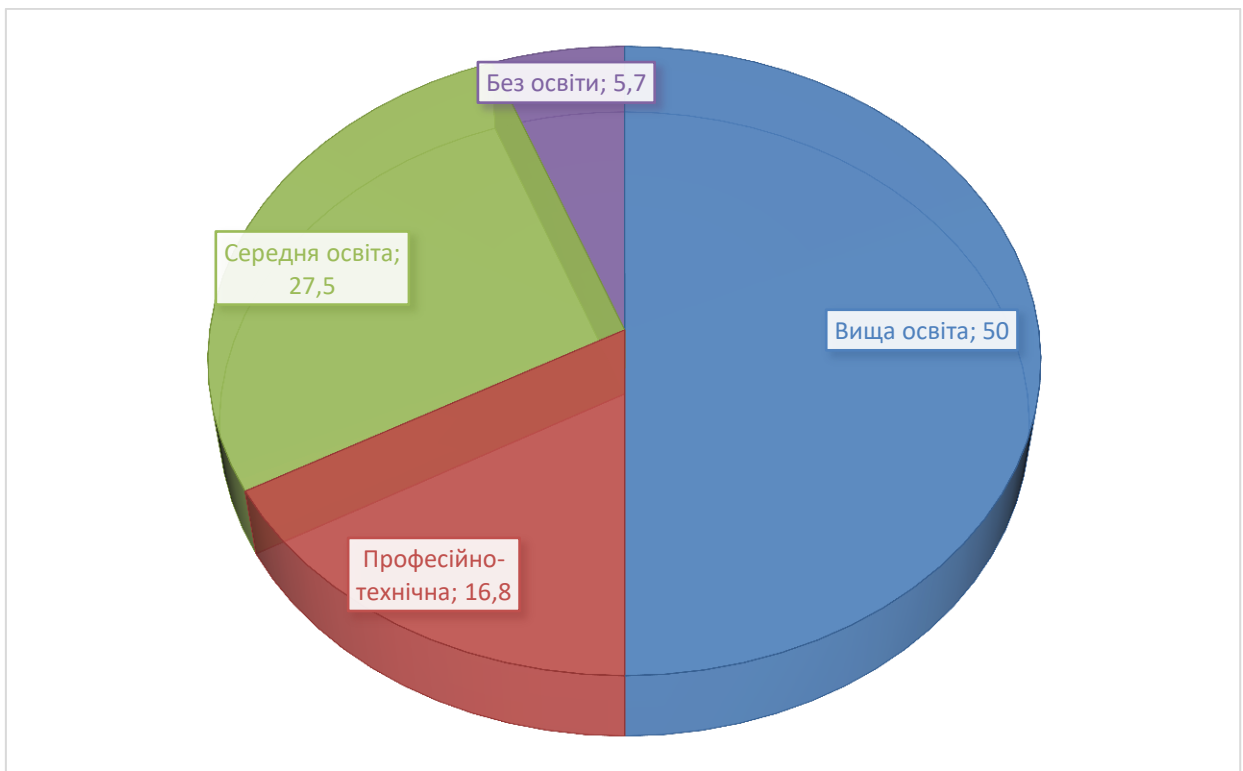

Рисунок 5.7 – Розподіл населення у віці 6 років і старші за рівнем освіти в міській місцевості у 2018 р., %

В сільській місцевості є певна перевага по відношенню до міської за рівнем освіти з часткою населення, яка має професійно-технічну освіту, повну середню загальну освіту, базову загальну середню освіту та початкову загальну середню освіту. Частка осіб, які не мають початкової загальної освіти та неписьменні в сільській місцевості на 0,1 в. п. більша, ніж в міській місцевості. Отже, за дещо неоднозначної картини в розподілі населення за

рівнем освіти, узагальнюючий висновок полягає в тому, що сільське населення суттєво поступається жителям міста в компетенціях, які дозволяють ефективно виконувати завдання інноваційного характеру.

Варто вказати на те, що на відміну від сільської місцевості, частка питомої ваги жителів міських поселень, які мають повну вищу освіту, в цілому, підвищується. Тим самим розрив між містом і селом в сфері вищої освіти збільшується на користь міських жителів. Вважаємо, що в умовах стрімкого впровадження в практику господарювання сучасних науково-технічних досягнень, глибинних структурних зрушень ринкового середовища, динамічних змін оточуючого довкілля, виникає об'єктивна необхідність використання аграрним сектором інноваційної моделі розвитку, а тому подолання рівнів вищої освіти між селом та містом проводити за рахунок підвищення цього рівня саме в сільській місцевості.

Підтвердженням зробленого узагальнення щодо важливості надійного інноваційно-інвестиційне забезпечення управління розвитком біоресурсів та природокористування на наукових засадах в аграрному секторі слугує висока питома вага утворення відходів як в цій галузі, так і пов'язаній з нею економічних сферах. Про це засвідчують відповідні цифрові матеріали, що наведені в табл. 5.10.

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що сільське, лісове та рибне господарство разом з переробною промисловістю займають другу сходинку в рейтингу утворювачів відходів I–IV класів небезпеки серед основних видів економічної діяльності і домогосподарствах України.

У 2018р. від сільського господарства, лісового та рибного господарств разом з переробною промисловістю в довкілля поступило 37491,3 тис. т відходів, що складає 10,6 % від всього їх обсягу в масштабах господарського комплексу.

*Таблиця 5.10 Утворення відходів I–IV класів небезпеки за видами економічної діяльності підприємств і в домогосподарствах України, тис т**

Основні види економічної діяльності	Роки			2018 р. у % до 2016 р.
	2016	2017	2018	
Усього	295870,1	366054	352333,9	119,1
Сільське господарство, лісове та рибне господарство	8715,5	6188,2	5968,1	68,5
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	237461,4	313738,2	301448,9	126,9
Переробна промисловість	34093	32176,7	31523,2	92,5
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	7511,5	6191,7	6322,7	84,2
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	457,4	408,7	397,4	86,9
Будівництво	300,2	493,8	378,8	126,2
Інші види економічної діяльності	984,6	998,7	751,3	76,3
Домогосподарства	6346,5	5858	5543,5	87,3

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: складено та розраховано автором за даними [153].

Беззаперечно першість, серед забруднювачів доквілля постає добувна промисловість і розроблення кар'єрів, що дає 301448,9 тис т відходів, або 85,6 % їх загального національного обсягу. Питома вага утворення відходів інших видів економічної діяльності, домогосподарств, а також господарюючих суб'єктів, зайнятих постачанням електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, водопостачанням; каналізацією, поводженням з відходами, будівництвом не перевищує 3,8 відсотка.

Варто вказати на те, що згідно статистичних даних [276, С. 186] сільське, лісове та рибне господарство, разом з переробною промисловістю в абсолютній більшості утворюють мало небезпечні речовини, загальний обсяг яких складає 36965,3 тис тонн. Відходи I–III класів небезпеки, що формують такі категорії, як надзвичайно небезпечні речовини, високо небезпечні

речовини, помірно небезпечні речовини утворюють учасники агропромислового виробництва в обсязі 526 тис тонн.

На відміну від сільського, лісового та рибного господарства, що протягом періоду дослідження суттєво скорочує утворення відходів I–IV класів небезпеки (на 32,5 %), переробна промисловість зменшила забруднення довкілля лише на 7,5 відсотків. Відтак, основним забруднювачем довкілля залишається супутня аграрному сектору галузь переробної промисловості, що займається консервним, олійним, цукровим, борошномельно-круп'яним, спиртово-бродильним, крохмале-патоковим, тютюновим, вино переробним, молочним, м'ясним, шкіряно-шерстяним, хутровим та іншими видами агропромислових виробництв. Проте всі галузі агропромислового комплексу щорічно знижують утворення відходів, що з позицій управління біоресурсами варто оцінювати позитивно.

В галузях промислової переробки сільськогосподарська продукція використовується в якості сировини. В свою чергу, в сільському господарстві відходи переробної промисловості можуть використовуватися у вигляді кормових добавок, добрив та інших допоміжних матеріалів, що підвищують результативність управління біоресурсами аграрного сектору. Наближення промислової переробки до сировинної бази на селі слугує фактором, що стимулює посилення інноваційно-інвестиційного забезпечення сільської місцевості та поліпшує якість управління біоресурсами.

Підтримувати прогрес у скороченні утворення відходів покликані капітальні інвестиції, що спрямовані на охорону навколишнього природного середовища (табл. 5.11).

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що звітного року максимальні капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища були спрямовані на охорону атмосферного повітря та попередження змін клімату 3505,9 млн грн, або 34,8 % від загальнонаціональних інвестицій в цій сфері. Значне за вартістю інвестування стосується радіаційної безпеки – 2036,5 млн грн, або 20,2 % від

всіх капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища та друге місце в рейтингу основних напрямів охорони навколишнього природного середовища.

Таблиця 5.11 Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за напрямами в Україні, млн грн*

За напрямами	Роки					2018 р. у % до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Усього	7959,9	7675,6	13390,5	11025,6	10074,3	
- на охорону атмосферного повітря, попередження змін клімату	1915,1	1422,9	2502,8	2608,1	3505,9	183,1
- очищення зворотних вод	1122,2	848,9	1160	1276,5	1692,6	150,8
- поводження з відходами	784	737,5	2208,7	2471	1182,1	150,8
- захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод	359,9	388,3	420	1284,5	1444,3	401,3
- зниження шумового і вібраційного впливу	9,9	40,8	94,8	161,5	60,3	609,1
- збереження біорізноманіття і середовища існування	11,5	22,4	49,6	177,3	73,4	638,3
- радіаційну безпеку	3745,1	4205	6944	3012,4	2036,5	54,4
- науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	6,2	2,1	2,4	3,8	5,7	91,9
- інші напрями природоохоронної діяльності	6	7,7	8,2	30,5	73,5	1225,0

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: складено та розраховано автором за даними [153].

Третє місце за напрямами займають інвестиції на очищення зворотних вод 1692,6 млн грн (16,8 відсотків). Близьким до нього є інвестування на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод, що складає 1444,3 млн грн або 14,3 відсотків загальної вартості капітальних інвестицій охорони середовища. Ці інвестиції вкладаються в повторне використання стічних вод

для поливу сільськогосподарських культур, вдосконалення технологічних процесів меліорації та зрошування угідь, застосування безвідходних технологій.

Відносно вагомими постають інвестиції на поводження з відходами 1182,1 млн грн (11,7 відсотків). Водночас, зазначеним інвестиціям вагомо поступаються капітальні інвестиції, що також безпосередньо стосуються біоресурсів в аграрному секторі. Так, частка капітальних інвестицій на збереження біорізноманіття і середовища існування становить лише 0,7 % (1182,1 млн грн) загального інвестування в охорону навколишнього природного середовища. До числа аутсайдерів за абсолютною і відносною величинами інвестиційних вкладень відносяться також такі напрями, як науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування та інші напрями природоохоронної діяльності. Бо питома вага кожного з цих важливих напрямів в загальному інвестуванні знаходиться в межах 5,7 – 73,5 млн грн та не перевищує 1 відсотка всіх інвестицій. При цьому на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування капітальні інвестиції становлять мінімальне значення – всього 5,7 млн грн, або 0,1 % від вартості всіх інвестицій.

Якщо врахувати, що інноваційна модель ведення аграрного виробництва природоохоронного спрямування базується на науково-дослідних роботах, то такий стан інвестування науки варто оцінювати як недостатній та стримуючий. Бо за даним напрямом рівень капітального інвестування охорони навколишнього природного середовища нижчий ніж всі інші та складає лише 91,9 % від значення базового року. Тобто має місце регрес в інвестиційному забезпеченні науки, тоді як протягом періоду дослідження приріст капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за всіма напрямками складає в Україні 26,6 відсотків.

Проведенні дослідження інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів та природокористування дають підстави для наступних узагальнюючих висновків.

1. За наявності вагомих науково-прикладних напрацювань в розрізі інноваційного, інвестиційного та екологічного розвитку природокористування цільної науково обґрунтованої системи інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів в аграрному секторі не існує.

2. Скорочення чисельності працівників, зайнятих науковими дослідженнями та розробками, в більшій мірі відбуваються в області фундаментальної науки, дослідження якої орієнтовані на одержування нових знань, що не мають безпосереднього прикладного призначення. Приріст зайнятих науковців у фізичних осіб-підприємців засвідчує про інтерес останніх до одержування нових знань та створення техніко-технологічних нововведень, що безпосередньо впроваджуються в практичну виробничо-господарську діяльність.

3. Чисельність працівників, які зайняті наданням комерційним клієнтам висококваліфікованих послуг з посередництва та консалтингу зростає, що спричинюється значною кількістю і в Україні сільських домогосподарств, фермерських господарств та аграрних підприємств малого та середнього бізнесу.

4. За питомою вагою осіб, які мають вищу освіту, (повну, базову, неповну) жителі сільської місцевості суттєво поступаються жителям міста. При цьому формується досить стійкий тренд щорічного зниження частки населення в сільській місцевості з повною вищою освітою, що негативно впливає на науково-інноваційного забезпечення управління біоресурсами в аграрному секторі.

5. В селі та місті мають місце різні спрямування частки питомої ваги жителів з повною вищою освітою: у сільських поселеннях вона зменшується, а у міських зростає. Внаслідок чого розрив між містом і селом в сфері вищої освіти збільшується на користь міських жителів. Зближення розвитку села і міста потребує підвищення рівня вищої освіти жителів сільської місцевості. Об'єктивною основою цього виступає необхідність

впровадження в практику господарювання сучасних науково-технічних досягнень, наявність глибинних структурних зрушень ринкового середовища, динамічність змін оточуючого довкілля, перспективність використання аграрним сектором інноваційної моделі розвитку.

6. Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за такими напрямками, як збереження біорізноманіття і середовища існування, науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування та інші напрями природоохоронної діяльності належать до числа аутсайдерів за абсолютною і відносною величинами інвестиційних вкладень. Частка кожного з цих важливих напрямів в загальному інвестуванні природо охорони країни не перевищує 1 %, що суттєво обмежує можливості інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів та природокористування аграрного сектора економіки.

7. Капітальні інвестиції на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування є найменшими серед всіх інших напрямів – всього 5,7 млн грн, або 0,1 % від вартості всіх інвестицій. При тому, що в Україні відбувається загальний приріст капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища (на 26,6 %), обсяг інвестування науково-дослідних робіт природоохоронного характеру, навпаки, скорочується.

8. Інноваційна модернізація управління екологічним розвитком біоресурсів аграрного сектора потребує збільшення капітальних інвестицій на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування та на збереження біорізноманіття і середовища існування до рівня (1119,4 млн.. грн. в цінах 2018 р.), що не нижчий середнього значення виділених капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за всіма напрямками в національному господарському комплексі.

Висновки до розділу 5

1. Існуючий приріст оплати праці сільських домогосподарств в умовах домінування приватної власності в аграрному секторі здійснюється переважно приватним аграрним бізнесом та пояснюється його зацікавленістю у забезпеченні виробничо-господарської діяльності на селі робочою силою. Скорочення частки наданих готівкою пенсії, стипендії, допомоги та субсидій є наслідком реальної, а не декларованої як соціальної, політики державних та регіональних управлінських структур по відношенню як до сільських, так і міських домогосподарств.

2. В сільських домогосподарствах зростання рівня середньодушових еквівалентних грошових доходів за децильними групами фіксує тренд зростання частки сукупних витрат в розрізі таких товарних груп як алкогольні напої, одяг і взуття, предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла, охорона здоров'я, транспорт, відпочинок і культура, ресторани та готелі, різні товари та послуги, а також на неспоживчі сукупні витрати. Зі зростанням заможності сільських домогосподарств підвищуються їх витрати на підтримку оздоровлення, відпочинок, культуру, послуги тощо. Ці сфери, в свою чергу, сприяють підвищенню соціально-економічної результативності управління розвитком біоресурсів та природокористування в аграрному секторі.

3. Виробничо-господарська діяльність аграрного сектора та національного агропромислового комплексу мають в цілому сировинний характер. Це спрямування засвідчується домінуванням в структурі експорту аграрного сектора та пов'язаних з ним галузей агропромислового комплексу такої продукції, як живі тварини, продукти тваринного походження, продукти рослинного походження, жири та олії тваринного або рослинного походження, шкури необроблені, шкіра вичинена, що разом складає 39,7 % від всього національного експорту, по відношенню до частки готових харчових продуктів (4,1 відсотка). Про сировинний характер

зовнішньої торгівлі України опосередковано засвідчує позитивне зовнішньоекономічне сальдо з деревини і виробів з деревини (1190,7 млн дол США), недорогоцінних металів та виробів з них (8057,5 млн дол США), а також від'ємне зовнішньоекономічне сальдо з продажу машин, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання на суму 7300,5 млн дол США.

4. Подолання від'ємного зовнішньоекономічного сальдо передбачає імпортозаміщення продукції, що в змозі ефективно виробляти національний аграрний сектор, а також здійснення заміщення мінеральних продуктів та продукцію хімічної промисловості на базі енергозбереження та надійного інноваційного забезпечення, в тому числі за рахунок роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності.

5. Скорочення чисельності працівників, зайнятих науковими дослідженнями та розробками, в більшій мірі відбуваються в області фундаментальної науки, дослідження якої орієнтовані на одержування нових знань, що не мають безпосереднього прикладного призначення. Приріст зайнятих науковців у фізичних осіб-підприємців засвідчує про інтерес останніх до одержування нових знань та створення техніко-технологічних нововведень, що безпосередньо впроваджуються в практичну виробничо-господарську діяльність. Чисельність працівників, які зайняті наданням комерційним клієнтам висококваліфікованих послуг з посередництва та консалтингу зростає, що спричинюється значною кількістю і Україні сільських домогосподарств, фермерських господарств та аграрних підприємств малого та середнього бізнесу.

6. За питомою вагою осіб, які мають вищу освіту, (повну, базову, неповну) жителі сільської місцевості суттєво поступаються жителям міста. При цьому формується досить стійкий тренд щорічного зниження частки населення в сільській місцевості з повною вищою освітою, що негативно впливає на науково-інноваційного забезпечення управління розвитком біоресурсів та природокористування в аграрному секторі.

7. Капітальні інвестиції на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування є найменшими серед всіх інших напрямів – всього 5,7млн грн, або 0,1 % від вартості всіх інвестицій. При тому, що в Україні відбувається загальний приріст капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища (на 26,6 %), обсяг інвестування науково-дослідних робіт природоохоронного характеру скорочується. Такий стан та тенденції суперечать модернізації інноваційно-інвестиційному забезпеченню управління екологічним розвитком біоресурсів аграрного сектора економіки.

Результати експериментальних досліджень даного розділу наведено в таких публікаціях: [166, 253, 254, 255, 256, 257]

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої мети й основних задач дисертаційного дослідження у дисертації здійснено обґрунтування теоретичних та методологічних положень, розроблено методичні й прикладні рекомендації щодо управління біоресурсами в аграрному секторі економіки.

1. Обґрунтовано, що управління розвитком біоресурсами в аграрному секторі економіки в якості економічної категорії відображає найзагальніші та найістотніші явища реальної економічної дійсності, основними властивостями якої є: множинність змісту та результатів соціально-економічних процесів; залежність результативності від природних та соціально-економічних чинників; вичерпування, відновлення та нарощування біоресурсів; руйнування, збереження та удосконалення природних ресурсів в процесі їх використання; а також цілеспрямованість; системність та динамічність. Сучасна множинність біоресурсів виступає результатом цивілізаційної еволюції в частині зміненої продуктивності відібраних людиною для використання рослин і тварин; а біоресурси та природокористування виступають в якості загальнолюдської цінності, від якої залежить подальший розвиток цивілізації.

2. Доведено, що зміст системи управління біоресурсами в аграрному секторі економіки формується в результаті взаємодії людини та оточуючого природного середовища під час здійснюваної виробничо-господарської діяльності. Біоресурси виступають в якості явища та процесів, що породжують науково прикладні проблеми, які обираються для пізнання як об'єкт дослідження. В реальній економіці біоресурси є об'єктом управління, що потребує спеціально організованих впливів ззовні для досягнення визначених цілей. Цілісна єдність функціональних та інституціональних елементів системи управління біоресурсами аграрного сектора має дуальний характер, що формує зміст, якість, інгресію та синергію управлінського процесу.

Інституціональний зміст системи управління біоресурсами відбиває існуючу в аграрному секторі економіки систему соціально-економічних відносин, втілення яких відбувається на основі управлінської інгресії, що поєднує різнопланові економічні, соціально-демографічні, природно-екологічні й інші комплекси виробничо-господарської та ринкової діяльності. Розвиток принципів управління біоресурсами аграрного сектору економіки передбачає: орієнтування системи правил менеджменту на підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності; формування організаційної культури, що стимулює людей на командну роботу та забезпечує появу синергізму від спільної діяльності колективу; заохочення саморозвитку працівників, які в якості носіїв інтелектуальної власності слугують важливим джерелом надходження додаткової вартості.

3. Дослідженнями встановлено, що в процесі взаємодії біоресурсів з економічною та соціальною системами людина здійснює інтеграційну функцію кон'югації. Будучи об'єктом, що взаємодіє з навколишнім середовищем, соціальна система забезпечує внутрішню структуру й впорядкованість економічних процесів аграрного сектору економіки, який завдяки своїм особливостям виокремлюється серед інших соціально-економічних об'єктів. Характерними рисами аграрного сектора економіки як соціально-економічної системи є: цілісність, єдність, організованість, завершеність, інституціональність, урегульованість, автономність, структурність, результативність, локальність, наявність внутрішніх та зовнішніх зв'язків.

4. Встановлено, що формування системи методів дослідження управління біоресурсами в аграрному секторі економіки (всезагальні філософські, загальнонаукові, спеціальні) значною мірою сприяє вирішенню проблеми підвищення соціально-економічної результативності галузі шляхом її наукового пізнання й цілеспрямованого перетворення в інтересах як сільського населення та суспільства в цілому, так і оточуючого природного середовища. Центральне місце в цьому процесі займає людина, дуальність

якої проявляється в здійсненні управлінської функції як суб'єкта по відношенню до біоресурсів, та яка, водночас, виступає специфічним біологічним ресурсом в якості управлінського об'єкта.

5. В загальносвітовій еволюції управління біоресурсами аграрного сектору економіки України являє собою окремий предмет наукового дослідження щодо одиничного й неповторного явища економіко-соціально-екологічної природи. Відтак, науково-методологічні надбання аграрної економічної науки щодо ефективних перетворень реального сектора господарського комплексу слугують як вітчизняному сільському господарству, так і світовому аграрному сектору в частині формування функціональної системи управління біоресурсами планетарного масштабу. Діалектика цього процесу полягає в тому, що будучи загальним по відношенню до екологізації агропродовольчого виробництва, управління біоресурсами аграрного сектора України є одиничним конкретним явищем щодо еволюції природокористування цивілізації в цілому. Для аграрного сектору економіки України притаманна система властивостей та особливостей, що приналежні тільки вітчизняному економіко-соціально-екологічному явищу, і які мають конкретні якісні та кількісні характеристики й відмінності від інших подібних явищ. Адже їх перебіг відбувається в інших країнах, в інших природно-кліматичних та інституціональних умовах, в інших секторах економіки, в інший період часу.

6. Розроблено науково-методологічний підхід щодо комплексної оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі системою економічних, соціальних, екологічних та інституціональних показників. При цьому економічні характеристики відбивають абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру основних виробничо-господарських ресурсів, а також продуктивність та ефективність їх використання. Обґрунтовується належність в умовах ринкової економіки абсолютних розмірів наявних ресурсів (земельних, валових, товарних, активів, трудових тощо) до об'єктивних показників результативності управління біоресурсами.

Соціальні характеристики відбивають абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру сільських трудових ресурсів, умови їх життєдіяльності та продуктивність використання. Екологічні характеристики відбивають абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру екологічної сталості. Інституціональні характеристики відбивають абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру релевантності управління біоресурсами, в тому числі на предмет відповідності традиціям сільського способу життя та ведення аграрного підприємництва.

7. Доведено, що приріст створеної в сільському господарстві додаткової вартості слугує мультиплікатором зростання валового внутрішнього продукту. Вироблена в аграрному секторі продукції сприяє створенню додаткової вартості в промисловості, торгівлі, транспорті, складському господарстві, організації харчування, фінансовій та страховій діяльності, операціях з нерухомим майном, науковій та технічній діяльності, охороні здоров'я, освіті й наданні інших видів послуг. Високопродуктивне управління розвитком біоресурсів в аграрному секторі об'єктивно викликає економічне зростання у країні і сприяє вирішенню проблем як економічного, так і соціально-демографічного та інституціонально-політичного плану.

8. На основі аналізу ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки виявлено, що втрати його біологічних ресурсів протягом періоду дослідження мають системний характер та негативно впливають на економічну, екологічну та соціальну сфери життєдіяльності сільської громади. В рослинництві зростає інтенсивність використання землі, посилюється монокультурність галузі та порушується екологічно обґрунтована система сівозмін. В тваринництві скорочується поголів'я всіх основних видів тварин, що знижує біоенергетику та природну родючість ґрунтів, розриває біологічний кругообіг поживних речовин в сільському господарстві, послаблює його кредитоздатність, зменшує економічну стійкість аграрних господарюючих суб'єктів, посилює сезонність праці, скорочує зайнятість сільського населення та збіднює його інституції.

9. Встановлена неоднозначність оцінки економічної результативності управління біоресурсами, що витікає з наявності в аграрному секторі протилежних трендів, з одного боку, має місце зростання обсягів виробництва окремих видів рослинницької продукції та підвищення продуктивності використання найбільш вагомих складових ресурсного потенціалу, а з іншого – відбувається скорочення виробництва основних видів продукції тваринництва, зростає в останні роки частка збиткових підприємств та збільшується вартість отриманих ними фінансових збитків, формується стійка тенденція зниження рентабельності від загальногосподарської та операційної діяльності. Скорочення споживання населенням основних продуктів харчування протягом року в розрахунку на одну особу вказує на зниження інтегральної оцінки соціально-економічної результативності аграрного сектору та слугує аргументом проведення послідовної державної регуляторної політики на користь пріоритетного розвитку сільського господарства, ствердження в ньому багатокладності, відродження сільської соціально-побутової сфери та застосування інших інституціональних інструментів з удосконалення управління біоресурсами.

10. Обґрунтовано доцільність забезпечення розвитку багатокладності в аграрному секторі як чинника підвищення соціально-економічної результативності управління біоресурсами аграрного сектору економіки. Підґрунтям багатокладності слугує існуючий на сьогодні розподіл праці між сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та господарствами населення при виробництві сільськогосподарської продукції й перспективність диверсифікації виробничо-господарської діяльності аграрного сектора. Сільська багатокладність гарантує кожному сільському мешканцю можливість вибору прийнятної для нього форми господарювання на землі згідно його земельних та грошово-майнових ресурсів, світогляду, інтелекту, мотивації, фізичних, професійних, освітньо-кваліфікаційних та інших індивідуальних особливостей.

11. Аргументовано важливість поєднання державних регуляторів та використання ринкового саморегулювання господарської діяльності в аграрному секторі в якості вихідного положення стратегічного управління біоресурсами для збалансування підприємницьких засад, прав власності та екологічної безпеки ведення сучасного землеробства. Визначено, що державна регуляторна політика з управління біоресурсами в аграрному секторі потребує удосконалення на наукових засадах, зокрема в частині реалізації конституційних положень щодо права володіти, користуватися і розпоряджатися власністю та гарантування права власності на землю сільськогосподарського призначення.

12. Сформульовано науково-прикладні рекомендації стосовно відродження сільської соціально-побутової сфери як базової складової ефективного управління біоресурсами в аграрному секторі, що передбачає збереження вищих темпів приросту забезпечення житлового фонду сільської місцевості основними складовими інженерного комплексу (водопроводом, опаленням, каналізацією, природним газом) для вирівнювання якості комунального обслуговування з міським населенням. Усунення існуючих диспропорцій між селом та містом в інженерно-комунальному обслуговуванні надає можливість мотивувати сільських мешканців підвищувати результативність використання біологічних та природних ресурсів й зменшує відтік з аграрного сектору людського капіталу.

13. Встановлено належність рівня добробуту сільського населення до чинників впливу на соціально-економічну результативність управління біоресурсами аграрного сектора. Дослідження структури сукупних витрат сільських домогосподарств за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, показують, що по мірі зростання заможності, сільське населення збільшує витрати на предмети домашнього вжитку, побутову техніку, транспортні засоби, купівлю нерухомості, будівництво житла та господарських будівель, поточне утримання житла, придбання акцій, освіту, оздоровлення, відпочинок,

культуру, послуги. Їх використання як безпосередньо, так і опосередковано сприяє підвищенню результативності управління біоресурсами аграрного сектора й розвитку інших сфер життєдіяльності господарського комплексу країни.

14. З'ясовано, що домінування в структурі експорту аграрного сектору економіки та пов'язаних з ним галузей агропромислового комплексу сировинної продукції, на яку приходить 39,7 % від всього національного експорту при частці готових харчових продуктів – всього 6,4%, слугує аргументом на користь нарощування в експорті товарів з більшою доданою вартістю. Обґрунтовується необхідність подолання від'ємного національного зовнішньоекономічного сальдо за рахунок: імпортозаміщення продукції, що в змозі ефективно виробляти вітчизняний аграрний сектор; збільшення в абсолютних та відносних величинах вартості експортних товарів послуг, отриманих аграрним сектором на науково-інноваційній основі; проведення модернізації виробничо-господарської діяльності аграрного сектора, що забезпечує зростання в ньому частки інтелектуальної власності та продукції, виробленої за енергозберігаючими технологіями.

15. Визначено, що капітальні інвестиції на збереження біорізноманіття і середовища існування та на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування є найменшими серед всіх інших напрямів, а їх спільна частка не перевищує 0,8 % від вартості всіх природоохоронних інвестицій. Обсяг інвестування науково-дослідних робіт природоохоронного характеру скорочується (на 8,1 %) при загальному зростанні (на 26,6 %) капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища. Для приведення інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів аграрного сектора у відповідність до вимог сучасності, рекомендовано збільшення капітальних інвестицій на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування та на збереження біорізноманіття і середовища існування до рівня, що не нижчий середнього значення виділених капітальних інвестицій на охорону навколишнього

природного середовища за всіма основними напрямками в національному господарському комплексі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Калетнік Г.М. Розвиток ринку біопалив в Україні: монографія. К.: Аграрна наука, 2008. 464 с.
2. Географічна енциклопедія: у 4 т. К., 2001-2006.
3. Лютий І. О. Біоресурси в світі // Біоресурси і природокористування. 2009. №9. С.3.
4. Дробчак С. Г. Біоресурси великих країн // Біоресурси і природокористування. 2010. №2. С. 6-7.
5. Скорук О. П., Солодка Л.Л. Організація використання біоресурсів в світі // збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки. №1 (48) 2011. С. 236-239.
6. Юрчишин В.В. Аграрна політики на зламах політичних епох: монографія. К.: Наукова думка, 2009. 367 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1428 с.
8. Сахацький М.П., Захарченко О.В., Сахацький П.М. Управління збутовою діяльністю м'ясопереробних підприємств // Вісник Прикарпатського університету. Серія «Економіка». Вип. 12. Івано-Франківськ: Плай, 2017. С. 209-214.
9. Kozak Y. International Microeconomics: Questions & Answers/ Edited by Y. Kozak, A. Gribincea // Moldova Inst. Of Intern. Econ. Relations. Chisinau: IRIM, 2017 (Tipogr. Print-Caro).166 p.
10. Zakharchenko O. V. Assessment of waste formation and prospects of implementing environmentally friendly waste less technologies in livestock industry // Науковий вісник Полісся, 2017. № 3 (11). Ч. 2. С. 82-88.
11. Богданов А.А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): в 2-х кн. кн. 1 / Редкол. Л.И. Абалкин (отв. ред.) [и др.] // Отд-ние экономики АН СССР. Ин-тэкономике АН СССР. М.: Экономика, 1989. 304 с.
12. Захарченко О.В. Утилізація відходів природного походження аграрних формувань: проблемний аспект // Збірник наукових праць Харківського

- національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». №1, 2017. Харків: вид-во п/в “Комуніст - 1”, ХНАУ, 2017. 308 с.
13. Kozak Y. Essentials of International Economics: Questions & Answers / Edited by Y. Kozak, T. Shengelia, S.Ierokhin. Tbilisi: PH «UNIVERSAL», 2017. 288 p.
 14. Kozak Y. International Finance: Questions & Answers / Edited by Y. Kozak, A. Gribincea, T.Sporek [et.al.] // Moldova Inst. Of Intern. Relations. Chisinau: IRIM, 2017 (Tipogr. Print-Caro). 288 p.
 15. Юрчишин В.В. Сучасні аграрні перетворення в Україні: Ретроспективні нариси у трьох частинах // НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНУ». Київ, 2013. 424 с.
 16. Прокопа І.В., Беркута Т.В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку / НАН України; ДУ «Інститут економіки та прогнозування. К., 2011. 240 с.
 17. Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: доповідь на Тринадцятих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників / П.Т. Саблук. К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. 64 с.
 18. Седікова І.О. Роль інформаційної складової в системі зберігання та переробки зерна: монографія. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2013. 192 с.
 19. Баланюк І.Ф., Гой Н.В. Оперативний менеджмент у м'ясопереробних підприємствах. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2016. 220 с.
 20. Зіновчук Н. В. Екологічна політика в АПК: економічний аспект. Львів: Львівський держ. аграр. ун-т, ННВК „АТБ”, 2007. 394 с.
 21. Захарченко О.В. Наукові основи раціонального природокористування // Збірник наукових праць Харківського національного аграрного

- університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». №8, 2013. Харків: вид-во п/в “Комуніст - 1”, ХНАУ, 2013. 300 с.
22. Захарченко О.В. Захист сільськогосподарських культур як складової управління біоресурсами та природокористуванням // Збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». №11, 2013. Харків: вид-во п/в “Комуніст - 1”, ХНАУ, 2013. 312 с.
23. Захарченко О.В. Наукове забезпечення розвитку біоресурсів та природокористування // Наукові праці Національного університету харчових технологій. Серія «Економічні науки». №48. 2013. Київ: вид-во НУХТ, НУХТ, 2013. 248 с.
24. Kozak Y. Introduction to International Economics: Questions & Answers / Edited by Yuriy Kozak, Teimuraz Shengelia. Tbilisi: Publishing House «Universal», 2014. 223 p.
25. Kozak Y. Introduction to International Economics: Questions & Answers. / Edited by Y. Kozak, A.Gribincea-Chisinau: IRIM, 2014. 200p.
26. Андрійчук В.Г. Основи наукових досліджень в агробізнесі: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2018. 491 с.
27. Управління проектами в підприємницьких структурах: навчальний посібник, 2-ге видання, вип. та пер-не / В.Р. Кучеренко, А.В. Андрейченко, О.В. Захарченко [та ін.]. Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2013. 229 с.
28. Планування ділового розвитку фірми: навчальний посібник, 2-ге видання, вип. та пер. / В.Р. Кучеренко, А.В. Андрейченко, О.В.Захарченко [та ін.]. Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2013. 339 с.
29. Практичний курс бізнесу (Бізнес-тренінг): навчальний посібник, 2-ге видання, вип. та доп. / В.Р. Кучеренко, А.В. Андрейченко, Н.В. Добрава [та ін.]. Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2013. 130 с.

30. Захарченко О.В., Кіт Н.В. Управління освітянським процесом в контексті української дійсності / під ред. Гогунського В.Д. // Шляхи реалізації кредитно-модульної системи організації навчального процесу і тестових форм контролю знань студентів: матеріали наук.-метод. семінару, вип. 7: Методологічні основи дистанційного навчання. О.: Наука і техніка, 2013. 120 с.
31. Kozak J. Gospodarka swiatowa: Wydanie drugie, poprawione i uzupelnione / Pod redakcja prof. Jurija Kozaka. Kijow-Katowice: Centrum literatury naukowej, 2013. 212 s.
32. Міжнародний агробізнес. Кредитно-модульний курс: навч. посіб. 3-тє вид. перероб. та доп./ О.В. Захарченко, І.Ю. Сіваченко [та ін.]. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 284 с.
33. Основи економічної теорії: навч. посіб. / Ю.Г. Козак, О.В. Захарченко [та ін.]. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 264 с.
34. Міжнародна мікроекономіка: навч. посіб.; 3-тє вид., перероб. та доп. / Ю.Г. Козак, О.В. Захарченко [та ін.]. Київ: Центр учбової літератури. 2012. 368 с.
35. Міжнародна макроекономіка: навч. посіб.; 3-тє вид., перероб. та доп. / Ю.Г. Козак, О.В. Захарченко [та ін.]. Київ: Центр учбової літератури. 2012. 400 с.
36. Міжнародні економічні відносини: навч. посібник/ Ю.Г. Козак, О.В. Захарченко [та ін.]. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 400 с.
37. Захарченко О.В., Селезньова. О.О. Товарознавство: конспект лекцій з дисципліни «Товарознавство» для студентів напряму 6.030507 «Маркетинг» (форма навчання – денна, заочна). Одеса: друкарня ОДАБА, 2012. 90 с.
38. Захарченко О.В. Нагуляк. В.О. Маркетингова товарна політика: методичні вказівки до виконання курсової роботи з дисципліни «Маркетингова товарна політика» для студентів напряму 6.030507

- «Маркетинг» (форма навчання – денна). Одеса: друкарня ОДАБА, 2012. 19 с.
39. Менеджмент для магістрів: навчальний посібник / М.А. Заєць, О.М. Коваленко [та ін.] / за ред. М.А. Зайця, О.М. Коваленка. Херсон: Грінь Д.С., 2012. 400 с.
40. Жуйков Г.Є. Агробізнес: проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку: колективна монографія / За заг. ред. Г.Є. Жуйкова, Я.В. Сухій, В.С. Ніценка. Книга 2. Одеса: ТОВ «Лерадрук», 2012. 656 с.
41. Кучеренко В.Р. Кон'юнктура національної та світової економіки: наукове видання / За науковим керівництвом і редакцією В.Р.Кучеренка. Одеса: вид-во КП ОМД, 2012. 123 с.
42. Захарченко О.В. Взаємодія суспільства і природи та їх закономірності // Проблеми сучасного управління: економічні, екологічні, політико-правові, історичні, ментальні аспекти: матеріали 8 Всеукраїнської науково-практичної конференції (14 листопада 2012 р.). Одеса: вид-во ТОВ «Лерадрук», 2012. 402 с.
43. Захарченко О.В. Еколого-економічні проблеми природокористування в регіоні // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. Серія «Економічні науки». Т. 14, №4 (54). Львів: вид-во ФОП Корпан Б.І., 2012. 610 с.
44. Захарченко О.В. Сучасні проблеми управління розвитком аграрного сектора економіки // Збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». 2012, №9. Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, 2012. 218 с.
45. Захарченко О.В. Економічна та соціальна результативність управління біоресурсами в аграрному секторі. Одеса, 2019. 42с. (Препринт/Одеса).
46. Л.Е. Купинец. Екологізація продовольственного комплексу: теорія, методологія, механізми. Одеса: ИПРЭЭИ НАН України, 2010. 712 с.

47. Матвієнко В. М., Ковтун О. Ю. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН: Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. / ред. кол. Л. В. Губерський (голова) [та ін.]. К.: Знання України, 2004. Т.2 . 812с. ISBN 966-316-045-4
48. Міжнародний агробізнес. Кредитно-модульний курс: навч. посіб. 3-тє вид. перероб. та доп./ О.В. Захарченко, І.Ю. Сіваченко [та ін.]. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 284 с.
49. Кучер М.І., Шевченко В.І. Виробництво зерна та пшениці в Канаді// Економіка АПК, 2002. №12. С. 128—131.
50. Міжнародні стратегії економічного розвитку: навчальний посібник / Ю.Г. Козак, В.В. Ковалевський, О.В. Захарченко [та ін.]. Київ: Освіта України, 2011. 256 с.
51. Волков С. Землеустрій за кордоном // Землевпорядний вісник, 2008. №5. С. 54-59.
52. Фесина А.А. Зовнішньоекономічна діяльність АПК: стан, перспективи розвитку. К., 1999. 66 с.
53. Мартин Г.П., Шуман Х. Западня глобалізації. Атака на процвітання и демократію/ пер. с нем. М.: «Альпіна», 2001. 335 с.
54. Максаковский В. П. Географическая картина мира: в 2 кн. Москва, 2003.
55. Экология и мировая продовольственная проблема // Экономика и управление в зарубежных странах: Ежемесячный информ. бюллетень. Москва, 2005. № 1.
56. Экономическая география мирового развития XX века. СПб. 2003.
57. Новишський В.Є. Міжнародна економічна діяльність України: підручник. К.: КНЕУ, 2003. 948 с.
58. Черевко Г., Горбонос Ф., Савицька О. Фермерська кооперація в розвинутих країнах // Економіка України, 1994. № 11. С. 69 -74.
59. Веклич О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання // Економіка України, 2008. № 10. С. 62.
60. Веклич О., Яхєєва Т. Урахування природного капіталу як базового

компонента економічного розвитку країни // Економіка України. 2005. № 12. С. 73-80.

61. Кирсанова Т.А., Кирсанова Е.В., Лукьянихин В.А. Экологический контроллинг – инструмент экоменеджмента / под ред. В.А. Лукьянихина. Сумы: Козацький вал, 2004. 222 с.
62. Міжнародний агробізнес: Конспект лекцій для студентів спеціальності «Міжнародна економіка». Частина 1 / О.В. Захарченко, Ю.М. Сотніков, В.В. Курмиженко, Є.В. Кравченко; відп. за випуск Ю.М. Сотніков. Одеса: ОДЕУ, ротапринт, 2011. 84 с.
63. Транснаціональні корпорації: конспект лекцій для студентів спеціальності «Міжнародна економіка». Частина 1/ Козак Ю.Г., Захарченко О.В. [та ін.]; відп. за випуск Ю.Г. Козак. Одеса: ОДЕУ, ротапринт, 2011. 164 с.
64. Захарченко О.В. Управління земельними ресурсами як чинник аграрного розвитку // Збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». №10, 2012. Харків: вид-во п/в “Комуніст - 1”, ХНАУ, 2012. 224 с.
65. Захарченко О.В. Історичні аспекти дослідження розвитку біоресурсів і природокористування // Науковий журнал Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». Випуск (52). Суми: вид-во СНАУ, 2012. 196 с.
66. Захарченко О.В., Сахацький М.П. Глобалізація та проблеми розвитку українського сільськогосподарського виробництва // Маркетинг на міжнародних ринках товарів і послуг: глобальні аспекти: IV Міжнародна науково-практична конференція викладачів, аспірантів і студентів: матеріали конференції. У 2-х томах: Порпад, Словаччина, 2013. Т.1. 376 с.
67. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. 2-ге вид., виправлене і доп. К.: Головна редакція УРЕ, 1985. 968 с.
68. Нікішина О.В. Механізми регулювання інтегрованого зернового ринку // НАН України, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних

- досліджень. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2014. 450 с.
69. Куценко А. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємства споживчої кооперації України: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 205 с.
 70. Олексюк О. І. Технологія оцінки результативності діяльності підприємства // Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія : Економічні науки. Черкаси : ЧДТУ, 2009. Вип. 22. Т. 2. С. 169–173.
 71. Тищенко А. Н., Кизим Н. А., Догайдайло Я. В. Экономическая результативность деятельности предприятия: монография. Х.: ИНЖЭК, 2005. 144 с.
 72. Сахацький М.П., Казанджи А.В. Теоретико-методичні засади оцінки результативності управління виробничо-господарською діяльністю підприємства // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2017. №1. С. 135-141.
 73. Сіренко Н.М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України: монографія. Миколаїв, 2010. 416 с.
 74. Орленко О.В. Формування та розвиток круп'яної індустрії України: проблеми теорії і практики: монографія. Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2015. 418 с.
 75. Новак І.М. Стратегічні засади ефективного інвестування аграрного сектора економіки України: моногр. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2017. 396 с.
 76. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / О.М.Бородіна, І.В.Прокопа, В.В.Юрчишин [та ін.]; за ред. чл.-кор. НАН України О.М. Бородіної // НАН України, Ін-т екон. та прогноз. НАН України. К., 2012. 320 с.
 77. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку: монографія // НАН України, Ін-т екон. та прогноз. НАН України. К., 2009. 864 с.
 78. Дубініна М.В. Інституціонально-структурні зміни в аграрному секторі

- економіки України: управлінський аспект: монографія. Миколаїв, 2013. 352 с.
79. Кормишкін Ю. А. Бізнес-інфраструктура аграрного підприємництва: монографія. Миколаїв: МНАУ, 2018. 328 с.
 80. Управління проектами: навч. посібник / за ред. О.В. Ульянченка та П.Ф. Цигікала. Харків: ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, 2010. 522 с.
 81. Мазур О.Є. Ринкове ціноутворення: навч. посібник. К.: «Центр учбової літератури», 2012. 480 с.
 82. Економіка праці й соціально-трудові відносини: підручник / О.В. Шкільов, С.С. Барабан, В.А. Ярославський [та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. Шкільова О.В. К.: «Четверта хвиля», 2008. 472 с.
 83. Аграрний менеджмент: практикум: навч. посібник / Г.М. Запша, В.Г. Курносенко, М.П. Сахацький [та ін.]; за ред. Г.М. Запши, В.Г. Курносенко, М.П. Сахацького // Одес. держ. аграр. ун-т, каф. менеджменту. О.: Інтерпрінт, 2017. 272 с.
 84. Зіновчук Н. В. Екологічна політика в АПК: економічний аспект. Львів: Львівський держ. аграр. ун-т, ННВК „АТБ”, 2007. 394 с.
 85. Безп'ята І.В. Інвестиційне забезпечення аграрного сектора економіки: монографія. Миколаїв: МНАУ, 2016. 337 с.
 86. Татаревська М.С. Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення: монографія. Одеса, 2007. 298 с.
 87. Баланюк І.Ф., Гой Н.В. Оперативний менеджмент у м'ясопереробних підприємствах: монографія. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2016. 220 с.
 88. Романова Л.В. Становлення підприємництва в сільському господарстві: монографія. К.: ІАЕ, 1997. 272 с.
 89. Захарченко О.В. Стан та тенденції розвитку управління біоресурсами в аграрному секторі. Одеса, 2019. 42 с. (Препринт/Одеса).
 90. Мельник Л.Ю. Формування економіки знань в аграрній сфері: теорія, методологія, діагностика: монографія. Умань: Видавець «Сочінський

- М.М.», 2017. 354 с.
91. Погріщук Г.Б. Інноваційно-орієнтований розвиток сільськогосподарського виробництва на засадах екології: монографія. Тернопіль:Крок, 2016. 428 с.
 92. Кустріч Л.О. Стратегічне управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств: теорія, методологія, практика: монографія. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2018. 416 с.
 93. Котикова О.І. Стійкий розвиток як концептуальна основа сільськогосподарського землекористування в Україні. Миколаїв: Видавець Ганна Гінкул, 2009. 330 с.
 94. Ключник А.В. Формування та розвиток економічного потенціалу сільських територій України: монографія. Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2011. 468 с.
 95. Нестеренко С.А. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств: управлінський аспект: монографія. Київ, 2012. 483 с.
 96. Ксьонжик І.В. Інфраструктурне забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій: теорія, методологія, практика. Херсон: Айлант, 2014. 460 с.
 97. Самофатова В.А. Сталий розвиток агропродовольчої сфери регіону: теорія, методологія, управління: монографія. Одеса: Астропринт, 2018. 312 с.
 98. Криленко В.І. Економічна безпека аграрного сектору: проблеми регулювання та забезпечення: монографія. Миколаїв: Видавець В.І. Шамрай, 2014. 468 с.
 99. Селезньова О.О. Розвиток управління маркетинговою діяльністю будівельних підприємств в Україні: монографія. Одеса: ОДАБА, 2017. 356 с.
 100. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 632 с.
 101. Антохов А.А. Регіональна економіка та інтелектуалізація суспільства:

- інноваційні аспекти взаєморозвитку: монографія. Львів: ПП «Видавництво «БОНА», 2016. 420 с.
102. Борисова В.А. Еколого-економічні аспекти підприємницької діяльності. Суми: Видавництво «Довкілля», 2003. 210 с.
103. Запша Г.М. Розвиток відносин власності в аграрному секторі України: монографія. Миколаїв: ФОП Швець В.Д., 2014. 337 с.
104. Захарченко В.І., Стремядін В.М. Проектування інтеграційних бізнес-структур у сучасному промисловому виробництві України: монографія / за ред. В.І. Захарченка. Одеса: Наука і техніка, 2016. 152 с.
105. Малиновський А.С. Системне відродження сільських територій в регіоні радіаційного забруднення: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 604 с.
106. Павлов О.І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія. Одеса: Астропринт, 2009. 344 с.
107. Седікова І.О. Роль інформаційної складової в системі зберігання та переробки зерна: монографія. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2013. 197 с.
108. Якубів В.М. Збалансований розвиток аграрних підприємств у сільському зростанні: монографія. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. 320 с.
109. Вишнеvsька О.М. Екологічні пріоритети у розвитку економіки країни // Інноваційна економіка. №2. Хмельницький, 2014. С. 52-55.
110. Калина Т.Є., Константинова О.В. Фінансове забезпечення розвитку природоохоронних територій // Актуальні проблеми інноваційної економіки. №4, 2017. С. 32-39.
111. Кропивко М.Ф., Ковальова О.В. Сутність кластера як новітньої мережевої організації спільної діяльності в агропромисловому виробництві // Економіка АПК. №6, 2018. С. 18-28.
112. Лупенко О.Ю. Сучасна місія аграрної економічної науки // Економіка АПК. №1, 2012. С. 3-29.
113. Россоха В.В., Шарапа О.М. Управління збутовою діяльністю аграрних

- підприємств у трансакційному вимірі // Економіка АПК. №4, 2017. С. 67-77.
114. Шобаніна О.В., Домаскіна М.А. Оптимізація виробничих ресурсів рослинництва фермерських господарств // Економіст, 2012. №2. С. 19-20.
115. Крушкін Е.Д., Ниценко В.С., Захарченко О.В. Производственно-экономические расчеты и моделирование деятельности организации (предприятия): монография. Одесса: ООО «Лерадрук», 2011. 170 с.
116. Захарченко О.В. Методологічні основи дослідження управління біоресурсами і природокористуванням в аграрних підприємствах // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Вип. 137. Харків: ХНТУСГ, 2013. 308 с.
117. Захарченко О.В. Аналіз маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств Черкаської області щодо м'ясо-продуктового підкомплексу та її вплив на їх конкурентоспроможність // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки); за ред. М.Ф. Кропивка. Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2013. №2 (22), Т 3. 364 с.
118. Захарченко О.В. Стан та перспективи розвитку ринку зерна в Україні // Економіка та управління АПК: зб. наук. праць Білоцерк. нац. аграр. ун-т. Біла Церква, 2013. Вип.10 (102). 204 с.
119. Жуйков Г.Є. Агробізнес: проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку: колективна монографія /За заг. ред. Г.Є.Жуйкова, В.С.Ниценка. Книга 3. Одеса: ТОВ «Лерадрук», 2013. 577 с.
120. Захарченко О.В. Конкурентоспроможність на ринку молока і молочних продуктів //«World economy, finances and investments: modern view of the actual problems»: materials of the III international research and practice conference (s. Donetsk, 27-27 May 2013). Scientific journal «Aspect» № 8. Donetsk: «Tsyfrovaaya tipografia» Ltd, 2013. 98 p.
121. Красноручький О.О., Ниценко В.С., Захарченко О.В. Оптимізація формування та використання економічного потенціалу в

- сільськогосподарських підприємствах: монографія. Харків: ТОВ «Лерадрук», 2013. 211 с.
122. Захарченко О.В. Розвиток ринків сільськогосподарської продукції і продовольства в умовах глобалізації // Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи: матеріали 5 Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. Харків: ХНТУСГ, 2014. 233 с.
123. Андрейченко А.В. Науково-економічні основи розвитку безвідходного агропромислового виробництва: монографія. Одеса: Фенікс, 2018. 362 с.
124. Червен І.І., Гуров І.Г., Гречкосій В.В. Формування і функціонування інфраструктури ринку аграрної продукції. Миколаїв: Миколаївська обласна типографія, 2008. 168 с.
125. Червен І.І., Кареба М.І. До сутності, значимості і привабливості інвестицій у забезпеченні ефективного розвитку аграрних підприємств // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Миколаїв, 2011. Вип. 2 (59). С. 3-8.
126. Шебанін В.С. Системне оновлення і розвиток матеріально-ресурсного потенціалу сільського господарства (організаційно-економічні аспекти) // Миколаївський держ. аграрний ун-т, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки». К. : ННЦ «ІАЕ», 2005. 276 с.
127. Зміцнення та ефективне функціонування ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств: монографія / В.С. Шебанін, О.В. Шебаніна І.І. Червен, М.І. Кареба. Миколаїв: МДАУ, 2010. 189 с.
128. Банева І.О. Роль та особливості застосування адаптивного моделювання в процесі управління ресурсами аграрних підприємств. Економіст, 2012. № 2. С. 41—43.
129. Банева І.О. Пріоритетні напрями розвитку аграрних підприємств на основі ефективного використання їх ресурсного потенціалу // Інвестиції: практика та досвід, 2013. № 1. С. 77—83.
130. Альтернативные топливно-энергетические ресурсы: экономико-управленческие аспекты использования в условиях инновационного

- розвиття общества / В.В. Богатырева, В.И. Гавриш, В.С. Ниценко, К.В. Павлов. Новополюк: Полоц. гос. ун-т, 2017. 324 с.
131. Ушкаренко Ю.В. Особливості формування економічного потенціалу підприємств у сучасних умовах // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Миколаїв, 2017. Вип. 1 (93). С. 38-46.
132. Погріщук Б.В. Потенційні фактори активізації біоекономічного розвитку в контексті реформування національної економіки // Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 4. С. 17-21.
133. Державна служба статистики України: [електронний ресурс]. URL: www.ukrstat.gov.ua/
134. Гаркуша О.М. Особливості управління розвитком виноробних підприємств на основі процесного підходу // Науковий вісник. 2014. № 2. С. 31-43.
135. Гончаренко І. В. Стратегічні напрями реалізації рекреаційного потенціалу регіону // Вісник аграрної науки Причорномор'я, 2015. Вип. 4 (87). С. 13-19.
136. Гудзинський О.Д., Судомир С.М., Гуренко Т.О. Управління формуванням конкурентоспроможного потенціалу підприємств (теоретико-методологічний аспект): монографія. К.: ІПК ДСЗУ, 2010. 212 с.
137. Єрмаков О.Ю. Ресурсний потенціал сільських територій та особливості його відтворення та використання в аграрній сфері // Науковий вісник НУБ і П України, 2011. Вип.163. С. 133-141.
138. Єрмаков О.Ю., Нагорний В.В. Формування економічно стійкого виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств. К.: ЦП "Компринт", 2015. 295 с.
139. Сільське господарство України: статистичний збірник, 2017 // Державна служба статистики України. Київ, 2018. 392 с.

140. Іртищева І.О., Обозна А.О. Державне регулювання інституціональних змін в агропродовольчій сфері України: монографія. Миколаїв: НУК ім. адмірала Макарова, 2014. 163 с.
141. Іртищева І.О., Бойко Є.О., Стройко Т.В. Стан та стратегічні орієнтири інвестиційно-фінансового забезпечення агропродовольчої сфери в умовах глобалізації // Агросвіт: Інформаційно-аналітичний журнал. 2012/1. N 7. С. 26-30.
142. Іртищева І.О., Бойко Є.О., Стройко Т.В. Інфраструктурне забезпечення становлення органічного сектора агробізнесу // Економіка та держава: Науково-практичний журнал, 2012/1. N 6. С. 15-18.
143. Кіщак І.Т. Формування конкурентоспроможності підприємств Причорноморського регіону України на зовнішніх ринках в умовах міжнародних інтеграційних процесів: монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. І.Т. Кіщака. Миколаїв. нац. ун-т ім. В.О. Сухомлинського. Миколаїв: Швець В.М., 2017. 252 с.
144. Кіщак І.Т. Формування економічного потенціалу південного регіону України: монографія // Миколаїв. нац. ун-т ім. В.О. Сухомлинського. Миколаїв: Іліон, 2014. 330 с.
145. Новіков О. Є., Ключник А.В. Економічний потенціал сільських територій: теоретичний аспект // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Випуск 2 (83). Т. 1. Частина 1. Економічні науки. Миколаїв: МНАУ, 2015. С 12-19.
146. Кіщак І. Т., Корнєва Н. О., Новіков О.Є. Стратегічні імперативи розвитку рибопродуктового комплексу держави //Вісник аграрної науки Причорномор'я; Випуск 3(79), Т. 1, Миколаїв: МНАУ, 2014. С. 3-15.
147. Яценко В.М. Результативність та ефективність господарювання підприємств АПК самостійно та в складі інтегрованих формувань // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Вип. 31. Ч.ІІ. Т.1. Черкаси: ЧДТУ, 2012. С. 7-12.

148. Яценко В. М. Вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища та підвищення конкурентоспроможності продукції підприємств молочної галузі // Наукові праці НУХТ. Серія: Економіка підприємства та соціальний розвиток. Вип. 45. Київ: НУХТ, 2012. С. 109-115.
149. Яценко В. М., Карпенко Я. В. Формування конкурентних переваг сільськогосподарських та переробних підприємств //Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки, 2012. Вип.31(1). С. 8-12.
150. Сільське господарство України: статистичний збірник, 2017 р. Державна служба статистики України. Київ, 2018. 392 с.
151. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2018. 59 с.
152. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії», № 1073 від 03.09.2017: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17>
153. Сільське господарство України. Статистичний збірник, 2018 р. Державна служба статистики України. Київ, 2019. 235 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/Zb_sg_2018%20.pdf
154. Прокопа І.В., Беркута Т.В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку // НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. К., 2011. 240 с.
155. Макаренко П.М., Мельник Л.Л. Економічний потенціал різних аграрних господарств. Економіка АПК, 2011. №7. С.89-97.
156. Малік М.Й., Заяць В.М. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств. Економіка АПК, 2013. №5. С.87-95.
157. Малиновський А.С. Кадрово-управлінський потенціал аграрних формувань. Економіка АПК, 2011. №7. С.97-104.

158. Михайлова Л.І., Тіллак П., Бізольд Х. Досвід управління соціальним розвитком сільських регіонів в Україні та ФРН. Регіональна економіка, 2000. №6. С. 169-176.
159. Зіновчук В.В, Штерма Т.В. Нематеріальна мотивація персоналу сільськогосподарських підприємств: монографія. Буковинський університет, 2012. 228 с.
160. Танклевська Н.С., Ярмоленко В.В. Тенденції розвитку страхування сільськогосподарських культур в Україні // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2018. Вип. 1(51). С. 381-386.
161. Шеленко Д.І., Копчак Ю.С. Контроль в умовах підприємництва: Обліково-аналітичне забезпечення господарської діяльності: монографія / за ред. І.Ф. Баланюка, Н.І. Пилипів, В.М. Якубів. Івано-Франківськ: Друкарня Фоліант, 2014. С. 236-243.
162. Баланюк І.Ф., Шеленко Д.І., Баланюк С.І. Аналіз розвитку виробництва продукції рослинництва і тваринництва в особистих селянських господарствах та аграрних підприємствах регіону // Інноваційна економіка, 2014. №5. С. 150-157.
163. Оптимізація формування та використання економічного потенціалу в сільськогосподарських підприємствах: монографія / О.О. Красноруцький, В.С. Ніценко, О.В. Захарченко. Харків: ТОВ «Лерадрук», 2013. 211с.
164. Прокопа І.В. Інтеграція товарних селянських господарств у ринкову систему функціонування аграрного сектору: загальні засади та першочергові кроки // Економіка АПК, 2013. №10. С.16-23.
165. Розвиток різноукладності на селі: особливості, проблеми / В.В. Юрчишин, Л.М. Шевченко, В.Х. Брус [та ін.]; за ред. В.В. Юрчишина. К.: ННЦ ІАЕ, 2004. 446 с.
166. Ніценко В.С. Трансформаційні процеси в економіці: конкурентоспроможність та інституційна база управління на різних

- рівнях ієрархії: монографія / за наук. ред. д.е.н. В.С. Ніценка. Одеса: ТОВ «Лерадрук», 2016. 507 с.
167. Конкурентоспроможність підприємств в умовах ринкової економіки: у 3-х томах: Том 1: Регіональні аспекти та напрямки підвищення конкурентоспроможності підприємств в умовах інноваційного розвитку: монографія / Н.М. Андрєєва, О.В. Головченко, І.А. Маркіна [та ін.]; за заг. ред. М.А. Зайця, О.В. Захарченка, О.М. Коваленка. Одеса: ВМВ, 2014. 292 с.
168. Конкурентоспроможність підприємств в умовах ринкової економіки: у 3-х томах: Том 2: Теоретико-методологічні основи конкурентоспроможності: монографія / В.І. Гавриш, О.М. Яценко, В.І. Перебийніс [та ін.]; за заг. ред. В.С. Ніценка, О.В. Захарченка, М.А. Зайця. Одеса: ВМВ, 2015. 174 с.
169. Мостенська Т.Л. Конкурентоспроможність підприємств в умовах ринкової економіки: у 3-х томах: Том 3: Галузеві особливості конкурентоспроможності в умовах глобалізації: монографія / Т.Л. Мостенська, В.Я. Омельченко, О.О. Красноруцький [та ін.]; за заг. ред. О.В. Захарченка, М.А. Зайця, В.С. Ніценка. Одеса: ВМВ, 2015. – 572 с.
170. Мазнеєв Г.Є. Бізнес-планування в агроформуваннях: навч. посіб. / за ред. проф. Г.Є.Мазнеєва. Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка. Вид. 3-є перероб. Харків: ХНТУСГ, 2016. 272 с.
171. Оцінка бізнесу та нерухомості: навчальний посібник, 2-ге видання, вип.-не та доп.-не / В.Р. Кучеренко, А.В. Андрейченко, О.В. Захарченко [та ін.]. Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2013. 163 с.
172. Практичний курс бізнесу (Бізнес-тренінг): навчальний посібник, 2-ге видання, вип.-не та доп.-не / Кучеренко В.Р., Андрейченко А.В, Добрава Н.В. [та ін.]. Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2013. 130 с.
173. Управління освітянським процесом в контексті української дійсності. Шляхи реалізації кредитно-модульної системи організації навчального

процесу і тестових форм контролю знань студентів: матеріали наук.-метод. семінару / Під ред. Гогунського В.Д. Вип. 7: Методологічні основи дистанційного навчання. О.: Наука і техніка, 2013. 120 с.

174. Клокар О.О. Формування механізму ефективного відтворення ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки: монографія. Біла Церква: Білоцерківський національний аграрний університет, 2012. 412 с.
175. Макаренко А.П. Теорія і практика державного регулювання в аграрній сфері: монографія. К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН, 2009. 636 с.
176. Криленко В.І. Економічна безпека аграрного сектору: проблеми регулювання та забезпечення: монографія. Миколаїв: Видавець В.П. Шамрай, 2014. 468 с.
177. Павлова Г.Є. Інноваційний розвиток аграрного сектора національної економіки: теоретичні засади, методологія, механізми управління: монографія. Київ: ТОВ ДКС Центр, 2015. 354 с.
178. Самофатова В.А. Сталій розвиток агропродовольчої сфери регіону: теорія, методологія, управління: монографія. Одеса: Астропринт, 2018. 312 с.
179. Балахонова О.В. Регіон: аналіз і управління процесом розвитку: монографія / під редакцією проф. В.І. Захарченко. Вінниця: Вінницька газета. 2011. 400 с.
180. Новіков. Ю.М. Державні механізми регулювання економіки України: монографія. Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2009. 332 с.
181. Ростальний Г. Роль державного регулювання економіки в перехідний період // Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць. Вип. 8. Одеса: Юридична література, 2000. С. 104-108.
182. Бевз С. І. Мета державного регулювання господарської діяльності // Часопис Київського університету права, 2014/4. С. 90-93.

183. Система органів державного управління та регулювання в сфері підприємницької діяльності: монографія / за редакцією академіка НАПрН України, доктора юридичних наук В. С. Щербини. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. 228 с.
184. Вінник О. М. Засоби саморегулювання у відносинах державно-приватного партнерства // Право та інновації, 2014. № 1–2 (5–6). С. 12–20.
185. Щербина В.С. Поняття та види засобів регулювання господарської діяльності // Вісник Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка, 2012. Вип. 94. С. 10-15.
186. Біла І.С., Салатюк Н. М. Світовий досвід державного регулювання підприємництва // Проблеми економіки, № 1. 2014. С. 26-30.
187. Стельмашук А. М. Державне регулювання економіки: навчальний посібник. Тернопіль: ТАНГ, 2000. 315 с.
188. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки: навчальний посібник. К. : Знання, 2006. 435 с.
189. Смолин Г.В. Державне регулювання господарської діяльності: курс лекцій. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 528 с.
190. Третяк Г.С., Бліщук К.М. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 128 с.
191. Запототочний І.В., Захарченко В.І. Державне регулювання регіональної економіки / за заг. ред. д.е.н., проф. Захарченка В.І. Харків – Львів – Одеса: ТОВ «Одіссей», 2003. 592 с.
192. Щербина В.С. Господарське право: підручник. 6-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2013. 640 с.
193. Горлачук В. В., Лазарева О. В. Управління земельними ресурсами: Практикум для студентів спеціальності 193 Геодезія та землеустрій. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2018. 88 с.

194. Горлачук В.В., Белінська С.М. Передумови запровадження ринку земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва в Україні // Економіка АПК, 2007. №7. С. 18-20.
195. Даниленко А.С. Основні напрями удосконалення земельних відносин та їх роль у формуванні стратегії національної продовольчої безпеки України у ХХІ столітті // Економіка АПК, № 4. С. 28-32.
196. Добряк Д.С., Будзьяк В.М., Будзьяк О.С. Ефективність екологічнобезпечного користування землями України в ринкових умовах // Економіка України, 2013. № 7. С. 83–94.
197. Новаковський Л.Я. Проблеми методичного забезпечення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення // Вісник аграрної науки, 2015. № 12. С. 11-16.
198. Федоров М.М. Особливості формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні // Економіка АПК, № 5. С. 73-78.
199. Хвесик М.А., Голян В.А. Інституціональне забезпечення землекористування: теорія і практика: монографія. К.: Книжкове вид-во НАУ, 2006. 260 с.
200. Конституція України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141): [електронний ресурс]. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80>
201. Закон України «Про засади державної регуляторної політики в сфері господарської діяльності». (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 9, ст. 79): [електронний ресурс]. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>
202. Стратегія реформування державного управління України на період до 2021 року. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 24 червня 2016 р. № 474-р. Київ: Деякі питання реформування державного управління України: [електронний ресурс]. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/474-2016-%D1%80/page>

203. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170): [електронний ресурс].
URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
204. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 1 квітня 2014 р. № 333-р. Київ: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
205. Земельний Кодекс України //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 3-4, ст.27: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
206. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, ст. 546: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
207. Закон України «Про рослинний світ» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 22-23, ст.198: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14>
208. Закон України «Про тваринний світ» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 14, ст.97: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14>
209. Закон України «Про Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 16, ст.70: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>
210. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 29, ст.315: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>
211. Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 35, ст.258: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15>

212. Закон України «Про насіння і садивний матеріал» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 13, ст.92: [електронний ресурс]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-15>
213. Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 21, ст.218: [електронний ресурс]. –URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12>
214. Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 36, ст.275: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#n596>
215. Булавка О.Г., Ставнича Л.А. Місцеві бюджети – основа розвитку сільських територіальних громад // Економіка АПК, 2014. № 7. С. 127-132.
216. Рябоконт В.П. Тенденції розвитку соціальної сфери села на сучасному етапі // Економіка АПК, 2015. № 4. С. 57-63.
217. Дієсперов В.С. Економіка сільськогосподарської праці // Економіка АПК, 2016. № 6. С. 110-117.
218. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку: кол. монографія / за ред. Е.М. Лібанової // Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. К., 2016. 328 с.
219. Павлов О.І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 368 с.
220. Аграрна реформа в Україні / За ред. П.І. Гайдуцького // Нац. наук. центр «Ін-т аграрної економіки». К.: ННЦ ІАЕ, 2005. 422 с.
221. Ринок праці сільської місцевості: стан та перспективи розвитку: матеріали круглого столу / упоряд. І.Ф. Гнибіденко, Л.Г. Новаш. К.: ІПК ДСЗУ, 2014. 133 с.
222. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК, 2014. № 7. С. 26-38.

223. Грішнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка // Соціально-трудова відносина: теорія та практика: збірник наук. праць. №1(7)/2014. С. 34-42.
224. Інвестування в людський капітал у системі чинників забезпечення гідної праці: монографія / О.А.Грішнова, О.В. Дорош, С.Я.Шурпа [та ін.]. за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. О.А. Грішнкової. К.: КНЕУ, 2015. 222 с.
225. Губені Ю. Е., Коверко Ю.А. Розвиток особистих селянських господарств в умовах адміністративної децентралізації // Економіка АПК, 2017. № 1. С. 68-73.
226. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.91: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>
227. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 30 грудня 2015 р. № 1437-р. Київ: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80>
228. Україна у цифрах 2018 р.: статистичний збірник. Державна служба статистики України: [електронний ресурс]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/Ukr_cifra_2018_u.pdf
229. Житловий Кодекс Української РСР // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1983, Додаток до № 28, ст.573: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>
230. Указ Президента України №722/2019. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: [електронний ресурс]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.
231. Дем'яненко М. Я. Особливості фінансових відносин в аграрному секторі економіки // Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси, 2012. Вип. 9(1). С. 323-328.

232. Кириленко І. Г., Івченко В. Є., Дем'янчук В. В. Продовольча безпека України в світлі сучасних тенденцій світової економіки // Економіка АПК, 2017. № 8. С. 5-14.
233. Могильний О. М. Оцінювання відповідності земельних відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил // Економіка АПК, 2018. № 8. С. 5-16.
234. Мандибура В.О., Томчук-Пономаренко Н.Шляхи забезпечення соціально-економічної справедливості оподаткування доходів населення //Економічна теорія, 2018. № 3. С. 59-82.
235. Шубравська О. В. Сільськогосподарське виробництво України: нові можливості та виклики розвитку // Економіка України, 2015. № 5. С. 40-51.
236. Розробка фінансового інструментарію стабілізації вартості земельних ресурсів / А. Я. Сохнич, М. В. Смолярчук, С. А. Сохнич, К. О. Чередник // Збалансоване природокористування, 2017. № 3. С. 92-96.
237. Третяк А.М., Третяк В. М., Третяк Н. А. Тенденції та наслідки земельної реформи в Україні у контексті якості життя і безпеки населення // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель, 2018. № 2. С. 12-21.
238. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 17 жовтня 2013 р. №806-р. Київ: Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>
239. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 13 вересня 2017 р. №664-р. Київ: Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80>

240. Статистичний щорічник України за 2017 рік: статистичний збірник // Державна служба статистики України: [електронний ресурс]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_seu2017_u.pdf
241. Власов В.І. Глобалізація і глобалістика: історія, теорія, практика, персоналії: монографія / ННЦ «ІАЕ» ДНСГБ НААН, наук. ред. акад. НАН України Білорус О.Г. і член-кор. НААН Вергунов В.А. К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. 794 с.
242. Гальчинський А.С. Україна на перехресті геополітичних інтересів. К.: Знання України, 2002. 180 с.
243. Злупко С. Іван Франко і економічна думка світу: монографія. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. 413 с.
244. Сахацький М.П. Проблеми відродження сільського господарства. К.: ІАЕ, 2000. 304 с.
245. Сахацький М.П. Розвиток приватної власності на землю в Україні // Економіка АПК, 1999. № 4. С. 3-8.
246. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: колективна монографія / Авт. кол. Бетлій М. [та ін.]; за ред. О.М. Бородіної. Ужгород: ІВА, 2006. 496 с.
247. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія. Житомир: ДВНЗ «Державний агроєкологічний університет», 2008. 384 с.
248. Сахацький М.П., Ксьонжик І.В. Експортна діяльність аграрних підприємств України: тенденції, специфіка, формування потенціалу // Вісник аграрної науки Причорномор'я: науковий журнал. Випуск 4 (87). Миколаїв: МНАУ, 2015. С. 3-12.
249. Бабич М.М. Формування системи продовольчої безпеки: теорія, методологія, та практика: монографія. Миколаїв: МНАУ, 2018. 399 с.

250. Імпорт агропродовольчої продукції та можливості його заміщення національним виробництвом / С. М. Кваша, В.І. Власов, Н.В. Кривенко, Б.В. Дуницький. Економіка АПК, 2014. № 5. С. 11-21.
251. Трансформаційні процеси в економіці: конкурентоспроможність та інституційна база управління на різних рівнях ієрархії: колективна монографія / За наук. ред. д.е.н. Ніценка В.С. Одеса: ТОВ «Лерадрук», 2016. 507 с.
252. Направления и формы импортозамещающей модели модернизации региональной экономики: монография / Под научной редакцией д.э.н., профессора К.В. Павлова, к.э.н., доцента Г.Н. Васильевой, к.э.н., доцента О.В. Котлячкова. Ижевск: Издательство «Шелест», 2015. 248 с.
253. Захарченко О.В., Онищенко Н.В., Захарченко М.Ю. Перспективи розвитку українсько-практичної конференції (12 квітня 2017, м. Одеса) // Міжрег. Академія управління персоналом. Одеськ. Ін.-т. Одеса: Лерадрук, 2017. 172 с.
254. Kozak Y., Gribincea A. International Macroeconomics: Questions & Answers // Moldova Inst. of Intern. Econ. Relations. Chisinau: IRIM, 2017 (Tipogr. Print-Caro), 242 p.
255. Kozak Y., Shengelia T., Ierokhin S. Essentials of International Economics: Questions & Answers. Tbilisi: PH «UNIVERSAL», 2017. 288 p.
256. World economy: training manual / Y. Kozak, A. Gribincea, T. Sporek [et.al.]// Inst. De Relatii Intern. din Moldova, Intern. Econ. Relations Dep. (IERD). - 4th Ed. Revised and enlarged. Chisinau: Print-Caro, 2016. 185 p.
257. Management of resource saving at the enterprise // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. Т.14, вип. 2 (30): зб.наук.праць. Одеса: Наука і техніка, 2015. 208 с.
258. Володін С.А. Модель інноваційного розвитку аграрної науки на прикладі системи НААН України // Інноваційна економіка, 2014. № 3. С. 5-24.

259. Діброва А.Д., Одосій О. В. Перспективи поглибленої вільної торгівлі між ЄС та Україною для агропродовольчого ринку // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер.: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес, 2013. Вип. 181(4). С. 122-134.
260. Кириленко І.Г., Івченко В.Є., Дем'янчук В.В. Структурні реформи в аграрному секторі України // Економіка АПК, 2015. № 9. С. 15-29.
261. Організація інформаційно-консультаційного забезпечення розвитку сільського господарства і сільських територій в умовах децентралізації / Інтеграція та самоорганізація аграрного бізнесу в умовах децентралізації влади: колективна монографія / Лупенко Ю.О., Кропивко М.Ф., Малік М.Й. [та ін.]; за ред. М.Ф. Кропивка, В.В. Россохи. К.: ННЦ ІАЕ, 2015. 484 с.
262. Саблук П.Т. Наукові агроекономічні дослідження в інтересах активізації росту АПВ і сільських територій // Економіка АПК, 2017. № 5. С. 19-23.
263. Ризики та перспективи розвитку України у період посткризового відновлення: колективна монографія / А.І. Даниленко, В.В. Зимовець, В.І. Сиденко [та ін.]; за ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка. К.: Ін-т економіки та прогнозування, НАН України, 2012. 348 с.
264. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу/ пер. з англ. В. Старка. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.
265. Перспективні форми організації господарської діяльності на селі: наук. доп. / Ю.О. Лупенко, О.Г. Шпикуляк, В.Я. Месель-Веселяк [та ін.] // Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки». Київ: ННЦ «ІАЕ», 2019. 114 с.
266. Галушко В.П., Ковтун О.А., Остапчук А.Д. Методологічні підходи до визначення ефективності залучення інвестицій в агроформуваннях // Економіка АПК: міжнародний науково-виробничий журнал, 2013. N 4. С. 56-59.

267. Кісіль М.І. Наукові дослідження інвестиційних проблем в аграрному секторі економіки // Економіка АПК, 2016. № 6. С. 84-96.
268. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр.: наук. доп. / Я. М. Гадзало, Ю. О. Лупенко, М. І. Пугачов [та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.
269. Борисова В.А. Відтворення природного ресурсного потенціалу АПК: економічні аспекти: монографія. Суми : "Довкілля", 2010. 372 с.
270. Гринів Л.С. Екологічна економіка: навчальний посібник. Львів: Магнолія, 2010. 358 с.
271. Мельник, Л.Г. Екологічна економіка: підручник. 3-е вид. випр.і допов. Суми : Університетська книга, 2006. 367 с.
272. Цибуляк А.Г. Екологізація сільського господарства в умовах глобалізації. АГРОСВІТ, 2016. № 9. С. 34-38.
273. Економічна статистика. Кількість зайнятих працівників у суб'єктах господарювання за видами економічної діяльності у 2010-2017 роках: електронний ресурс.
URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze.htm
274. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2017 році: статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України. 2017: електронний ресурс.
URL:http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_cdhd_zb.htm
275. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст. 2004: електронний ресурс. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача

1. Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації**1.1. Монографії**

1. Захарченко О.В. Наукові та прикладні засади управління розвитком біоресурсів та природокористування в аграрному секторі : Монографія – Одеса: КП ОМД, 2019.- 307с.

2. Zakharchenko O.V. Marketing of sugar industry in Ukraine (Chapter 3.1.) Management of agrarian production structures in the conditions of globalization processes. Monograph. Edited by Scientific and Leading editors: Vitalii Nitsenko, Tatyana Mostenska, Abbas Mardani. - Odessa - Kyiv - Skudai-Johor - Olsztyn: Bookmarked Publishing & Editing, 2019. С. 127-149. *(Особистий внесок – виокремлено тенденції розвитку ринку продукції рослинництва).*

3. Zakharchenko O.V. Social-economic and environmental sustainability of reform: indicators and methods of evaluation (Chapter 4.) Management of enterprise development in the conditions of institutional changes and reforming of the economy. Monograph. Edited by Scientific and Leading editors: Vitalii Nitsenko, Tatyana Mostenska, Abbas Mardani. - Odessa - Kyiv - Skudai-Johor - Olsztyn: Bookmarked Publishing & Editing, 2019. С. 57-65. *(Особистий внесок – виокремлено проблеми стійкості процесу впровадження реформи з точки зору показника рівня життя).*

1.2. Статті, у наукових фахових виданнях України та у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз

4. Захарченко О.В. Еколого-економічні проблеми природокористування в регіоні // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. Серія «Економічні науки». 2012.Том 14, №4 (54) – Львів: вид-во ФОП Корпан Б.І., С. 167-171.

Продовження додатку А

5. Захарченко О.В. Сучасні проблеми управління розвитком аграрного сектора економіки // Збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». 2012. №9– Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, С. 99-104.

6. Захарченко О.В. Управління земельними ресурсами як чинник аграрного розвитку // Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». 2012. №10 – Харків: вид-во п/в «Комуніст – 1», ХНАУ, С. 77-83.

7. Захарченко О.В. Історичні аспекти дослідження розвитку біоресурсів і природокористування // Науковий журнал Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2012. Випуск 4 (52) – Суми: вид-во СНАУ, С. 10-13.

8. Захарченко О.В. Методологічні основи дослідження управління біоресурсами і природокористуванням в аграрних підприємствах // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. 2013.Вип. 137. – Харків: ХНТУСГ, С. 103–109.

9. Захарченко О.В. Аналіз маркетингової діяльності сільськогосподарські підприємств Черкаської області щодо м'ясо-продуктового підкомплексу та її вплив на їх конкурентоспроможність // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. №2 (22), том3 – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», С. 134-145.

10. Захарченко О.В. Стан та перспективи розвитку ринку зерна в Україні // Економіка та управління АПК: зб. наук. праць.2013. Вип.10 (102)– Біла Церква, С. 37-42.

11. Захарченко О.В. Наукові основи раціонального природокористування // Збірник науковий праць Харківського національного

Продовження додатку А

аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». 2013. №8 – Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, С. 105-109.

12. Захарченко О.В. Захист сільськогосподарських культур як складової управління біоресурсами та природокористуванням // Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». 2013. №11. – Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, С. 132-136.

13. Захарченко О.В. Наукове забезпечення розвитку біоресурсів та природокористування // Наукові праці Національного університету харчових технологій. Серія «Економічні науки». 2013. №48. – Київ: вид-во НУХТ, НУХТ, С. 107-112. **Включено до міжнародних науко метричних каталогів та баз даних: Index Copernicus.**

14. Захарченко О.В. Оцінка та проблеми сталого розвитку у світі // Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». №6, 2014р. – Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, 2014. С. 111-118.

15. Захарченко О.В. Економічна ефективність господарювання сільськогосподарські підприємств в ринкових умовах. Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». №7, 2014р. – Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, 2014. С. 112-118.

16. Захарченко О.В. Сучасний стан та перспективи розвитку галузі свинарства у світі. Науковий журнал Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». Випуск 5 (60) – Суми: вид-во СНАУ, 2014. С.61-64.

17. Захарченко О.В. Сучасний стан та оцінка розвитку ринку зерна в Україні. Науковий журнал Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». Випуск 8 (61) – Суми: вид-во СНАУ, 2014. С. 54-58.

Продовження додатку А

18. Захарченко О.В. Сталий розвиток регіонів України Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. -Вип.1 (8). – Т.2. – Полтава: ПДАА. – 2014. С. 117–126с.

19. Захарченко О.В. Перспективи розвитку сільського туризму. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. Л.В. Синяєвої – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2014 - №4 (28). С. 97-100.

20. Захарченко О.В. Тенденції, проблеми та перспективи розвитку галузі виноградарства в Україні Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Вип. 161. – Харків: ХНТУСГ. – 2015. С. 152–159.

21. Захарченко О.В. Тенденції розвитку та напрямки підвищення конкурентоспроможності виробництва зерна на сільськогосподарські підприємствах. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Вип. 162. – Харків: ХНТУСГ. – 2015. С. 139–147.

22. Захарченко О.В. Дефініція «агрологістики» в сучасній економічній думці. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Спецвипуск 2015 року. – Полтава: ПДАА. – 2015. С. 76-81.

23. Захарченко О.В. Проблеми раціонального використання та оптимізації структури посівних площ в Україні. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Вип. 2 (9). – Полтава: ПДАА. – 2014. С. 157–163.

24. Захарченко О.В. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку галузі свинарства в умовах кризи. Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». №4, 2015р. – Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, 2015. С. 183-191.

Продовження додатку А

25. Захарченко О.В. Розвиток галузі м'ясного скотарства в умовах глобалізації. Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип.2 (177)/ Наук. ред. І.Г. Манцуров. – К., 2016. С. 71-75.

26. Захарченко О.В. Управління ризиками на підприємствах тваринництва. Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. №3 (178). / Наук. Ред.. І.Г.Манцуров –К., 2016. С. 61–66.

27. Захарченко О.В. Аналіз та напрямки вирішення проблем з твердими побутовими відходами . Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. №3 (190). – К., 2017. С. 22–29.

28. Захарченко О.В. Ресурсозберігаючі технології як чинник формування конкурентних переваг у сільськогосподарському виробництві. Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. №6 (193). – К., 2017. С. 61–66.

29. Захарченко О.В. Державна підтримка розвитку галузі рослинництва на сучасному етапі. Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. 7-8 (194-195). – К., 2017. С. 62-70.

30. Захарченко О.В. Утилізація відходів природного походження аграрних формувань: проблемний аспект. Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». №1, 2017р. – Харків: вид-во п/в «Комуніст – 1», ХНАУ, 2017. С. 58-67.

31. Сахацький М.П., Захарченко О.В., П.М. Сахацький Управління збутовою діяльністю м'ясопереробних підприємств // Вісник Прикарпатського університету. Серія «Економіка». Випуск 12. – Івано-Франківськ: Плай. 2017. – С. 209-214. *(Особистий внесок – визначено складові елементи системи управління збутовою діяльністю).*

32. Захарченко О.В., Сахацький М.П., Запша Г.М. Розвиток організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств в умовах модернізації та технологічного оновлення виробництва. Вісник

Продовження додатку А

Прикарпатського Університету. Економіка. 2019. Вип. XIV. Івано-Франківськ: Плай, 2019. С. 70-75. *(Особистий внесок – виокремлено рекомендації щодо розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств в умовах різноукладності).*

33. Zakharchenko Oleg V. Assessment of waste formation and prospects of implementing environmentally friendly wasteless technologies in livestock industry Науковий вісник Полісся [Текст]. – Чернігів: ЧНТУ, 2017. – № 3 (11). Ч. 2. – 222, [2] с. С. 82-88. **Включено до міжнародних науко метричних каталогів та баз даних: Web of science.**

34. Zakharchenko Oleg V., Yevdokimova Olha M., Kolodynskyi Sergii B., Smelianets Tetiana V., and Bileha Olena V. Introduction of Energy Efficient Technologies in the Livestock Complex of Ukraine Journal of Advanced Research in Law and Economics, Volume IX, Fall, 6(36), 2018: S. 2190 – 2201. *(Особистий внесок – визначено вплив енергоефективних технологій в тваринницькій галузі).* **Включено до міжнародних науко метричних каталогів та баз даних: Scopus.**

35. Shashyna Maryna V., Zakharchenko Oleg V., Darushyn Oleksandr V., Buryk Zoriana M., Shpinkovska Maria I. Agroindustrial Complex in the Eastern European Countries in the Context of Sustainable Development. The Journal of Social Sciences Research, Special Issue. 5, pp: 549-562, 2018 *(Особистий внесок – визначено вплив компонентів державної підтримки на агропромисловий комплекс).* **Включено до міжнародних науко метричних каталогів та баз даних: Scopus.**

36. Zakharchenko Oleg V., Eremina Alina R., Ushakov Denis S., Odintsov Oleh M., Mylnichenko Serhii M. Management of Reputation Risks at the Agricultural Enterprises of Eastern Europe as a Component of Increasing Their Competitiveness Journal of Reviews on Global Economics: Volume 8, 2019, p. 859-872. *(Особистий внесок – розкрито фактори впливу на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств Східної*

Продовження додатку А

Європи). **Включено до міжнародних науко метричних каталогів та баз даних: Scopus.**

1.3. Статті у зарубіжних періодичних виданнях

37. Zakharchenko O.V. Development of the competitiveness of agricultural enterprises and methodological support of its assessment. International scientific journal «PROGRESS» – Tbilisi: International Publishing House «PROGRESS», 2014, № 7-8. S. 60–64.

38. Zakharchenko O.V. Development of the agricultural sector in the context of economic globalization. Economy and sociology. Theoretical and scientific journal, founded 1953. Chisinau: Nr.3, 2014. S. 93–95.

39. Zakharchenko O.V. Ways to enhance the competitiveness of Ukrainian agricultural enterprises. International scientific journal «PROGRESS» – Tbilisi: International Publishing House «PROGRESS», 2015, № 1-2. S. 55–58.

40. Zakharchenko O.V. Efficiency and problems of rational use of agricultural lands in agricultural enterprises. International scientific journal «PROGRESS» – Tbilisi: International Publishing House «PROGRESS», 2015, № 3-4. S. 44–49.

41. Zakharchenko O.V. Ecological risks in agriculture: problem-oriented approach «EUREKA: Social and Humanities» Volume 3(9), 2017. S. 12-18.

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

42. Захарченко О.В., Рубаненко Н.І. Сучасний стан та шляхи виходу з кризи підприємств будівельної галузі // Інноваційна парадигма сучасного розвитку маркетингу: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів, молодих вчених, викладачів (м.Одеса, 21 трав. 2010р.). Одеса, 2010. С.11-14. *(Особистий внесок – розкрито антикризові заходи для стабілізації будівельної галузі).*

Продовження додатку А

43. Захарченко О.В. Роль екологічної політики в управлінні економікою в умовах глобалізації // Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації: матеріали IV міжвузівської наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 квіт. 2012р.). Одеса, 2012. С. 57-61.

44. Захарченко О.В. Взаємодія суспільства і природи та їх закономірності // Проблеми сучасного управління: економічні, екологічні, політико-правові, історичні, ментальні аспекти: матеріали 8 мсеукр. наук.-практ. конференції (м. Одеса, 14 лист. 2012р.). Одеса, 2012. С. 10-12.

45. Захарченко О.В., Сахацький М.П. Глобалізація та проблеми розвитку українського сільськогосподарського виробництва // Маркетинг на міжнародних ринках товарів і послуг: глобальні аспекти: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів і студентів (Словаччина, 14-15 лют. 2013р.). Порпад, 2013. С. 226-228. *(Особистий внесок – розкрито причини, які призвели до глобальних проблем в сільськогосподарському виробництві).*

46. Захарченко О.В. Конкурентоспроможність на ринку молока і молочних продуктів // World economy, finances and investments: modern view of the actual problems: materials of the III international research and practice conference (s. Donetsk, 25-27 May 2013). Donetsk. 2013. P. 46-50.

47. Захарченко О.В. Розвиток ринків сільськогосподарської продукції і продовольства в умовах глобалізації // Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи: матеріали 5 міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Харків, 8-10 квіт. 2014р.). Харків, 2014. С. 124-126.

48. Захарченко О.В. Теоретичні основи районування // Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи: матеріали 6 міжнарод. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Харків, 8-10 квіт. 2015р.). Харків, 2015. С. 59-62.

49. Онищенко Н.В., Захарченко О.В., Захарченко М.Ю. Сучасні механізми функціонування українсько-польських відносин // 25 років

Продовження додатку А

Договору між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво: спроба балансу: матеріали III Українсько-польського наук. форуму (с. Olsztyn 11-12 травня 2017р.). Olsztyn, 2017. Р 19-23. *(Особистий внесок – виокремлено основні напрями співпраці в аграрному секторі).*

50. Захарченко О.В., Захарченко М.Ю. Оцінка формування відходів та перспективи впровадження екологічно чистих безвідходних технологій в галузі тваринництва // Актуальні проблеми сучасного управління в соціально-економічних, гуманітарних та технічних системах: зб. наук. праць за матеріалами XIII всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (м. Одеса, 23 лист., 2017р). Одеса, 2017. С. 24-35. *(Особистий внесок – визначено проблеми ефективного використання відходів життєдіяльності тварин).*

51. Захарченко О.В., Войтович Є.В. Підвищення міжнародної конкурентоспроможності продукції – основні напрями // Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації: матеріали X міжнар. наук.-практ. конф. (м.Одеса, 24 квіт. 2018р.). Одеса, 2018. С. 43-48. *(Особистий внесок – розроблено рекомендації щодо підвищення конкурентоспроможності продукції на світовому ринку).*

52. Захарченко О.В., Дарушин О.В. Прикладні аспекти реорганізації потенціалу інвестиційно-будівельної сфери регіону // Традиції та нові наукові стратегії у Центральній та Східній Європі: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 29–30 черв. 2018 р.). Київ, 2018. С. 69-71. *(Особистий внесок – визначено вектори розвитку інвестиційно-будівельної сфери).*

53. Kramskyi Sergii, Zakharchenko Oleg. International projects, programs scientific and educational cooperation // Реалізація спільних міжнародних проектів та реформування відносин: наука, виробництво і ринок: матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (м.Одеса, 26-27 вер. 2018р.). Одеса, 2018. С. 47-49. *(Особистий внесок – визначено пріоритети міжнародної кооперації закладів освіти).*

Продовження додатку А

54. Захарченко О.В., Захарченко М.Ю., Крамський С.О. Формування команди реалізації проекту на базисі імітаційної моделі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професорів Фоміна Ю.Я. і Семенова В.С. (Одеса-Стамбул-Одеса, 24-28 квіт. 2019.). Одеса, 2019. С. 366-369. *(Особистий внесок – розкрито алгоритм процесу імітаційного моделювання).*

55. Колодинський С.Б., Захарченко О.В., Гарас О.М. Інноваційний маркетинг як складова регіональної інфраструктури // Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації: матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23 квіт. 2019 р.). Одеса, 2019. С.163-168 *(Особистий внесок – надано пропозиції щодо створення та реалізації інфраструктури інноваційної діяльності на регіональному рівні).*

56. Колодинський С.Б., Захарченко О.В., Гарас О.М. Особливості управління технічними аспектами будівельних проектів // тези доповідей 75-ї наук.-техн. конф. проф.-викл. складу Одеської державної академії будівництва та архітектури (м. Одеса, 16-17 травня 2019р.). Одеса, 2019. С. 188. *(Особистий внесок – розкрито можливість управління використанням машин за часом та продуктивністю).*

57. Колодинський С.Б., Захарченко О.В. Послідовність інноваційних впроваджень. Розвиток економічної системи країни в контексті міжнародного співробітництва: Збірник тез наукових робіт учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2019 р.). Одеса, 2019. С. 53-55. *(Особистий внесок – визначено етапи розробки інновацій на підприємствах).*

3. Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

58. Захарченко О.В. Стан та тенденції розвитку управління біоресурсами в аграрному секторі. Одеса. 2019р. 42с. (Препринт/Одеса).

Продовження додатку А

59. Захарченко О.В. Економічна та соціальна результативність управління біоресурсами в аграрному секторі. Одеса. 2019р. 42с. (Препринт/Одеса).

60. Колодинський С.Б., Захарченко О.В., Бабій О.М. Сучасний менеджмент інноваційних бізнес-структур. International periodic scientific journal «Modern engineering and innovative technologies», Issue №7 Part 5 March 2019 - г. Карлсруэ, Германия. 2019. С. 45-51. *(Особистий внесок – визначено роль інтелектуальної праці в системі управління підприємствами).*

Додаток Б

Таблиця Динаміка валового внутрішнього продуктуза основними видами економічної діяльності , млн грн*

Основні види економічної діяльності	Роки					2017 р. у % до 2013 р.
	2013	2014	2015	2016	2017	
Валовий внутрішній продукт	1465198	1586915	1988544	2385367	2983882	203,7
Сільське, лісове та рибне господарство	128738	161145	239806	279701	303949	236,1
Добувна промисловість	81259	79120	95141	131650	177170	218,0
Переробна промисловість	165055	194050	236692	291471	359867	218,0
Постачання електроенергії, газу	42366	44836	53385	73809	85970	202,9
Водопостачання; каналізація	6573	7236	7924	8502	9880	150,3
Будівництво	36902	36876	38928	47457	64431	174,6
Торгівля; ремонт автотранспорту	212090	233702	273989	318075	409994	193,3
Транспорт, склади, пошта	104483	100889	134978	156745	191209	183,0
Тимчасове розміщування й організація харчування	10150	9927	11946	15551	18727	184,5
Інформація та телекомунікації	48372	52724	72596	89268	110296	228,0
Фінансова та страхова діяльність	66232	70601	67512	65445	81369	122,9
Операції з нерухомим майном	95272	99144	123021	145984	171674	180,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	47712	47139	55789	68460	86537	181,4
Діяльність у сфері адміністративного обслуговування	17715	18061	21624	29584	35471	200,2
Державне управління, оборона	68225	78731	95085	123065	163798	240,1
Освіта	77986	76068	82778	88996	133213	170,8
Охорона здоров'я, соціальна допомога	48247	46250	51480	58858	76140	157,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	12704	12339	12357	13554	17376	136,8
Надання інших видів послуг	13731	13881	14356	17053	22490	163,8

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: складено та розраховано автором за даними [153].

Додаток В
Таблиця Додана вартість за витратами виробництва підприємств
за видами економічної діяльності у 2012-2017 роках

Додана вартість за витратами виробництва підприємств за видами економічної діяльності у 2012-2017 роках ¹			
			(млн. грн.)
	Код за КВЕД-2010	Роки	Додана вартість за витратами виробництва
1	2	3	4
Усього		2012	1 015 503,5
		2013	977 145,0
		2014	1 234 090,1
		2015	1 329 264,5
		2016	1 702 670,5
		2017	2 099 504,8
Сільське, лісове та рибне господарство	А	2012	74 407,2
		2013	69 669,9
		2014	125 464,1
		2015	183 874,4
		2016	186 933,1
		2017	195 447,8
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	01	2012	70 203,0
		2013	65 834,7
		2014	121 260,1
		2015	177 404,8
		2016	179 337,5
		2017	186 359,1
Вирощування однорічних і дворічних культур	01.1	2012	51 558,0
		2013	47 650,1
		2014	97 059,0
		2015	152 437,4
		2016	155 677,4
		2017	152 803,0
Вирощування багаторічних культур	01.2	2012	2 560,6
		2013	3 018,2
		2014	3 520,4
		2015	2 450,4
		2016	2 224,8
		2017	3 895,9
Відтворення рослин	01.3	2012	243,2
		2013	222,1
		2014	219,0
		2015	200,3
		2016	277,7
		2017	220,5
тваринництво	01.4	2012	13 468,9
		2013	12 755,5
		2014	17 089,0
		2015	19 201,9
		2016	17 565,9
		2017	22 232,9
Змішане сільське господарство	01.5	2012	118,7
		2013	161,4
		2014	946,2

Продовження додатку В

1	2	3	4
		2015	562,3
		2016	787,8
		2017	1 429,1
Допоміжна діяльність у сільському господарстві та після урожайна діяльність	01.6	2012	2 247,1
		2013	2 020,8
		2014	2 404,3
		2015	2 522,7
		2016	2 747,2
		2017	5 732,1
Промисловість	B+C+D+E	2012	422 196,9
		2013	377 780,2
		2014	465 357,0
		2015	488 256,8
		2016	651 913,4
		2017	812 468,5
		2015	8 634,0
		2016	9 804,0
		2017	5 963,2
		Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	E
2013	9 787,5		
2014	8 233,9		
2015	9 423,8		
2016	10 608,2		
2017	14 761,2		
Будівництво	F	2012	24 070,7
		2013	41 434,2
		2014	51 341,5
		2015	37 068,2
		2016	48 267,6
		2017	58 500,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	2012	187 803,1
		2013	198 948,9
		2014	302 768,2
		2015	299 500,7
		2016	334 384,0
		2017	455 270,9
		2017	43 215,4
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	2012	105 359,8
		2013	103 341,1
		2014	108 727,7
		2015	144 777,8
		2016	186 532,6
		2017	211 441,2
		2016	908,0
		2017	1 023,9
Тимчасове розміщування й організація харчування	I	2012	3 747,3
		2013	3 622,7
		2014	3 897,8
		2015	4 550,9
		2016	7 779,9
		2017	10 579,7

Продовження додатку В

1	2	3	4
Тимчасове розміщення	55	2012	2 320,1
		2013	2 820,4
		2014	1 738,5
		2015	1 748,6
		2016	4 333,5
		2017	6 062,8
Інформація та телекомунікації	J	2012	37 157,9
		2013	41 257,9
		2014	45 525,0
		2015	48 635,4
		2016	62 610,3
		2017	80 618,1
		2017	3 521,7
		2016	29 922,1
Фінансова та страхова діяльність	K	2012	40 936,6
		2013	23 273,8
		2014	18 259,7
		2015	12 497,7
		2016	10 817,3
		2017	27 386,6
Операції з нерухомим майном	L	2012	20 544,0
		2013	30 589,7
		2014	36 460,8
		2015	22 065,9
		2016	52 179,8
		2017	63 811,3
Професійна, наукова та технічна діяльність	M	2012	71 931,2
		2013	46 547,3
		2014	34 246,9
		2015	53 159,8
		2016	112 802,1
		2017	125 554,5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	2012	15 068,8
		2013	21 580,1
		2014	20 635,8
		2015	20 627,3
		2016	31 132,7
		2017	37 620,9
Освіта	P	2012	924,5
		2013	1 207,1
		2014	1 060,0
		2015	1 142,8
		2016	1 460,7
		2017	1 724,8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	2012	3 495,7
		2013	4 282,8
		2014	3 862,9
		2015	5 677,2
		2016	7 994,5
		2017	9 709,7

Продовження додатку В

1	2	3	4
		2016	2 329,5
		2017	2 719,7
медична та стоматологічна практика	86.2	2012	983,0
		2013	1 621,4
		2014	2 089,9
		2015	3 622,6
		2016	5 217,0
		2017	6 236,5
Інша діяльність у сфері охорони здоров'я	86.9	2012	174,3
		2013	128,5
Примітки. 1. Дані наведено без урахування результатів діяльності банків, бюджетних			
установ, а також за 2014-2017 роки без тимчасово окупованої території			
Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово			
окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.			
2. Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог			
Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності			
статистичної інформації.			

Додаток Г

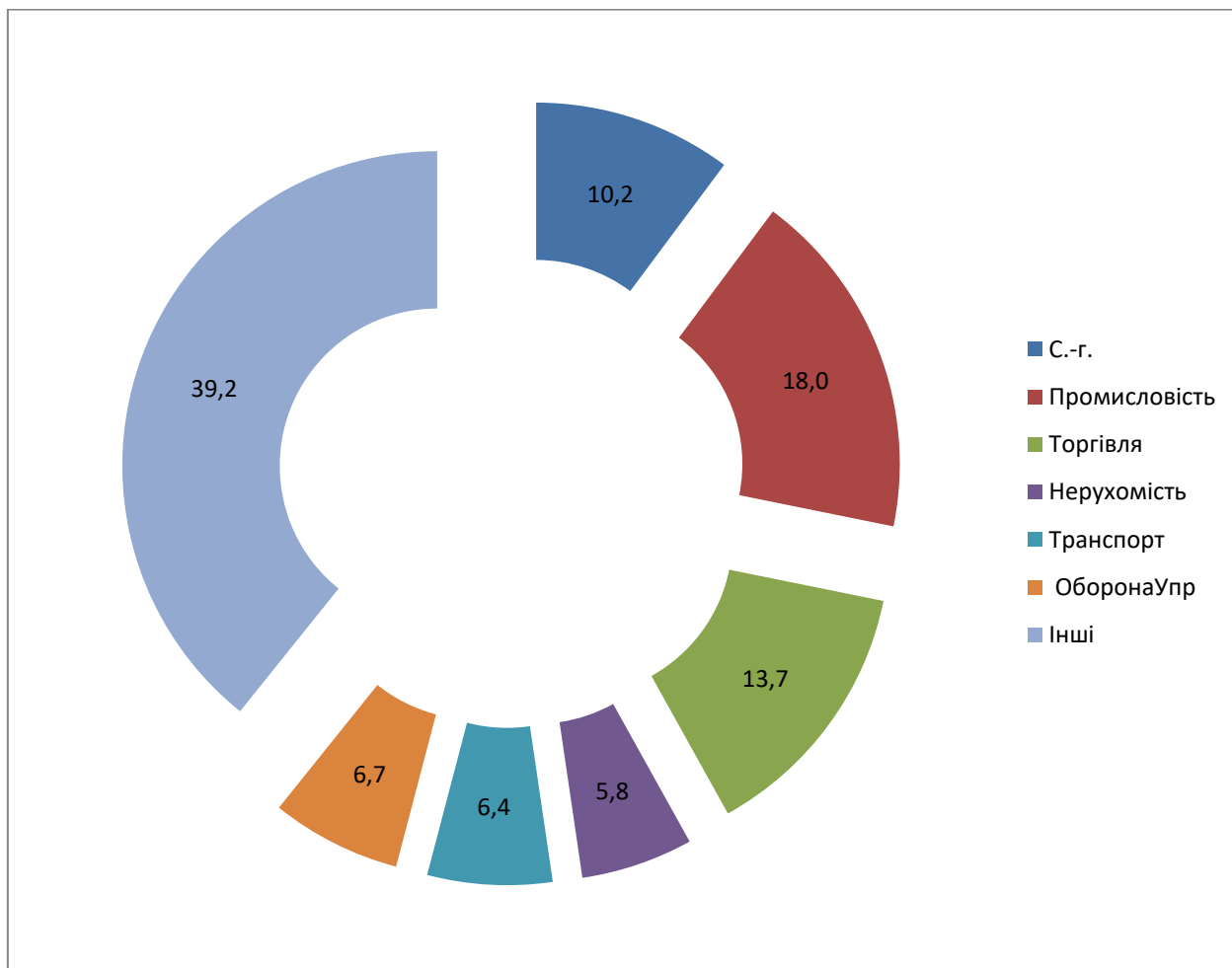

Рисунок – Структура валового внутрішнього продукту за провідними видами економічної діяльності у 2017 р.*

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [153].

Додаток Д

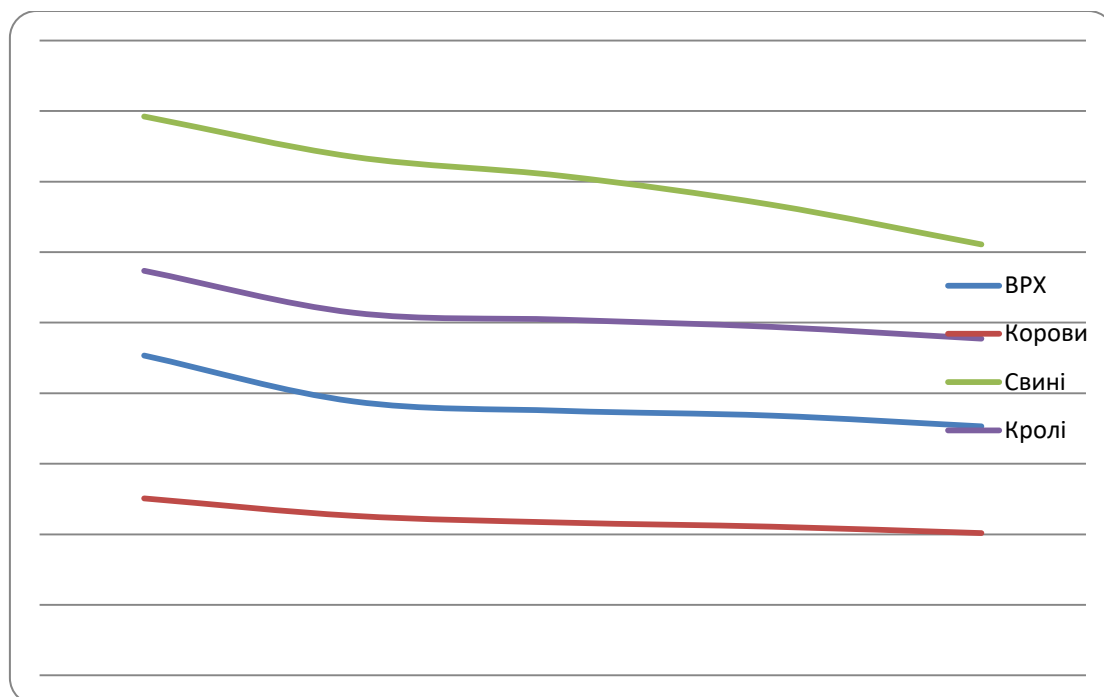

Рисунок – Динаміка поголів'я великої рогатої худоби, корів, свиней та кролів в Україні, на кінець року; тис гол*

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розроблено автором за даними [153].

Додаток Е

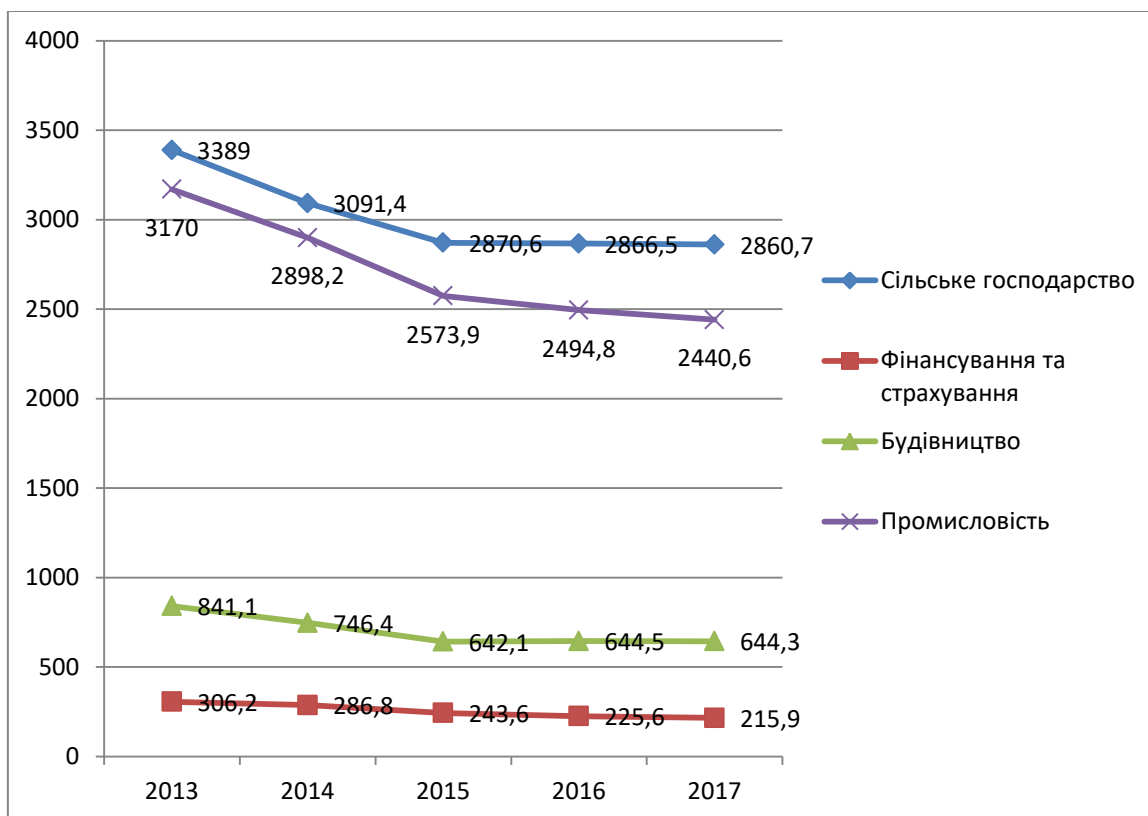

Рисунок – Динаміка чисельності зайнятого населення за провідними видами економічної діяльності у 2017 р., тис осіб*

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розроблено розраховано автором за даними [153].

Додаток є

Таблиця Кількість зайнятих працівників у суб'єктах господарювання за видами економічної діяльності у 2010-2017 роках

Кількість зайнятих працівників у суб'єктах господарювання за видами економічної діяльності у 2010-2017 роках				
1	Код за КВЕД-2010	Роки	Кількість зайнятих працівників у суб'єктах господарювання з урахуванням банків	
			усього	з них у фізичних осіб-підприємців
			4	5
Усього¹		2010	11000,5	2814,5
		2011	10393,5	2371,4
		2012	10198,8	2277,9
		2013	9965,1	2322,6
		2014	9008,3	2498,2
		2015	8331,9	2290,3
		2016	8244,0	2307,2
		2017	8271,3	2328,1
Сільське, лісове та рибне господарство	A	2010	811,7	43,4
		2011	750,9	36,3
		2012	751,5	39,5
		2013	726,2	39,0
		2014	733,4	104,5
		2015	642,6	45,0
		2016	658,8	44,5
		2017	635,7	42,7
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	01	2010	723,4	32,9
		2011	664,5	27,5
		2012	666,8	29,2
		2013	645,2	28,5
		2014	654,7	91,5
		2015	563,9	33,5
		2016	577,9	32,4
		2017	556,5	31,3
Промисловість	B+C+	2010	3291,9	200,1
	D+E	2011	3220,8	174,9
		2012	3209,6	183,2
		2013	3103,7	178,8
		2014	2606,3	176,7
		2015	2417,8	165,7
		2016	2351,5	174,6
		2017	2334,2	182,6
Будівництво	F	2010	524,0	51,9
		2011	467,4	34,7
		2012	439,8	28,7
		2013	399,6	27,9
		2014	318,5	32,4

Продовження додатку є

1	2	3	4	5
		2015	282,5	34,4
		2016	283,9	36,9
		2017	293,7	35,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	2010	2961,0	1719,9
		2011	2700,8	1454,1
		2012	2550,4	1357,0
		2013	2518,6	1362,6
		2014	2409,3	1394,1
		2015	2202,1	1276,4
		2016	2182,3	1254,5
		2017	2223,1	1233,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	2010	1133,0	204,5
		2011	1087,1	164,0
		2012	1087,4	150,3
		2013	1063,0	151,5
		2014	929,0	166,7
		2015	931,3	154,8
		2016	912,4	147,2
		2017	900,7	136,5
Тимчасове розміщення й організація харчування	I	2010	249,3	114,8
		2011	242,2	113,5
		2012	264,3	127,3
		2013	267,5	134,9
		2014	213,2	111,7
		2015	195,2	107,3
		2016	207,9	117,6
		2017	224,2	131,3
Інформація та телекомунікації	J	2010	284,4	50,9
		2011	280,2	48,8
		2012	280,4	60,9
		2013	298,0	79,9
		2014	306,3	113,6
		2015	275,1	108,7
		2016	282,8	125,7
		2017	303,1	144,1
Фінансова та страхова діяльність	K	2010	318,8	9,8
		2011	314,7	6,7
		2012	316,3	6,1
		2013	305,4	6,6
		2014	281,5	8,1
		2015	214,8	8,3
		2016	209,5	8,6
		2017	201,1	6,8

Продовження додатку є

1	2	3	4	5
Операції з нерухомим майном	L	2010	274,1	31,3
		2011	256,6	28,7
		2012	286,2	68,4
		2013	275,4	73,7
		2014	254,2	82,0
		2015	239,0	71,3
		2016	235,5	71,3
		2017	232,7	70,1
Професійна, наукова та технічна діяльність	M	2010	405,7	104,6
		2011	366,6	76,2
		2012	351,6	70,2
		2013	340,2	76,3
		2014	336,0	103,8
		2015	318,7	115,3
		2016	311,7	116,7
		2017	305,3	113,4
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	2010	337,9	72,7
		2011	329,8	57,3
		2012	318,9	36,4
		2013	331,2	36,9
		2014	313,0	42,1
		2015	291,5	42,5
		2016	287,2	45,3
		2017	280,8	47,0
Освіта	P	2010	46,7	11,0
		2011	41,6	8,0
		2012	34,3	7,9
		2013	33,9	9,0
		2014	31,0	10,4
		2015	30,7	11,1
		2016	30,8	12,5
		2017	32,0	13,8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	2010	112,1	20,7
		2011	113,6	19,6
		2012	114,3	20,0
		2013	109,6	21,1
		2014	92,3	24,6
		2015	110,2	23,9
		2016	114,2	25,5
		2017	117,4	29,4

Продовження додатку є

1	2	3	4	5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	2010	42,5	14,0
		2011	44,0	12,1
		2012	49,6	12,9
		2013	51,8	16,2
		2014	47,8	16,6
		2015	48,8	17,5
		2016	46,1	18,1
		2017	45,1	18,5

¹ Без урахування результатів діяльності бюджетних установ, а також за 2014-2017 роки без тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

² Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності статистичної інформації.

Додаток Ж

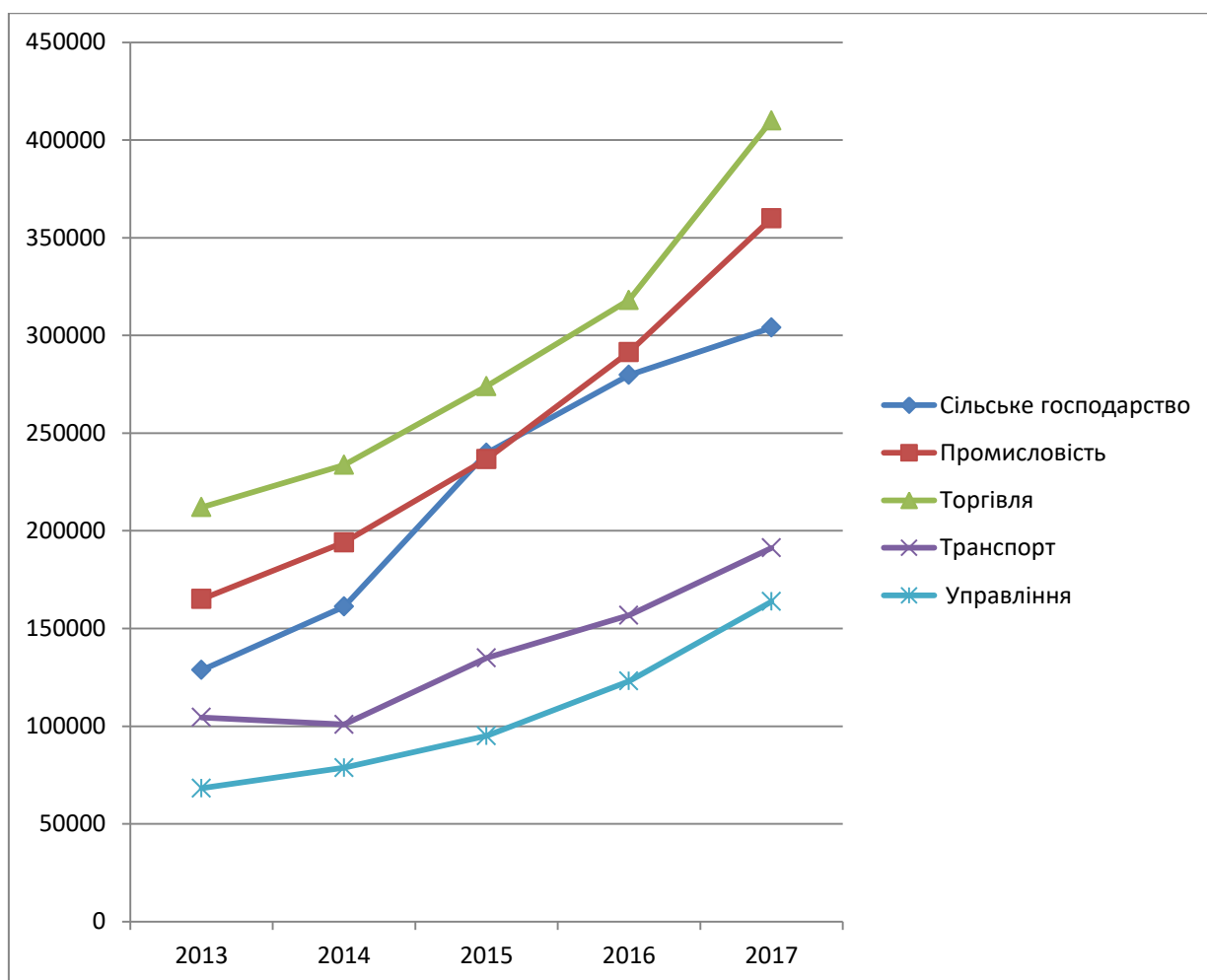

Рисунок – Динаміка валового внутрішнього продукту провідних секторів економічної діяльності, млн грн**

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розроблено автором за даними [153].

Додаток 3

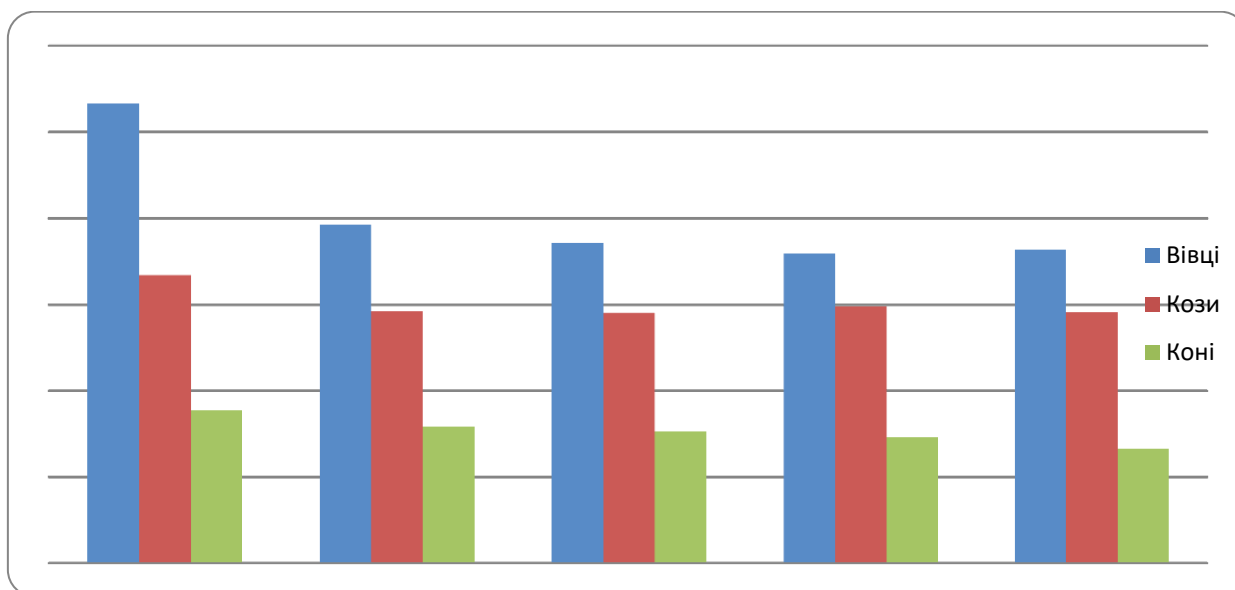

Рисунок – Динаміка поголів'я овець, кіз та коней в Україні, на кінець року; тис гол*

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розроблено автором за даними [153].

Додаток і

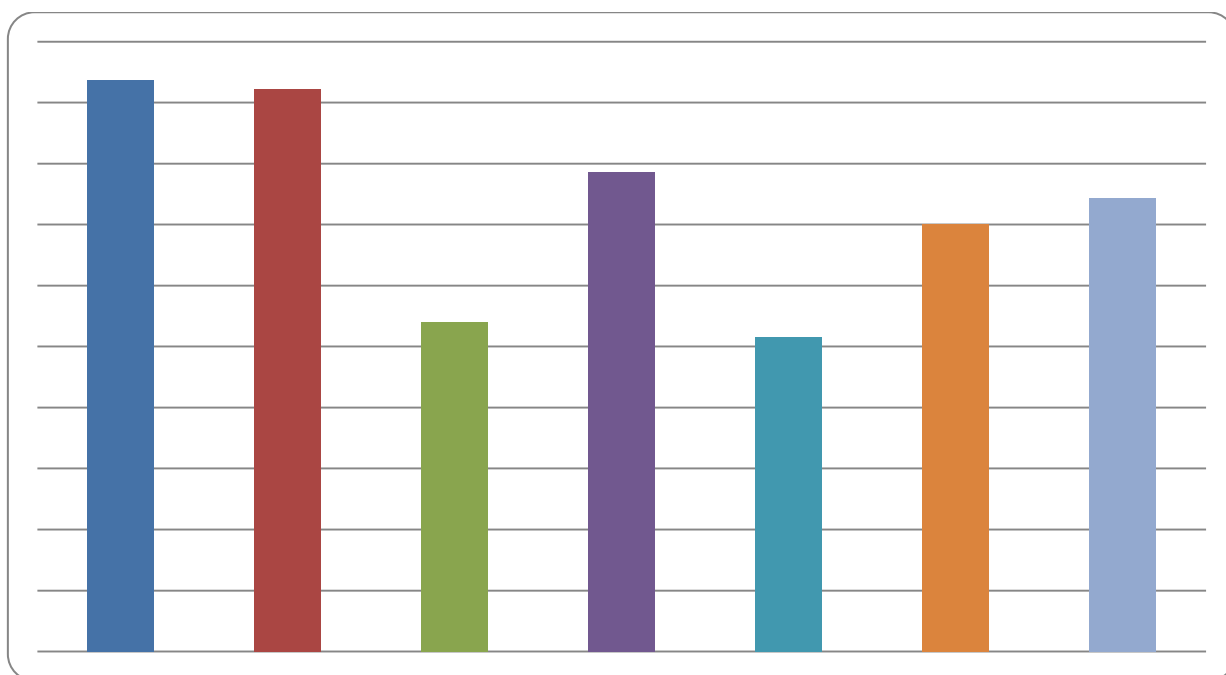
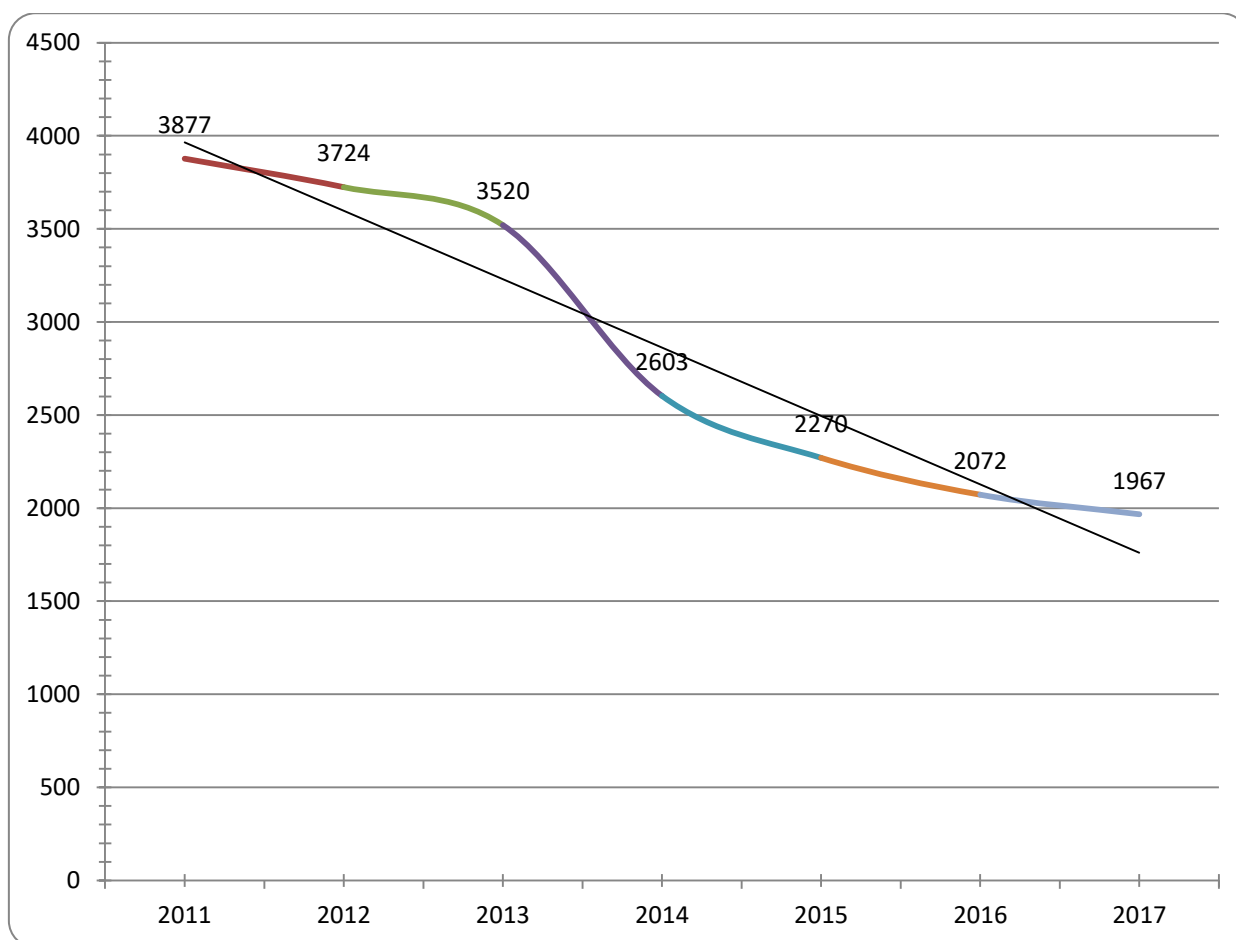

Рисунок – Динаміка обсягів виробництва цукрового буряку за 2011–2017 рр.,
тис т*

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розроблено автором за даними [153].

Додаток і

Риснок – Динаміка обсягів виробництва вовни за 2011–2017 рр.,* тис т

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розроблено автором за даними [150].

Додаток К

**Таблиця Ретроспектива виробництва основної м'ясної продукції
тваринництва в 2010–2017 рр., тис т***

Види продукції	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2017 р. до 2000 р., +/-	2017 р. до 2000 р., %
М'ясо (у забійній масі), в т.ч.:	1662,8	1597,0	2059,0	2322,6	2323,6	2318,2	655,4	139,4
- яловичина та телятина	754,3	561,8	427,7	384,0	375,6	363,5	-390,8	48,2
-свинина	675,9	493,7	631,2	759,7	747,6	735,9	60	108,9
м'ясо птиці	193,2	496,6	953,5	1143,7	1166,8	1184,7	991,5	613,2
-баранина, козлятина	17,2	16,2	21,0	13,7	13,4	13,5	-3,7	78,5

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: складено автором за даними [150].

Додаток Л

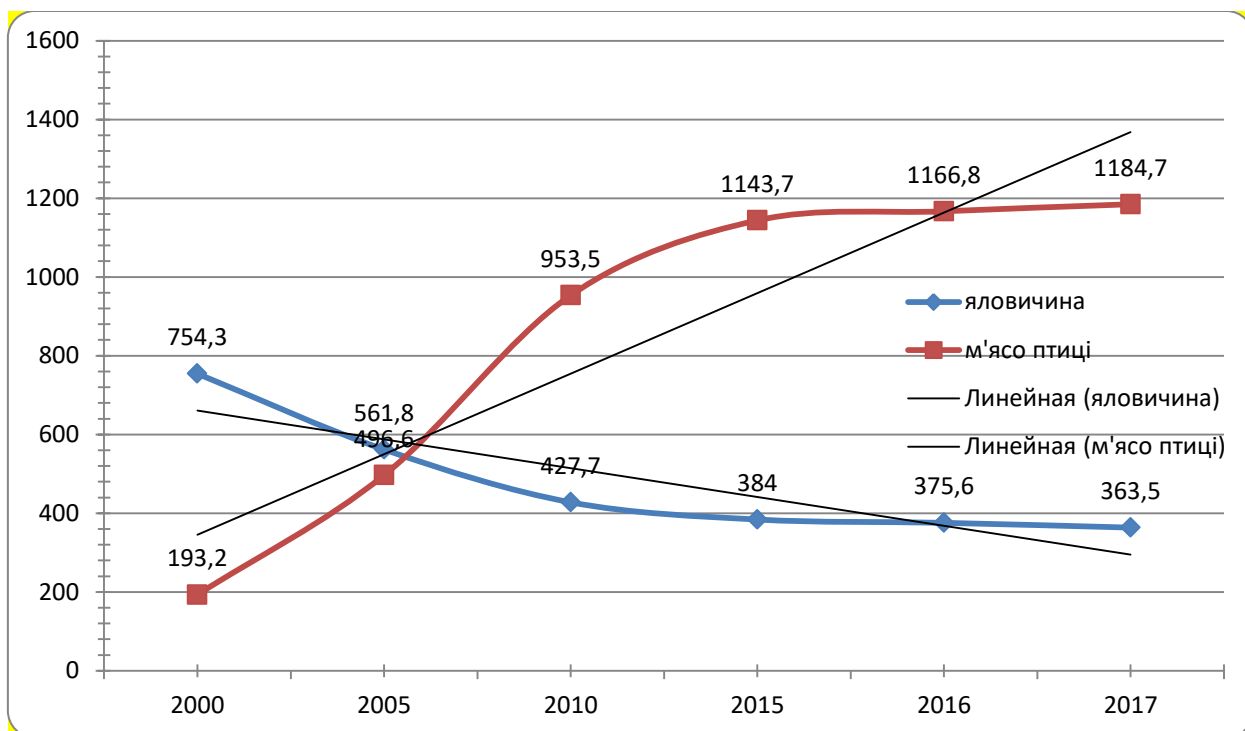

Рисунок –Динаміка обсягів виробництва яловичини-телятини та м'яса птиці за 2000–2017 рр., тис т*

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: наведено автором за даними [150].

Додаток М

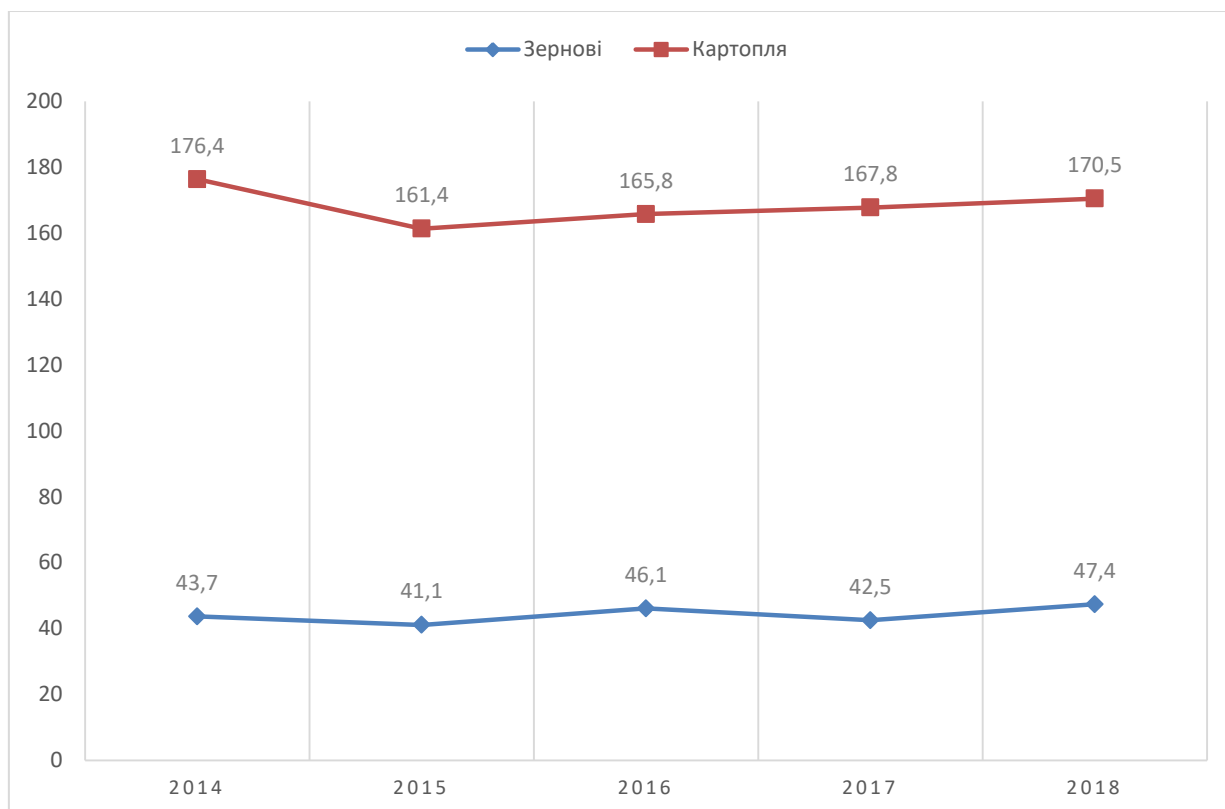

Рисунок – Динаміка урожайності картоплі та зернових і зернобобових культур за 2014–2018 рр., ц/га*

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: наведено автором за даними [153].

Додаток Н

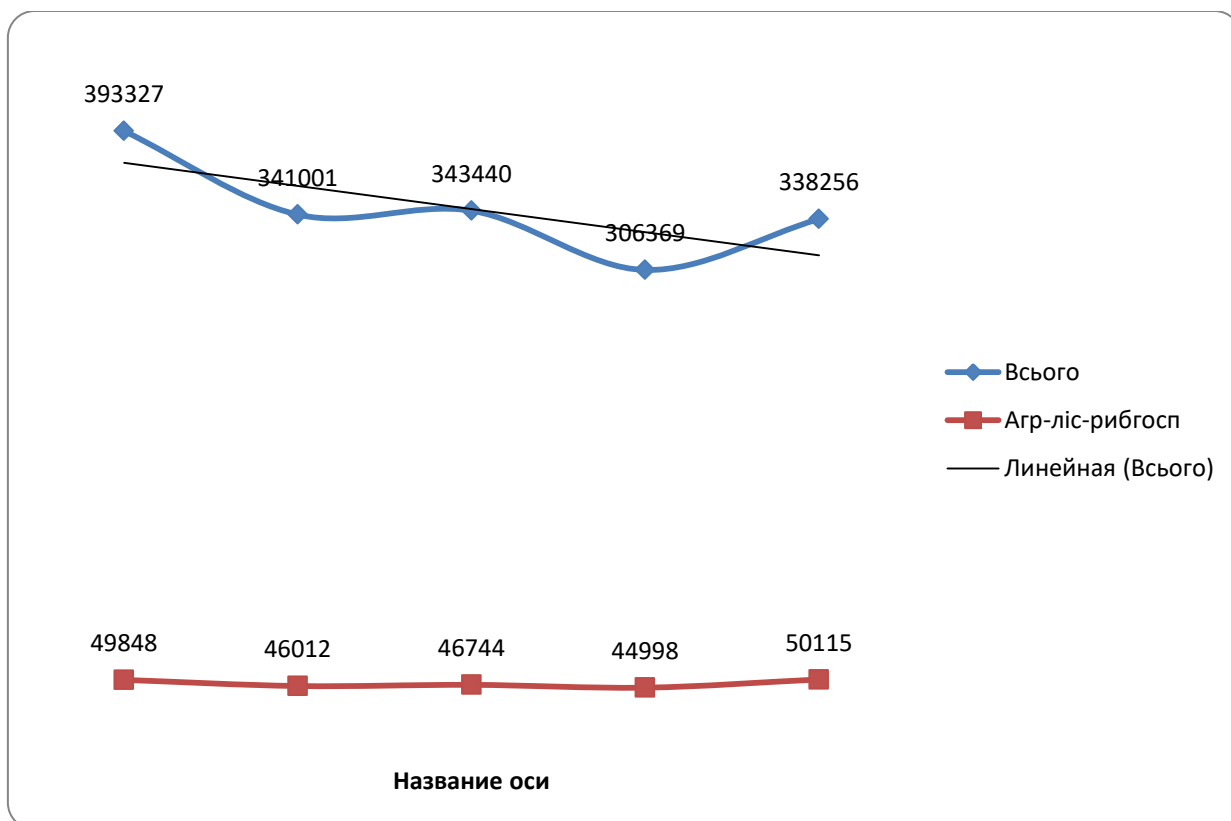

Рисунок Динаміка кількості підприємств по країні в цілому та в сільському, лісовому та рибному господарствах у 2013–2017 рр.*

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: наведено автором за даними [150].

Додаток о

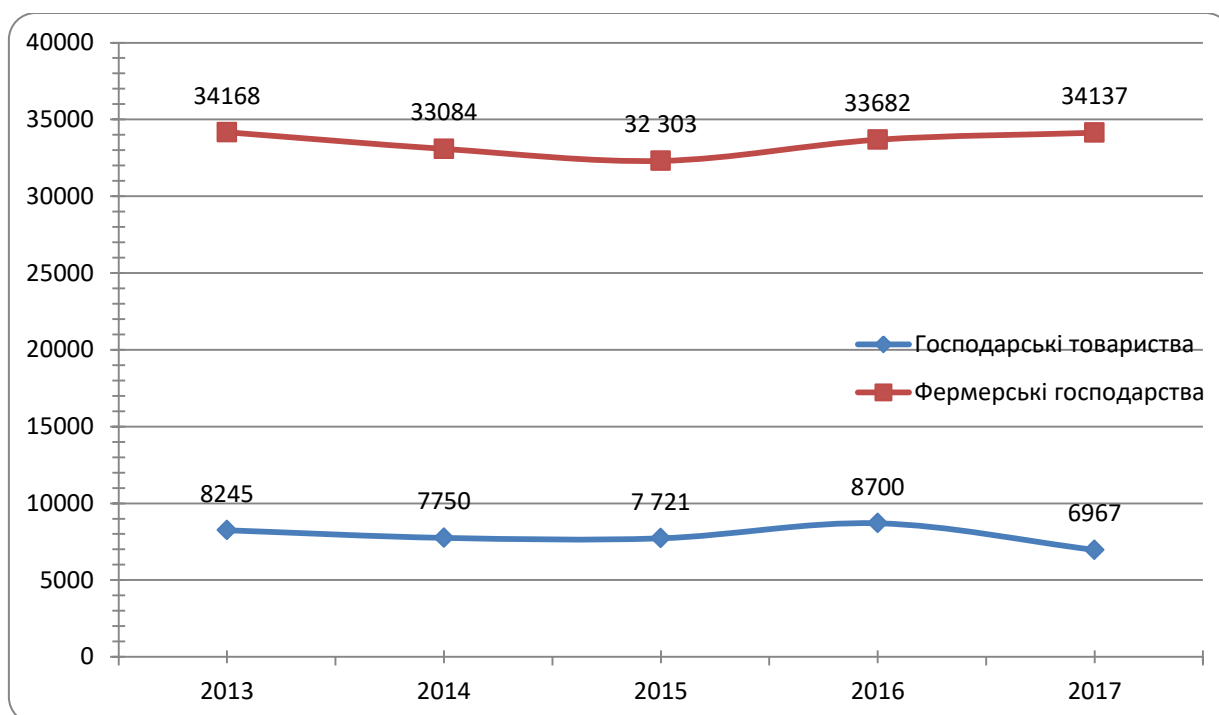

Рисунок – Динаміка кількості фермерських господарств та господарських товариств у 2013-2017 рр., од*

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: наведено автором за даними [150].

Додаток П

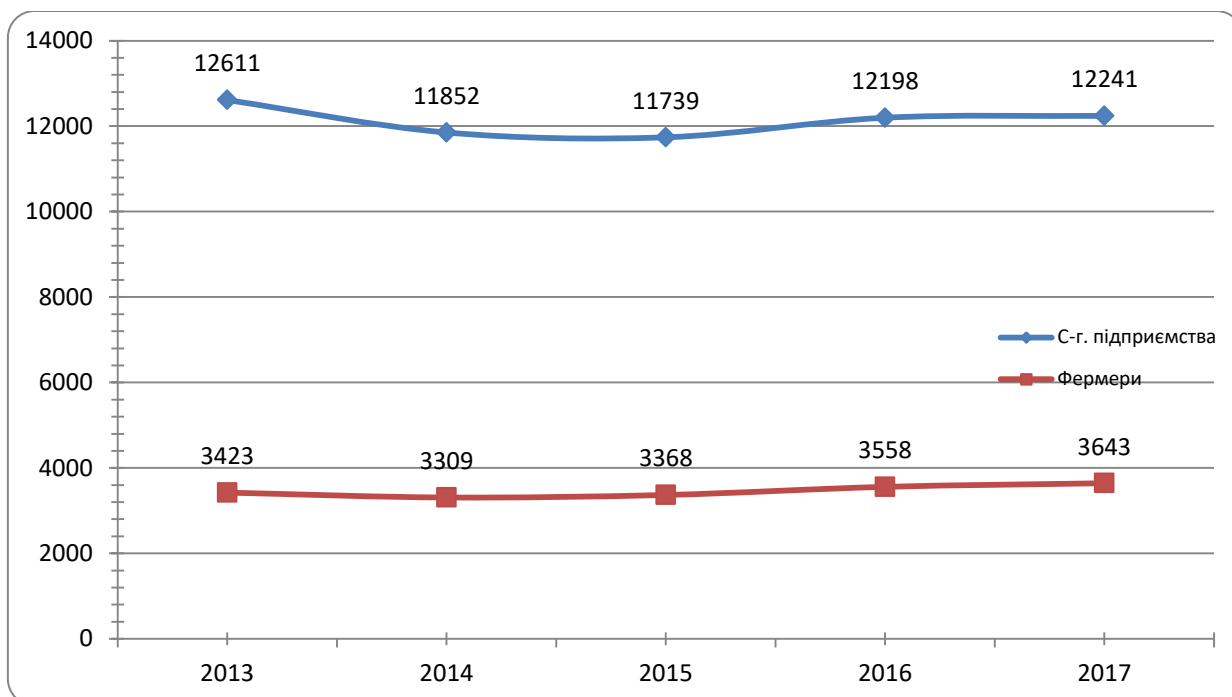

Рисунок – Динаміка зібраної площі основних сільськогосподарських культур сільськогосподарськими підприємствами (без фермерських господарств) та фермерськими господарствами у 2013-2017 рр., тис га*

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: наведено автором за даними [150].

Додаток Р

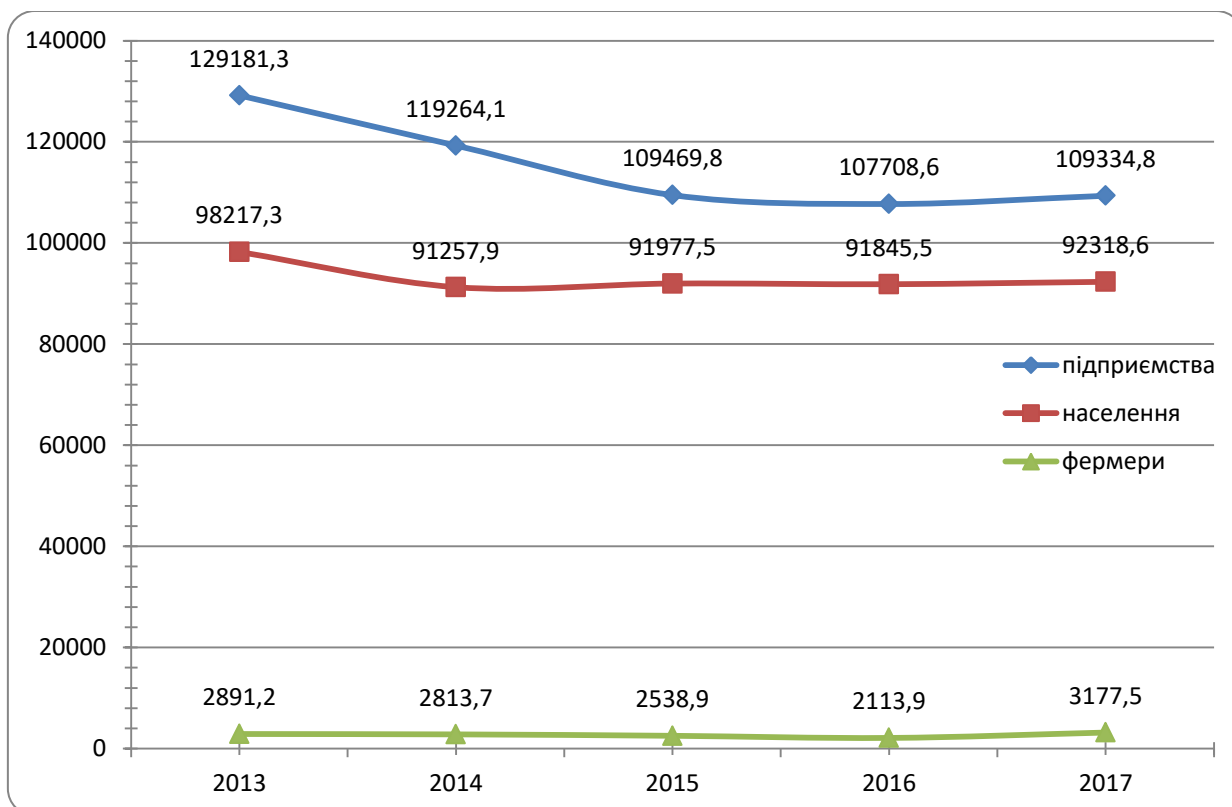

Рисунок – Динаміка кількості птиці за категоріями господарств у 2013-2017 рр. (на кінець року), тис гол

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: наведено автором за даними [150].

Додаток С

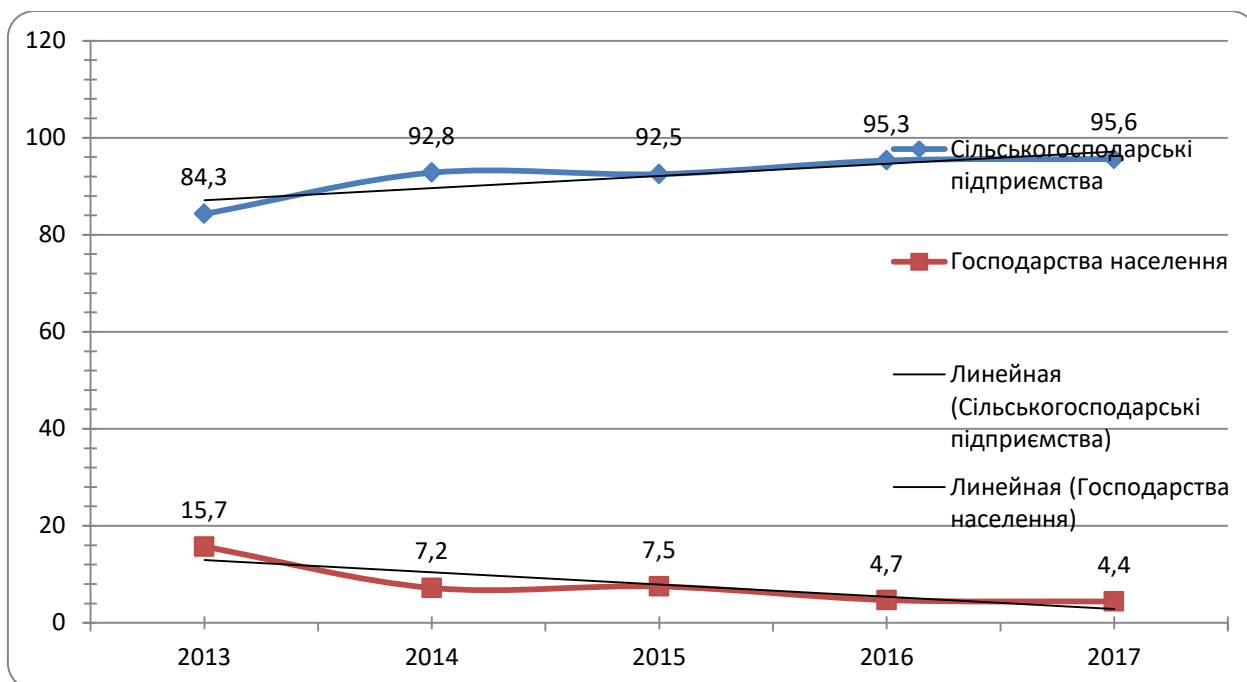

Рисунок – Динаміка питомої ваги сільськогосподарських підприємств та господарств населення в структурі виробництва цукрового буряку у 2013-2017 рр., %

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: наведено автором за даними [150].

Додаток Т

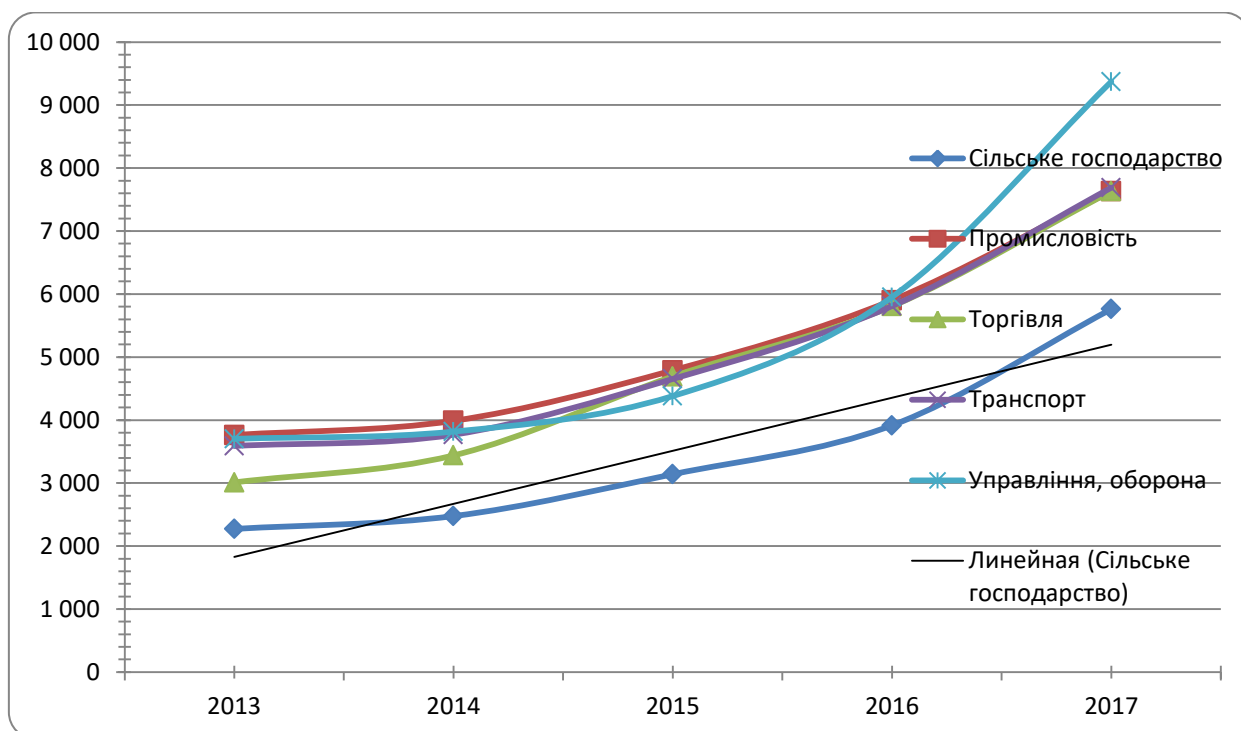

Рисунок – Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників* провідних секторів економічної діяльності, грн. *

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: наведено автором за даними [150].

Додаток У

Таблиця Структура сукупних витрат сільських домогосподарств за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів* у 2017 р. (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, %)

Сукупні витрати	Всі домогосподарства	у тому числі за децильними (10%-ми) групами за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів у місяць					Десята (+/-) перша група
		перша (нижча)	друга	п'ята	дев'ята	десята (вища)	
Продукти харчування та безалкогольні напої	50,6	62,5	58,3	51,7	45,8	39,5	-23
Алкогольні напої	0,9	0,8	0,7	0,8	1,0	1,1	0,3
Тютюнові вироби	2,0	3,3	2,8	1,9	1,9	1,7	-1,6
Одяг і взуття	5,8	5,2	5,2	5,5	5,3	7,2	2
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	15,3	13,7	15,0	17,4	15,1	12,6	-1,1
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,1	1,7	1,3	1,7	2,9	2,8	1,1
Охорона здоров'я	3,8	2,8	3,2	4,0	4,6	4,4	1,6
Транспорт	3,4	1,6	2,2	3,0	4,1	5,6	4
Зв'язок	2,0	2,1	2,2	2,1	1,9	2,1	0
Відпочинок і культура	0,8	0,6	0,4	0,6	1,3	1,3	0,7
Освіта	0,5	0,5	0,7	0,3	0,4	0,4	-0,1
Ресторани та готелі	1,3	0,5	0,9	1,6	1,4	2,6	2,1
Різні товари та послуги	1,9	1,7	1,7	1,7	2,2	2,2	0,5
Споживчі сукупні витрати:	90,4	97,0	94,6	92,3	87,9	83,5	-13,5
- продовольчі товари	53,5	66,6	61,8	54,4	48,7	42,3	-24,3
- непродовольчі товари	27,6	23,4	25,2	28,8	28,9	29,2	5,8
- послуги	9,3	7,0	7,6	9,1	10,3	12,0	5
Неспоживчі сукупні витрати	9,6	3,0	5,4	7,7	12,1	16,5	13,5
Всього сукупних витрат	100	100	100	100	100	100	X

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: складено та розраховано автором за даними [150].

Додаток Ф

Таблиця Рівень освіти населення у відповідних вікових групах

Рівень освіти населення у відповідних вікових групах								
<i>Education attainment of the population in the specific age groups</i>								
	Все населення		у тому числі, яке проживає					
			у міських поселеннях				у сільській місцевості	
	у великих містах	у малих містах	всього		2017	2018		
	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018
Частка населення (%) у віці 22 роки і старші, яке має повну вищу освіту	27,2	27,3	43,0	25,0	35,0	35,4	12,3	11,9
Частка населення (%) у віці 21 рік і старші, яке має базову вищу освіту	1,5	1,4	1,8	1,7	1,8	1,8	1,0	0,7
Частка населення (%) у віці 20 років і старші, яке має неповну вищу освіту	21,8	21,1	20,6	24,8	23,2	22,3	19,2	18,9
Частка населення (у %) у віці 18 років і старші, яке має професійно-технічну освіту	22,5	22,3	15,3	25,0	20,0	19,3	27,2	28,0
Частка населення (%) у віці 18 років і старші, яке має повну загальну середню освіту	19,2	20,5	17,8	18,1	16,4	17,9	24,5	25,5
Частка населення (%) у віці 16 років і старші, яке має базову загальну середню та початкову загальну освіту	10,5	9,6	5,7	7,2	6,9	6,3	17,4	16,0
Частка населення (%) у віці 6 років і старші, яке не має початкової загальної освіти та неписьменні	5,6	5,7	5,4	6,1	5,8	5,7	5,1	5,8

Джерело: складено та розраховано автором за даними [150].

Додаток X

Таблиця Рівень освіти населення у відповідних вікових групах

Рівень освіти населення у відповідних вікових групах						
	Усе населення		у тому числі, яке проживає			
			у міських поселеннях		у сільській місцевості	
	2015	2016	2015	2016	2015	2016
Частка населення (%) у віці 22 роки і старші, яке має повну вищу освіту	27,7	27,2	35	34,6	13,8	13
Частка населення (%) у віці 21 рік і старші, яке має базову вищу освіту	1,6	1,4	1,9	1,6	1,1	1,2
Частка населення (%) у віці 20 років і старші, яке має неповну вищу освіту	21	21,1	22,4	22,2	18,4	18,9
Частка населення (%) у віці 18 років і старші, яке має професійно-технічну освіту	21,4	22,7	19,1	20,5	25,7	26,8
Частка населення (%) у віці 18 років і старші, яке має повну загальну середню освіту	20	19,9	17,5	17,5	24,7	24,5
Частка населення (%) у віці 16 років і старші, яке має базову загальну середню та початкову загальну освіту	11	10,5	7,4	6,9	18	17,4
Частка населення (%) у віці 6 років і старші, яке не має початкової загальної освіти та неписьменні	5,2	5,6	5,3	5,7	5,1	5,2

Джерело: складено та розраховано автором за даними [150].

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ

вул. Дідріхсона, 4, м. Одеса. 65029, тел./факс: (048) 723-69-04, тел. (048) 723-43-53,
E-mail: list@ogasa.org.ua, веб-сайт: www.ogasa.org.ua, код ЄДРПОУ 02071033

05.03.2020 № 29-288

На № _____ від _____

Г Спеціалізованій вченій раді по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Довідка

про практичне використання в навчальному процесі результатів наукових досліджень доцента кафедри менеджменту і маркетингу Одеської державної академії будівництва та архітектури Захарченка О.В.

Ректорат Одеської державної академії будівництва та архітектури підтверджує використання в навчальному процесі результатів наукового дослідження доцента кафедри менеджменту і маркетингу Захарченка О.В.

Теоретичні, методологічні, методичні та прикладні аспекти досліджуваної проблеми знайшли віддзеркалення в таких навчально-методичних розробках як, "Management of agrarian production structures in the conditions of globalization processes", "Management of enterprise development in the conditions of institutional changes and reforming of the economy", "Управління міжнародною конкурентоспроможністю: підприємство - регіон", "Зовнішньоекономічна діяльність", "International organizations", "World economy", "Трансформаційні процеси в економіці: конкурентоспроможність та інституційна база управління на різних рівнях ієрархії", "International marketing", "Регіональні аспекти та напрямки підвищення конкурентоспроможності підприємств в умовах інноваційного розвитку", "Теоретико-методологічні основи конкурентоспроможності", "Галузеві особливості конкурентоспроможності в умовах глобалізації", що були підготовлені за безпосередньої участі Захарченка О.В.

В навчальному процесі результати дослідження апробовуються при викладанні дисциплін "Стратегічний маркетинг", "Основи зовнішньоекономічної діяльності", "Міжнародний маркетинг" та "Інфраструктура товарного ринку".

Проректор з НПП
доктор технічних наук, професор

Ю.С. Крутій

УКРАЇНА

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСНА РАДА

пл. Свободи, 1, м.Херсон, 73000, тел.: 42-54-08, факс: 32-13-27, 45-51-89, e-mail: oblrada_ks@hotmail.com

05.09.2019 № 1357-02-08/1/2-19
на _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів наукових досліджень дисертаційної роботи Захарченка Олега Володимировича на тему „Управління біоресурсами в аграрному секторі економіки: теорія, методологія, практика”

Видана Захарченку О.В. з приводу того, що сформульовані ним пропозиції за результатами дисертаційного дослідження на тему „Управління біоресурсами в аграрному секторі економіки: теорія, методологія, практика ” є важливими для практики аграрної виробничо-господарської діяльності та будуть використані Херсонською обласною радою в процесі опрацювання та реалізації Стратегії економічного та соціального розвитку Херсонської області на період до 2024 року. Особливий інтерес представляють розробки автора дисертації в частині: розвитку багатокладності в аграрному секторі, модернізації виробничо-господарської діяльності існуючих ринкових суб'єктів та створення умов для появи нових, в тому числі зарубіжних з потужними ресурсними потенціалами; відродження сільської соціально-побутової сфери, необхідності подальшого реформування аграрних відносин, зокрема в сфері формування та розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення.

Довідка видана для подання у спеціалізовану вчену раду.

заступник голови
Херсонської обласної ради

В.В.Булюк

РЕГІОНАЛЬНИЙ ФОНД ПІДТРИМКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА
У МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

54001, м. Миколаїв, пр. Героїв України 9, тел. 37-67-86, факс 37-67-86. E-mail: mk.rfpp@gmail.com

№ 1488/01 ВЦД 11.11.2019

Спеціалізованій вченій раді по захисту
дисертацій на здобуття наукового
ступеня доктора економічних наук

Довідка

про практичне використання результатів наукових
досліджень Захарченка Олега Володимировича

Важливість наукового забезпечення управління біоресурсами в аграрному секторі зумовлена тим, що сільське господарство є об'єктивною базою існування людського суспільства та необхідною передумовою розширеного соціально-економічного відтворення за рахунок залучення в цей процес навколишнього середовища з його природно-кліматичними умовами, явищами та ресурсами. Примноження добробуту населення при збереженні природних ресурсів й нарощуванні їх потенціалу постає пріоритетною ціллю всіх учасників управлінського процесу агропромислового комплексу

Захарченком О. В. визначені проблеми розвитку аграрних підприємств та шляхи їх вирішення посередництвом використання науково-прикладних розробок з управління господарською діяльністю. Особливої уваги заслуговують пропозиції щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів в контексті інтеграції України у світовий економічний простір.

Наукові напрацювання Захарченка О.В. з управління біоресурсами є достатньо ґрунтовними та такими, що будуть враховуватися при прийнятті рішень Регіонального фонду підтримки підприємництва в Миколаївській області.

Директор фонду

В.Б.Євсєєв

КОМУНАЛЬНА УСТАНОВА

«ОДЕСЬКИЙ МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОСВІТНІХ ІНІЦІАТИВ»

вул. Канатна, 134, м. Одеса, 65039, Україна

тел. (048) 722-05-04, факс (048) 722-05-04

ЄДРПОУ 42147121

e-mail: omcoi@ukr.net

www.omcoi.od.ua

08.10.2019 № 08-38/425

на № _____ від _____

Довідка

про використання наукових напрацювань дисертаційної роботи
Захарченка Олега Володимировича

КУ «Одеський методичний центр освітніх ініціатив» прийняв до використання в практичній діяльності пропозиції О.В.Захарченка, що містяться в дисертаційній роботі "Управління біоресурсами в аграрному секторі економіки: теорія, методологія, практика". Пильної уваги заслуговують науково обґрунтовані положення, що відбивають пріоритети державної регуляторної політики з управління розвитком біоресурсів та відродження соціально-побутової сфери. Важливими для практики господарювання є також пропозиції щодо забезпечення розвитку інноваційної діяльності, використання якої доцільно здійснювати в об'єднаній громаді, що значною мірою сприятиме підвищенню добробуту її населення та підвищенню престижності праці. Проведені дослідження слугують державним органам влади м. Одеси орієнтиром щодо організації життєдіяльності громади в частині розбудови соціальної сфери.

Директор КУ «ОМЦОІ»

Н.О. Ярославцева

ТОВ «Золотий Колос»

№ 94 від 20.05.2019 р.

Спеціалізованій вченій раді по захисту
дисертацій наукового ступеня
доктора економічних наук

ДОВІДКА

про практичне використання
результатів наукових досліджень Захарченка О.В.

Висновки дисертаційного дослідження з проблеми управління біоресурсами в аграрному секторі економіки України розглянуто та прийнято до використання при плануванні виробничо-господарської діяльності ТОВ «Золотий Колос» Казанківського району, Миколаївської області.

Корисними для практичної діяльності підприємства є також матеріали наукових публікацій Захарченка О.В.:

1. Управління ризиками на підприємствах тваринництва. – Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. Вип. №3 (178). / Наук. ред.. І.Г. Манцуров. К., 2016. 103с..
2. Управління збутовою діяльністю м'ясопереробних підприємств. – Вісник Прикарпатського університету. Економіка. 2017. Вип. XII. Івано-Франківськ : Плай, 2017, - 280 с.
3. Розвиток галузі м'ясного скотарства в умовах глобалізації. – Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. Вип. №2 (177). / Наук. ред. І.Г. Манцуров. К., 2016.- 129 с.

Відзначаємо ґрунтовність та справедливість приділенню особливої уваги управлінським принципам, що повинні дотримуватися менеджментом в процесі виробничо-господарської діяльності аграрних суб'єктів. Авторські рекомендації щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів та природокористування будуть застосовуватися на практиці в ТОВ «Золотий Колос».

Директор

В.В. Лагодієнко

Приватно-орендне підприємство «Вікторія»

№ 135 від 28.05.2019 р.

Спеціалізованій вченій раді по захисту
дисертацій наукового ступеня
доктора економічних наук

Довідка

про практичне використання результатів наукових досліджень
Захарченка Олега Володимировича

Видана доценту кафедри менеджменту і маркетингу Одеської державної академії будівництва та архітектури Захарченку О.В. з приводу використання у ринковій діяльності ПОП «Вікторія» Новобузького району, Миколаївської області, результатів наукових досліджень, що опубліковано у зарубіжних виданнях, а саме:

- Development of the agricultural sector in the context of economic globalization. Economy and sociology. Theoretical and scientific journal, founded 1953. Chisinau: Nr.3, 2014. – 210p.

- Introduction of energy efficient technologies in the livestock complex of Ukraine. Journal of Advanced Research in Law and Economics, Volume IX, Fall, 6(36): 2190 – 2201.

- Agroindustrial complex in the eastern european countries in the context of sustainable development. The Journal of Social Sciences Research, Special Issue. 5, pp: 549-562, 2018

- Efficiency and problems of rational use of agricultural lands in agricultural enterprises. International scientific journal “PROGRESS” – Tbilisi: International Publishing House “PROGRESS”, 2015, № 3-4 – 92p

Вказані розробки достатньо науково обґрунтовані, мають особливу значимість для просування продукції на зовнішній ринок та будуть використовуватися в прикладному плані у зовнішньо економічній діяльності підприємства.

Директор

В.В.Лагодієнко

ПП «Насіння»

№ 66 від 17.09.2019 р.

Спеціалізованій вченій раді по захисту
дисертацій наукового ступеня
доктора економічних наук

Довідка

про практичне використання в діяльності ПП «Насіння» результатів наукових
досліджень Захарченка О.В.

З метою визначення результативності управління біоресурсами в ПП «Насіння» Захарченком Олегом Володимировичем проведені відповідні дослідження. Опрацювання матеріалів проведеного дослідження дозволяє встановити чинники, вплив яких підвищує результативність виробничо-господарської та управлінської діяльності підприємства.

Зроблені дослідником розрахунки результативності маркетингової діяльності підприємства виконані коректно та мають наукову ґрунтовність. Розроблена дослідницька методика буде використовуватися у подальшій діяльності ПП «Насіння»

Директор ПП «Насіння»

О.О.Лопатюк

ПРИВАТНЕ ПІДПРИЄМСТВО

«ЛЕНДФОРТ ДНІПРО»

53231. Дніпропетровська область
Нікопольський район, село Веселе
вулиця Центральна, будинок 21
Код СДРПОУ 39672576
ІПН 396725704224

р/р UA383135820000002600910808801 в
АТ «МЕТА БАНК»
тел. (061) 214-99-93, факс 214-99-69
сайт: www.landfort.com.ua

№ 76 від 25.04.2019

Довідка

про впровадження розробок науково-дослідної роботи

Захарченка Олега Володимировича

Результати наукових досліджень щодо управління біоресурсами в аграрному секторі економіки використані при оцінці економічної та соціальної результативності управління біоресурсами в аграрному секторі в ПП «Лендфорт Дніпро» Нікопольського району Дніпропетровської області. Наведені розробки надають змогу удосконалювати управлінський процес в підприємстві стосовно його організаційно-кадрового забезпечення, використання маркетингових інструментів та модернізації виробничо-господарської діяльності з метою підвищення соціально-економічної результативності.

Директор ПП «Лендфорт Дніпро»

Буригін О.С.

